אבן עזרא על שמות

אבן עזרא על התורה

geulaquiz.com

פרק א

א ספר ואלה שמות, חבור לאברהם נשלם שנת תתקי״ג יקר כמו שהם

ואלה, טעם הוי״ו בעבור שהזכיר בסוף הספר הראשון, כי ראה יוסף לבניו בני שלשים (ברא׳ נ כב) הזכיר כי אחיו ברדתם היו מעטים ופרו ורבו ומלת אלה גם בחסרון הה״א שוה לזכרים ולנקבות וכתיב ״כי את כל התועבות האל״ (ויקרא יח כז) ואחריו מכל התועבות האלה (שם שם כט), לאנשים האל (ברא׳ יט ח) אלה ילדו להרפה (ש״ב כא כב) מה אעשה לאלה (ברא׳ לא מג) וככה מלת לז, השונמית הלז (מ״ב ד כה) הנער הלז (זכרי׳ ב ה), ובעבור היות מלת אלה מלעיל היה הה״א נוסף כה״א לילה (ברא׳ א ה) נחלה מצרים (במד׳ לד ה), ושם לשון זכר ורבים שמות כי התי״ו כולל סימן רבים ורבות כמו מקומות ואבות, גם המ״ם ככה סימן הזכרים והנקבות, כמו נשים ופלגשים ויש שמות שימצאו במ״ם גם בתי״ו כמו נפשים (יחז׳ יג כ) נפשות (שם שם יח) לבבות (דה״א כח ט) גם לבבים על לבבהן (נחום ב ה):

ה״א מצרימה, תחת מלת ״אל״ כמו נלכה דותינה (ברא׳ לז יז) ותבא אותי ירושלימה (יחז׳ ח ג):

את יעקב. עם יעקב כמו כרת ד׳ את אברם (ברא׳ טו יח):

איש וביתו. יוצאי חלצו ואין בית בכל המקרא אשה, והנה העד איש וביתו באו, כי לא היו נשי השבטים במספר השבעים, ואל יקשה בעיניך וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא טז, ו, יא) כי פשוטו בית אביו, כי שלשה וידוין היו ועזר הכהן שהיא אשתו בכח בעדו, והיא נכללת עמו, כי האיש ואשתו הוא האדם:

ב ראובן. ויהודה כל שהוא נע כזי״ן זבולן בהכנס עליו אחת מאותיות בוכ״ל וראוי להיות האות המשרת בשוא נע, והנה אין יכולת בלשון לקרוא שני שואין נעים, על כן שמו חירק תחת האות המשרת, כי אז היה בי״ת האות המשרת הנכנס עליו יאמרו בְּזבולן, ואם כ״ף או למ״ד כְּזבולן, לְזבולן, ואם וי״ו יאמרו שורק תחת חירק, כאלו הוי״ו בקריאת אלף, כמו וזבולן, כי המלה תראה כקריאת אל״ף או זבולן, ואם היה האות הראשון יו״ד כמו יהודה, שהיו״ד מאותיות הנעלמות יעלימוהו, כמו נעלה ביהודה (ישעי׳ ז׳ ו׳) כְיהודה ליהודה נחשון (במד׳ א ז), כי עתה היו״ד הוא נעלם, ואינו נזכר ונרגש בשפה, וגם ככה עם וי״ו ויהודה, והנה נכתבו השבטים הנה כסדר תולדותם:

ג ישששכר. בעבור התחברות שני שיני״ן חסרו האחר מהמבטא כדרך מחצצרים (דה״א טו כד) שיקרא מחצרים ואין שי״ן כמוה במקרא ומנהג העברים בהתחבר וי״ו עם אחד מאותיות השפה שהם במ״פ חבירי הוי״ו ינעו אל״ף נוסף בקריאה וינקדו הוי״ו בשורק כמו ופרו ורבו (ירמי׳ כנ ג) ומלאו בתי מצרים (למטה ח יז) וככה ובנימין, בעבור היות בנימין בן הגברת הזכירו לפני בני השפחות:

ד דן. בהתחבר השמות הם על ששה דרכים, נכונים, האחד כמו עילם ואשור וארפכשד (ברא׳ י כב) והשני בנפך ארגמן ורקמה ובוץ (יחז׳ כז טז) השלישי אודם פטדה וברקת (למטה כח יז) הרביעי דן ונפתלי גד ואשר החמישי מור ואהלות קציעות (תה׳ מה ט) הששי אדם שת אנוש (דה״א א א):

ה ויהי., מלת יהי, היתה ראויה להיות כמו ירב המשא עליו (דה״ב כד כז), ובעבור היות הה״א מן הגרון פתחו במלת יהי, היו״ד הראשונה בקמץ קטן יֶהִי, והיה ראוי להיות היו״ד האחרון בשוא נח נראה, כמו הבי״ת במלת ירב והיה ראוי להיות יהי רק יכבד על הלשון על כן העלימוהו וננקד הה״א בחירק על כן ״לו יְהִי״ (ברא׳ ל לד) ״כי הוא אמר וַיֶּהִי״ (תה׳ לג ט), ובעבור שידברו במלה הזאת הרבה תמיד, השיבו הטעם מלרע, והניעו היו״ד בשו״א, יהי כן ד׳ (למטה י י), על כן אין בבנין הקל פעל שיהיה האות המשרת בשוא, רק זאת הגזרה וגזרת ויחי יעקב (ברא׳ מז כח) והיה זה כי השתים האותיות שלו שרש מאלה השתי גזירות ויהי ויחי, השתי אותיות הם מאותיות הנוח, והם יו״ד ה״א היה, חיה, ובעבור כי אלה שתי האותיות הם מאותיות הנוח, פעמים שאינם נראים בסוף המלה בא האות המשרת שהוא היו״ד עליהם בשוא, ולא כן בכל הגזרות בבנין הקל:

יוצאי ירך. רמז לקרוב אליו אבר המוליד כמו להסך את רגליו (ש״א כד ד) כי ששים ותשע היו, אך יעקב יחשב בראשונה, על כן כתב בתחלה את יעקב, כמו שאמרנו למעלה, ופרשה הראשונה ויגש אליו כתיב ״יעקב ובניו״ (ברא׳ מו ח) והנה עם יעקב היו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש (שם שם טו) והעד בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דבר׳ י כב) כי נפש היתה ליעקב, ויוסף שהיה במצרים במספר הוא ושני בניו:

ו וימת יוסף. אב ובנו שתי דורות, והעד שחיה איוב אחרי שבותו מאה וארבעים שנה (איוב מב טז) והוא ראה ד׳ דורות, וקדמונינו ז״ל אמרו עשרה דורות מאדם ועד נח, ומנח עד אברהם עשרה, ואין מספר שנות אלה כאלה:

וטעם וימת יוסף כי מת בגדולתו, גם אחיו לא ראו את ימי הרעה:

וטעם וכל הדור ההוא על המצרים כי יזכיר אשר לא ידע את יוסף:

ז **ובני ישראל פרו.** הולידו כעץ יתן פריו:

וישרצו. כמו ישרצו המים (ברא׳, א כ) רק הראשון מהפעלים העומדים בעצמם כמו הלך, ישב, עמד, שכב, והשני מהיוצאים תלוים בדבר אחר כמו אכל, שמר, שכר, אכל את הלחם, שמר את הדבר, שכר את החמור, אלו נקראים פועל יוצא, והנה ישרצו המים מהפעלים היוצאים, וזה השני וישרצו, מהפעלים העומדים, והנה זו הגזרה, כגזרת שב, פעם עומד, כמו ״ושב וקבצך״ (דבר׳ ל, ג) ופעם יוצא, כמו ״ושב ד׳ אלהיך את שבותך״ (שם שם), אולי מלת וישרצו רמז שילדו נשיהם תאומים ויותר ואני ראיתי ד׳ בנים שילדה אשה אחת, והרופאים נותנים טעם עד שבעה יגיעו בבטן אחת:

וירבו. שלא היו מתים כדרך עם רב:

ויעצמו. שהיו בעלי עצם תקיפין, ומלת במאד מאד, שלא היו יכולין להיות יותר ובי״ת במאד מאד כמו בי״ת ״ויסעו בראשונה״ (במד׳ י יג) כי כתיב ״ראשונה יסעו״ (שם ב ט):

ותמלא הארץ. ארץ גושן היא:

רַעֲמְסֵס, בשו״א נח תחת העי״ן, כי הראשון שתחת העי״ן שהוא דבק עם הרי״ש יקרא נח, והשני תחת מ״ם יקרא נע, כי הוא כמו תחלת נע השפה:

ח **ויקם מלך חדש.** פירושו כמשמעו בלא תוספות, שלא היה מזרע המלוכה על כן כתיב ויקם, כמו כי הקים בני את עבדי (ש״א כב ה):

ט **ויאמר אל עמו.** המצריים:

הנה עם. מלת עם איננה סמוכה, רק בני ישראל פירוש ותוספות ביאור, כמו ״אהיה אשר אהיה״ (למטה ג יד) ״אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק״ (ברא׳ מח טו):

ממנו. כל ממנו בספרי אנשי מזרח סימן לרבים הנו״ן רפה כמשפט להפריש בינו, ובין, ממנו פנה (זכרי׳ י, ד) שהוא סימן לשון יחיד שאיננו נמצא בפני המדבר, שהוא דגוש כמשפט וכל ספרי מערב שניהן דגושין, בין שהוא סימן לשון יחיד, ובין שהוא סימן לשון רבים, והיה כן, כי ממנו לשון יחיד דגוש הפך המנהג כי מלת אני רפה, וכן מלת נחני ד׳ (ברא׳, כד כז), והנה מלת מן כפולה, נדגש הנו״ן מִמֶּנִּי לחסרון הנו״ן האחר, כאילו היה מִמֶּנְנִי, כי הנו״ן הראשון תבוא עם אות המ״ם, כאלו היא מן, נו״ן ני, לסימן המדבר, א״כ יהיה איש ממנו (שם כג ו) שהוא לשון רבים כאילו הוא מֶּמֶּננו, וטעם נו״ן מֶּמֶּנו דגוש להתבלע הה״א בחסרון, כי יאמר מן ישמור, יִשְׁמרוּ, אשר יִקָּראוּ (ירמי׳ כג ו) איוב יִרְדְּפוּ (הושע ח ג), והוא המעט, כי הרב יִשָּׂרהו (תה׳ מא ג) רק ישמרו דרך קצרה, כמו וְהִנֵּהו עושה מלאכה (ירמי׳ יה ג) שהוא כמו והנה הוא, וְהִנֵּה נצב (במד׳ כג ו), ופעמים יוסיפו הנו״ן, ״ישחרוננני ולא ימצאוננני״ (משלי א כח) תכרכני נפשך (ברא׳ כז יט) כמו תברכנני, זובח תודה יכבדנני (תה׳ נ כג), יסובבנהו, יבוננהו יצרנהו (דבר׳ לב. י) ופעמים יבלעו הה״א בנו״ן, ולא ישמרנו בעליו (למטה כא כט):

י **הבה.** הבה את אשתי (ברא׳ כט כא) לשון זכר, והוא הנכון כמו לכה נא עמנו ולנקבה הבי המטפחת (רות ג׳ טו), לכי ובאי (מ״א א יג), בעבור שידברו במלות האלה הרבה, יאמרו הבה נרדה (ברא׳ יא) ולנקבה הבה נא אבוא אליך (שם לח טז) כמו ״לכה נשקה את אבינו יין״ (שם יט לב):

נתחכמה. נבקש דרך חכמה שלא ירבה:

לו. בעבורו, כמו ״אמרי לי״ (שם כ יג), דע, כי כל הפעלים עוברים או עתידים שם הפועל בכחם, פי׳ שם דבר הנגזר מן הפועל שהוא חסר הוא נשמע מכח הפעלים כמו ״והנה ברכת ברך״ (במד׳ כג יא) ״וברך ולא אשיבנה״ (שם שם כ) והטעם וברך ברכה, וככה ״וברוב יועצים תקום״ (משלי טו כב), והשלם יועצים עצה תקום, וככה כי תקראנה קורות מלחמה, א״ר מרינוס, כי טעם ועלה מן הארץ, כמו ועלינו, ודבר ככה שלא יכשיל השטן פיהו, ולפי דעתי אין צורך.

יא **מסים** רבים, והאחד מס, וכמו פתים (ויקרא ב ו) פת (ברא׳ יח ה), והם מפעלי הכפל:

וטעם ענותו ליבש זרע הזכרים:

מסכנות. אוצרות, וכמוהו אל הסוכן (ישעי׳ כב טו) ותהי למלך סוכנת (מ״א א ד), שומרת האוצר, ולא יודע לכל ושכבה בחיקך:

רַעֲמסס. בפתחות העי״ן ואיננה מקום ישראל:

יב **וכאשר יענו אותו.** אעפ״י שהיה בעינוי, כן ירבה כימים אשר לא עונה:

יפרוץ. שעבר החוק בפריה ורביה כמו ופורץ גדר (קהלת י):

יג **ויעבידו.** רעות רבות חדש עליהם, בראשונה לעשות מלאכתו, וכאשר ראה שלא חסר רבותם נתן רשות למצרים ולשריהם להעבידם יותר מחק העבדים, וזהו בפרך והוא כדברי המתרגם ארמית ולומר בפיוט פרוכים איננו נכון כלל, וכאשר ראה שלא יועיל זה, אז קרא למילדות שהן שרות על כל

המילדות וצוה להרוג כל הזכרים הילודים:

יד ויִמררו. ידוע הוא כי התי״ו סימן לנקבות על הרוב, והמ״ם סימן לזכרים, כמו מועדות (דה״ב ח יג) ומועדים (ברא׳ א יד), ודרך חכמי ספרד כי בניני הפעלים שמורים ולא תחסר אות מן השרש, ואינם כן, רק שמות דברים יאמרו כאשר נמצאו, כי יחיד מן מועדות מועד לא מועדה, כאשר יאמר החכם בעיניו כי מן מקום יאמר מקומים וממקומות מקומה אולי יפקח עיניו ויראה, כי מן בכור יאמר בכורים, למכה מצרים בבכוריהם (תה׳ קלו י), והנה ובכורות בקרך (דבר׳ יד כג), א״כ יהיה היחיד בכורה, וככה לבנים, לא יאמר לבן כ״א לבנה:

וטעם בחומר ובלבנים, לבנות בתים וגדרות, גם לחרוש ולקצור, ולזמור ולבצור, וזה את כל עבודה בשדה ואח״כ כלל את כל עבודתם לצרכיהם:

אשר עבדו בהם. ישרתו בעבור שנים, עבדו בהם בפרך, וגזרת עבד בלא בי״ת אחריה היא עבודת העבד וככה ״עבדתיך״ (ברא׳ ל כו), ואם אחריה בי״ת הוא על ב׳ דברים, האחד בעבור, כמו ״ויעבד ישראל באשה״ (הושע יב יג) והשני לא תעבוד בו בפרך כדרך ״אשר לא עובד בה״ (דברי׳ כא ג), וככה אשר לא יעבד בו (שם שם ד), כי כתוב והארץ הנשמה תעבד (יחז׳ לו לד) ועל הדרך הזה ״כנושה כאשר נושה בו״ (ישעי׳ כד ב):

טו ויאמר מלך מצרים למילדות. שרות היו על כל המילדות, כי אין ספק כי יותר מחמש מאות מילדות היו, אלא אלו שתיהן שרות היו עליהן לתת מס למלך מהשכר, וככה ראיתי היום במקומות רבות, והאם והבת היו בדרך קבלה כי נכון הוא:

טז ויאמר בילדכן את העבריות. כל שהוא ממשפחת עבר יקרא עברי, ועל אמונתו יקרא עברי על כן אבי כל בני עבר (ברא׳ י כא) הבא מעבר הנהר, עבר הנהר משתי העברים:

אמר בן קריש כי אל״ף אבנים נוסף מגזרת בנים והטעם המשבר כמו מי אפסים (יחז׳ מז ג), והנכון שהוא כמו באבנים, והאל״ף שרש:

והמתן אותו. בסתר שלא יודע הדבר כי חמס היה עושה:

ומלת וחיה קשה מאוד בדקדוק, והיא זרה כי המשפט וחיתה כי ה״א השרש מן חיה יחליפוהו בתי״ו כמשפט בסמוכים ״ולכל חית הארץ״ (ברא׳ א, ל), והיה כן בעבור שהה״א והת״ו קרובים במכתב, ואין ביניהם לבד משך הנקודה שבתוך הה״א אבל לא במבטא כי הבו ל יש ביניהן בשמות, כי תחלה תקרא ה״א וכשתמשך הנקודה תקרא תי״ו, וזה לאות כי הכתב שבידינו הוא כתב עברי והכלל כי מלת חי, גם חיים בספק, כי הסכימו חכמי הדקדוק, כי וארפכשד חי (ברא׳ יא יב) מפעלי הכפל, וכמוהו כי אם תם הכסף (שם מז, יח) שהוא מן ״תמם״ וחיי כמו רבים חיים, ולפי דעתי כי זו הגזרה זרה ואם איננה כן יראנו ממנו כעל עתיד כמו אחוג יחוג לחוג היה ראוי שיאמר אֶחוי יחוי לחוי או כמו ״סוב״, סובו ציון (תה׳ מח יג) סבי עיר (ישעי׳ כג טז), והנה זאת לאות כי היא מהפעלים בעלי הה״א באחרונה אחר שלא מצאנו מגזרת חי אחת מכל הגזרות שהזכרנו הנה זאת לאות, כי היא מהפעלים בעלי הה״א באחרונה, כי מצאנו שיאמר אחיה, נחיה, יחיה, תחיה כמו יאמר מן היה, נהיה, אהיה, תהיה, יהיה, וא״כ הוא מגזרת חיה, כמו היה, ואעפ״י שמצאנו שיאמר וארפכשד חי, בלשון עבר לא נחוש לכל זה, אעפ״י שידמה שהוא מפעלי הכפל, והוצרכתי לומר ככה בעבור שראיתי כן אין וי״ו בכל המקרא שהוא שרש בסוף המלה, ואין טענה עלי ממלת ״שלו״ (איוב טז יב) כי הוי״ו תחת ה״א, כי אותיות אהו״י מתחלפות זו בזו, והעד ״שלו כל בוגדי בגד״ (ירמי׳ יב א) והוא מן שלה והנה אפרש לך למה לא תבא וי״ו שרש בסוף המלה, והיה זה בעבור כי הוי״ו ישרת בסוף בעבור יחיד שאיננו נמצא כמו עבדו ואמתו (למטה כ יז) וסימן לשון רבים ״פרו ורבו״ (ברא׳ א כב) וגם יש וי״ו נוסף כמו בנו בעור (במד׳ כד ג), ואילו היה וי״ו שרש היה מתערב עם אחת מאלו השלשה ווין שהזכרנו, יחיד, ורבים, ונוסף, ולא תדע המלה, גם ככה אומר לך באות יו״ד שלא תבא שרש באחרונה כי הוא סימן יחיד מדבר יָדִי (ברא׳ מב לז) גם יָדַי (דבר׳ ט טו), וסימן רבים בסמוך, ״ידי נשים רחמניות״ (איכה ד י) וסימן נקבה ״דעי וראי״ (ש״א כה יז), ויו״ד היחוס, העברי, או העבריה (דבר׳ טו יב), גם נוסף בפעלים, המגביהי (תה׳ קיג ה) להושיבי (שם שם ה), גם בשמות ״בני אתונו״ (ברא׳ מט יא) גם במלות הטעם זולתי (דבר׳ א, לו) מני אפרים (שופ׳ ה׳ יד), ובעבור כל זה אינו ראוי שיבוא יו״ד שרש באחרונה, פן תתערב לנו המלה עם אחת מכל אלה שהזכרנו על כן אמרתי כי מלת וחיה זרה, והיא כמו וחיתה ותהיה מהפעלים בעלי הה״א באחרונה כאשר פירשתי:

יז ותיְראן. העלימו האל״ף בעבור שלא תתערב המלה עם גזרת ראה:

ותחיין. בכל כחן יותר ממשפט הראשון, כי מה צורך היה להאריך:

יח ויקרא. הנכון בנות מות כי הפכתן מצותי, ואין הפרש בין ותאמרנה עבר, כמו ותאכלנה הפרות (ברא׳ מא ד) ובין כשידבר עליהן לנכח עצמן, בהכנס הוי״ו הפתוח וככה מדוע עשיתן ותחיין:

יט ותאמרנה. לא עברנו על מצותיך, כי העבריות אינן כמצריות כי כח חיים הרבה יש להם ובא היו״ד רפה מן ״כי חיות״ והוא הנכון, כמו דוות רוות עלות עלי (ברא׳ לג יג), ונדגש יו״ד במלת חַיִּים שהוא תאר, כמו ונתפשם חַיִּים (מ״ב ז יב) כיו״ד ״אלהי הָעִבְרִיִּים״ (למטה ג יח) כן חיים שהוא שם דבר

כמו עץ חַיִּים (משלי ג יח) וכמו ופטורי צְצִים (מ״א ו יח):

וְיָלְדוּ. נקבות פועל עבר, כי שוה הוא לזכרים ״טוו״ (למטה לה כה) ״צבאו״ (שם לח ח):

כ **וייטב.** בעלי היו״ד בראשונה פעם יעמד היו״ד כמו זו ופעם יחליפוהו בוי״ו, כמו ״ויושב שם רעבים״ (תה׳ קז לו) שהוא מן ישב כמו וייטב מן יטב, וזה הטוב הוא הנזכר אחר כן ״ויעש להם בתים״ כמו ״כי בית יעשה לך ד״׳ (ש״ב ז יא):

כא **ויהי כי יראו.** בעבור שלא יראו ממלך מצרים רק יראו מהשם, וייטב אליהן, ודע כי זו המלה איננה מהפעלים העומדים ולא מן היוצאים כי הוא על דרך שיקבל האדם הירא מאחר על כן יראו מאת ד׳ הוא הנכון, ואחזו דרך קצרה לומר ״ירא את ד״׳ (מ״א יח יב), על כן מלת נורא איננה בבנין נפעל כמו נולד (דה״א ב ג) נשבר ונדכה (תה׳ נא יט), והמשכיל יבין;

כב **ויצו.** כל יושב על כסא מלכות מצרים יקרא בלשון מצרים פרעה, והנה הכתוב לא הגיד שמו, כפרעה נכה (ירמי׳ מו ב), ככה שמו בלשון עמו, וכן פרעה הפרע (ירמי׳ מד ל):

הילוד. שם תואר כמו גבור שכור:

פרק ב

א **וילך.** בערים רבות היו ישראל יושבים, כי רבים היו וכלם יקראו ארץ רעמסס, אולי בעיר אחרת היתה זאת:

בת לוי. בן ישראל, והיא אחות אביו, ולא דבר נכונה האומר כי תבואות השדה הנזרעת בשדה אחרת תצליח, רק באותו שדה עצמו לא תצליח כראוי, כי עיקר איסור ערוה להיות ישראל קדושים:

ב **ותהר.** אין ספק כמו שהזכרנו כי אהרן גדול בשנים ממשה וככה קבלו אבותינו שפועה היתה מרים וכתיב ״ותתצב אחותו מרחוק״ (למטה פ׳ ד) והנה ידענו כי תחלת קץ ד׳ מאות שנה היו מיום שנולד יצחק, כי הוא לבדו יקרא זרע, והנה בן ששים שנה הוליד את יעקב (ברא׳ כה כו), ויעקב הוליד את ראובן בן שמונים וחמש, והיה ברדתו אל מצרים בן מאה ושלשים שנה (שם מז ט), חברנו עליהם ששים של יצחק עלו ק״צ והנה נשארו ר״י, נוציא מהם ע׳ שנה שחיה יוסף אחרי כן והנה נשארו ק״מ, ושנות לוי ברדתו אל מצרים מ״ג והנה חיה כ״ב שנה אחרי יוסף והנה נשארו קי״ח כי כתוב הוא, וימת יוסף בן מאה ועשר שנים (שם נ כו) ומתי מלך המלך החדש, וכמה שנים בנו ערי מסכנות, והנה קרוב מלדת משה נגזר על הזכרים, ובן זוטא אמר כל המספר דבר מעשה לא ישא פנים לנכבד להזכירו תחלה, וכתוב ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם (במד׳ כו נט) והנה היא קטנה, והנה זה המוכה בסנורים שכח שם חם ויפת, וכתיב ״ויולד נח״ (ברא׳ ה לב), ויפת הוא הגדול, ועוד ״שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו (שם מט לא)״, והיא נקברה במערה קודם אברהם ל״ח שנה, ודע כי הנו״ן תמצא חסירה, או מובלעת בדגשות בתחלת המפעל, כנו״ן ״גש הלאה״ (ברא׳ יט ט) ״ויגש אליו״ (שם מד יח), ובאמצע, כמו וגם אף עלה בישראל (תה׳ עח כא) או ויחר אף (שם קו מ), והנה הנו״ן מובלעת באמצע, על כן נדגש פ״א ״ויחר אפו״ (ברא׳ לט יט) ישוב אַפְּךָ (ישעי׳ יב א), וככה נו״ן נתן, במלת תְּתִי (ברא׳ כט יט) כי הוא כמו תנתי, כי תי״ו האחרון איננו שרש, רק הוא כמו שבתי (תה׳ קלט ב) לכתי (מ״א ב ה) לדתי, גם בסוף, תת פחדך (דבר׳ ב כה), טוב תתי אותה לך (ברא׳ כט יט), וככה בשמות, כי בת היתה ראויה להיות לשון נקבה כמו מן בֶּן בָּנָה, והיא תתערב עם ״אשר בנה בית״ (דבר׳ כה) והנה החליפו הה״א בתי״ו, כמו גבירה גברת, עטרה עטרת, פעם סמוך ופעם איננו סמוך, כמו עטרת תפארת (משלי ד ט), והנה חסרו הנו״ן להקל על הלשון ויאמרו בת, ומלת רחל בתו (ברא׳ כט ו), כמלת אמת חסדו ואמתו, והנה התי״ו לשון נקבה, והנה הנו״ן מובלעת, ולשון רבות אמונות ולא אמתות ולא אמיתיות כמו בנות, ולא בתות ולא בתים:

ותהר. לא הזכיר הכתוב לידת מרים ואהרן, כי לא התחדש דבר בלדתם, ומלת טוב כאשר תמצא באיש מלא דעת יתכן היותו בנשמה כמו ״טוב עם ד״׳ וטוב עם אנשים או טוב עין (משלי כב ט) או בגוף או בצורה טוב תואר או מראה בעבור שמצאנו בילד כי טוב הוא, אין לפרשו, כי אם בצורתו טוב מכל הילודים:

שלשה ירחים. י״א כי בחודש השביעי מתחלת ההריון נולד גם זה דרש כי לא יוכלו המצרים לדעת מתי הרתה האשה, ולפי דעתי כי הכתוב ספר החדשים שיכלה להצפינו, כי אין כח באדם לראות באשה מתי תלד, כי רחוק הוא שהוא נולד בחודש השביעי מתחלת ההריון כי הנולדים ככה הם קצרי קומה ויותר חיים ונכבדים הם הנולדים באחד עשר, כי רובי הנולדים הם סמוכים לתשעה חדשים, והיודע עת ההריון יכול לדעת עת הלידה, והיודע עת הלידה יכול לדעת עת ההריון, כי דבר מנוסה הוא לקדמונים, וחמשה פעמים נסיתיו גם אני, כי מקום מזל הלבנה ומעלתה ברגע ההריון, היא מעלת מזל הצומח ברגע הלידה גם מעלה הצומחת רגע ההריון, שם תהיה הלבנה רגע המולד והנה המעמד הקוצב הם רנ״ט ימים ושליש יום והאמצעי רע״ג

והגדול שהוא הארוך רפ״ז, וחכמי המולדות יודו כן, ואין טענה מהשבטים, כי להיותם על הסדר איננה ראיה, כי הרבה כאלה בתורה, על כן יתכן שרחל נתנה שפחתה ליעקב בלדת שמעון, גם נולד ישששכר קודם אשר, ודינה בבטן אחת נולדה עם זבלון, על כן מלת ״ואחר ילדה בת״ (ברא׳ ל כא) כמו ואחרי כן יצא אחיו (שם כה), שלא זכר ותהר לכל אחד, גם לתקפות הימים (ש״א א כ) שלש הי׳:

ג ונדגש צדי״ק הצפינו כדגשות קו״ף אם יִקְרֵךְ עון (ש״א כח י) לדבר בם צחות ובעבור היות הצדי״ק בשו״א נע, נרפה הפ״א שהיה ראוי להדגש, והוא שם הפועל מהבנין הכבד הנוסף, ואין צורך לבקש למה לא צפנתהו עוד, אולי השכנות המצריות שמעו קולו כי לא היו לבדם דרים בארץ רעמסס, וכתב ושאלה אשה משכנתה (למטה ג כב):

ובאה מלת ״תיבת גומא״ מלעיל בעבור היות הניגון בתחלת מלת גומא:

ותחמרה. נחה ה״א כה״א ויקרא לה נובח בשמו (במד׳ לב מב), וזאת המלה נגזרת מן בחמר והוא טיט אדום מדבק, ימצא בארץ ישראל, וכמהו, בארות באורות חמר (ברא׳ יד י) ובלשון ישמעאל יקרא אל חמר, ויוכבד עשתה כן כי אמרה אל אראה במות הילד, אולי אחותו נתנבאה לעשות כן, ומחשבות השם עמקו, ומי יוכל לעמוד בסודו, ולו לבד נתכנו עלילות, אולי סבב השם זה שיגדל משה בבית המלכות להיות נפשו על מדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים, הלא תראה שהרג המצרי בעבור שהוא עשה חמס, והושיע בנות מדין מהרועים, בעבור שהיו עושים חמס להשקות צאנן מהמים שדלו ועוד דבר אחר כי אלו היה גדל בין אחיו ויכירוהו מנעוריו, לא היו יריאים ממנו, כי יחשבוהו כאחד מהם:

בסוף. כמו ״קנה וסוף קמלו״ (ישעי יט ו), והוא צמח מן היאור:

ד **ותחצב.** מלה זרה, כי שמו נח נעלם בין שתי התוי״ן תחת היו״ד, אמר ר׳ משה הכהן כי תי״ו לרדת, ולגשת, נוסף בעבור חסרון הפ״א מן פעל וככה לדעת, כי בעבור אות הגרון נפתח, ועתה החליפו התי״ו לה״א במלה לדעה כמו אשר תנה הודך (תה׳ ה):

ה **ותרד.** מארמונה:

לרחוץ. מנהג המצריות היה והזכיר דבר נערותיה שהולכות על מקום היאור כמו ויד תהיה לך (דבר׳ כג יג) בעבור ששלחה אמתה, והיא אחת הנערות לקחת התיבה כי בת המלך לא תכנס אל מקום הסוף, כי במקום רחוק מן היבשה הושמה התיבה שלא יגיע אליה כל עובר, ועוד כי אין מדרך הדקדוק להיות זרועה, כי המ״ם רפה, ומ״ם אמה ארכו (למטה ל, ב) דגוש, ועוד כי אמה ארכו מדה לא זרוע:

ו **ותפתח ותראהו.** אחר שאמר ותראהו, הוסיף לבאר כמו ובית דוד כאלהים כמלאך ד׳ (זכרי׳ יב ח):

והנה נער בוכה. היו איבריו גדולים כאילו הוא נער. וראתהו מהול, ובעבור יפיו חמלה עליו, וזה טעם ״כי טוב הוא״:

ז **ותאמר. ותינק.** בעלי היו״ד בראשונה יש מתחלף היו״ד, כי מן ידע בוי״ו תודיע, ויש שיושם נח נעלם בין האות המשרת והעי״ן תחת יו״ד, ופעם נכתב, ופעם לא נכתב וככה ותניק לך את הילד:

ח **ותאמר לָכִי.** כמו שֻבִי, וילך, וישב,:

ט **הילכי.** כמו היניקי כי שנים שרשים הם, ילך, גם הלך, והטעם אחד, כי אין הה״א מאותיות המשך על כן ה״א אחרת כמוה ועוד כי האל״ף גם היו״ד הוי״ו ימצאו בתוך המלה, פעם נכתבים, ופעם נחים נמצאים במבטא לא במכתב, ופעם נעדרים והה״א לעולם באמצע היא נראית ומלת בלטיהם (למטה ז כב) איננה כמו בלהטיהם (שם שם יא) כאשר אפרש:

ותאמר. אמר הגאון כי הילכי הם שתי מלות ולא דבר נכונה, רק היא מלה אחת על משקל והיניקהו לי, כמו שאמרתי, והוא מהבנין הכבד הנוסף, גם אמר שהוא כמו ״הא לך״, והנה הא, כמו וגם אני הא (יחז׳ טז מג), ואנחנו לא מצאנו בכל המקרא לנקבה ליכי כ״א לך רק היא מלה אחת:

ותניקהו. מעלומי העי״ן מן הפעלים השניים הנראים, והנה בפ׳ אחד שנים שרשים והטעם אחד, וככה היטיבי נגן (ישעי׳ כג טז) צווי, כמו הליכי, אך הטיבו כל אשר דברו (דבר׳ ה כד) כמו ״והם הביאו אליו״ (שמות לו ג) מעלומי העי״ן:

י **ויהי לה לבן.** כמו ואלה בני מיכל זרובבל בן שאלתיאל (עזרא ג ב, חגי א א) והוא בן פדיה אחי שאלתיאל ובעבור שגדלו נקרא בנו:

שם משה מתורגם מלשון מצרים בלשון הקדש, ושמו בלשון מצרים היה מוניוס וכך כתוב בס׳ עבודת האדמה הנעתק מלשון מצרים אל לשון קדרים גם ככה בספרי חכמי יון, אולי למדה בת פרעה לשונינו או שאלה ואל תתמה בעבור שאיננו משוי כי השמות אינם נשמרים כמו הפעלים:

יא **ויצא אל אחיו.** המצרים כי בארמון המלך היה, וטעם מאחיו, אחר הזכיר עברי ממשפחתו כמו אנשים אחים (ברא׳ יג):

יג **נְצָיִם.** שם התאר מבנין נפעל והשלם ננצים כמו נראים:

לרשע. העושה חמס:

יד **הלהרגני אתה אומר.** בלבך:

אכן. כמו אם כן:

טו **וישמע.** ארץ מדין סרים היו אל משמעת פרעה, על כן הוצרך להיות רועה צאן שלא יעמוד בישוב אולי יכירוהו, וכאשר אמר לו השם שמת פרעה ועבדיו שברח מפניהם, ונולד לו בימים ההם בנו הקטן אז אמר ויצילני מחרב פרעה (למטה יח ד) כי כל ימי חייו היה ירא ממנו, ואחר שהזכיר וישב בארץ מדין שב לפרש למה ישב, כי בתחלה ישב לפני הבאר הידועה, כדרך "ויצא יעקב וגו' וילך" (בראׁ כח י) ושב למר "ויפגע במקום" (שם פ' יא):

טז **ולכהן.** הוא יתרו ולא רעואל וכל כהן שבמקרא משרת הוא לשם או לעכו"ם, והעד וכהנו לי (למטה כח מא) וכהני ד' (ישעי' סא ו) ויתרו היה כהן לשם כאשר אפרש עוד:

יז **ויבאו.** מ"ם ויגרשום כמו נו"ן שלא תתערב המלה עם הנו"ן הנוסף לעתיד, וככה צאנם במ"ם שלא להתחבר שני נונין:

יח **ותבאנה אל רעואל.** אבי אביהן היה כי יתרו היה חותנו, והוא חובב, וכתיב מבני חובב חותן משה (שופ' ד יא) וכתיב לחובב בן רעואל המדיני (במד' י כט):

יט **ותאמרנה.** חן הוסיפו או לא הספיקו המים שדלו הם לצאן:

כ **ויאמר אל בנותיו.** אבי האב יקרא אב כמו אלהי אבי אברהם (בראׁ לב י) גם נבוכדנצר אבוך (דניאל ה יה) ובן הבן יקרא בן, וככה הבנות בנותי והבנים בני (בראׁ לא מג), "ואנת בְּרֵה בלשצר" (דניאל ה כב):

ויאמר, הנה תפס הכתוב דרך קצרה שלא הזכיר ותקראנה לו, כי ידוע הוא מדרך הסבראׁ:

קְרֶאן לו. מלה זרה בעבור שאין על משקלה:

כא **ויואל.** אולי לא היה שם יתרו בן רעואל, ע"כ לא הזכירו הכתוב:

כב **ותלד.** כי אמר, משה, וזאת צפורה היא האשה הכושית אשר אמר, ואשר כתוב בדברי הימים דמשה אל תאמין, וכלל אומר לך כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמוך עליו, ואף כי יש בו דברים שמכחישים הדעת הנכונה וככה ספר זרובבל, וגם ס' אלדד הדני והדומה להם:

כג **וימת מלך מצרים.** עתה יוכל משה לשוב אל מצרים, וישראל עשו תשובה, כי יחזקאל הזכיר שהיו ישראל עובדים גלולי מצרים, על כן עָנָם השם, ותחת אשר לא עבדוהו עבדו אכזרים:

כד **וישמע.** טעם ויזכור שהגיע הקץ:

כה **וירא.** החמס שהיו המצרים עושים בגלוי:

וידע. העשוי בסתר:

פרק ג

א **הר האלהים חרבה.** ככה כתב משה, וטעם חרבה, מרוב החום שלא ירד שם גשם, כי הוא קרוב ממצרים דרך שלשת ימים כאשר דבר משה, ובעבור שהיאור רחוק על כן אין שם ליחה, ותגבר בו היבשות:

ב **וירא.** יש מפרשים בלבת אש בלהבת אש והנכון בעיני כי פירושו בלב האש כי כן מצאנו מה אמולה לבתך (יחז' טז), ור' אדנים אמר, אילו היה כן היה בלבת בחיר"ק תחת הלמ"ד, כמו אל גַּת אגוז (שה"ש ו יא) והנה שכח וכָּנָֽה זרועיה תצמיח (ישעי' סא יא):

הסנה. אמר הגאון כי זה מין קוץ, "ורצון שוכני סנה" (דבר' לג טז) שמים והטעם על השם הנכבד ור' ישועה אמר הכבוד ששכן בסנה ולא דבר נכונה, כי איך יקרא שוכני על רגע אחד, ועוד למה נאמר על גזרת פועל, ואיננו כן עושה שמים וארץ (תה' קכו ח) כי השם הוא עושה תמיד ומעמידם כהגה היוצא מפי אדם ועוד אחר שהזכיר כל מגד הזכיר באחרונה רצון השם, ועוד מה טעם להזכיר זה המלאך, ועוד היה ראוי להיותו שוכני בסנה הידוע,

ולפי דעתי כי כל סנה אחד הוא, והוא מין קוץ יבש, וככה הוא בלשון ישמעאל, וככה הר סיני בעבור הסנה וכן פי׳ ורצון שוכני סנה, רצון שיבקש השוכן במקום הסנה, שהוא דורש ומבקש תמיד שיעשה השם רצונו, וילחלח ארצו שהוא שוכן בה, שהיה מקום יובש וסנה, עד שיהא בא הרווי׳ והיתה כגן רוה מלוחלח, והודיעו ״מתוך הסנה״ בה״א הדעת, כי הם דברי משה בכותבו התורה, ובוער מהפעלים היוצאים, כי אש בוערה כמו ״אש אוכלה״ (דבר׳ ד כד), והעד ״כאש תבער יער״ (תה׳ פג טו) והנה האש שהיה בסנה בוער כל אשר סביביו, כי זה כמו ״שלחו באש מקדשך״ (תה׳ עד ז), וככה ההר בוער באש (דבר׳ ה כ):

ומלת אֶֽהְיֶ֥ה שם התואר כמו פעול, וכמוהו אם תראה אותי לוקח מאתך (מ״ב ב י) שהוא קמוץ וככה לנער היולד (שופ׳ יג ח), כהם יוקשים בני האדם (קהלת ט יב) ואלה הפעלים כאשר הם יוצאים, על כן ורגל מוּעָדֶת (משלי כה יט) איננה כמוהם רק השורק תחת חולם, והוא כמו פועלת:

ג **ויאמר משה אסרה נא.** גזרת סר אם בא אחריה מ״ם היה למרחוק כמו סורו ממני (תה׳ ו ט), הוא אומר להם רחקו ממני, ואם אחריה ״אֶל״ בשלש נקודות תהפך הדבר כמו סורו אלי (שופ׳ ד יח) סור ממקומך ובא אלי, שיסור ממקומו ויקרב אל מקום הסנה:

את המראה הגדול. זה אות ראשון כתוב בתורה שעשה השם ע״י נביאו משה, על כן אמר לו וזה לך האות כי אנכי שלחתיך (למטה פ׳ יב), ואמר יפת טעם זה האות כי האויב נמשל לאש וישראל לסנה על כן לא יבער:

ד **וירא ד׳.** גם אלה דברי משה בסוף, ונקרא המלאך בשם הנכבד כדרך כי שמי בקרבו (למטה כג כא) ושם אפרשנו, וכך המלאך שנראה לגדעון, ושם כתוב ״ויאמר לו ד״ (שופ׳ ו יב) או השם ראה כי סר לראות וצוה את המלאך לקרוא אליו על כן מלת אלהים וזה השם איננו שם העצם רק שם תאר כאשר אפרש, והוא כולל כל קדוש שאינו גוף, ולא כח בגוף, ככתוב ״להן אלהין די מְדָרהון עם בשרא לָא איתוהי״ (דניאל ב יא) שהוא הגוף, והנה אלהים במקום הזה הוא המלאך הנזכר:

ה **ויאמר אל תקרב הלום.** הטעם עמוד במקומך, ואל תקרב אל הסנה ששם האש, וככה ״הבא עוד הלום איש״ (ש״א י כב) ומלת ״של״ חסר נו״ן כמו ״גע״ (תה׳ קמד ה) כי הוא מגזרת ונשל גוים רבים (דבר׳ ז א):

ו **ויאמר אנכי אלהי.** אחר שהזכיר אלהי אביך, פירש כי הם אברהם יצחק ויעקב והחל מאברהם, כי הוא החל לקרוא בשם ד׳ לבנות מזבח לשם, כי אביו וגם אחיו, היו עובדים ע״ז, והזכיר אלה השלשה, ולא הזכיר שלשה הקרובים אליו, שהם לוי וקהת ועמרם, כי השלשה שהזכיר היו נביאים לבדם, ועוד כי השלשה שהזכיר הם אבות לכל ישראל, ואין לוי כולל, כי משה כנגד כל ישראל וכשאמר למשה אנכי אלהי אביך, כאילו אמר לכל ישראל, כי למשה ידבר במקומם:

ויסתר משה פניו. כדרך ״כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי״ (ברא׳ לב לא), ושער העין משער השמים, כי ברגע אחד יראה תמונות רבות רחוקות עם קרובות ואין ככה שער האזנים והאף והחיך והיד, ובעבור יראתו הסתיר פניו:

ז **ויאמר.** השליח ידבר בלשון שולחו:

וטעם ראה ראיתי החמס הנעשה להם בסתר, שלא יראוהו בני אדם אני רואהו:

ואת צעקתם. ששומעים הכל אני שמעתי, והמכאובים שיש בלבו אני ידעתי:

ח **וארד.** בעבור היות השמים נכבדים מן הארץ, והשם מלא כל כבודו הכל, רק בעבור כי כל הגזרות באות מן השמים, על כן מלת וארד, ועוד כי מעלת המלאך עצומה ואין יכולת במשה לעלות אל השמים, על כן מלת וארד להציל עמי:

ולהעלותו. כנגד וארד, כי כאשר אני דר במקום עליון, כן אשכנם במקום שהוא עליון מכל הארץ. ואלה דברי המלאך, וככה כתוב ירכיבהו על במותי ארץ (דבר׳ לב יג) הנה יצאו מארץ שהם שם בעוני אל ארץ טובה, ולא הזכיר הגרגשי כי הוא קטן מן השבעה, והנה שאלה ראויה, אחר שהששה גוים בני כנען למה הזכיר הכנעני והתשובה, כי כל הארץ תקרא ארץ כנען, כי הוא השם הכולל שהוא המין, והפריזי הוא צידון, ושאר בנים הנזכרים הם מעטים, וכללם הכתוב במלת הכנענים:

ט **ועתה הנה.** טעם הנה צעקת בני ישראל שעשו תשובה:

וטעם וגם ראיתי את הלחץ שהזידו עליהם, וככה אמר תרי ״כי בדבר אשר זדו עליהם״ (למטה יח יא):

י **ועתה לכה** בשליחותי אל פרעה.

יא ויאמר מי אנכי. אין הפרש בין אני ובין אנכי, כמו עמי עמדי ככה מצאנו דרך הלשון גם אני, גם אתה, ואתם, בהתבלע הנו״ן, מגזרת ״אָן הלכתם״ (ש״א י יד) כי המקום יכיר המדבר, אולי אנכי על זה הדרך מגזרת אנך (עמוס ז ז) על דרך נחושתך (יהו׳ טז לו), ובעבור שאמר לו ״ועתה לכה ואשלחך אל פרעה״ השיב הנה אני רועה, והוא מלך גדול, ובעבור שאמר והוציא השיב מי אנכי שאוכל להוציא גוי גדול שהם בני ישראל:

יב ויאמר אני אהיה עמך, ותבא אל פרעה, ותוציא את בני ישראל, והנה נתתי לך אות כי אנכי שלחתיך, וטעם להוציאם שיעבדוני על ההר הזה שהראיתי לך בו זה המראה הגדול, וכך הכתוב אומר ״המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים״ (ויקרא כב לג) וכן אמר משה לפרעה ״דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו לד׳ אלהינו״ (למטה ה כג), כי זה המהלך בין מצרים הקדמונית ובין הר סיני, רק ישראל בצאתם לא הלכו דרך ארץ פלשתים, ועוד כי ישבו במקום אחד ימים רבים כאשר אפרש, וזהו שאמר משה ״ויבן מזבח תחת ההר ויעלו עולות ויזבחו שלמים״ (למטה כד) אז כרת ברית עם ישראל להיותם לשם לעם והוא יהיה לך לאלהים:

יג ויאמר. עתה ביקש משה מה שם יאמר לישראל משמותיו, כי בשם אל שדי לא יעשה אותות רק בשם הנכבד וא״ר ישועה כי קבלה היתה לישראל מאבותם, כי המושיע לישראל גלה שם חדש שלא נשמע וכאשר ראה ״אני ד׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים״ (ברא׳ טו ז) פי׳ בו כי הם דברי משה ולא דבר נכונה, כי הנה בתחלת התורה בפ׳ בראשית, אין כתוב השם הנכבד רק אלהים עד לעשות, ומשם והלאה כתוב ד׳ אלהים, ומשנולד קין כתוב השם לבדו, ולעולם לא ימצא בדברי משה שם אלהים רק השם הנכבד רק במקום אחד, בעבור שאמר פרעה ״העתירו אל ה׳ ורב מהיות קולות אלהים״ (למטה ט כה) אז אמר משה מפני ד׳ אלהים (שם פ׳ ל) ולא ימצא עוד בכל התורה ככה:

יד ויאמר. אהיה. פירושו אשר אהיה כמו ״ובית דוד כאלהים״ ואחריו ״כמלאך ד׳ לפניהם״ (זכרי׳ יב ה) והוא פירוש כאלהים:

טו ויאמר עוד. שם אחר והיא מטעם הראשון רק האחד על לשון המדבר, וזה לשון יחיד שאינו מדבר ומגזרת יה, ואלה השלשה שמות הם שמות העצם, ועתה אפרש לך מה טעם שם העצם, וטעם אלה האותיות וקצת סוד השם הנכבד, ולמה אינו נקרא ככתבו.

אמר אברהם המחבר. הנה נא הואלתי להאריך, כי ליסוד מוסד אני צריך, דע כי שם העצם הוא המושם לאות ולסימן לקוראו ולשומעו מקום עצם הנקרא, ובארבעה דברים יבדל שם העצם משם התואר, האחד כי שם התאר נגזר ממפעל כמו חָכָם בני (משלי כז יב) ״אם חָכַם לבך״ (שם כג טו) פועל עבר, ״למען תֶּחְכַּם באחריתך״ (שם יט כ) פועל עתיד, ולא כן שם העצם, כמו אברהם, לא יגזר ממנו עבר או עתיד, אעפ״י שיש עצם שנגזר מפעל כמו יצחק לא יאמר יצחקתי, ולא איצחק כי שם עצם איננו במקרה, והדבר הב׳ שתחבר חכם שם התואר ותאמר חכמים, ולא יתכן לומר מאברהם שהוא שם העצם, לא יאמר על רבים אברהמים, ולא מישראל שהוא שם העצם, א״כ הי׳ שם שני אנשים, לא יאמר ישראלים, רק יאמר ככה כשיתייחס איש אחד אל ישראל שהוא שם המין, והדבר השלישי שם העצם לא יהיה מבואר בה״א הדעת כאשר יבואר שם התואר, כי מן חכם יאמר ״החכם״ (קהלת ב יד), והנה לא יאמר האברהם היצחק, ואין טענה במלת אמר הקהלת (שם יב ה) כי איננו שם העצם רק שם תואר לחכמה שנקהלת בו, והאדם הוא שם תאר ויש לו סוד, כי הוא שם המין, ומלת המנשה (דבר׳ ג יג) בעבור היחס, והדבר הרביעי שם העצם לא יסמוך, כאשר יסמך שם התואר כמו חכם לבב (איוב ט ד), לא יאמר יצחק הדור כי העצם עומד בעצמו, והנה ככה מלת אהיה, גם השם הנכבד מד׳ אותיות כי שניהם שמות העצם, והנה מצאנו ד׳ צבאות (ישעי׳ א ט) והוצרכו רבים לומר כי צבאות שם העצם הוא, או הוא אות בצבא שלו, וזה לא יתכן, כי הנה אלהי הצבאות (עמוס ג יג) ולבדו לא תמצאנו כי אם עם אלהים, או עם השם הנכבד ד׳ אלהים ואל יקשה בעיניך ״ד׳ אלהים צבאות״ (תה׳ נט ו), כי הוא כדרך והנבואה עודד הנביא (דה״ב טו ה), בעבור שהשם שוכן עד עומד לבדו ובו הכל עומד על כן פעם הוא זה השם כמו תאר, על דרך ״ויזכור ימי עולם משה עמו״ (ישעי׳ סג יא) והטעם שהוא המעמיד, על כן ד׳ אלהים דבקים עמו המלאכים הקדושים, וככה ד׳ צבאות, הם צבאות השמים, ואל תאבה לשמוע אל דברי הגאון האומר שבעבור ישראל נקרא כן והביא ראיה מן ״והוצאתי את צבאותי״ (למטה ז ד), הלא תראה ״וכל צבא השמים עומדים עליו״ (מ״א כב יט):

והנה אלהים תאר השם, כי הוא על לשון רבים ויחיד כמו ״הלוא אלוה גובה שמים״ (איוב כב יב) ועוד שיסמוך לומר ״אלהים אלהי ישראל״ (תה׳ עב יח), ומלת אֵל תקיף וככה שדי ״כקול מים רבים כקול שדי״ (יחז׳ א כד) והיה שדי בצריך (איוב כב כה):

ודע כי האחד סוד כל המספר ויסודו, ושנים תחלת מספר הזוגות ושלשה תחלת מספר הנפרדים, והנה כל המספרים הם תשעה מדרך אחת והם עשרה מדרך אחרת, ואם תכתוב התשעה בעיגול ותכפול הסוף עם כל המספר תמצא האחדים שמאלים, והעשרות הדומות לאחדים לפאת ימין ובהגיעך אל חמשה שהוא אמצעי אז יתהפכו המספרים להיות העשרות אחדים והאחדים עשרות ומדרך אחרת הם עשר ספירות בלי מה, כי לא תוכל להחל אחד אם לא יהיו עשרה, והנה עשרה הוא דומה לאחד, והוא שם כולל האחדים שהם מאחד ועד עשרה, ושם העשרה כוללם עם היותם מספר ראשון, ותחלת המספרים הדומים לאחדים כי בהגיעך אל עשרים אז הם שני עשרות כנגד שני אחדים, ושלשים כנגד שלשה אחדים, וכן כל עשרות עד תשעים, הם

תשע עשרות כנגד תשעה אחדים, ובהגיעך למספר מאה הוא דומה לאחד, ובהגיעך לתשע מאות, גם הם כנגד תשעה אחדים, עד שתגיע לאלף שהם עשר מאות, גם הוא האלף דומה לאחד, עד היותם תשעה אלפים כנגד תשעה אחדים, ובהגיעך לעשרת אלפים אז נשלם החשבון בהיותו רבבה אחת, וככה עד עשר רבבות על הדרך הזה, כי כל ראשי המספרים הם דומים לאחד על כן אמרו חכמי המספר, כי כל המספרים הם חלק מעשרה, או התחדש מכפלו, או ממחברתו אל אחדיו, או מהשנים דרכים נחברים, והנה עשר ספירות כמספר עשר אצבעות, חמש כנגד חמש וככה הגלגלים תשעה, שהם גופות נכבדות עומדות והעשירי שהוא קדש נקרא כן בעבור שכחו בכל כסא הכבוד והוא התקיף וכל הגופות מקיף, והנה יהיו האמצעיים במספר עשרה הם שנים והם חמשה והם ששה, ואלה ארבעתם אֲהוי הם הנכבדים, וכל מספר מרובע ששם אחד נוסף על המרובע ככה יש בשרשו וככה בדומה לו, וכן במרובע חמשה חמשה, ובמרובע ששה ששה, אלה הד׳ מספרים לעולם שומרים עצמם במרובעת וזהו מעלתם על כל המספרים המרובעים ועוד כי כל מספר הוא באחד בכח והוא בכל מספר במעשה, והוא יעשה בפאה אחת מה שיעשה כל מספר בשתי פאות, והנה כח האחד, ובחברך מרובעו אל מרובע כפלו אז יהיו חמשה, וזהו חשבון השוה במרובעים, כי אם תחבר מרובעו אל מרובע כפלו כה יהיה מעוקב חמשה, וכל מספר לפני חמשה יהי׳ ערך המעוקב אל השנים המרובעים בחשבון בערך החשבון אל חמשה, ולמעלה מחמשה יהיה הדבר בהיפוך, וחשבון ששה הוא חשבון שוה בחלקיו ואין בכל מערכת מספר שוה רק אחד וכאשר תחבר מרובע האחד אל מרובע ראש הנפרדים יהיה המחובר הוא הדומה ואם תשים אלכסון עגול במספרו ותוציא יתר בשלישית יהיה המשולש שהוא שוה השוקים כמספר הקו הסובב, וכמוהו המרובע הארוך בעגול, ולפני זה המספר יהיה ערך המשולש אל הקו כערכו אל עשרה ולמעלה ממנו הפך הדבר׃

והנה אלה ארבעה המספרים הם היקרים ומספרם שנים ועשרים כמספר כל האותיות ואל תחשוב הכפולים כי הם בעצמם, רק מה שהיה ברוחב השיבו באורך, והטעם על המבטא בלשון שם אחד להם ידמו זה לזה, אבל לא ידמו במכתב ובעל לשון הקדש ראה כי חמש מקומות הם מוצאי האותיות, והנה שם חצים שרשים לעולם וחצים פעם שרשים, ופעם נוספים לטעם בראש המלה או בסופה, והנה זה החצי נכבד מהראשון וראוי שיבחר בכל מוצא האות הקל לבטא בו הרבה, וראוי להיות האות הראשון גם החמישי גם הששי גם העשירי קלים במבטא וכבדים בטעם ויהיו נמצאים עם התנועות עד שיהיו ארבעת אותיות המשך, ויהיו פעם נראים ופעם נעלמים, ופעם נוספים ופעם חסירים ופעם מובלעים בדגשות, ופעם מתחלפים אלה באלה׃

והנה אותיות הגרון הם ארבעה ותחלתם עי״ן ואחר חי״ת, ואל תזכור האות כאשר תבטא בתוספות אותיות הנזכרות עם האות, כי אינם מאותיות הגרון, רק האות לבדה כשתשים תחתיה פתח, ולאלה שניהם עי״ן חי״ת כבדים מאוד, ומי שלא נהג בנערותו לבטא בהם לא יכון לדבר בם כמו העכו״ם, על כן נבחרו האל״ף והה״א, גם בחר מאותיות החיך גיכ״ק שהוא אחר הגרון הקלים והם י׳ כ׳, על כן היו ג׳ ק׳ מהשרשים׃

ואותיות הלשון דטלנ״ת שם השנים שרשים והם ד׳ ט׳ והאחרים בחר, ואותיות השיניים זסשרץ כולם כבדים, והקל שבהם השי״ן על כן בחרו והניח האחרים, על כן הוצרך לקחת מאותיות השפה שהם בומ״ף שלשה, והניח האחד שהוא הפ׳׃

וראוי להיות תחלת האותיות מהגרון, כי הוא המוצא הראשון במתכונת האדם מלמטה למעלה והאל״ף לפני הה״א, כי הוא הקל מאותיות הגרון, על כן הושם ראש לכל האותיות כנגד האחד, וראוי להיות הה״א האות החמשה, כנגד חמשה במספר שהוא נכבד, ואלה השנים אותיות הם קלים במבטא יותר מכל האותיות, בעבור ששם אות הראשון מהגרון, שם אחריו אות מסוף החמשה מקומות שהוא השפה, על כן היה בי״ת אחר אלף גם וי״ו אחר ה״א, ופ״א אחר עי״ן, והנה היה לו צורך לשום עוד שנים אותיות עד שיגיע אל הה״א, ושם האחד מהחיך והוא גימ״ל, והשני מהלשון והוא דל״ת, על כן הוצרך לשום זי״ן שהוא מהשיניים אחר וי״ו, והנה יש לו צורך לשום אות רביעי שהוא כנגד מספר העשרה עשירי לאותיות, וכבר לקח מהגרון השנים הנכבדים והמבוארים, ומהשפה הקל הנכבד שהוא הוי״ו ואין במוצאם הנשרשים קל מאותיות החיך, והנבחרים היו היו״ד, גם הכ״ף, והיו״ד יותר קל׃

והנה ארבעה אותיות ראוים להיות אותיות המשך, ובעבור כי האל״ף כמו האחד, על כן נמצא נעלם עם כל תנועה, והנה עם חולם ראש, ועם קמ״ץ גדול רָאשִׁים, ועם חיר״ק ראשון, ועם קמ״ץ קטן רֵאשִׁית, ועם שורק מסעף פֵּארָה (ישעי׳ י, לג) ועם פתח גדול לְחַצַּאת ולנדה (זכרי׳ יג א), ועם פתח קטן עושה פֶּלֶא (למטה טו יא), בעבור היותו ראש שמוהו סימן המדבר זכר גם נקבה, ובעבור שלא ימצא נראה באחרונה, על כן איננו סימן רק פעם יתחלף בה״א קראן לי מרא (רות א כ) גבהא קומתו (יחז׳ לא ה) וימצא נוסף בסוף כמו ״ואתיקיהא״ (שם מא טו) ההלכוא אתו (יהושע י כד) גם נראה בראשונה, והוא נוסף אתמול (ש״ב ה ב) אזרועך (איוב לא כב) ובאמצע והאזניחו נהרות (ישעי׳ יט ו), ויכתב בסוף ולא יבוטא בו כמו חטא (דבר׳ כג כב), ופעם יהיה חסר כמו ״על כס יה״ (למטה יז טז), ויתחלף בה״א האמון (ירמי׳ נב טו) ההמון (ש״ב יח כט) גם ביו״ד תתימרו (ישעי׳ סא ו) יתאמרו (תה׳ צד ד), גם בוי״ו במבטא, ולעמשה תמרו (ש״ב יט יד)׃

והנה השלשה אותיות הם ראוים שיהיו לסימן בראש ובסוף, והנה האות שהוא היו״ד שהוא דומה לאחד שמוהו בסוף סימן המדבר זכר גם נקבה, בפעלים שׁמרתי (תה׳ יז ד) אמרתי (שמות כג יג), ובשמות כמו שׁמי (שם שם טו) ושמוהו בראש סימן יחיד זכר, הוא דומה לנמצא כמו שמספר עשרה

דומה לאחד ושמוהו בסוף הפך זה סימן לנכח הנקבה דְּעִי רְאִי (ש״א כה יז) למען תְּזַכְּרִי (יחז׳ טז סג), ובעבור כי במספר דומה לאחד, היה ליחס, ובעבור היות העשרה כולל כל חשבון, על כן היו״ד באחרונה כולל סימן רבים בסמוכים יְדֵי נשים (איכה ד י), ובסמוך אל המדבר יָדֵי נטו שמים (ישעי׳ מה יב) והיו״ד ימצא נעלם עם חירק רַגְלֵי (תה׳ כו יב), ועם קמץ קטן רגלי חסידיו ישמור (ש״א ב ט), ועם קמץ גדול יָדָיו רַגְלָיו. והיו״ד תחת ה״א הנה יד ד׳ הוֹיָה (למטה ט ג), ואתה הוה להם למלך (נחמי׳ ו ו) ותחת ה״א יֶחֱסָיון (תה׳ לו ה) חסה, ותחת אל״ף ״כל פקודי כל ישרתי״ (שם קיט קכח), וימצא נוסף יצהר (במד׳ יה יב), היושבי (תה׳ קכג א) רבתי (איכה א א), והה״א שמוהו סימן היש הדבר כי כן טעם ״הא לכם זרע״ (ברא׳ כג), פעם לתמה הבמחנים (במד׳ יג יט) הנהיה (דבר׳ ד לב), ופעמים לדעת המבואר האיש, העבד העברי (ברא׳ לט יז) האנשים (שם יט ה) ובאחרונה סימן לנקבה לשון עבר גם כן בשמות כי הזכר הניחו בלא סימן אמרו, אמרה קהלת (קהלת יב ח), גם היתה סימן נקבה, בפועלים בעתידים, אשמרנה, ישמרנה, נשמרנה, תשמרנה, ישמרוה, שמרנוה, שמרוה, וסימן בשמות נערה בתולה (דבר׳ כב כח, והה״א נוסף בבנין הכבד גם בבנין התפעל, גם היא מובלעת מזה בידך (למטה ד ב) כמו יו״ד ״בטרם אצרך״ (ירמי׳ א ה) ואל״ף ״וָאַבֶּדְךָ כרוב הסוכך״ (יחז׳ כח טז), ונוספת באחרונה אשמעה (תה׳ פה ט), ובשמות כמו לילה (ישעי׳ כא יב), והוא נעלם עם קמץ עָשָׂה, ועם קטן בונֶה ירושלים (תה׳ קמז ב) ועם פתח קטן אשר אני בוֹנָה (דה״ב ב ד), ועם חולם ״כי פְרָעֹה, אהרן״ (למטה לב כה), גם שְׁלֹמֹה (מ״א א יז), ועם שורק ״לא יְקֻרְחֵה קרחה״ (ויקר׳ כא ה):

ובעבור היות הוי״ו מוצאו מהתחברות השפתים על כן שמוהו בראשונה לדבק זה עם זה אברהם ויצחק, (ברא׳ מח טז) מי פעל ועשה (ישעי׳ מא ד) ובאחרונה לשון רבים זכרים גם נקבות בפעל עבר, וסימן בעתידים לזכרים ופעמים גם לנקבות, אם תמצאו (שיר ה ח) אם תעירו (שם ב ז), והוי״ו ימצא נעלם עם שורק ועם חולם ובעבור היות הה״א נוסף בסוף סימן הנקבה הוצרכו להיות הוי״ו סימן לזכר שָׁמָּרוֹ גם בשמות יָדוֹ, גם בעתידים ״אויב יְרַדְּפוֹ״ (הושע ח ג) ובתוס׳ ה״א או נו״ן בדגש או שורק ישמרהו (תה׳ מא ג) ״יְשָׁמְרֶנּוּ בעליו״ (למטה כא לו) וסימן לשון רבים מדברים בפעל עבר ובעתידים:

והנה הראיתי כי אלו הארבע אותיות הם אותיות המשך, על כן היו השמות נכבדים שהם שמות העצם מאלה האותיות, והנה השם הראשון איננו במקרא רק במקום הזה, וידענו כי משה לא דבר לפרעה דברי השם רק ככתבו, ולא היה מזכירו בכנוי כי הוא היה קדוש, על כן הוצרכו הקדמונים לכנותו, ופירוש וזה זכרי, כמו זה שמי כי הטעם כפול, והעד שאנחנו קוראין אותו אלהים בהתחברו עם א׳ ד׳ שהטעם שהוא אדון, ובאה המלה על דרך לשון רבים דרך כבוד כמו אלהים, על כן האומר לשם כמו לאדם אֲדֹנָי שאל (ברא׳ מד יט) טועה הוא.

ועתה אזכיר הטעם, דע כי שלשה עולמים הם, האחד הוא השפל, והוא על מעלות רבות, רק שלש כוללם והאחד המתכות והם שבעה כנגד שבעה המשרתים, ולמעלה מהם הצמחים, והם על מעלות רבות, ומעלה מהם החיים ומעלותם רבות, והאדם לבדו הוא במעלה העליונה בעולם השפל, והשנוי יקרנו כעצמו בגופו, גם בנפשו כנגד מחשבתו גם בענייניו וכל עסקיו, וחכמי לב דמו המינים שהם הכללים שהם שמורין, כי הפרטים אובדים, דמו אותם המינים הכללים העומדים לצל עץ על מים רצים תמיד:

והעולם האמצעי על מעלות רבות, והנה החמשה הכוכבים המשרתים מעלתם גדולים כי הם עומדים בעצמם לא יכלו ולא יחסרו, ולא תשתנה תנועתם ולא תוסיף ולא תגרע, ולא יעלו ולא ירדו רק כפי המערכת יש להם שינוים רבים, כי פעם הוא הכוכב בקו המזלות, ופעם שמאלי ופעם ימיני רב או מעט, ופעם עולה בגלגלו הקטן גם בגלגלו הגדול שהנה מוצקו רחוק ממוצק הארץ, ופעם עולה גלגלו או יורד, ירוץ ופעם תמהמה, ופעם יעמוד, ופעם ישוב אחורנית, וכל זה כנגד ארץ, ופעם יראה ופעם יסתר, ופעם במזרח, ופעם במערב וערכו אל חבורו וגם אל צבא השמים מלמעלה, גם אל הלבנה מלמטה לעולם משתנה עד אין חקר, כי פעם מתחבר לאחד השבעה המבטים, והנה המחברות לבדם במעלה אחת משלש מאות וששים, הם מאה ועשרים ובעבור אלו השינוים ישתנו כל הנבראים בעולם השפל בעצמם ואף כי במקריהם, והם בעצמם ובאורם לא ישתנו, על כן למטה מהם הלבנה, כי כל מקריהם יקרוה ויותר, כי יש להם שני גלגלים שאין מוצקם כמוצק הארץ ועוד כי תנועתה כגלגל הקטן הפך תנועת גלגל הגדול, ועוד כי אין לה אור בעצמה כי אם מהשמש והעד כי בהתחברה עמו עם ראש התלי או זנבו לא תראה השמש אם היה ביום, ואם היתה לנכח השמש בלילה באחד המקומות הנזכרים, יהיה אור הלבנה נעדר:

והנה למעלה מהמשרתים הם כוכבי גלגל המזלות, והם קבועים בגלגל אחד לא מתנועעים כמשרתים, ולא ישתנה רחבם, ולא ערך זה לזה, ותנועה אחת להם בלי תוספות ומגרעת ערכם אל הארץ שוה, ושינוי הראותם כפי מקומות הארץ ותנועת השמש, והעולם העליון הוא עולם המלאכים הקדושים שאינם גופות ולא בגופות כנשמת האדם, ומעלותם נשגבו מדעות הנקלות כנגדם, וכל זה העולם כבוד וכולו עומד, ואין תנועה בשינוי בערך רק מעמדו איננו בעצמו רק בשם הנכבד לבדו, ונשמת האדם ממינם, ומקבלת כח עליון כפי מערכת המשרתים, וכל המשרת כנגד הצבא הגדול בעת הבראו ואם תחכם הנשמה תעמוד בסוד המלאכים ותוכל לקבל כח גדול מכח עליון שקבל על ידי אור המלאכים, אז יהיה דבק בשם הנכבד וזהו שנדר יעקב ״והיה ד׳ לי לאלהים״ (ברא׳ כה כא) כי יתבודד כל ימי חייו לדבקה בשם כפי כחו, על כן אמר ״הסירו את אלהי הנכר״ (שם לה ב) ועד היום לא אמר ככה כי

אז יחל לעבוד את השם כפי נדרו, על כן אמר יתרו "עתה ידעתי כי גדול ד' מכל האלהים" (למטה יח יא), וחכם גדול היה, והעד "וישאלו איש לרעהו" (שם שם ז) ועוד "וישתחו" (שם) ואין לו פחד ממנו:

ובעבור שראה "אדם" כי ימות הוליד בן להיות המין שמור, והנה קיבל כח מעמד על דרך כלל על כן אמרה חוה "קניתי איש את ד'" (בר' ד א), ובני הנביאים היו מתבודדים, אולי יקבלו כל אחד כפי כחו, והנה בשם הזה יתחדשו בעולם אותות ומופתים, וכאשר נאמר לו זה השם הנכבד בקש אותות ומופתים ע"כ לא תמצאנו בספר קהלת, כי ידבר על המעשים אשר עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע ואין כל חדש, כי החכמה העליונה:

טז לך ואספת. טעם אלהי אברהם שכרת ברית אתו לתת לו את ארץ כנען:

והטעם פקד, באה עת פקודתם:

יז ואמר. וכבר אמרתי לאבותיכם שאעלה אתכם, וזהו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בר' טו יד) וגם אנכי אעלך גם עלה (שם מו ד) או גזרתי עתה להיות זה כמו ותגזר אומר (איוב כב כה):

יח ושמעו. כל שמע אחריו למ"ד או בי"ת, הטעם שישמעו הענין שנושא הקול לא לשמוע הקול, דגשות יו"ד העבריים דרך צחות להראות יו"ד היחוס כי יו"ד העברים בחירק תחת הרי"ש סימן רבים. כמשפט:

נקרה עלינו. בה"א גם באל"ף הטעם אחד, כמו נקרא נקריתי (ש"ב א ו) ועוד אפרש טעמו כי הוא "פן יפגענו" (למטה ה ג):

יט ואני. לא יתן. רשות או כמו יניח כמו כי על כן לא נתתיך לנגוע אליה (בר' כ ו):

ולא בעבור יד החזקה שיש לו והגאון אמר, ולא ביד חזקה בפעם אחת:

כ ושלחתי את ידי. כנגד ידו:

כא ונתתי. גם זה היה דבר פלא שמצריים היו מפייסין את ישראל שישאלו מהם, וזה טעם וישאילום, וזה הפך משפט אנשי העולם:

ודע כי מ"ם ריקם נוסף, והמלה נמצאה על רבים כזאת גם על לשון נקבה "אל תבואי ריקם" (רות ג יז) וכמוהו "חנם" (בר' כט טו):

כב ושאלה. הנה במקום אחר "וישאלו" (למטה יב לה) זכרים ונקבה והזכיר הנקבות עתה, כי מנהג הנשים לשאול מאת השכנות יותר מהזכרים כלי תכשיט זהב וכסף לשום על צואר הבנים והבנות, ונזמים באזנים ובאף, אצעדה ושהרונים ועכסים וזה המנהג היום בארץ ישמעאל לא כן בארץ הערלים, וככה הזכיר מכשפה, כי הנשים בעלות כשפים יותר מהזכרים:

ומגרת ביתה. כי אחוזה היתה להם ויש מתאוננים ואומרים כי אבותינו גנבים היו, ואלה הלא יראו כי מצוה עליונה היתה, ואין טעם לשאול למה, כי השם ברא הכל, והוא נתן עושר למי שירצה ויקחנו מידו ויתננו לאחר, ואין זה רע כי הכל שלו הוא:

ונצלתם. כמו ודברתם (במד' כ, ח) כי יתכן להיות משקלה מבנין נפעל, כמו ונגפתם (ויקרא כו יז):

פרק ד

א ויען. הנה השם אמר שיאמינו בו הזקנים רק לא הזכיר ככה, כי ושמעו לקולך, אולי לא יאמינו בלב:

ב ויאמר. זה האות לא נתנו למשה שיאמין, כי כבר נתן לו אות הסנה, רק עשה לו האות שיעשה ככה לבני ישראל, ע"כ כתוב למען יאמינו והטעם תעשה כן להם והוא נתן לו בנמצא עמו תמיד, כי מטהו משענתו כמנהג הזקן כי כדרך רועה לא בא אל פרעה:

ג ויאמר. דעת חכמי המחקר איך יתכן זה, והוצרכו לומר להסיר היבושת, וכל דבריהם רוח כי הוא דרך מופת ואינו על דרך התולדה:

ד ויאמר. אמר יפת זה המופת רמז כי היה בתחלה דבר רך כמו מטה ונהפך לנחש וכתוב "התנים הגדול" (יחז' כט ג) ובסוף ישוב כבראשונה והיה כלא היה:

ו ויאמר. האות הראשון מטהו שהוא נמצא בידו, והשני בידו, אמר יפת, בעבור שחשד שלא יאמינו נצטרעה ידו א"כ היה ראוי להיות זה האות הראשון, ור' ישועה אמר כי זה רמז לישראל שהיו בתחלה חפשים, ונגעם השם בעבדות מצרים והוא ירפאם וישובו חפשים:

ויאמר. הגאון אמר כי החיק הוא בית הזרוע, וככה "בחיקו ישא" (ישעי' מ יא) "שאהו בחיקך" (במד' יב), ואחרים אמרו כי הוא הבגד הסמוך לחזה:

ח **והיה.** ידענו כי השם ידע אם יאמינו או לא יאמינו, רק הכתוב דבר כנגד משה שאם היו מקצת ישראל שלא יאמינו לאות הראשון יאמינו לאות האחרון, והכתוב אמר לקול האות, ואין לו קול, רק דברה תורה כלשון בני אדם, כמו מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא), ואמר הכתוב האות האחרון, אעפ״י שיש שם אות שלישי בעבור שלא הראה לו עתה רק אלה שני האותות כי השלישי עתיד לעשותו:

ט **והיה.** ואם היו עוד מקצת ישראל שלא יאמינו באות האחרון תעשה האות השלישי ויאמינו, וכתיב ויעש האותות לעיני העם (למטה פ׳ ל), וזה האות השלישי שהוא והיו לדם ביבשת הוא חלק מהמכה הראשונה בעשר המכות העתידה להיות:

י **ויאמר.** כל המפרשים פה אחד אמרו, כי פרוש בי לשון בקשה. ור׳ יהודה הלוי אמר כי הוא דרך קצרה, והטעם ״בי אני אדני העון״ (ש״א כה כד), כלומר עשה בי עונש מה שתרצה, והניחני מזה שלא תשלחני וככה ״בי אדני ידבר נא עבדך דבר״ (ברא׳ מד יה) עשה בי מה שתרצה והניחני לדבר:

איש דברים. יודע לדבר צחות שאיננו מתעכב בלשונו בדברו או מגמגם, או שיכבדו על פיו אותיות ידועות, ומנהג העברים כאשר ירצו להשוות שני דברים או שלשה יוסיפו מלת גם בתחלה, כמו משול בנו גם אתה, גם בנך, גם בן בנך (שופ׳ ה כב):

וטעם ״שלשם״, לא יאמר תמול כי אם ליום הזה שהוא מדבר בו והנה שלישי שעבר ליום הזה שהוא מדבר בו, והמ״ם כדרך לשון רבים, בעבור היום ואתמולו, ואעפ״י שאין השי״ן קמוצה כמשפט, או המ״ם נוסף באחרונה כאשר הוא נוסף בראשונה ״ויהי כמשלש חדשים״ (ברא׳ לה כד):

גם מאז דברך. מעת דברך, כמו ״ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך״ (למטה ה כג), כי לא סר כובד לשונו רק נשאר כאשר היה, והאומר ששכח לשון מצרים איננו נכון, כי הוא אומר ב׳ דברים, כבד פה, וכבד לשון, ועוד נלמוד מתשובת השם ״מי שם פה לאדם, או מי ישום אלם״, שאינו מדבר על לשון מצרים, רק ככה נולד שהיה כבד פה שלא היה יכול להוציא אותיות השפה וכל אותיות הלשון, רק קצתם היה מוציאם בכובד וזהו טעם אנכי אהיה עם פיך והוריתיך, אמר שיורנו אשר ידבר מלות, שאין שם מאותיות הכבדות על פיו:

יא **ויאמר.** הנה מצאנו אלם כנגד שימת הפה ועור כנגד פקח ונשאר חרש לבדו ואין אחר כנגדו, והאמת כי מלת פקח כנגד החרש והעור, ככתוב פקוח אזנים (ישעי׳ מב כ) לפקוח עינים עורות (שם שם ז):

יב ועתה הנה לא הבטיחו שיסור כובד לשונו, רק יורנו מה שידבר:

יג **ויאמר.** כבר פירשתי כי כל נא במקרא כמו עתה, וככה דבר נא באזני העם (למטה יא ב) שמע נא יהושע (זכרי׳ ג ח) יומת נא את האיש הזה (ירמי׳ לח ד) אוי נא לנו כי חטאנו (איכה ה טז):

ביד תשלח. חסר אשר כאילו הוא כתוב ביד אשר תשלח, כמו ״עם לבבם שלם״ (דה״ב טז ט) והטעם שישלח זה השליחות ביד אהרן אחיו שהוא איש דברים, כי איננו כבד לשון, והוא רגיל להנבא לישראל, וכתוב ביחזקאל כי השם שלח נביא בישראל לפני בא משה אדונינו וכתיב ויאמר ד׳ אל אהרן לך לקראת משה המדברה (למטה כ כז), ועוד כי הוא גדול ממנו בשנים, אולי יחר לו שיהיה משה שליח אל פרעה, על כן אמר השם ״וראך ושמח בלבו״ (פ׳ יד):

והנה משה איננו ממאן ללכת רק בתחלה אמר ״לא איש דברים אנכי״, כי קשה הוא לדבר לפני המלך מי שהוא כבד פה, וחשב כי השם יחדש לו אות להסיר כובד פה, וכאשר השיבו השם והוריתיך ידע כי כובד לשונו לא יסור, הנה תמה משה למה לא ישלח השם אהרן אל פרעה, ובעבור זה אמר ״שלח נא ביד תשלח״ ומתשובת השם ״הלא אהרן אחיך הלוי״ יתברר לנו כל זה:

יד **ויחר.** חלילה להיות פי׳ זה הפסוק ויבקש המיתו כי עתה היה ראוי שיבקש המיתו אם היה ממאן ללכת ולא כאשר הלך, כאשר אמרו אחרים ולמה יבקש המיתו בעת לכתו, ואין זה דומה לדבר בלעם, גם דבר יעקב איננו כן, ואם טען טוען אנה מצאנו חרון אף שלא חדש שום נזק הראינו לו ״ויחר אף ד׳ בם וילך״ (במד׳ יב ט) ולא בא נזק לאהרן, וטעם הלוי שכן היה נודע בישראל הנביא הלוי, כי היו בהם אחרים ששמם כשמו ודבר זה אין זה גרעון למשה רק מעלה גדולה, כי אהרן יהיה דומה לפה שיוציא דבור הנשמה שאינה נראית, כמו המלאכים שאינם נראים כי אינם גוף, והנה ידמה משה כמעלת המלאך, וזהו ואתה תהיה לו לאלהים, והנה אין אלהים בכל המקרא רק השם הנכבד, או מלאכיו הקדושים, כי על ידם יראו מעשה השם בארץ, או קדושי מטה העושים משפטי אלהים בארץ וכל אלהים שהוא עו״ג דבר הכתוב ככה לפי מחשבת העובדים, כמו אל חנניה הנביא (ירמי׳ כח ה):

יז **ואת המטה.** טעם האותות שהפך לנחש לעיני ישראל ולתנין לפני פרעה ולהכות בו את היאור ולהעלות הצפרדעים, ולהוציא הכנים, ולהוריד הברד, ולהביא הארבה, ולהיות חשך:

יח **וילך.** יתר הוא יתרו כמו גשם (נחמי׳ ו ב) הוא נשמו (שם שם ו ו), ושלמה הוא שלמון (רות ד כא) והנה אמר לו שילך לראות אחיו ולא גלה לו הסוד:

יט ויאמר. אין מוקדם ומאוחר בתורה, ופירושו וכבר אמר, וככה ויצמח ה׳ אלהים מן האדמה (ברא׳ ב) ורבים כאלה, הנה עתה בהשיבו צאן יתרו אליו הבטיחו השם שילך בלי פחד למצרים, כי מת פרעה ועבדיו שהיו יודעים דבר המצרי, וזהו ״וימת מלך מצרים״ (למעלה ב כג) כי כל הימים שהיה חי לא היה נכון להיות משה שליח אל פרעה:

כ ויקח. לא ידענו אם נולד גרשום בימי בחורותיו ובברחו אל מדין, או בזקנתו, ואל תסמוך אל דברי הימים של משה כי הבל כל הכתוב בו, ובנו השני הוא אליעזר נולד עתה בהנבאו, וחשב להוליך אשתו ובניו למצרים ושיצאו יחדו עם ישראל, ולא היתה עצה נכונה, כי הוא בא להוציא ישראל והם יראו שבא עם אשתו ועם בניו לגור שם ואל תתמה איך יחשוב נביא בדברי העולם דבר שאיננו נכון, כי הנה מצאנו דוד ששאל אל נתן הנביא היש ישר לבנות בית לשם והוא השיב כל אשר בלבבך עשה וד׳ עמך, ובלילה נאמר לו בנבואה שיאמר אל דוד שהוא לא יבנה הבית, והוצרכו הזקנים לתרגם על החמור על נושא האדם בעבור שהוא דרך גרעון שתרכב אשת הנביא על חמור אחד היא ושני בניה, ויפת אמר כי הוא שם המין כמו ״ויהי לי שור וחמור״ (ברא׳ לב ו), ולא דבר נכונה, כי אין זה מקום להזכיר שם המין, רק הוא כמשמעו, והחמורים שהם במצרים יקרים ונכבדים מהפרדים ואין לתמוה אם רכב גרשם בנו אחריה, אולי קטן היה, והיה אליעזר בחיקה כי עוד לא נמול:

וטעם וישב ארצה מצרים, כי הוא לבדו שב כי כאשר פגש השם את משה נימול אליעזר, ובהתרפאו שבה צפורה עם בניה אל אביה, ומשה הניחם ושב למצרים:

ואמר על המטה מטה האלהים, בעבור האות שנעשה בו, ומטה האלהים הוא מטה משה והוא מטה אהרן כי בידו היה כאשר עשה בו האותות, ושב עתה לפרש בעבור שהזכיר מטה האלהים מה שאמר השם למשה כל המופתים שהוא עתיד לעשות במצרים והזכיר לו אות שיצאו בעבורו ממצרים היא מכת בכורות:

והנה ויהי בדרך במלון, היה ראוי להיותו דבק עם ״ויקח משה את אשתו ואת בניו״, ורבים כזה בתורה, כמו ״שלם ישלם, אם אין לו״ (למטה כב ב) כי הוא דבק עם ״חמשה בקר ישלם תחת השור״ (שם כא לז):

כא ויאמר. זה אמר לו במדין, והנה הודיעו כי השם יחזק את לבו ולא ישלחם בעבור כל המופתים שיראם עם המופת האחרון:

כב ואמרת. טעם בני בכורי, זה הגוי שעבדוני אבותם בתחלה, ואני חומל עליו כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו, ואתה לקחתו לעבד עולם על כן אני אהרוג את בנך בכורך:

כג ואמר. הנה אמרתי אליך פעם אחר פעם לשלוח את בני לעבדני להקריב לי זבחים, ואתה מאנתו לשלחו על כן אענשך, וחסרי דעת חשבו כי עם משה ידבר וזה שגעון, ועוד כי אליעזר אינו בכור משה:

כד ויהי בדרך. היתה קבלה בידם שלא יומל הבן ביום השמיני אם הוא חולה, או הוא בדרך שאין יכולת במוליכו להתעכב ובעבור כי משה לא יוכל להתעכב בשליחות השם, ראה בעצתו שלא יומל כי יסתכן הנער אם יוליכו אותו בדרך והנה שלח השם מלאך להזכיר משה שיניח עצתו ויומל הנער וילך לו לבדו, והנער יהיה עם אמו עד שיתרפא:

והנה טעם ויפגשהו, שבא חולי על משה מהשם שלא עלה על לבו, וזהו ויבקש המיתו אם לא יומל בנו, ובעבור שאחזתו רעדה לא יוכל הוא למולו ומלה אותו צפורה, כי הוא גלה לה זה הסוד ואל תתמה בעבור שהוא כתוב ויפגשהו ד׳ כי מלאך ד׳ הוא, וכמוהו ״וד׳ הולך לפניהם יומם״ (למטה יג כא) ושם כתוב ״ויסע מלאך האלהים״ (שם יד יט) ורב שמואל בן חפני אמר, חלילה להיות השם מבקש להמית משה שהולך בשלחותו להוציא עמו רק בקש להמית אליעזר, והוא סימן ויפגשהו גם המיתו ואחרי כן פי׳ שהוא אליעזר, על כן כתוב את ערלת בנה, ולא הזכירו בתחלה כי עוד לא נקרא שמו, וכמוהו ״ויהי בלדתה ויתן יד״ (ברא׳ לה כח):

כה ותקח צפורה צור. דבר חד, כמו ״חרבות צורים״ (יהושע ה ב) שהם חדים, וכמוהו אף תשוב צור חרבו (תה׳ פט מד):

וטעם ותגע לרגליו, לפי דעתי לרגלי משה כדרך וראה הדם על המשקוף וגו׳ ולא יתן המשחית (למטה יב כג), ע״כ וירף ממנו ממשה, שסר החולי והרעדה, ורב שמואל אמר כי לרגליו לרגלי אליעזר גם כן וירף ממנו, אם כן יש להשיב עליו, אם החלי היה על אליעזר, איך מלה אותו להוסיף לו מכאוב על מכאובו:

ומנהג הנשים לקרוא לבן כאשר יומל חתן:

וטעם דמים, ״כי איש דמים אתה לי״ (ש״ב טז ח), כי בעבורך ימות בעלי:

כו **ויהי.** דמים בלשון הקדש על ב׳ ענינים, האחד שפיכות דמים כמו ״איש דמים אתה לי״ (ש״ב טז ח), והמפרש שהוא חיים איננו לשון, והשני לשון רבים מדם ממש, כמו ״בדמיך חיי״ (יחז׳ טז ו), והנה אמרה בראותה שסר החולי ממשה אין אתה בני חתן דמים שהוא מענין הריגה, רק אתה חתן מתבוסס בדם המילה, ומולות שם דבר, והנה על לשון רבים בעבור דמים:

כז **ויאמר.** לא היה מתנבא אהרן כי אין צורך, כי משה הוא השליח אל פרעה, ואהרן היה שלוח לפני זה אל ישראל ומרים לנשים ע״כ אמר ״ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים״ (מיכה ו ד):

הר האלהים. הוא חורב:

כח **ויגד.** שלחו גם לישראל תחלה:

ואת כל האותות אשר צוהו לעשות לישראל תחלה ואחר כך אותות אחרים לפרעה:

כט **וילך.** הזקנים הם היועצים בכל דור ודור כי לא יוכלו לדבר עם שש מאות אלף איש, רק הזקנים ידברו להם:

ל **וידבר.** כי הוא המליץ על כן משה לא דבר עם ישראל לעולם רק על ידי אהרן, ובמותו היה כמו כן מליץ תחתיו אליעזר בנו:

לא **ויאמן.** אחר ששמעו כי פקד ד׳ עמו, כי הגיע הקץ האמור לאברהם:

ענים. מגזרת עינוי:

ויקדו. מבעלי הכפל כמו קדקד, על משקל ״ויתמו ימי בכי אבל משה״ (דבר׳ לד ח) ידמו כאבן (למטה ט טז) והאומרים כי הם מבעלי הנו״ן מי יתן וידמו כאבן, כי יוסיפו שרשים שאינם בלשון הקדש בעבור המשקל, והלא יראו כי ״רדו״ (ברא׳ מב ב) על משקל ״בנו לכם בתים״ (ירמי׳ כט ה) והם שרשים, כי כל מה שנוכל שלא נעשה שרשים רבים בעבור המשקל הוא הנכון:

פרק ה

א **ואחר.** אחר שעשה אהרן את האותות, באו שניהם אל פרעה, ואמרו לו שניהם כי השם הבטיחם ״ואנכי אהיה עם פיך ועם פיהו״ (למעלה ד טו):

ויאמרו כה אמר ד׳. וזה השם לא שמעו פרעה, על כן הזכיר אלהי ישראל, והטעם עַם ישראל, ולא יעקב לבדו:

ויחגו לי במדבר. לזבוח זבחים כמו אסרו חג בעבותים (תה׳ קיח כז) חגים ינקפו (ישעי׳ כט א):

ב **ויאמר. מי ה׳ אשר אשמע בקלו.** שואל הוא מי ד׳ שהוא אלהים ומתשובת משה שהשיב לו אחרי כן נלמוד זה:

ג **ויאמרו.** זה השם הוא אלהי העברים שהיו יודעים והוא אברהם הנקרא עברי, ויצחק בנו, ויעקב ובניו כאשר אפרש בפסוק ״כי תקנה עבד עברי״ (למטה כא ב):

ויאמרו. מלת נקרא כמו ״נקרא נקריתי בהר הגלבוע״ (ש״ב א ו) והוא כטעם פגיעה, והנה פירש לו למה הם חייבים לחוג פן יבא דבר או חרב:

מלת פן יפגענו, כוללת אנחנו ישראלים, גם אתה פרעה עמנו וכל המצריים וכראות פרעה שבא הערוב ואכל מצריים רבים, כמו שכתוב ״ישלח בהם ערוב ויאכלם״ (תה׳ עה מה) אז אמר ״לכו זבחו לאלהיכם בארץ״ (למטה ה כא), ומשה השיבו לא נכון לעשות כן בארץ, רק דרך שלשת ימים במדבר ירחקו, וזה המרחק הוא בין מצרים ובין הר סיני להולך בדרך ישר, ושם זבחו, ככתוב ״תעבדון את האלהים על ההר הזה״ (למעלה ג יב), ועוד ״ויבן משה מזבח תחת ההר״ (למטה כד ד),גם המזבח שבנה בחלישת עמלק בהר סיני הוא, כי כתוב ״ויחנו ברפידים״ (למטה יז א) ושם כתוב ״הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב״ (שם שם ו) ובבא הארבה נתן רשות לקצת ישראל שילכו לזבוח, ובמכת חשך נתן רשות ללכת כולם, רק המקנה שלהם לא ילך עמהם, וכראותם שבא הדבר והכה הבכורים אז נתבררו להם דברי משה, ״פן יפגענו בדבר״ על כן אמרו כולנו מתים (למטה יב לג). וגרשו אותם המצרים ללכת לזבוח גם השאילום:

ד **ויאמר.** מלת תפריעו כמו שבוש וכמוהו באין חזון יפרע עם (משלי כט יה) וכלל במלת לכו לסבלותיכם משה ואהרן כי הם כנגד כל ישראל, כי אין סבלותיכם כמו עסקיכם, והעד ״והשבתם אותם מסבלותם״ (פ׳ ה):

ה **ויאמר.** אמר יפת, כי פירוש רבים עתה עם הארץ, שלא נחוש אם יבוא דבר או חרב עליכם כי רבים הם הסובלים, ולפי דעתי שפירושה מלאכה גדולה אתם מבקשים להשבית:

ו **ויצו.** הנוגשים הם המצריים, ושוטרי העם הם מישראל:

ז **לא תאספיון.** כתוב באל״ף, והמנהג להיותו בוי״ו ושניהם מתחלפין ביו״ד:

ומנהג בוני עפר לערב עמו תבן או קש שיעמידנו:

ללבון. מגזרת לבנה, ובנין הלבנים חזק מהאבנים, כי בנין העפר יזיקהו המים, ובנין האבנים יזיקהו האש, וכן כתוב ״ותהי להם הלבנה לאבן, והחמר היה להם לחמר״ (ברא׳ יא ג). ודע כי יש שמות לא יש תנו ממעלתם באתנח או בסוף פסוק בבעלי קמץ קטן כמו סֶפֶר (מ״ב ה ה) ובבעלי פתח קטן כמו צֶדֶק (דבר׳ א טז), והנה כן תבן, וטעמם לא נדע רק ככה נמצאו:

וקששו. מגזרת קש מבעלי הכפל:

ח **ואת מתכנת.** כמו תכן (למטה פ׳ יח) דבר ידוע:

ט **תכבד.** אמר הגאון, כי אל ישעו כמו אל ישענו, והנו״ן חסר כחסרונו ממלת ״תת פחדך״ (דבר׳ ב כה) ולא תאבה ולא תשמע אל דברי החולם האומר כי שרשו ״תת״ בעבור שנמצא ״תתה לי ערף״ (ש״ב כב מא) חשב, כמו שתה עונותינו לנגדיך (תה׳ צ, ה), והנה לא יוכל לכחש, כי התי״ו השני במלת תתה לנכח, והתי״ו של עיקר מובלעה בדגש, אעפ״י שהתי״ו ראוי להדגש כתי״ו ״והשבתי חיה רעה״ (ויקרא כו ו) אם כן יותר טוב שיהיה הנו״ן מובלע כהתבלע הנו״ן בתי״ו וַאֲמַתו (ברא׳ כד כז), כי היה ראוי להיות אמנתו ובת בנת, ותת תנת, וחסרה נו״ן הראשון ממלת ״תתה לי״ כחסרון יו״ד ״והיום רד מאוד״ (שופ׳ יט יא), וחסרו נו״ן ״גע בהרים ויעשנו״ (תה׳ קמד ה), ולפי דעתי כי ישעו כמו ירפו, כאשר אמר ״נרפים״ (פ׳ ה) וכמו ״השע ממני״ (תה׳ לט יד) ״שעו מני״ (ישעי׳ כב ד) ועיניו השע (שם ו י) כי כאשר תרפינה העינים תכהינה, וכמוהו ״ולא תשענה עיני רואים״ (שם לב ג):

וטעם בדברי שקר בעבור דברי שקר שמבטיחים אותם משה ואהרן:

י **ויצאו.** מארמון המלך אל העם העובדים:

יא **אתם מאשר תמצאו.** קרוב או רחוק:

כי אין נגרע. תואר על כן הוא קמוץ כמשפט:

יב **ויפץ.** פועל יוצא, והפועל פרעה שהצריכם להפיץ:

לתבן. תחת תבן, כמו והחמר היה להם לחמר (ברא׳ יא ג):

יג **והנוגשים אצים.** פועל יוצא כמלת שב וכמלת מש שימצא פעם יוצא ופעם עומד:

וטעם לאמר, לאמר להם:

דבר יום ביומו. כמו ״מדי חדש בחדשו״ (ישעי׳ סו כג):

יד **ויכו. עליהם.** על בני ישראל, וטעם להוסיף גם פירשתיו:

והנה תמול הוא היום שעשה משה האותות לעיני העם ולא התעסקו בעבודתם גם היום שבא משה ואהרן אל פרעה וכן כתוב ״ויצו פרעה ביום ההוא״ (למעלה פ׳ ו):

טו **למה תעשה כה לעבדיך.** שלא היה מנהגך לעשות כן:

טז ומלת ״וחטאת״ פועל עבר, והוי״ו השיבו לעתיד כמשפט כי היא כמו ״וְחָטְאָה״ וכאשר העלימו האל״ף כאשר הוא במלת חטא ולא יוכלו לשום נעלם אחר אל״ף על כן החליפו הה״א בתי״ו ואין צורך לשום דגש בטי״ת, וכמוהו ״וקראת אתכם הרעה״ (דבר׳ לא כט), והעם במקום הזה לשון נקבה כמו ״העם אשר בקרבה יושבת לבטח״ (שופ׳ יח ז) ״מדוע שובבה העם הזה״ (ירמי׳ ה ה), והטעם כי החטא יהיה עליך, וכנו דרך מוסר, כי החטא יהיה על שמו וכמוהו ״והייתי אני ובני שלמה חטאים״ (מ״א א כא), ״ואויבינו ילעגו למו״ (תה׳ פ׳ ז) וימירו את כבודם (שם קו כ):

יז **ויאמר.** לא הועילו דבריהם, כי הוא מתאמץ בחוזק לבו:

יח **ועתה לכו עבדו.** אמר לשוטרים גם הם חייבים לעבוד:

יט **ויראו.** זה הפסוק דבק בפסוקים הבאים אחריו, כי ראו נפשם בצרה בעבור שאמר להם פרעה לא תגרעו מלבניכם דבר יום ביומו, ופגעו משה ואהרן והתרעמו עליהם, ומלת ״אותם״ כמו נפשם ועצמם וכמוהו ״וירעו הרועים אותם״ (יחז׳ לח ח), ״ויקבור אותו בגיא״ (דבר׳ לד ו), ור׳ יהודה בן בלעם

אמר כי כמוהו "יביא אותו אל פתח אוהל מועד" (במד' ו יג) ולפי דעתי שהכהן יצוה להביאו:

כ **ויפגעו.** תחסר מלת והם היו נצבים, וכמוהו "ופרעה חולם" (בר' מא א) היה חולם, והנה היה עומד על היאור ורבים ככה:

כא **ויאמרו. ירא ד'.** חמסנו שהוא עליכם:

ודע כי החמש הרגשות מתחברות במקום אחד למעלה מהמצח על כן יאמרו הרגשה אחת תחת חברתה, כמו ומתוק האור (קהלת יא ז) ורבי מרינוס אמר שאנו נמאסים ונבאשים בעיניו כריח רע:

כב **וישב משה.** הנה שאלה אחר שהשם הודיע למשה ואמר לו "ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך" (למעלה ג יט) עד שיעשה כל האותות אשר צוהו, אם כן למה יתרעם משה לומר למה זה שלחתני, והצל לא הצלת, התשובה, חשב משה כי מעת דברו אל פרעה יקל מעליהם עולם, והנה הוא הכביד העבודה עליהם, וטעם למה הרעותה, הפך מה שאמרת "ראה ראיתי את עני" (למעלה ג ז) וארד להצילו מיד מצרים (שם שם ה) ולמה זה שלחתני להרע לישראל והנה לא מצאתי תשובה להשיב לשוטרים:

כג **ומאז.** מהיום שדברתי אליו, אז הכביד עולם עליהם כאשר הוא כתוב ויצו פרעה ביום ההוא (פ' ו):

והטעם והצל לא הצלת, וזה שחשבתי שיחל פרעה להקל מעליהם ותחל להצילם:

ומלת הרע לעם הזה פעל יוצא, כמו "הרעו מאבותם" (ירמי' ז כו):

פרק ו

א **ויאמר. עתה תראה.** באשר אביא המכות על מצרים, אז ירויח להם מעט כאשר אפרש עוד:

ב **וידבר.** הכתוב אמר "ויאמן העם" (למעלה ד לא) ולא כל העם, והכל מודים באלהים אפילו פרעה כאשר אפרש עוד על כן אמר "ויאמר אליו אני ד'" לכן אמור לבני ישראל אני ד' (פ' ו) "וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם" (פ' ז):

ג **וארא.** נבואת האבות היתה במראות הלילה, על כן מלת וארא:

מלת "שדי" קשה בפירוש, והגאון אמר כי השי"ן נוסף כשי"ן "שאתה מדבר עמי" (שופ' ו יז) והטעם שאמר לעולם די, ולא אדע טעם לפי' זה, כי איך יקרא שם אשר די רק להיותו תואר כמו "טוב וסלח" (תה' פו ה) "עלי לבי דַוָי" (ירמי' ה יה) והנגיד רב שמואל פי' בו בלשון ערבי אלקהאר, ופי' מנצח ותקיף והיו"ד תחת אות הכפל כיו"ד "דַלְיוֹ שֹׁקֵים מִפְּסֵח" (משלי כו ז) ואל"ף "אשר בזאו נהרים" (ישעי' יח ב) וכמוהו "כקול שדי" (יחז' א כד), "והיה שדי בצריך" איוב כב כה) ויפה פירש:

ומלת נודעתי מבנין נפעל, ואיננו כמו הודעתי כדברי מנחם:

ורבי מרינוס אמר, כי ושמי ד' שבועה כי בלשון ערבי יש וי"ו לשבועה, וטעם לא נודעתי להם כמו שנודעתי לך וכוי"ו הזה לא מצאנו בלה"ק וככה דקדוקו, יש מלות מושכות עצמן ואחרות עמם, גם כן אותיות כמ"ם "מאל אביך ויעזרך, ואת שדי" (בר' מט כה) שהוא מאת שדי וככה בי"ת באל שדי, כאילו כתוב ובשמי ד' לא נודעתי להם:

אמר רב סעדיה הגאון כי תחסר באחרונה מלת לבדו, כאילו אמר ובשמי ד' לבדו לא נודעתי להם, רק פעם באל שדי ופעם בשם ד' וכמוהו לפי דעתי לא יעקב לבדו יאמר עוד שמך כי אם ישראל משתתף עמו, ואין צורך לתקון הזה, כי ידענו כי אל שדי הוא הש"י הנכבד, ואין ביניהם הפרש, רק ששם שדי הוא תואר והשם הנכבד פעם שם עצם ופעם שם תואר כאשר פירשתי והנה מצאנו כתוב באברהם "אני ד' אשר הוצאתיך מאור כשדים" (בר' טו ז), וביעקב אני ד' אלהי אברהם אביך (שם כח יג), ור' ישועה אמר כי אברהם ויעקב לא ידעו זה השם, רק משה כתב ככה, ולא דבר ר' ישועה נכונה, כי איך יכתוב משה שם לא הזכירו השם, ואין ספק כי האבות ידעו זה השם שהוא שם העצם רק זה השם הוא התואר לא ידעו:

ועתה אגלה לך קצת סוד אל שדי, ידענו כי השם ברא ג' עולמות שהזכרתי והעולם השפל יקבל כח מעולם התיכון כל אחד מהפרטים כפי מערכת העליונה, ובעבור כי נשמת האדם גבוה מן העולם האמצעי, אם היתה הנפש חכמה והכירה מעשה השם שהם בלא אמצעי וע"י אמצעי והניחה תאות העולם השפל, והתבודדה לדבקה בשם הנכבד, אם יש במערכת הככבים בעת ההריון רעה שתבא עליו ביום ידוע, השם שדבק בו יסבב סבות להצילו מרעתו, וככה אם יש במערכה שיהיה עָקר, השם יתקן לו כח תולדתו ויוליד, על כן אמרו חז"ל שהשם אמר לאברהם צא מאצטגנינות שלך וקרוב מזה הטעם אין מזל לישראל, ועוד אבאר זה בפ' כי תשא על כן אמר השם לאברהם קודם וארבה את זרעך "אני אל שדי" (בר' יז א) שפירושו מנצח

המערכות העליונות, לא שהמערכה תשחת רק שידע הדבק בשמו שיחדש לו טוב שלא יהיה במערכתו על כן אמר יעקב "המלאך הגואל אותי מכל רע" (שם מח) שהיה נכון לבא עלי, וזה הוא סוד כל התורה כאשר אפרש עוד, והנה האבות לא הגיעה מעלתם לדבקה בשם כמשה אשר ידעו השם פנים בפנים, על כן היה יכול משה לשנות תולדות עולם השפל, ולחדש אותות ומופתים שלא יכלו האבות לחדשם, והנה משה אמר שני דברים האחד "למה זה שלחתני" (למעלה ה כב) והשני "והצל לא הצלת את עמך" (שם שם כג), והשיב על האחרון "עתה תראה אשר אעשה לפרעה" (למעלה ו א), ועל הראשון ויאמר אליו אני ד' (למעלה ו ב) והטעם כי על ידי האבות נודע שמי שהוא אל שדי ועל ידך יודע שמי ד' הנכבד בעולם כאשר אמר לכן אמור לבני ישראל אני ד', והנה שלחתיך להודיע זה השם:

ד **וגם הקימותי.** גם שלחתיך בעבור שהקימותי עם האבות לתת להם או לבניהם שהם כמוהם את ארץ כנען:

ה **וגם.** גם עוד שלחתיך בעבור שעשו ישראל תשובה וצעקו אלי:

ו **לכן.** כמו שאני עומד כן יהיה דברי קיים שאגאל אתכם בזרוע נטויה מן השמים אל הארץ:

ז **ולקחתי.** כאשר תקבלו את התורה על הר סיני:
וטעם המוציא אתכם, כי היתה במערכת המחברת הגדולה למשרתים העליונים שיעמדו עוד בגלות וזה יתברר לך בפ' כי תשא:

ח **והבאתי אתכם אל הארץ.** כי רבים מיוצאי מצרים, גם בניהם יחשבו כהם:
וטעם אשר נשאתי את ידי, דרך משל, כאדם שישא ידו אל השמים וישבע, כמו "כי אשא אל שמים ידי" (דבר' לב מ) "וירם ימינו ושמאלו אל השמים" (דניאל יב ז):
וטעם אני ד' שאקיים זה:

ט **וידבר.** ולא שמעו ולא הטו אזן לדבריו כי קצרה רוחם באורך הגלות, ובעבודה קשה שנתחדשה עליהם:

י **וידבר.** לאמר למשה כמו "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם" (ויקרא א ב):

יא **בא.** אל ארמון המלך:

יב **וידבר.** הן בני ישראל שהם עמך לא שמעו אלי, ואיך ישמעני פרעה שהוא מלך ואינו מעמך, ועוד כי מגרעת גדולה היא שאדבר לפניו ואני ערל שפתים, כי בפעם הראשונה הבטחתני שתורה את פי שלא אבטא באות שהוא כבד עלי, אולי תכשל לשוני לפניו ואתה אמרת כי אהרן יהיה מליץ ביני ובין ישראל:

יג **וידבר.** עתה כלל הענין, כי גם אהרן יהיה מליץ בינו ובין פרעה, כאשר יפרש עוד, על כן השתתפו שניהם בדבור:
ויצום. ללכת אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים, ור' ישועה אמר כי טעם ויצום שלא יכעסו על ישראל אם לא ישמעו אליהם ואין צורך:

יד **אלה ראשי בית אבותם.** על משה ואהרן או שב אל בני ישראל הנזכרים למעלה, והאנשים הם מיורדי מצרים, והחל מראובן, כי לא נשאר לו כבוד רק להתייחס ראשון, ואלה ארבעת בניו הם יורדי מצרים:

טו **ובני.** משפחת אהד נכרתה במצרים או במדבר, כי איננה נזכרת בפרשת פנחס:
וצחר הוא זרח:

טז **בני לוי.** הזכיר אלה השני שבטים בתחילה בעבור שהם גדולים מלוי, כי לוי הוא העיקר, כי לא בא לפרש עתה רק יחס משה ואהרן והזכיר גרשון קהת ומררי כאשר נולדו הם ירדו מצרים:
הוא אהרן ומשה, הקדים שם אהרן בעבור שניו והזכיר חיי לוי, ולא הזכיר חיי השבטים בעבור כבוד משה ואהרן:

יז **בני גרשון.** לא הי' לו בנים כי אם שניהם:

יח **ובני.** הזכיר חיי קהת, ולא חיי גרשום ומררי בעבור כבוד השלוחים:

יט **ובני מררי.** שנים היו בניו ולא יותר על כן אמר אלה משפחת הלוי לתולדותם כי לא הולידו יורדי מצרים רק אלה בני יעקב גם הזכיר שני חיי עמרם בעבור כבוד בניו:

כא **ובני יצהר.** הזכיר אלה בעבור קרח שהריב עם משה:

כב **ובני עוזיאל.** הזכיר עוזיאל בעבור כבוד מישאל ואלצפן בתורה, ולא חשש להזכיר בני חברון:

כג **ויקח אהרן.** הזכיר אשת אהרן בעבור כבוד אלעזר, והזכיר אחות נחשון בעבור כבוד הכהונה והזכיר בני קרח כי היו צדיקים דכתיב ובני קרח לא מתו (במד׳ כו) ושמואל הנביא היה מבני קרח:

כה **ואלעזר.** הזכיר אשת אלעזר בעבור כבוד פנחס כי לו נתנה הכהונה לעולם, ע״כ מדרך הסברא פוטיאל היה מבני ישראל ולא ידענו טעם פוטיאל, כאשר לא ידענו טעם למישאל, וכל שמות הנזכרים כמו אהרן, ולולי נכתב מעשה משה לא היינו יודעין למה נקרא כן:

כו **הוא אהרן ומשה.** הקדים אהרן למשה כי הוא גדול בשנים, ועוד כי הוא התנבא לישראל קודם בא משה:

כז **הם.** עתה מעת שדברו אל פרעה הקדים משה בעבור גודל מעלתו, והשם דבר עמו פנים אל פנים, ונגש אל הערפל אשר שם השם, ולא כן אהרן, והכתוב מעיד לא כן עבדי משה (במד׳ יב ז) ואהרן אמר לו פעמים בי אדוני על כן לא תמצא בכל התורה מתחלת זה הפסוק שלא יקדים משה לאהרן, וככה בנביאים, וככה בכתובים ואין טענה ממלת ואלה תולדות אהרן ומשה (במד׳ ג א) גם ״ותלד לו את אהרן. ואת משה״ (שם כו נט) כי כאשר נולדו הזכירם, והעד ״תולדות״ גם ״ותלד״:

כח **ויהי.** יש לתמוה על המסדר הפרשיות למה דבק זה הפסוק עם הבאים אחריו והוא סמוך אליהם ואם לא ידענו בו טעם כי כן ביום דבר ד׳ אל משה בארץ מצרים, וזה שדבר לו אני ד׳ דבר אל פרעה וכמוהו ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם (דבר׳ ב טז) דבק בפרשה הסמוכה אליו אולי בעל ההפסקות ידע לו טעם למה עשה כן, כי דעתו רחבה מדעתנו:

כט **וידבר ד׳.** עתה פי׳ ענין וידבר ד׳ אל משה ואל אהרן, וזהו בא דבר אל פרעה מלך מצרים:

פרק ז

א **ויאמר ד׳.** זהו ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים השיבו השם, ראה נתתיך אלהים לפרעה:
ויאמר, טעם ראה שעשיתי לך מעלה גדולה שתהיה נחשב בעיני פרעה כמעלת מלאך, וזהו אלהים, והוא מדבר אל הנביא, והנביא מדבר אל אנשי דורו:
והאומרים כי נביא מגזרת ״ניב שפתים״ (ישעי׳ נז יט) איננו נכון כי שרש ניב מהשניים, לפי דעת דעת חכמי צרפת ומעלומי העין לפי דעת חכמי ספרד ושרש נביא שלש אותיות, והעד נביאים (במד׳ יא כט), ויתנבאו (שם פ׳ כה) כי האל״ף שרש, ועוד כי ניב שפתים כמו פרי, כי הוא מגזרת תנובה (ישעי׳ כז ו) עוד ינובון בשיבה (תה׳ צב טו) והעד הנאמן, וניבו נבזה אכלו (מלאכי א יב) ועוד מה טעם השב אשת האיש כי נביא הוא (ברא׳ כ ז) אם פירושו דברן הוא רק פירושו הוא נביא שאגלה לו סודי כדרך כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז) והוא מתענג עלי, ע״כ ויתפלל בעדך וחיה (ברא׳ כ ז):

ב **אתה תדבר.** אל אהרן:
את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה. ואעפ״י שלא נזכר אהרן בכל פעם בבוא משה אל פרעה ידענו כי לעולם יחדיו באו:

ג **ואני אקשה.** יש לשאול אם ד׳ הקשה את לבו מה פשעו מה חטאתו, והתשובה, כי השם נתן חכמה לאדם ונטע בלבו שכל לקבל כח עליון, להוסיף על טובתו, או לחסר מרעתו וזה אפרש בפ׳ כי תשא ובפסוק מי יתן והיה לבבם זה (דבר׳ ה כו), והנה טעם אקשה את לבו למען רבות מופתי, ור׳ ישועה אמר, כי טעם אקשה את לבו לסבול את המכות ולא דבר נכונה:

ד **ונתתי את ידי.** מכתי כי ביד היא כדרך בני אדם:
וטעם צבאתי, כמו שהם המלאכים צבאות ד׳ בשמים, כך הם ישראל בארץ:

ה **וידעו.** כבר הזכיר ר׳ יהודה המדקדק הראשון ההפרש שיש בין וְיָדְעוּ ובין וְיֵדְעוּ, כי הקמץ בקמץ גדול הוא פועל עבר כמו שָׁמְעוּ והוי״ו השיבו לעתיד כמשפט, והקמוץ בקמץ קטן, והיו״ד סימן לעתיד כמו וְיִשְׁמְרוּ, והנח הנעלם בין היו״ד והדלת תחת היו״ד שהוא שרש, והנה הזכיר למה הביא המכות על המצריים, כדי שיודע שמו הנכבד בעולם:

ו **ויעש משה ואהרן.** עתה כלל כי על יד אהרן גם על יד משה נעשו האותות ואח״כ יפרש כל אות ואות:

ז **ומשה.** הזכיר שנותיהם, ולא מצאנו בכל המקרא נביאים שהזכירם הכתוב שהתנבאו בזקנותם רק אלה, כי מעלתם גדולה מכל הנביאים, ולהם לבדם היה מדבר השם בעמוד ענן, ואל יעלה על לבך כי שמואל עמהם, בעבור שכתוב "בעמוד ענן ידבר אליהם" כי כבר פירשתי במקומו, כי לאלה לבדם נתנה התורה, והנה על ידם ינחלו הצדיקים העולם הבא, וכל הנביאים הם נביאי תוכחות או עתידות:

ח **ויאמר ד'.** החל לשתפם שניהם, כי ידע השם כי בתחלה לא יבקש פרעה מופת, רק יאמר לא ידעתי את ד', ועתה יבקש מופת:

ט **קח את מטך.** הוא מטה משה שנתנו לו והעד אמור אל אהרן קח את מטך ונטה ידך (פ' יט), וכתוב "וירם בַּמַּטֶּה ויך את המים" (פ' כ), והנה הודיענו בפתחות הבי"ת שהוא המטה הידוע שאמר לו קח את מטך, ועוד "ומטך אשר הכית בו את היאור" (למטה יז ה):

י **ויבא משה.** גם זה מופת, שהמטה היה לתנין, ואינו דומה למופת שעשה לישראל כי לא נהפך רק לנחש, ויפת אמר נחש הוא תנין:

יא **ויקרא גם פרעה לחכמים.** חכמי המזלות:

ולמכשפים. משנים דבר התולדות למראה העין:

והחרטומים, הם היודעים סוד התולדות והמלה רביעית אולי לשון מצרים הוא, או לשון כשדים, כי לא מצאנוה בכל המקרא רק בדברי שניהם, והפריש הכתוב בין מעשה משה שהיה אמת שנהפך המטה לתנין, ובין מעשה החרטומים, על כן כתוב בלטיהם והמלה השלישית מגזרת להט החרב (ברא' ג כד) אשכבה לוהטים (תה' נז ה) "ולהט אותם היום הבא" (מלאכי ג יט), והוא כמו בריקות ואש עוברת, וזאת היא אחיזת עינים:

יב **וישליכו.** זה פלא שני שבלע מטה אהרן מטות החרטומים ולא נמצאו וקראו מטה אהרן כי כן היה בתחלה, ור' ישועה אמר, כי אחר ששב בלע מטותם וזה פלא גדול:

יג **ויחזק.** מעצמו בעבור שראה שעשו החרטומים כמעשה אהרן:

יד **ויאמר. כבד.** פועל עבר כמו כי זָקֵן יצחק (ברא' כז א) לו חָפֵץ ד' (שופ' יג) כאשר אָהֵב (ברא' כז ט), והיה קמץ קטן תחת מ"ם מֵאֵן שהוא שרש, שלא ידגש האל"ף ההוא אחריו כמו חרף נפשו (שופ' ה יח):

טו **לך אל פרעה בבקר.** מנהג מלך מצרים עד היום לצאת בתמוז ואב כי אז יגדל היאור לראות כמה מעלות עלה וצוה השם למשה שילך בבקר, ויעמוד לפני היאור ויעש האות שהוא מכת היאור לפני פרעה, וצוהו לקחת המטה אשר נהפך לנחש על ידי משה לפני לכתו אל פרעה ויתנהו אל אהרן לנטותו על מימי מצרים שיראה פרעה בעיניו, כי מרגע שיכה אהרן במטה על היאור אז יהפך לדם:

טז **ואמרת.** אמור לו ככה, כי זאת תחלת המכות אם לא תשמע, כי המטה אשר נהפך לתנין לא היתה מכה:

יז **כה.** השליח ידבר על פי השולח ואמר דרך קצרה, כי תחסר מלת שלוחו, וככה הנה אנכי שלוחו מכה במטה אשר בידי:

ואמר אשר בידי ואף על פי שביד אהרן היה כי שניהם שוים ומשתתפים באות:

יח **והדגה.** שם מין כולל לכל שורץ במים:

ונלאו. מבנין נפעל, מגזרת לאה כטעם לא יכלו:

יט **ויאמר.** לפי דעתי הפשט, כי אהרן נטה ידו והכה היאור ונטה ידו כנגד כל הרוחות בפאת מצרים להפוך כל נהר בארץ מצרים, והטעם בכל מלכות מצרים:

ומלת מימי מצרים כלל והפרט על נהרותם ואינם היאור רק שיחור, ונהרות אחרים בארץ מצרים כי הדם היה בכל ארצם:

ועל יאריהם. לשון רבים, בעבור שהיאור במקומות רבים:

אגמיהם. מים מחוברים מעצמם ממי המטר:

ומקוה מימיהם. הם המעיינים והבארות והבורות, ואמר הגאון כי מימי כפול, מים מתוקים, ומים מרים כמֵי הים על כן כתוב הקורא למי הים (עמוס ה ה), והנה שכח מי הירדן יכרתון (יהושע ג יג) ומלת מים כאשר היא סמוכה אל סימן המדבר לעולם היא כפולה כמו מימי (ש"א כה יא) ומימיך (יחז' יב יה), גם על לשון רבים, כי לא יתכן לומר מימו ומימה, ומצאנו מי על לשון יחיד "כי מי נדה לא זורק" (במד' יט יג), וטעם ובעצים ובאבנים, המים שהיו בבתים בכלי עץ, או בכיור הנעשים מאבן:

כ **ויעשו.** הזכיר מכת היאור, ולא חשש להזכיר נטית ידו על כל מימי מצרים:

כב **ויעשו כן.** מלת בלטיהם מגזרת ״ותבא אליו בלט״ (שופ׳ ד׳ כא) בדברי סתר הנעלמים מן העין ואין המלה חסרת ה״א, כי הה״א איננה מאותיות המשך באמצע המלה, ויש לשאול אם על יד אהרן נהפכו כל מימי מצרים לדם, אנה מצאו החרטומים מים והפכום, והתשובה, אהרן לא הפך רק המים שהיו על הארץ, לא המים שהיו תחת הארץ, והחרטומים חפרו והוציאו מים והראו כי נהפכו לדם ויש הפרש גדול בין מעשה אהרן ובין מעשיהם כי אהרן הפך כל היאור שהיה לפניו, וכל מים שהיה בכל גבול מצרים שלא היה רואה אותם ועוד כי הפך מים שאינם עומדים רק רצים תמיד, ומים אחרים באים ועוד כי עמדה המכה שבעת ימים, והחרטומים לא הראו שהפכו רק מים מעטים עומדים בכלי, וזה היה רגע אחד עד ששב פרעה אל ביתו:

כג **ויפן.** טעם ״גם לזאת״ כי הזכיר בתחלה אות המטה שהיה לתנין ובלע המטות:

כד **ויחפרו.** רבים אומרים כי המים היו ביד המצרי אדומים כדם, ונתלבנו ביד הישראלי, א״כ למה לא נכתב אות זה בתורה, ולפי דעתי כי מכת הדם והצפרדעים והכנים היתה כוללת המצרים והעברים כי אחר הכתוב נרדוף ואלה השלש מעט הזיקו, רק מכת הערב שהיתה קשה, השם הפריש בין המצריים ובין ישראל וככה מכת הדבר והברד בעבור מקניהם ולא כן בשחין ולא בארבה כי הם יוצאים ממצרים, וכאשר חפרו המצרים כי חפרו העברים:

כה **וימלא.** הזכיר זה בעבור שעמדה זאת המכה ימים רבים לא כן בשאר המכות:

כו **ויאמר. בא אל פרעה.** עם אהרן אחיך ויודיע אותו המכה השנית אם לא ישלח עמי:

כז **ואם.** מלת מאן תאר יוצא, כמו ושבח אני את המתים (קהלת ד ב), וטעם נגף כמו משחית, וכן כתיב ״וצפרדע ותשחיתם״ (תה׳ עה מה), והמפרשים נחלקו במלת צפרדעים ורבים אמרו שהוא מין דג נמצא במצרים יקרא בלשון ערב אלתמסח, ויוצא מן הנהר וחוטף בני אדם ואחרים אמרו כי הם הנמצאים ברובי הנהרות שמשמיעים קול, והוא הנכון בעיני והוא הידוע:

כח **ושרץ היאור.** פועל יוצא, כמו ישרצו המים (ברא׳ א כ):

וטעם ועלו, כי הנהר לעולם שפל מן העיר:

כט **ובכה ובעמך.** אמר יפת בעבור שהכתוב אמר ובכה ובעמך רמז כי בו ובעמו יעלו בלבד, ולא בעם ישראל ואין זו ראיה כי הזכיר שיעלו עליו ועל כל עמו, ואין צורך להזכיר ישראל:

פרק ח

א **ויאמר. נטה ידך.** על רוחות השמים, והנה הצפרדעים יעלו מהיאורות ומהנהרות ומהאגמים, ולא מכל מקוה מים:

ב **ויט.** הנה נטה ידו ולא הכה ביאור כאשר עשה בראשונה, רק רמז כי יכלו לעלות הצפרדעים מרגע נטות ידו:

ג **ויעשו.** במים מועטים, ע״כ ראה פרעה כי יש הפרש בין מעשה אהרן ובין מעשיהם, ע״כ קרא למשה, כי ראה שהחרטומים הוסיפו על המכה, ולא יכלו לחסרה:

ד **ויקרא.** אמר העתירו דרך מוסר לשניהם וזאת המכה היתה קשה מהראשונה כי כתוב וצפרדע ותשחיתם (תה׳ עח מה):

ה **ויאמר משה לפרעה התפאר עלי.** אעשה לך תפארת שאעתיר אל השם ויסר המכה ביום שתבקש:

וטעם ביאור תשארנה, כי שם היו בתחלה ואחר שהזכיר היאור אין צורך להזכיר הנהרות והאגמים:

ו **ויאמר למחר.** אמר רב שמואל בן חפני אין מנהג האדם לבקש רק שיסור המכה ממנו מיד, וחשב פרעה כי מערכת כוכבי השמים הביאה הצפרדעים על מצרים, ומשה הוא יודע זה, והשב פרעה כי עתה הגיע עת סור הצפרדעים, על כן נסהו להאריך ואמר למחר:

ז **וסרו.** באה זו המלה מלרע הפך המשפט וכמוהו כי שמו אותי בבור (בראשית מ טו):

ח **ויצא.** טעם ויצעק, כי בטח בשם שלא יביישהו, כי אמר אל פרעה מעצמו, כדברך יהיה בלא רשות השם:

ט **ויעש ד׳ כדבר משה.** מעצמו:

י **ויצברו.** כמו, ויצבר יוסף בר (ברא׳ מא מט):

חמרים חמרים. כמו חמור חמורתים (שופ׳ טו טז):

יא **וירא פרעה כי היתה הרוחה.** כמו וְרֶוַח לשאול (ש״א טז):

והכבד את לבו. שם הפועל תחת פועל עבר:

יב **ויאמר.** דע כי על יד אהרן היו השלש המכות הראשונות, והאותות היו בשפלים, כמו שפירשתי למעלה, כי השתים היו במים, והשלישית בעפר הארץ, והמכות שהיו על יד משה במטה היו בעליונים, כמו שמעלתו עליונה ממעלת אהרן, כמו מכת הברד והארבה שהרוח הביאה והחשך שהיה באויר, גם מכת השחין היתה על ידו, רק שלש בלא מטה, והם ערוב, ודבר, ומכת בכורים, ואחת בלא מטה על ידי משה ומעט שיתוף לאהרן והיא מכת השחין:

טעם והיה לכנים, כמו והיה לאבק (למטה ט ט) כאילו בעפר שיכה אהרן יעלה ויוליד כנים בכל ארץ מצרים:

יג **ויעשו.** טעם ויעשו על משה בעבור שדבר לאהרן שיכה במטה כדרך, ומטך אשר הכית בו את היאור (למטה יז ה):

ותהי הכנם. שם המין והמ״ם נוסף, או הוא תחת ה״א ואיננו שרש, ולפעמים הוא סימן לשון נקבות כמו צפרדעים, כי האחת, ותעל הצפרדע (למעלה פ׳ ב), והעד כנים, ותהיה מלת ״הכנם״ זרה בעבור תוספות המ״ם, כמו ריקם, חנם, ויפת אמר, כי המ״ם סימן למצריים, כי האחת כן מן ״כנים״ כמו פת מפתים, וזהו המלה כדרך ״בתוך האהלי״ (יהושע ז כא) ואל תתמה בעבור שאמר כל עפר הארץ היה כנים, בעבור שהכה במטה במקום אחד, כי כן היה דבר המים, ודבר השחין, כי הטעם הוא כי אז תחל המכה:

יד **ויעשו כן.** שהכו עפר הארץ:

להוציא את הכנים. טעמו להולידם מהארץ כמעשה אהרן ולא יכלו:

וטעם להזכיר, ותהי הכנם, פעם אחרת כי גם היא היתה בחרטומים:

טו **ויאמרו.** בעבור שראו שעשו כמעשה אהרן בדבר התנין, גם במכת הדם הצפרדע, ולא יכלו עתה לעשות כאשר עשה אהרן אמרו לפרעה לא באה זאת המכה בעבור ישראל לשלחם, רק מכת אלהים היא כפי מערכת הכוכבים על מזל ארץ מצרים, כי כבר פירשתי כי פרעה לא כחש הבורא, רק השם שהזכיר לו משה, וזה כדרך ״כי לא ידו נגעה בנו, מקרה הוא היה לנו״ (ש״א ו ט) מן השמים, על כן חזק לב פרעה, ואשר יחזק זה הפי׳, שאמרו אצבע אלהים היא, ולא אמרו אצבע ד׳ שהוא אלהי ישראל, כאשר אמר פרעה במכת הצפרדעים, העתירו אל ד׳ (למעלה פ׳ ד׳) וזה השם הזכיר במכות האחרונות, ועוד כי משה אמר לפרעה דבר מכת היאור לפני היותה, וככה מכת הצפרדעים, ולא הזכיר לו בתחלה מכת הכנים:

טז **ויאמר.** מנהג המלכים לצאת בבקר אל הנהר, כי ראות המים טוב לעינים:

יז **משליח.** מלה זרה מהבנין הכבד הנוסף:

ומלת ערוב חיות רעות מעורבות כמו אריות זאבים ודובים ונמרים:

וטעם גם האדמה מקום שאין בתים שם:

יח **והפליתי.** יש אומרים שהוא חסר אל״ף, והנכון שהוא מבעלי הה״א וטעמו וְאַפְרֵשׁ, ומדרך הסברא עתה החל פרעה להקל מעבודת ישראל, כאשר ראה שהפריש השם בין ישראל ובין מצרים פחד לעשות להם רעה כי צורך יש לו לשלחם לזבוח פן יפגענו בדבר, הלא תראה כי עתה נתן להם רשות לזבוח בארץ:

וטעם כי אני ד׳ בקרב הארץ, דרך משל כמנהג המלכים לעמוד באמצע מלכותם להיות קרוב אל הקצוות כאשר ברא השם לב האדם, שהוא מלך על כל הגוף באמצע ורוח האדם באמצע הגוף, ככתוב ״ויוצר רוח אדם בקרבו״ (זכרי׳ יב א) ועל זה ראיות רבות מן התולדות, על כן כתוב ״מציון מכלל יופי אלהים הופיע״ (תה׳ נ, ב) כי הוא באמצע היישוב ומלכות השם תראה ביישוב:

יט **ושמתי פדות.** כטעם הפרש, וכל פדיון קרוב מזה הטעם:

כ **ויעש.** למחרתו כאשר דבר משה:

וטעם ויבא ערב כבד מעצמו, וזו המכה היתה קשה מהראשונות.:

כא ויקרא. התברר לפרעה כי המכות באו בעבור שלא זבחו:

וטעם בארץ במלכותו, ולא במקום אחר:

כב ויאמר. אמר ר׳ ישועה, כי פי׳ תועבת מצרים, משה כתב כן לגנות ע״ז כי לא אמר לפרעה רק אלהי מצרים, והוא אמר כי היה אלהיהם על צורת טלה, כי היו חושבים על מזל טלה שהוא מושל בארצם, ובעבור זה לא היו אוכלים בשר ואילו היה כן, למה לא יאכלו בשר שור או בשר גדיים, ולפי דעתי כי אנשי מצרים בימי משה היו על דעת אנשי לנדיא״ה שהם יותר מחצי העולם, וכולם הם בני חם ואינם אוכלים בשר עד היום, גם דם וחלב ודג ובצים, והכלל כל דבר שיצא מן החי, והם מתעבים מי שיאכל אותם ומלאכה נמאסה בעיניהם לרעות הצאן, וכן כתוב ״כי תועבת מצרים כל רועה צאן״ (ברא׳ מו לד), ועד היום לא יניחו אדם שיאכל בשר בארצם, ואם אחד מהם יבא בארץ נכריה, יברח מכל מקום שיאכלו בו בשר, ולא יאכל כל דבר שיגע בו אוכל בשר, וכליו טמאים בעיניהם, וכן כתוב כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם (ברא׳ מג לב) והנה יוסף כאשר היה בבית פוטיפר המשילו על הכל לבד על הלחם אשר הוא אוכל כי לא יגע בו בעבור שהוא עברי, ואין טעם לשאול אם כן למה היה להם מקנה, כי כן יש לאנשי לנדיא״ה, כי הסוסים והחמורים והגמלים למשא ולרכוב, והבקר לחרוש, והצאן לצמר, ועוד אדבר על זה בפסח מצרים, אמר יפת, כי תחסר ה״א ממלת ״ולא יסקלונו״ כי הטעם והלא יסקלונו? ולפי דעתי, כי מלת הן נזבח כה״א התימה, והנה הוא כך, הנזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו כמוהו הן היתה כזאת (ירמי׳ ב י):

כג דרך. צריכים אנו לרחוק מהמצרים:

וטעם כאשר יאמר אלינו, איזה מקנה נזבח וכמה נזבח ממנו:

כד ויאמר. מלת העתירו בעדי היתה ראויה להקדים, כי הטעם העתירו בעדי ותסור זו המכה, ואז אשלח אתכם לזבוח במדבר כאשר אמרתם רק על תנאי שלא תרחיקו ללכת יותר מהשלשה ימים:

כה ויאמר. התל. זה השורש משונה, כי היה ראוי להיות התי״ו בדגש, כי הה״א שרש, כמו ״הנה לא ידעתי דַּבֵּר״ (ירמי׳ א ו), וככה התל תהתלו בי, והנכון ״וַיְהַתֵּל בהם אליהו״ (מ״א יח כז) ואמר לו משה כן, בעבור שאמר במכת הצפרדעים לשלח את העם ולא שלח:

כו ויצא. יש מלות בלשון הקדש שהן שוות בטעם, והם משני בנינים מהקל ומהכבד, כמו, ויעתר אל ד׳ והעתרתי אל ד׳ (פ׳ כה), וכמוהו אשר אנכי מורה (ש״א כ לו), והוא ירה החצי (שם), ואלה המלות שהן ככה, מועטות הן במספר:

כז ויעש. מלת וַיָּסַר זרה בדקדוק, כי הפעלים השניים לעולם האות הראשון קמוץ, כמו וַיָּשֶׁב וַיָּקָם ואם היה האות האחרון ח׳ או ע׳ או ר׳ שלא ידגשו יהיה האות הראשון בפתח גדול כמו וינַח ביום השביעי (למטה כ יא) וַיָּנַע לבבו (ישעי׳ ז ב) וַיָּסַר אליה (שופ׳ ד) ואלה מהבנין הקל, כי מהבנין הכבד יהיה האות הראשון בפתח קטן אם לא היה האות האחרון אחת מהאותיות הנזכרות כמו וַיָּשֶׁב את כל הרכוש (ברא׳ יד טז), והנה בא וַיָּסַר תחת וַיָּסֶר, כמו וַיָּסַר את אופן מרכבותיו (למטה יד כה), ונכון הוא להיות ויסר הערוב מהבנין הקל כמו, וסר הערוב (פ׳ כה):

כח ויכבד פרעה. הוא חזק לבו כאשר עשה בצפרדעים שכתוב שם והכבד את לבו (למעלה פ׳ יא):

פרק ט

א בא אל פרעה. אל הארמון שלו, א״ר יהודה הלוי שתים מכות היו במים, האחת שהתאדמו ומתה הדגה, והשנית, שעלו הצפרדעים מהם, ובארץ שתים, אחת מהכנים, והשנית מהערוב, והן חיות מעורבות, וכתיב, ותוצא הארץ נפש חיה (ברא׳ א כד) ושתים באויר, כי הדבר איננו רק חם או קר, משונה מן המנהג, וברגע אחד מתים אין להם מספר בעבור כי רוח כל החיים שהיא בלב תלויה באויר והשנית, מכת שחין, כי הכתוב יקרא הרקיע אשר על ראשם שמים, והמכה השביעית מעורבת מגלגל הסערה ומגלגל האש, וכן כתוב ואש מתלקחת בתוך הברד (שמות ט כד) והשמינית מכת הארבה שבאה מרחוק ע״י הרוח והתשיעית היתה מכה נפלאה שנעדר אור שני המאורות והככבים מארץ מצרים, והעשירית רדת המשחית מגלגלי הכבוד להרוג הבכורים:

ב ועודך מחזיק. חסר יד או הדומה כמו, מחזיק באזני כלב (משלי כו יז):

ג הנה יד ד׳ הויה. הנה מצאנו שיתחלף היו״ד בוי״ו, ואתה הוה להם למלך (נחמיה ו ו) והפך זה שוי״ו אשר לא יבושו קְוֵי (ישעי׳ מט כג) יתחלף ביו״ד וקְוֵי ד׳ יחליפו כח (שם מ לא):

ומלת דֶּבֶר שם כלל לא מצאנוהו בפעלים רק במקום אחד, ותדבר את כל זרע המלוכה (דה״ב כב י), ובס׳ מלכים כתוב, ותאבד (מ״ב יא א) והפי׳ רחוק רק לא ידענו טוב ממנו:

ד **והפלה.** דָּבָר. יאמר על ענין דברים מחוברים כמו הדבר אשר דבר ד׳ (ירמי׳ מו יג), גם יאמר על יש כמו זה וכמוהו לא חסרת דבר (דבר׳ ב ז):

ה **וישם.** שם קצב וזמן לתחלת האות:

ו **ויעש ד׳.** ופי׳ וימת כל מקנה מצרים רובו, כי הנה כתוב, שלח העז את מקנך (פ׳ יט) וככה תמצא בברד את כל עשב השדה (פ׳ כה), והעד מכת הארבה, ואכל את יתר הפליטה (למטה י ה):

ז **עד אחד.** אפילו אחד, כאשר אפרש בשירה, וטעם זה הפסוק ואפילו ששלח וראה כי השם אוהב ישראל, ובעבורם הכה מקנהו, לא חשש מהמקנה בזאת המכה לשלח עמו, אולי לא עמדה הרבה:

ט **והיה.** זה מעשה נס, שזה הפיח שהוא מעט נעשה אבק על כל ארץ מצרים ולא הפריש ישראל:
אבעבעת. האל״ף נוסף, כי הוא מגזרת מים תבעה אש (ישעי׳ סד) והמלה כפולה כמו, תשעשעו (שם סו יב) תשגשגי (שם יז יא):

י **ויקחו את פיח הכבשן.** מלא חפניהם כאשר הזכיר ומשה זרק הכל יתכן שהחרטומים לא לקו במכת הצפרדעים והערוב, בעבור חכמתם בקשו דרך בחכמת התולדות להרויח להם מעט ועתה נבערה חכמתם על כן הזכיר זה, ובעבור שלא עמדה המכה הרבה לא בקש פרעה שיעתירו, ובעבור שהמכה הראשונה עמדה ז׳ ימים, לא נלמוד ממנה על דרך הפשט שככה עמדה כל מכה, ועוד אחר הכתוב נרדוף, וידוע כי מכת הדבר היתה שעה אחת, ומכת החשך ג׳ ימים, על כן אין לנו דרך לדעת באיזו חדש בא משה והתחילו המכות, רק אם היתה קבלה ביד חכמינו הקדושים קבלנו ושמענו:

יב **ויחזק ד׳.** על כן לא בקש להעתיר:

יג **ויאמר.** לא הזכיר במקום הזה שהוא יוצא המימה, אולי היה לו צורך אחר:

יד **כי.** הזכיר מגפותי בעבור הקולות והברד והמטר והאש שהתחברו ולא ראינו שפחד פרעה בכל המכות העוברות כאשר פחד מזאת, ואמר ד׳ הצדיק:
וטעם כי אין כמוני בכל הארץ, כפי מחשבת מצרים היה שאלהיהם יוכלו להרע או להיטיב:

טו **ואף.** חסר נו״ן כמו ״ואט אליו אוכיל״ (הושע יא ד) שניהם שוים, ושרשם נטה נכה:
וטעם בדבר הידוע, שבו הרגתי המקנה שלכם הייתי הורג כלכם עמהם:

טז **ואולם בעבור זאת העמדתיך.** פי׳ מה טעם זאת והוא בעבור הראותך את כחי, וכמוהו ומתוכה כעין החשמל מתוך האש (יחז׳ א ד), ויפת אמר בעבור זאת המכה שהיא מכת הברד:
וטעם ולמען ספר שמי איננו שב אל פרעה רק מלת ספר שם הפועל, כמו, כי כבד אכבדך (במד׳ כב יז) ואין הטעם שפרעה ישוטט בעולם לספר כבוד השם, רק יסופר שמו בכל דור ודור בעבור אלה האותות שעשה:

יז **עודך מסתולל.** כמו משתבח מגזרת סלסלה ותרוממך (משלי ד ה), ואם הוא כפול הפ״א מפעלי הכפל כמו, סלו לרוכב בערבות (תה׳ סח ה), וגלגלתיך (ירמיה נא כה) כמו מתגולל (ש״ב כ יב) גם גלו (יהושע י יה). ורבי מרינוס אמר, כי פי׳ מתחזק, מגזרת מסלות לבית ד׳ (דה״ב ט יא) ובמקום אחר כתוב מסעד לבית ד׳ (מ״א י יב):

יח **הנני ממטיר.** ידוע כי לא ירד גם היום על מצרים ברד ומטר, ואין צורך לפרש למה זה וככה במקומות אחרים עד היום, ובעבור זה פחדו פחד גדול, כי לא ירד שם אלא כדמות טל:

יט **שלח העז.** הנס או אסוף וכמוהו יושבי הגבים העיזו (ישעי׳ י לא):

כ **הירא. הניס.** ובאותו היום:

כא **ואשר לא שם.** יש בלשון קדר טעם לוי״ו ויעזב רק אין יכולת בנו לתרגם הדבר בלשון אחרת, וככה ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (ברא׳ כב ד) ורבים ככה:

כב **ויאמר.** מדרך סברה יראה כי נטיית ידו במטה היתה, והנה כתוב אחריו "ויט משה את מטהו על השמים", הוא האויר וכמוהו על פני רקיע השמים (ברא' א):

כג **וַתְּהַלֶּךָּ אש.** מהבנין הקל, מלשון הליכה:

ארצה. הפך תולדתה כי היא למעלה עולה:

כד **ואש מתלקחת בתוך הברד.** פלא בתוך פלא:

כה **ויך.** זאת היתה מכה קשה שהרג אדם ובהמה, ושבר עץ השדה, רק שהשם חמל עליהם ועל מקניהם, ולא הזכיר משה לפרעה זה שראה ששלח פרעה ולא מת ממקנה ישראל עד אחד ולא שת לבו:

כז **ויקרא.** אמר חטאתי, מרוב פחדו שיכחד בְּדָבָר כאשר אמר לו:

כח **העתירו אל ד'.** הזכיר השם הנכבד ואמר קולות אלהים כי הוא מודה שיש אלהים כאשר הזכרתי, ובעבור שלא אמר קולות ד'), חבר משה שם העצם והתואר, ואמר מפני ד' אלהים (פ' ל) והטעם כי השם הוא אלהים לבדו, ולא תמצא ככה בדברי משה בכל התורה, ואין טענה ממלת "ד' אלהים אתה החלות" (דבר' ג כד) כי באל"ף דל"ת הוא כתוב:

כט **ויאמר אליו משה כצאתי את העיר.** אמרו המפרשים כי לא יוכל לפרוש כפיו במצרים בעבור שמלאה גלולים:

כי לד' הארץ. ולא לך:

ל **ואתה.** אמר רבינו שלמה כי טרם תיראון, כמו לא תיראון, וכמוהו טרם ישכבו (ברא' יט ד) וזו המלה איננה נמצאת כאשר חשב, כי לעולם יבוא אחריה הענין, כי אחר טרם ישכבו כתוב "ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית", והטעם כאשר היתה עת שכיבתם נסבו על הבית "וככה, טרם יקראו ואני אענה (ישעי' סה כד) וככה בטרם יקטירון את החלב (ש"אב טו), וככה כל טרם, והנה אין טרם כמו לא, והגאון רב סעדיה ז"ל דבק הענין, וככה פי', אמר משה לפרעה אני אתפלל להסיר מכת הברד רק מה שהשחית השחית:

לא וטעם והפשתה והשעורה נכתה, זה לא ישוב ולא אתפלל לרפאם והנה הטעם קודם שתיראון ותודה ותאמר ד' הצדיק כבר הוכתה הפשתה והשעורה וזה הוי"ו נכון בלשון ישמעאל כאשר הזכרתי, ולפי דעתי כי תחסר מלה אחת טרם אפרוש כפי אתם יריאים את השם אתה ועבדיך וזה דרך מוסר והטעם שבסור המכה תמרדו על כן כתוב אחריו ויכבד לבו הוא ועבדיו (פ' לד) ולא תמצא כן במקום אחר:

והפשתה והשעורה. ספר הכתוב מה שאירע, והנה התברר ממלת נֻכָּתָה גם נֻכו (פ' לב) כי שרש מכה, נכה, כמו ושֻפו עצמותיו לא רֻאו (איוב לג כא):

לב **אפילות.** תאר וקרוב ממנו, ואפל ואין נוגה לו (עמוס ה כ) והטעם שהיו עוד תחת הארץ ולא נראו:

לג **נתף.** כדרך "כהתוך כסף בתוך כור" (יחז' כב כב) והוא מבנין נפעל כמו נגש אל הערפל (כ' יח):

לד **וירא.** הזכיר עתה ויוסף לחטוא, בעבור שהודה ואמר חטאתי הפעם:

וטעם ויכבד לבו הוא ועבדיו, התברר מה שאמר משה "ואתה ועבדיך" (פ' ל):

לה **ויחזק.** אחר שפחד מהמכה הזאת יותר מהראשונות:

פרק י

א זרע איש תם אל הושיעו, וביד עבדו חק הידיעו הנה מצות החדש, היא סוד פרשת בא אל פרעה:

בא אל פרעה. בא אליו זאת הפעם, ואל תשתומם בעבור שחזק לבו עד עתה, כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו, הזכיר לב עבדיו בעבור שירך לבם בבוא מכת הארבה:

וטעם שהכבדתי את לבו, למען שתי אותותי אלה בקרבו ואין דעת חכמי ספרד שוה, כי י"א כי שיתו, כמו בינו, שימו, והדומה להם, וככה ישית, ישים, יבין, והדומה להם בכל הסימנים, וי"א שהוא מבנין הפעיל, והוא הבנין חסר, בעבור שמצאו, או מי ישום אלם (למעלה ד יא), לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך (דבר' ל ט) שהוא מבנין הקל, וי"א ישיש כמו ישוש, ושיתי כמו שומי והכל מבנין הקל:

ב **ולמען תספר.** למשה ידבר שהוא כנגד כל ישראל, וככה וידעתם כי אני ה׳, שידעו כל ישראל זה, ודברה תורה כלשון בני אדם לומר התעללתי, כאדם משנה התולדות להנקם מאחר:

ג **ויבא.** ידענו כי לא יבא משה אל פרעה בלא אהרן עמו, כי הוא המליץ, והזכיר עתה משה ואהרן בעבור שהושבו שניהם וגרשם באחרונה שלא עשה כן בכל המכות:

לענות. מבנין נפעל מגזרת עני:

ד **ארבה.** שם מין אולי נקרא כן בעבור שהוא יותר רב מהמינים האחרים, וכתוב יתר הגזם אכל הארבה (יואל א ד), ועליו כתיב חילי הגדול (שם ב כה), ואם כן יהי האלף נוסף:

ה **וכסה.** דרך משל:

ולא יוכל לראות. תחסר מלת איש, אמר יפת, כי ימים רבים בין מכת הברד למכת הארבה, בעבור הצומח לכם מן השדה:

ו **ומלאו.** זו המלה משונה בלשון הקדש כי טעם ומלאו, שהבתים היו מלאים מהן והנה מצאנו ״מלאו ארבעה כדים מים״ (מ״א יח לד) שהוא פועל יוצא כאילו הוא כתוב בפתחות המ״ם ודגשות הלמד מהבנין הדגוש:

ויפן. אמר ר׳ ישועה, כי ויפן הוא שב אל משה, שהיה חולק כבוד למלכות, שפונה אל המלך בצאתו והוא הולך אחורנית ויפת אמר כשהשלים צרכו וככה, ופנית בבקר (דבר׳ טז ז) והנה מה יעשה במלת ויפן כה וכה (למעלה ב יב), והנה טעם ויפן מגזרת פנים, כאילו הוא וירא והנה משה יצא מאת פרעה בלא רשותו, והזכיר הכתוב זה בעבור שכעס פרעה וצוה לגרשם אחר שהושבו:

ז **ויאמרו.** פי׳ הטרם תדע, הטרם תרצה שיתברר לך כי אבדה מצרים:

ח **ויושב.** מלת את כמו עצם הדבר וכאשר יאמר האדם אוהבי שהיו״ד סימן המדבר, או יאמר אוהב אותי, שהטעם עצמי הדבר שוה על כן אם אמר אומר כי ראובן הרג את שמעון. אז שמעון הרוג, אך באמור ראובן הרג שמעון הטעם שוה, כמו ורב יעבוד צעיר (ברא׳ כה כג) אשר ברא אלהים אדם (דבר׳ ד לב), ואל תחשוב כי מלת את לאות על הפעול בעבור שהוא נמצא כן ברבים, וימצא עם הפועל, ובא הארי ואת הדוב (ש״א יז לד) ואחרים ככה, ואמר ר׳ יהודה המדקדק, כי בעבור מלת את אמר ויושב ולא אמר ויושבו, ולפי דעתי כי אמר ויושב בעבור כי משה הוא העיקר, וככה ותדבר מרים ואהרן (במד׳ יב א) היא היתה עקר הדבור:

ט **כי חג ה׳ לנו.** לזבח והיא מצוה על כולנו:

י **ויאמר.** יהי כן ה׳ עמכם, שאתם אומרים עמכם:

וטעם ראו כי רעה נגד פניכם, כי הרעה קרובה מכם, ונגד פניכם היא, ועם זה הטעם דבק, כי אותה אתם מבקשים כי דין שאעשה ככה, ועתה חשב פרעה שהם רוצים לברוח, ודע כי משה אדונינו לא אמר לפרעה שישובו עד שיכזב, רק אמר שירחיקו דרך שלשת ימים, ודעת המצריים היתה שישיבו על כי השאילום, ובעבור דבר אחר, שאילו נתן להם פרעה רשות ללכת ולא ישובו לא היה רודף אחריהם, והשם צוה לעשות כן, עד שירדוף אחריהם ויטבע, והנה זה מפורש, וישובו ויחנו לפני פי החירות (יד ב), ואין להרהר אחרי מעשה השם שהכל עשה בחכמה, אעפ״י שהיא נעלמת מעיני החכמים, והנה בדברי דוד ״כשמעך את קול הצעדה בראשי הבכאים, אז תחרץ, כי אז יצא ה׳ לפניך להכות במחנה פלשתים״ (ש״ב ה׳ כד):

יא **לא כן לכו נא הגברים.** מלת גבר בכל המקרא הם הזכרים ולא כן מלת אדם:

כי אותה אתם מבקשים. על הרעה הנזכרת למעלה:

יב **בארבה.** אמר ר׳ משה הכהן, כי טעם בארבה, שארבה שם במטה, ואין זה נכון רק הטעם בארבה, בעבור שיבא:

יג **קדים.** שם התואר, כי קדמה מזרחה שם, ונקרא קדים בעבור שהוא נקדם בפאות כי משם תחל השמש לזרוח, על כן נקרא מערב אחור, כמו הן קדם אהלך ואיננו, ואחור ולא אבין לו (איוב כג ח):

נשא את הארבה. ממקומו, והניחו בכל ממלכות מצרים

יד **ויעל.** אמר ואחריו לא יהיה כן, נכתב עפ״י הנבואה:

טו **ויכס.** טעם ותחשך הארץ, כי הארבה הבדיל בין השמש ובין הארץ, כי לעולם הארץ חשך היא:

טז ויהר פרעה לקרא. על יד שלוחיו, והוסיף לומר להם חטאתי, בעבור שגרש אותם בקלון מאת פניו:

יז ועתה שא נא. מלת שא נא אפרשנה בפרשת כי תשא:

וטעם אך הפעם, כי לא אחטא עוד למרוד פי ד׳ ובעבור שהיה כעוס משה לא אמר לו שישלח העם, ויצא חוץ לעיר כמשפטו ויעתר:

יט ויהפך ד׳ רוח ים. נקרא מערב ים בלשון הקדש, בעבור ים הגדול היוצא מספרד ועובר על ארץ מצרים, אל ארץ ישראל, והוא לפאת מערב ואיננו ים אוקינוס כי ישראל לא ירשו כל כך, ונקרא ים ספרד הים הגדול בעבור שרחבו ג׳ מאות פרסאות, ושאר הימים שבארץ ישראל כים סוף וים כנרת וים המלח אין בהם שיהיה רחב שלשים פרסה:

כ ויחזק. על דרך שאז״ל, בא ליטמא פותחין לו:

כא ויאמר. מדרך הסברא כי המטה היה בידו, אף על פי שאיננו כתוב:

וימש חשך. אמר יפת כי וימש חשך, כמו וימיש, והטעם כי ימיש כל חשך שהיה להם וידע ויבא אחר עב ממנו, וי״א כי הוא חסר אל״ף ומלת אמש בלה״ק הלילה שעבר כמו, אמש אמר אלי (בראשית לא כט) ובלשון ערבי ״אמס״ כי השי״ן יתחלף בסמ״ך ברוב המלות, כמו שמש שמס, והנה אין טעם לפירושם, ולפי דעתי כי וימש מגזרת ימשש (דברי כח) ואין טענה בעבור שהוא מפעלי הכפל כי כמוהו בזה הענין ידיהם ולא ימישון (תה׳ קטו ז) ושב על מצרים כי מצרים לשון יחיד כמו, ויאמר מצרים אנוסה (למטה יד כה), והנה הטעם שימששו בידם החשך שכל כך יהיה עב כי האור של אש לא ידלק, ולא הנר, והעד, לא ראו איש את אחיו, לא באור היום ולא באור הנרות:

כב ויט. ולא ידעו שהי׳ ג׳ ימים אלא על פי ישראל שהיה להם אור, והנה בים אוקינוס יבא חשך עב שלא יוכל אדם להפריש בין יום ובין לילה, ויעמוד זה לפעמים חמשה ימים, ואני הייתי שם פעמים רבות:

כג ולא קמו איש מתחתיו. מביתו, כמו שבו איש תחתיו (טז כט) כי אנה ילכו בלא אור:

כד ויקרא. אחר ג׳ ימים שראו אור:

רק צאנכם ובקרכם יצג. לדעת מה בלב משה אם דעתו לברוח, ואמר גם טפכם ילך, כמו שאמר לו משה בתחלה בנערינו ובזקנינו נלך (פ׳ ט):

כה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות. גם אתה חייב ליתן בידינו זבחים ועולות להקריב בעדך:

כו וגם. לא תשאר פרסה מאיזה מין שיהיה ממקנינו, שלא נדע איזה מין נבחר, וכמה נקריב ממנו וזהו טעם מה נעבוד:

כז ויחזק. כדרך כי הקשה ד׳ אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו (דברי׳ ב ל):

כח תמות. אתה תהיה חייב מיתה שתמרוד במלכות:

כט כן דברת. כמו, כן בנות צלפחד (במד׳ כז ז):

לא אוסיף עוד ראות פניך שאני לא אבוא אליך עוד לעולם:

פרק יא

א ויאמר ה׳. היה ראוי שתהיה דבקה בפסוק הזה פרשת, ויאמר משה כה אמר ד׳ ונכנסה ביניהם פרשת עוד נגע אחד והטעם להורות זה שאמר כה אמר ד׳, ומתי נאמר לו, וזה נאמר לו במדין עוד הנה אנכי הורג את בנך בכורך (ד כג) ובבוא מכת בכורים צווה מאת השם בהר סיני שישאלו איש מאת רעהו, וכבר פירשתי למה שם כתוב ושאלה אשה משכנתה (ג כב) וכאן כתוב וישאלו איש מאת רעהו, והנה פי׳, ויאמר ד׳ אל משה עוד נגע אחד, וכבר אמר השם זה למשה כי רבים ככה, ויאמר גרש יגרש, כאשר אמר ״וביד חזקה יגרשם מארצו״ (ו א):

ב דבר נא. כבר פירשתי נא, כי הוא עתה:

ג ויתן. ספר הכתוב כי השם קיים מה שהבטיח למשה, ונתתי את חן העם הזה (ג כא):

וטעם גם האיש משה. כי היו רבים משאילים אותם מפני כבוד משה:

ובעיני העם. עם מצרים:

ד **כחצות הלילה.** יש מדקדקים שאמרו כחצות שם הפועל, והטעם כאשר יהיה חצי הלילה בשוה, כי רצו לדמותו כמו ויהי בחצי הלילה (יב כט), וידוע כי אין יכולת בחכם לידע רגע חצי היום כ״א בטורח גדול בכלים גדולים של נחשת, ואף כי חצי הלילה שהוא יותר קשה, ולפי דעתי אין צורך לכל זה, כי פי׳ כחצות הלילה, כאשר יעבור חצי הלילה הראשון וככה, בחצי הלילה (יב כט) הנשאר, והעד הנאמן, ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת (רות ג ח) ״חצות לילה אקום להודות לך״ (תה׳ קיט סב):

וטעם אני יוצא, על הגזרה היוצאת מאת השם:

ה **היושב על כסאו.** הראוי לשבת על כסאו אחריו והזכיר הנכבד מכל מצרים שהוא בן אדוניהם שהכל עבדים לו, והנבזה מהכל בכור השפחה שהוא עבד:

וטעם אשר אחר הריחים, שהוא טוחן, כמו ויהי טוחן בבית האסורים (שופ׳ טז כא), וכבר אמרתי כי הנביאים אינם שומרים המלות רק הטעמים, כי מלת הגמאיני (ברא׳ כד יז) השקיני (שם שם מה), וזכור ושמור, ושוא ושקר, לא תחמוד ולא תתאוה שוים בטעם, ועוד אדבר ע״ז בתפלת משה, והנה בכור השפחה כמו בכור השבי כי השבויה שפחה היא ותישן בבית הבור בלילה כמנהג האסורים כאשר הזכיר יוסף כי שמו אותי בבור (שם מ טו):

ו **והיתה צעקה גדולה.** לא ראינו כזאת בכל המקרא לומר ״כמוהו לא נהיתה״, וכמוהו לא תוסיף, ותחסר מלת על, וככה הוא אשר כמוהו לא נהיתה, ועל כמוהו לא תוסיף צעקה:

וטעם כמוהו, שוד או שבר או מות והדומה להם:

ז **לא יחרץ כלב לשונו.** שיפחידם כמו לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשונו (יהושע י, כא) והטעם שיהיה נובח או נושך והנה בארץ לא יחרץ להם כלב לשונו ולבהמתם, ואף כי ישלח מן השמים משחית להכות בכוריהם:

ח **וירדו.** והשתחוו לי לאמר, על פיך:

וכל העם אשר ברגליך, שהם ברשותך שאוליכם אל המקום שארצה, כמו ״ויעל ברגליו״ (שופ׳ ד י), והנה בעבור שאמר לו, אל תוסף ראות פני (י כח) יצא בחרי אף:

ט **ויאמר.** כמנהג העברים, כמשפט הלשון, וכבר אמר השם ורבים כמוהו:

י **ומשה.** אף על פי שעשו כל המופתים הנזכרים, לא רך לבו לשלחם, כי השם חזקו, והיה ראוי להיות פרשת ויהי בחצי הלילה אחר זה, להיות המכות על הסדר, רק נכנסה פרשת החדש הזה באמצע להודיע איך נמלטו בכורי ישראל בבוא המשחית על המצריים:

פרק יב

א **ויאמר.** עתה הזכיר תחלת המצות שהיו על ידי משה ואהרן, כי הם לבדם היו נביאי התורה, כי אחריהם לא נתחדשה מצוה, רק אם היתה לצורך שעה כדבר גדעון ואליהו, ואל יעלה על לבך דבר השיר שהיה בבית השם על יד דוד כי כמו תקון היה, ומוסד שיסד דוד ושלמה וככה כתוב באמונתם ולא בנבואתם, והגאון אמר, כי קבלה היתה בידם מפי משה, כי מלך יקום ויחדש כלי שיר וכמוהו לא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת (ירמי׳ יז כב):

ב **החדש הזה.** א״ר יהודה הפרסי, כי ישראל היו מונים כפי שנות החמה כמשפט הערלים, וראיתו ״ושמרת את החקה הזאת למועדה״ (יג י) כי שנת לבנה איננה שוה, כי ימי החריש והקציר תלוים בהליכת השמש לבדו כפי נטותה לצפון או לדרום, ולא דבר נכונה, זעתה אפרש לך, ידענו כי מהלך הלבנה בגלגלה בנקודה הידועה כנגד גלגל המזלות, עד שובה אל הנקודה בעצמה הם כ״ז יום ושלישית יום בקירוב, והנה נחשוב כי התחברה עם השמש כשהיתה בנקודה הראשונה בתחלת מזל טלה, והנה בשובה אל ראש מזל טלה, לא מצאה השמש שם, כי כבר הלך במהלכו האמצעי כ״ז מעלות כי מהלך שניהם בראיות גמורות הוא ממערב למזרח הפך התנועה העליונה, והנה הלכה הלבנה באלה המעלות שכבר הלך השמש, גם הלכה הלבנה בחלקים שהלך השמש בלכת הלבנה המעלות הנזכרות, שני ימים, וקרוב מ״ה שעות, התחברו שניהם לסוף כ״ט יום וחצי, וב׳ ידות שעה, וע״ג חלקים מחלקי ישראל והשנה באמת היא לשמש לבדו, כי הוא המוליד זמני קור וחום וקיץ וחורף, שהם ד׳ תקופות השנה, ואז נחשוב שהיתה בתחלת ראש טלה, והוא ילך בגלגלו שס״ה ימים וקרוב מרביעית יום עד שובו פעם שנית, ובעבור זה נקרא שנה, והנה אין ללבנה שנה כלל כאשר אין לשמש חדש כלל, כי לא יתחדש בשמש דבר, רק דבר החדוש הוא לאור הלבנה, ובעבור זה נקרא חדש גם ירח, בעבור חדוש אור הלבנה, כי אין לה אור בראיות גמורות כי אם מהשמש, על כן לא תקדר השמש כי אם ברגע מחברתו עם הלבנה, אם היה בראש הטלה או בזנבו, ולא תהיה קדרות ללבנה כי אם

בהיותה לנכח השמש בלילה במקומות הנזכרים, ובעבור ששנת הערלים קרובה אל שנת החמה וראו ששתים עשרה פעמים תתחדש הלבנה בשנת החמה, חלקו ימי השנה על שנים עשר, וקראו לכל חלק חדש, בעבור שהוא קרוב מימות חדש הלבנה, וזאת ההסכמה מהם אינה בדרך התולדות גם הישמעאלים בעבור שמועדיהם תלוים בימי חדשי הלבנה, ותחלת החדש מליל ראות הלבנה, וראו כי י״ב חדש יש בשנת החמה, לא מצאו חשבון יותר קרוב מזה, כי אין בין שני המספרים רק י״א יום, על כן שמו כל שנותיהם שנות הלבנה, וכל שנה ישתנה מועד פסחם אחורנית י״א יום, עד שיהיו ל״ג שנות חמה הם ל״ד שנות הלבנה, כי אלה אינם על דרך התולדות והשם צוה בתורתו לשמור מועד במועדו, כי אמר ״שמור את חדש האביב ועשית פסח לה״׳ (דבר׳ טז א), והנה אם לא ימצא אביב בחצי החדש נעשה הפסח בחדש הסמוך אליו, וככה קרא חג השבועות, חג הקציר (כג טז), וסכות, חג האסיף (שם שם), כי הקציר והאסיף תלוים באביב, וראינו שאמר שלא נעשה פסח רק בחצי חדש הלבנה וככה סכות והנה צוה לשמור ימי חדש הלבנה, ויהיו המועדים זמניהם שמורים ומשה לא הזכיר בתורה שנספד י״ב חדש או י״ג, רק אמר בחדש שנמצא אביב בו נחל לספור, והוא יקרא ראשון בין שתהיה השנה מי״ב חדש או י״ג וככה כתוב בחדש השני (במד׳ י יא) בחדש השלישי למטה יט א), וכולם על דרך הזה, וניסן ואייר וסיון, וכל שמות החדשים, אינם לשון קדש כי אם לשון כשדים, על כן לא תמצא במקרא כתוב אחד מהם, רק בנבואות זכריה, ודניאל, ועזרא, ומגילת אסתר שהיו בגולה וככה הפי׳ בחדש הראשון שנקרא ניסן בלשון כשדים, רק מצאנו בלשון הקדש שנקראו ג׳ חדשים בדרך אחרת, ירח זיו (מ״א ו א) בירח האיתנים (שם ח ב) בירח בול (שם ו לח) ואם רדפנו אחר הפשט אין ירח זיו ניסן רק אייר, כי כן כתוב הוא החדש השני (מ״א ו א) הידוע שהוא שני לראשון לחדשי ישראל, ומלת למלך שלמה (שם) אינה דבקה עם החדש, רק עם בשנה הרביעית למלוך שלמה (שם), כי לא מצאנו בחשבון כל המלכים שיספר החדשים רק השנה שמלך הוא, והעד שהוא שכתוב בדברי הימים, בחדש השני בשנת ארבע למלכותו (ד״ה ב ג ב), ויש לטעון על יהודה הפרסי כי כל השנים אינם שוות, כי יבא להם שינוי מפאת מערכת המשרתים שירבו הגשמים או ימעטו וימעט וירבה החום או הקור בכל חדש שישנה מהמנהג הידוע, על כן לא נמצא אביב בשוב השמש אל הנקודה שהיה שם בתחלת השנה שעברה שנמצא אז אביב, ויהיה בין אביב לאביב יותר משנה שלימה עם תוספת שבועים, ע״כ היו ישראל סומכין על האביב הנמצא בארצם, באי זה חדש שיהיה נמצא, כי האביב ישתנה עתו בכל הארצות כפי מרחק כל ארץ מהקו השוה, ועתה אתן לך כלל, אעפ״י שישראל בבית המקדש היו מסתכלין אל האביב, לא היה עבור השנה מסור להם, כי אם לב״ד שהיה מסתכל לדברים אחרים חוץ מהאביב ככתוב במשנה והנה משה לא פירש לנו בתורה איך נקבע השנים והחדשים, ואם לא נמצא אביב מה נעשה, ויש לתמוה מזה תמיה גדולה, איך פירש דיני כל נגעי המצורע שהוא באדם אחד, ולא יעמוד בכל זמן, והניח דבר המועדים שכל ישראל חייבים לשמרם בכל זמן, ויש כרת על אכילת חמץ בפסח, ועל אכילת יום הכפורים, והנה אם סמך על המולד היה לו לפרש, אם כפי המהלך האמצעי, או כפי מולד האמתי שהוא כנגד גלגל המזלות שפעמים יהיה בין מולד העבור למולד האמתי, פעם להוסיף ופעם לגרוע קרוב מי״ד שעות, ובעבור זה אמרו אבותינו הקדושים פעמים בא בארוכה, ופעמים בא בקצרה, וזה לא יוכל לדעת רק מי שהוא יודע בחכמת המזלות, וזה היה לו לפרש על איזה מקום מהארץ הוא המולד, כי הנה בין ירושלים ובין העיר הזאת ששמה לוקא יותר מג׳ שעות, ואם על הראייה סמך, היה לו לפרש על איזה המקום היא הראיה, כי תשתנה קשת המראה בכל מקום כפי רוחב הארץ, וכפי מרחב הלבנה מקו המזלות, על חלוף המראה באורך וברוחב, וגבהו ושפלתו ואוירו, ואלה הדברים צריכים פירוש ארוך, ואם לא היה האויר זך, הנעשה ר״ח שני ימים מספק, וזה לאות כי סמוך על קריאת ב״ד בכל דור ודור והיתה קבלה בידם שלעולם יקבע ב״ד שבע שנים בכל י״ט שנה שהם רל״ח חדשים, והם ו׳ אלפים יום תתקל״ט, גם שתי שלישיות יום, גם תקצ״ה חלקים, ואלה הם י״ט שנות החמה בלי תוספת ומגרעת, ואל תחוש לשעה ותפ״ה לחשבון תקופת שמואל, וידענו כי לא נעלם ממנו זה, רק תפש דרך קרובה בזמנו לאנשי דורו, כי היום יש בין תקופת האמת ותקופתו קרוב מט׳ ימים, ואל תתמה ע״ז, כי היה אמרה הברייתא הרוצה לידע מקום הלבנה יחשוב שנת העולם ויעשה מהם חדשים, ויתן לכל חדש כ״ט יום וחצי, ושתי ידות שעה, שהם תש״כ חלקים, והנה חסר ע״ג חלקים, והנה התחברו מהם בכל מחזור יותר משתי שלישיות יום, והנה יהיה המרחק בין חשבון מולדות מימי בראשית ובין חשבון מולדנו היום קרוב מחצי שנה, והנה התברר לך, כי כלל שנותינו ישוב בכל המחזור שנות החמה, וחדשינו תמיד חדשי הלבנה, וברוך השם שהדריכנו בדרך ישרה, הנה אתן לך ראיה מן המקרא שהמועדים תלוין בבית דין דכתיב ויועץ המלך חזקיהו לעשות פסח בחדש השני (דה״ב ל ב) ואם היתה קבלה בידם להסתכל לדבר האביב, כאשר אמרו החולקים על רבותינו ז״ל, למה לקח עצה לקבוע פסח בחדש השני והנה יראה אם דבריהם אמת, כי עשה חזקיהו שלש רעות, האחת שלא הקריב פסח במועדו והיה טהור, ולמה איחר זה בעבור רוב הקהל שלא באו, ואין זה כתוב בתורה כי אם בדברי הקבלה, והשנית שאכל והאכיל כל ישראל חמץ בחדש הראשון, והשלישית שבדא מלבו לעשות חג המצות בחדש השני שבעת ימים, וכן לא יעשה, כי השם לא צוה לעשות חג הפסח בחדש השני, רק על אכילת הפסח לילה אחד, כי כל הטמאים אוכלים מצה בחדש הראשון עם כל ישראל, וחלילה חלילה שעשה חזקיהו רעות כאלה, כי הכתוב דבר עליו לא סר מכל מצות ה׳ ימין ושמאל, גם הוא אמר בתפלתו, זכר נא את אשר התהלכתי לפניך והטוב בעיניך עשיתי (מ״ב כ, ג,), והנה עתה אפרש לך, דע כי חזקיהו נועץ עם כל

הקהל, בהכנס החדש הראשון שיעשה פסח בחדש שבא אחריו בעבור רוב הקהל שלא באו והכהנים לא התקדשו למדי (דה״ב ל נ) והנה עיבר השנה, והפסח שעשה פסח ראשון היה ובמועדו נעשה, והעד כי השם נגע האוכלים בפסח בלא ככתוב (דה״ב ל יה), ואם לא נעשה במועדו למה נגעם השם אחר שלא היה הפסח מקובל לפניו, ואלו חטא חזקיהו, איך התפלל בעדם ושמע השם. תפלתו וירפא העם (שם שם כ), ואם טען הטוען הלא החכמים ז״ל לא הודו לו שעיבר ניסן בניסן התשובה אמת אמרו כי מנהג כל בית דין להסתכל בסוף חדש אדר, אם הוא צריך לעבר השנה או לא, והנה חזקיהו לא עשה כן כי (שגג) שגגה קטנה לעבר השנה בראש חדש, ובעבור כי חדש העיבור לעולם יהיה לפני החדש הראשון, ע״כ יהיה הוא לעולם ראש לחדשים, ויהיו המועדים בחדש השביעי ממנו, וזהו ראשון הוא לכם לחדשי השנה, וידענו כי מצות רבות הם בתורה זכר ליציאת מצרים, והנה ראוי זה להיות תחלת חשבון ישראל, וככה כתוב, ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זיו הוא החדש השני (מ״א ו א), והאומות אומרים כי אם השנה בנויה מהחדשים, הנה חדש האביב הוא יסוד וראש, אם כן למה תחלו מספרכם מהחדש השביעי, ותאמרו כי הוא ראש השנה, והתשובה כבר הזכירו חז״ל, כי ארבעה ראשי שנים הם, וראינו מפורש כי קדוש שנת היובל בהחדש השביעי בעשור לחדש, ועוד כי צוה השם לקרוא בתורה, במועד שנת השמיטה בחג הסוכות (דבר׳ לא י) למען ישמעו ולמען ילמדו (שם שם יב) ואם תחלת שנת השמיטה תהיה מניסן, למה לא צוה לקרוא בתורה בחג המצות, והנה חצי שנה עמדו בטלים, וכתוב חג האסיף תקופת השנה (למטה לד כב), ובמקום אחר הוא אומר וחג האסיף בצאת השנה (שם כג טז), ועוד נוכל ללמוד מדרך התורה גם מדרך התולדות שאמר בתחלה לא תזרעו, ואח״כ ולא תקצרו (ויקרא כה יא), כי הזריעה סמוכה לתשרי לא לניסן, ועוד אם שמנו תחלת השמיטה ניסן מי שזרע בשנה הששית לא יקצור בשנה השביעית כי הקציר אחר ניסן הוא, וכבר נכנסה שנת השמיטה, גם לא יזרע בשנת השמיטה, והנה כי דברי חכמינו ז״ל הם נכונים:

ראש חדשים. אמר רבי משה הכהן, אין צריך לומר ראש חדש רק חדש לבדו, כי הטעם יום חדוש אור הלבנה, וכן כתיב חדש ושבת (ישעי׳ א יג) חדשיכם ומועדיכם (שם פ׳ יד) מידי חדש בחדשו (שם סו כג), ואחרים טענו עליו, אם כן למה אמר בחדש השביעי באחד לחדש (במד׳ כט א) והוא השיב להסיר הספק, גם טענו עליו, ובראשי חדשיכם (שם כח יא), והוא השיב כי על חדש ניסן ידבר בכל שנה, כי ניסן לבדו הוא ראש חדשים, ושאלוהו אם כן מה קרבן שאר החדשים, והוא השיב כי שם כתוב זאת עולת חדש בחדשו לחדשי השנה (שם שם יד) בפרשה עצמה וכן אמר, וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצצרת (במד׳ י י) כי הוא תחלת השנה ואנחנו לא נניח דברי רבותינו ז״ל בעבור סברותינו, כי הם אמרו כי בכל חדש יתקעו בחצצרת, והוא הנכון, לומר חדש או ראש חדש, וכתוב עד חדש ימים (שם יא כ) שטעמו שימלאו ימי החדש שלו:

ג **דברו אל כל עדת בני ישראל.** כי כל בני מצות חייבים:

ויקחו להם. מי שיש להם ממקנהו כי מקנה רב היה להם או יקנו, ויפת אמר כי מיום העשור יחלו להכין השה יום י״ד רק לא ידענו אם זו מצוה לדורות, או על פסח מצרים:

שה לבית אבות. אם הם מעוטים.

שה לבית. אם הם רבים ואחר שאמר שה לבית אבות אמר שה לכל בית ובית, ובתחלת זה הספר פירשתי בית:

ד **ואם ימעט הבית מהיות משה.** מהיות מעט מאכילת השה, כי אנשי הבית יהיו מועטים יקח הוא ושכנו:

במכסת. חלק, וכן המכס לה׳ (במד׳ לא לז) חלק שיקח כל אחד, וכמוהו ״ה׳ מנת חלקי וכוסי״ (תה׳ טז ה) גם תכסו, והיא מפעלי הכפל, והכפל חסר ממלת במכסת גם מן המכס, והנה אמר המכס על משקל וממר ליולדתו (משלי יז כה) שהוא מפעלי הכפל:

ה **שה תמים.** שיהיה בלא מום גם שה יקרא כל אחד משני המינים ששם הצאן כוללם וככה שה כשבים ושה עזים (דבר׳ יד ד), א״ר משה בן עמרם הפרסי, כי השה חיוב פסח מצרים, ובארץ ישראל שה או פר, וראייתו ״וזבחת פסח לה׳ אלהיך צאן ובקר״ (שם טז ב) שהוא פסח דורות ולא דבר נכונה כי כל פסח דורות הוא זכר לפסח מצרים, ואין ראוי לשנות, רק ״וזבחת פסח לה׳ אלהיך צאן חיוב, ובקר לשלמים לאכול בחג מבושל במים וכמוהו, ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך (שב שם יד), אתה חייב, ובנך ובתך רשות, והעד שכתוב בדברי הימים ששחטו יום ארבעה עשר כבשים ופרים, ושם כתוב הכבשים לפסחים, והפרים לשלמים, בשלו אותם בדודים ובסירות רק לבד הצאן בשלו באש כמשפט, א״ר ישועה, כי יש הפרש בין בן שנה, ובין בן שנתו, כי בן שנה עלתה לו שנה ובן שנתו כמשמעו, והנה בקרבן הנשיאים כבש אחד בן שנתו (במד, ז כא), ובאחרונה כתוב, כבשים בני שנה (שם שם כג):

ו **והיה לכם למשמרת.** שישמרנו כל אחד בביתו:

בין הערבים. מלה קשה, ורבינו שלמה אמר, כי רגע נטות השמש ומחצי היום לצד מערב ולא נתן טעם למה ערבים שנים, והנה כתוב, ובהעלות אהרן

את הנרות בין הערבים (למטה ל, ה), ואין ספק כי בשקוע השמש ידליק את הנרות, וכאשר חפשנו זאת המלה מצאנו כי יקרא רגע בין הערבים ערב, כי כן כתוב, בין הערבים תאכלו בשר (טז יב), ושם כתוב, בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכול, (שם שם ח) ובהדלקת הנרות כתוב, יערוך אותו אהרן ובניו מערב עד בקר (כז כא), וכתיב עולות לה׳, לבקר ולערב (עזרא ג ג), וכתיב ״ואת הכבש השני תעשה בין הערבים״ (למטה כט לט), והנה על הפסח שכתוב בו בין הערבים, מצאנו ״שם תזבח את הפסח בערב, כבא השמש מועד צאתך ממצרים״ (דבר׳ טז ו), פי׳ כבא השמש לצד מערב ואין זה משמע ביאה, כי הוא היפך יציאת השמש, מדכתיב, השמש יצא על הארץ (ברא׳ יט כג) שהחל להראות על הארץ, וככה, ובא השמש וטהר (ויקרא כב ז) שלא יראה על הארץ, והנה כתוב על מקרה לילה, והיה לפנות ערב ירחץ במים (דבר׳ כג יב), ואם אין הדבר כן, יבאר לנו מה הפרש יש בין כבוא השמש של פסח, ובין כבוא השמש של מקרה לילה, וככה ובא השמש וטהר (ויקרא כב ז), אמרו המינים כי שלשה ערבים הם וראייתם בעבור שמצאו, עד הערב השלישית (ש״א ב, ה), והם לא הכירו האמת ולא הבינו, כי כתוב, מחר חדש וגו׳ ושלשת תרד מאוד (שם שם יה יט) שפירושו כאשר יהיה היום השלישי מהיום הסמוך לערב השדה שאתה נסתר שם, ובעבור זה אמר עד הערב השלישי, ועתה אשוב לפרש, דע כי משקל ערבים לעולם נופל על משקל שנים כמו אָבְנַיִם (למעלה א טז) וכמוהו לוחתַיִם (יחז׳ כז ה) וככה דְרָכַיִם (משלי כח ו), והעד יפול באחת (שם) וככה שמים, כי הם שני סדני הגלגל שהם כמו מסמרות נטועים שעליהם משענות הגלגל וככה לנטוע שמים (ישעי׳ נא טז), וכבר פירשתי בס׳ השם הנכבד, כי שמים מגזרת שם ישר נכח עמו (איוב כג ז), רמז לשני מקומות, והנה יש לנו שני ערבים האחד עריבת השמש, והוא עת ביאתו תחת הארץ, והשני ביאת אורו הנראה בעבים והנה יש ביניהם קרוב משעה ושליש שעה, אז יבא בעל קרי אל המחנה וידליק אהרן את הנרות אמר הגאון רב סעדיה ז״ל, מדת מזבח העולה חמש אמות אורך, וחמש אמות רוחב ובמדת הזאת לא יעמדו כי אם כהנים מעטים שהם זורקים דמי הפסחים קודם שיקרשו והנה בימי יאשיהו שהיו ישראל מועטים לא יכלו הכהנים לזרוק דמי הפסחים והשלמים ששחטו לזרקם לשעה ושליש שעה, ואף כי בהיות כל השבטים בארצם, והנה היתה קבלה שיחלו לשחוט מהרגע שיתברר לאדם כי השמש נטה לצד מערב והזכיר הכתוב בין הערבים שרוב הפסחים היו אז נשחטים שם, והוא סוף הזמן שלא יעבור עד עריבת אור השמש:

ז **על שתי המזוזות.** של פתח הבית ועוד יפרש משה איך יקחו את הדם:

ומלת משקוף, מגזרת חלון (ברא׳ ח ו) וישקף (שם כו ה), וזה המשקוף הוא על פתח הבית, וככה מנהג כל ארץ ישמעאל כי מנהג הערלים לא היה כמנהג המצריים ואפילו במאכליהן, כמו ״פתות אותה פתים״ (ויקרא ב ו), וככה תכשיטי הנשים לשום נזם באף ובאזן, וכל אשר הזכיר ישעיה על בנות ציון, וככה אין בית להם כי אם בחצר, האחת יקרא פתח הבית, והחיצון שער החצר, ורבים אמרו כי נתינת הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות, להראות שישחטו תועבת מצרים בפרהסיא, כי כבר נפל פחדם עליהם, ולא יפחדו שיסקלום, ואילו היה כן, היה זה בשער החצר, והנה לא הושם הדם כי אם בסתר, שסגרו שער החצר, והם שחטו בין הערבים שלא יראה אדם שהוא סמוך ללילה, ואיש לא יצא מפתח ביתו עד בקר, שהלכו לדרכם, וסגרו כל אחד שער חצרו, כי המצריים חשבו שישובו, רק הטעם להיות הדם על המשקוף, להיות כופר בעד כל האוכל בבית ויהיה סימן למשחית שיראנו כדרך, והתוית תו (יחז׳ ט ד):

ומלת בָּתִּים משונה בדקדוק כי יש דגש אחר קמץ גדול, ואין זה משפט הלשון, רק אם היה הקמץ חטף, כמו רָנּוּ שמים (ישעי׳ מד כג) אולי היה כן בעבור חסרון יו״ד בית, שלא תתערב זאת הגזרה עם גזרת עשרת הַבַּתִּים חומר (יחז׳ מה יד) שהוא פתח לשון רבים, מן האיפה והבת (שם שם יא), ומלת ״על הבתים״ יורנו כי הוא מלעיל הפך המנהג:

ח **על מרורים יאכלהו.** אמר אחד מחכמי ספרד, ידוע כי הליחה תגבר בארץ מצרים בעבור מימי היאור, ובעבור שלא ירד שם גשם, כי האויר הוא לח תמיד, על כן מנהגם היה לאכול בכל שלחנם מיני מרורים רבים מעשבים וחרדל, ואפילו לא היה למצרי אלא פת לבד, לעולם המרורים יהיו על שלחנו לטבול בו הפת, כי הם רפואה לאוירם, ואנחנו נסמוך על דעת קדמונינו ז״ל, שפירשו לנו כי המרורים זכר לוימררו את חייהם (א יד):

ט **נא.** יש אומרים כאשר הוא עתה שהבשר חי, ובדרך הזאת לא מצאנו בכל המקרא, ואחרים אמרו כי הוא מגזרת כי הניא אביה אותה (במד׳ ל ו) והטעם שבור, ואין זה נכון, כי אחר כן אמר ועצם לא תשברו בו (פ׳ מו), והנכון בעיני שאין לו חבר במקרא, ופירושו הפך מבושל, והוא שנקרא חי, כמו, לא יוקח ממך בשר מבושל כי אם חי (ש״א ב טו), וכבר אמרתי כי רוב לשון ערבי דומה ללשון עברית, והבשר החי יקראו בלשון ערבי ניי, ואותיות אהו״י מתחלפים להם בלשונם כמו בלשוננו:

ובשל. שם התואר ופירושו שהוא מבושל במים, כי גם צלי אש יקרא מבושל, כדכתיב ובשלת ואכלת (דבר׳ טז ז) ויבשלו את הפסח באש כמשפט (דה״ב לה יג), ויתכן להיות ובשל מבושל כמאכל המלכים, על דרך המשקיות, כי ישימו על האש כלי נחשת רחב, וימלאו חציו מים, וכאשר ירתיחו המים ישימו סיר הבשר עם מים קרים על המים הרותחים, וככה יתבשל הבשר וזה המאכל מועיל יותר מכל המאכל אשר יהיה קרוב אל האש, והנני

הכותב מוסיף על דברי זה החכם כאשר שמעתי מפיו, ובשל שם התואר על משקל, כבד, זקן,, וככה זה ובשל כי הבי״ת קמוץ והשי״ן רפה, ואינו שם הפועל, על דרך כי כבד אכבדך (במד׳ כב יז) הַכֵּה תַּכֶּה (דבר׳ יג טז), כי לעולם לא יבוא שם הפועל בהתחברו רק על לשון עבר או עתיד, כמו דַּבר ידבר (למעלה ד יד) הַקְדֵּשׁ הקדשתי (שופ׳ יז ג), רק להתחבר שם הפעל עם פועל ופעול לא יבא, והנה זה בָּשֵׁל כמו כָּבֵד, ולנקבה הזרוע בְּשֵׁלָה (במד׳ ו יט), ואל תתמה מה צורך לומר שני הענינים בשל ומבושל, כי שני בישולים הם כמו שפירש האחד להכניס כלי שהבשר בתוכו בתוך כלי המים הרותחין ולרבים, בשלים מבושלים והמה חכמים, מחוכמים (משלי ל כד), וככה יאמר ליחיד חכם מחוכם, ברוך ומבורך והפרש יש בין בדיקות הלשון בין חכם למחוכם, וככה בין לָבָשֵׁל ומבושל כאשר פירש:

ראשו על כרעיו ועל קרבו. כמו עם, וכן ויבאו האנשים על הנשים (למטה לה כב), והראש והכרעים ירחץ במים כמשפט:

י **והנותר ממנו.** אם יהיה אנוס שלא היה יכול לאכול חלקו, ויפת אמר על העצמות ואיננו נכון, כי לא דבר הכתוב רק על הווה:

יא וטעם וככה תאכלו אותו, פסח מצרים לבדו, והמינים אשר בארגלן עושים ככה היום זכר ליציאת מצרים, ואלה תועי רוח כלם ילכו יום חמשה עשר מארצם זכר ליציאת מצרים:

ומקלכם בידכם. לנהוג החמורים, כמו ויך את האתון במקל (במד׳ כב כז):

וטעם בחפזון, שלא יתעכבו וימהרו לאכלו לפני בוא רגע המשחית שיפסח השם על הפתח על כן צוה השם להיותו צלי אש להתבשל מהרה, וכן אמרו אבות הקדושים, אינו נאכל אלא עד חצות, ואינו נאכל אלא צלי:

יב **ועברתי בארץ מצרים.** כי כח השם וגבורותיו הם העוברים, כאלו השם עובר:

ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. כדרך וראש דגון נופל לפניו ארצה (ש״א ה ד) וכן כתוב ובאלהיהם עשה ה׳ שפטים (במד׳ לג ד):

יג וזה יהיה לכם לאות שיחזק לבבכם ולא ירך בשמעכם צעקת המצריים במות בכוריהם בעבור המשחית, בעבור הדם אשר אני רואה אפסח עליכם ולא יהיה בכם נגף כי זה הדם יהיה לאות על המשחית:

יד **והיה היום הזה.** יהיה זכר לדורות:

וחגותם אותו. הוא חג הפסח, ואמר חקת עולם לדורותיכם, ולא אמר בכל מושבותיכם, כי זו המצוה תלויה בארץ כאשר אפרש:

טו **שבעת ימים.** טעם מצות תאכלו, זכר לאכילתם בצאתכם ממצרים, כי לא צוה שיאכלו מצות רק הנאכלים עם הפסח לפני חצות לילה, רק שבעת ימים צוה לאכול מצות להיות זכר לאשר קרה לכם בצאתכם ממצרים כי שם כתוב כי לא חמץ, ואלו היו מניחים המצריים שיתמהמהו מעט היו מחמיצין עיסתם, והשבעת ימים בצאתם מצות אכלו עד שטבע פרעה ביום השביעי, כי הענן היה מוליכם יומם ולילה, ולא היו מתעכבים בחנותם עכוב רב, וככה כתוב על הפסח, שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני (דבר׳ טז ג), והנה הזכיר על הפסח שבעת ימים תאכל מצות חיוב על דרך הפשט והעד למען תזכור את יום צאתך (שם) ובעבור זה כתוב, כל מחמצת לא תאכלו בכל מושבותיכם תאכלו מצות (פ׳ כ) חיוב בארץ ישראל ובחוצה לארץ:

ואחר שקבלה היתה ביד ישראל שיחלו לשחוט את הפסח בנטות השמש לצד מערב וכתוב לא תשחט על חמץ דם זבחי (לד כה) על כן דרשו רז״ל אך חלק, ודע כי כלוי מעשה אינו מעשה והנה פירוש ויכל אלהים ביום השביעי (ברא׳ ב ב) כאשר נכנס היום השביעי כבר כלתה מלאכתו וככה ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם, בהכנס היום הראשון כבר נשבת כל השאור מהבתים והנה תחלת יום ראשון סוף יום י״ד בערב, ככתוב מיום הראשון עד יום השביעי, והנה פירוש זה, כי שבעת ימים שלמים הם מיום י״ד לחדש בערב שהוא סוף יום י״ד, עד יום הכ״א לחדש בערב, ועוד אדבר על זה:

טז **וביום הראשון.** הוא יום יציאת מצרים, והיום השביעי הוא יום טביעת פרעה כאשר אפרש:

כל מלאכה. בכל המועדים חוץ מיום השבת ויום הכפורים אין כתוב בהם כל מלאכה רק בפסח לבדו אמר, והתנה להוציא אוכל נפש, ובכל מקום בין בפסח בין בעצרת בין ביום הזכרון וחג הסוכות היה אוחז דרך קצרה לומר כל מלאכה לא תעשו, רק במקום אחד בפסח לא תעשו כל מלאכה על דרך שהזכיר תחלה:

יז **ושמרתם.** הנה צוה להיות המצות שמורים מימות הקציר:

וכתוב והוצאתי את צבאותיכם ועדיין לא יצאו, כי בתחלת החדש היתה זו הנבואה, והטעם שתאמרו כן לדורותיכם:

יח **בראשון.** אחז דרך קצרה, בעבור שהזכיר בתחלה, ראשון הוא לכם (פ׳ ב), והנה טעם בחדש הראשון, וכמוהו בעשירי באחד לחדש (ברא׳ ה):

יט **שאור.** שהוא מחמיץ, והוא הידוע, ואחר כן אמר כל אוכל מחמצת, כל דבר שֶׁיֵּחָמֶץ ודע כי מיום הראשון עד יום השביעי, אינו דבק בקרוב אליו שהוא ונכרתה רק עם אוכל מחמצת כמו למלוך שלמה על ישראל (מ״א ו א׳), אמר יפת, כי יש אות שמושכת עצמה ואחרת עמה אחורנית כמי אדם פטדה וברקת (למטה כה יז) שהטעם אדם ופטדה וברקת, וככה מיום הראשון עד יום השביעי:

וכבר הזכיר כי כל אוכל חמץ מישראל חייב כרת ובכאן הוסיף גר שהוא גר צדק:

כ **כל.** הזכיר העונש תחלה ואחר כך האזהרה, ואין בכל מושבותיכם תאכלו מצות רשות, כמו ששת ימים תעשה מלאכה (למטה לח ב), רק חיוב למען תזכור:

כא **ויקרא משה לכל זקני ישראל.** והם יאמרו לקהל:

וקחו לכם צאן. בעשור לחדש כאשר צוהו השם:

אמר המדקדק כי ושחטו הפסח מהבנין הדגוש, ולא דבר נכונה, כי ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל (פ׳ ו) הוא מהבנין הקל, והשי״ן קמוץ כמשפט בעבור הנח הנעלם, רק ושחטו הפסח לשון צווי מהבנין הקל, ולא מצינו מזאת הגזרה בכל המקרא מהבנין הדגוש, והיה ראוי השי״ן להיות חירק תחתיה כמו משכו, רק בעבור אות הגרון שהוא אחריו נפתח השי״ן כמשפטם לעשות כך כמו בַּחֲרו לכם (יהושע כד טו) ורבים ככה, על כן יהיה השי״ן בפתח גדול בלשון צווי ושניהם מבנין אחד:

כב **ולקחתם.** עתה פירש איך יקחו מהדם ויתנו על המשקוף:

מלת אגודת כמו חבורה, כמו ויהיו לאגדה אחד (ש״ב ב כה), ורבי מרינוס אמר, כי האל״ף נוסף והוא מגזרת גדוד, ואחרים אמרו כי האל״ף שרש, כמו וחשב אפודתו (למטה כח ה):

והגאון פי׳ האזוב בלשון ערבי זעת״ר, ובלשון לעז אוריגנ״ו, והוא עשב נכבד במיני מטעמים, וזה לא יתכן, כי הכתוב אמר על האזוב אשר יצא בקיר (מ״א ה יג), ולא ידעתי מהו, רק מדרך הסברא אינו עשב תקיף, כי הוא הפך הארז שהזכיר הפסוק:

ויש אומרים כי הפסח היו שוחטין אותו בסף השער, וטבלו האזוב בו ויגיעו אל המזוזת, כמו וימד סף השער (יחז׳ מ ו) אמות הספים (ישעי׳ ו), ואחרים אמרו כי הוא כלי ועליו היו שוחטים, כמו, משכב וספות (ש״ב יז כה):

ועוד אפרש עד בקר:

כג **ולא יתן המשחית.** לא יניחנו, כמו ״כי על כן לא נתתיך לנגוע אליה״ (ברא׳ כ ו), והנה המשחית ברשותו, ואם יניחנו כאילו נתן לו רשות:

כד **ושמרתם.** רבים חשבו, כי נתינת הדם על המשקוף ועל שתי המזוזת חיוב לדורות, בעבור כי ״הדבר הזה״ סמוך אל לקיחת האזוב וטבילתו, ועוד כי כתוב אחר כן, אשר פסח על בתי בני ישראל (פ׳ כז) ובדרך הסברא נכון היה לולי קבלת האמת הנגמרת, הנה הנכון שמלת ״הדבר הזה״ שב אל ושחטו הפסח, וטעם שאלת הבנים בראותם כל המשפחה חבורה אחת אוכלים שה תמים ראשו על כרעיו ועל קרבו, ועצם לא תשברו בו, ובן נכר ותושב וערל ושכיר לא יאכל בו ואין זה המנהג במועדים אחרים:

כה **והיה.** עתה פירש כי שחיטת הפסח תלויה בארץ, ואל יקשה עליך פסח הר סיני, כי מצוה עליונה היתה, ולא עשו פסח אחר במדבר כי בהר סיני היו עם הישוב וימצאו מצות, ובהיותם בארץ אשר לא עבר בה איש, אין להם רק המן לבדו:

כו **והיה. מה העבודה הזאת.** השנוי שהזכרתי:

כז **ואמרתם זבח פסח.** מצאנו פסוח והמליט (ישעי׳ לא ה), והטעם כמו חמלה, ובעבור שהשם חמל על בכורי ישראל בעבור דם השה, נקרא השה פסח, כמו ושחטו הפסח (פ׳ כא), והגאון אמר שהוא מגזרת פסח כי הפסח ישען על רגלו התמימה, והמשחית כן עשה שהשחית בכורי בית המצרים, ופסח על בית שכנו העברי ולא השחיתו, וכמוהו, עד מתי אתם פוסחים (מ״א יה כא):

כח **וילכו ויעשו בני ישראל.** שלקחו שה בעשור לחדש כאשר צוה השם למשה ולאהרן זאת חקת הפסח, כן עשו:

כט **ויהי בחצי הלילה.** השניה:

אמר יפת, כי השבויים הטוחנים בריחים ביום בבית הסהר, יכניסם בבור בלילה, וישימו הריחים על פי הבור, וזהו אשר אחר הריחים, והנה הוא כמו בבית הסהר:

ל **ויקם.** הוא בעצמו, כמו ועבד הלוי הוא (במד׳ יח כג) בעצמו:

כי אין בית. על הרוב ידבר הכתוב:

לא **ויקרא.** מדרך הסברא, כי משה ואהרן לא היו בליל ט״ו בארץ רעמסס עם ישראל, רק במצרים שהיתה מקום המלוכה שהיה שם פרעה, והנה יצאו הם מפתח ביתם במצות השם בחצי הלילה, ונתן להם רשות פרעה שילכו ישראל לעבודת השם, והנה הלך משה עם עבדי פרעה לרעמסס להוציא ישראל, וידוע היום כי יש בין מצרים הישנה שיש שם אוצרות יוסף ידועים עד היום, ובין רעמסס ששה פרסאות, והנה החלו לצאת בבקר, והוא עת עלות עמוד השחר, שיחל להראות אור השמש בעבים והנה יש בין תחלת זה הרגע, עד עת זרוח השמש שעה ישרה ושליש שעה, והנה יש לנו בקר והחשך גדול כמו, ותשכב מרגלותיו עד הבקר (רות ג יד) ושם כתיב בטרם יכיר איש את רעהו, והנה היו מישראל שיצאו בתחלת עמוד השחר ועודנו לילה בדרך התורה עד זרוח השמש, ואלה היו קרובים אל מצרים, והאחרים שהם רחוקים יצאו בו ביום, כי קהל רב היה, ויותר יש מתחלת רעמסס עד סופה משמונה פרסאות על כן כתוב, ״הוציאך ה׳ אלהיך ממצרים לילה״ (דבר׳ טז א) וכתוב אחר ״היום אתם יוצאים״ (למטה יג ד), ועוד, ובנ״י יוצאים ביד רמה (במדבר לג ג) וכתוב שם, ומצרים מקברים (שם ד), וביום יקברו, וכבר פירשתי:

גם אתם. כדברכם. שתלכו דרך שלשת ימים גם כאשר דברתם, וגם מקננו ילך עמנו (למטה י כו):

לב **וטעם וברכתם גם אותי.** שיברכו אותו ויתפללו בעדו:

וטעם גם, שנתן להם זבחים כאשר אמר לו משה:

לג **ותחזק.** לשון נקבה כי מדינת מצרים כוללת הכל:

וטעם כלנו מתים. פירשתיו במלת יפגענו (למעלה ה ג):

לד **משארותם.** כלי עץ כמו טנאך ומשארתך (דבר׳ כח ה) כי חמוריהם היו טעונים בגדים שישאלו ממצרים:

לה **ובני ישראל.** כל אחד שאל כפי מעלתו, כי הנה במעשה המשכן הנשיאים לבדם הביאו האבנים היקרות והבושם והשמן:

לו **וינצלו.** לא מצאנו גזירת הצלה מהבנין הקל, רק מהנוסף אי מהדגוש, ושניהם פעלים יוצאים כי אין הפרש בטעם בין וינצלו, ובין ויצל אלהים (ברא׳ לא ט), רק בבנין הנוסף יזכיר הפעול, ולא כן בדגוש:

לז **ויסעו.** היו הסמ״ך ראוי להדגש בהתבלע הנו״ן כמו ויגשו (ברא׳ יט ט) ויתנו (שם לה ד), אולי בא כן להקל על הלשון:

מרעמסס בפתח תחת הרי״ש, ושו״א תחת העין, והוא שם מחוז ולא עיר:

סכתה. אל סכות:

וזכר הגברים, ואין צורך להזכיר הנשים, כי הם כמו הם, או יותר:

לבד מטף. שהוא פחות מכ׳ שנה:

לח **וגם ערב רב.** מאנשי מצרים שהתערבו עמהם, והם האספסוף שנאספו עליהם:

לט **ויאפו.** הנה הבצק שהוציאו ממצרים היה בו שאור, ולא אפוהו עד שחנו בסוכות:

מ **ומושב בני ישראל.** חשבונות רבים יש במקרא לא ידענו למי הם סמוכים, והנה אזכיר מקצתם ויהי מקץ ארבעים שנה ויאמר אבשלום (ש״ב טו ז), ואבשלום לא היה בן ארבעים שנה, גם לא נשלמה מלכות בית דוד, ומפרשים אמרו כי זה חשבון במצרים. אחר שאר הישיבות שישבו גרים מיום שבת הארון בקרית יערים, וכתוב ויהי בשלשים שנה (יחז׳ א א), י״א בן שלשים שנה נתנבא וי״א ליובל, וי״א מציאת ספר תורה שמצא חלקיהו הכהן, ואני לא ידעתי, כי הם סברות בלא יסוד ומשענת, וכתוב, בעוד ששים וחמש שנה (ישעי׳ ז ח), וזו הנבואה היתה בימי אחז, ומלכותו היתה שש עשרה שנה, ובשנת שש לחזקיהו בנו גלתה שומרון, ע״כ הוצרכו המפרשים לומר כי תחלת ששים וחמש שנה, מיום שנבא עמוס, וישראל גלה יגלה מעל אדמתו (עמוס ז יא), ואחרים אמרו משנת הרעש, וכאשר חפשנו שנות שבא ישראל בימי יוסף ואחיו, הנה לא יגיעו מספר ימי הכתוב כי אין ספק כי קהת מיורדי מצרים היה, ונחשוב כי הוליד עמרם בנו בסוף ימיו, גם עמרם הוליד משה בסוף ימיו, והנה מספר חייהם מאתים ושבעים שנה, ומשה בן שמונים שנה בצאת ישראל ממצרים, והנה הכל ג׳ מאות ונו״ן שנה, הנה חסרו לנו שמונים והזקנים הוסיפו אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות. כי, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (ברא׳ טו יג) אינו דבק עם וענו, רק עם יהיה זרעך וכמוהו רבים, ובפרשה הזאת ״מיום הראשון עד יום השביעי״ (פ׳ טו), ואחר שמצאנו כתוב, שהשם אמר לאברהם בין הבתרים כי גר יהיה זרעך ארבע מאות שנה, ידענו כי חשבון מושב בני ישראל, תלוי בקץ

אברהם, והוצרך בעל סדר עולם לומר, כי אחר שבא אברהם לארץ כנען שב לחרן, והוצרכו המפרשים לומר, כי נבואת אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים (בר״א טו ז) איננה דבקה עם הפרשה הנזכרת אבל אחר זה נאמרה, ואין צורך לכל זה, רק חשבון ד׳ מאות שנה הוא מיום שנולד יצחק, ואלה השלשים שנה הנוספים, מספרם מיום שיצא אברהם מארץ מולדתו מאור כשדים, ובא עם אביו אל חרן כאשר כתוב ויבואו עד חרן וישבו שם (שם יא לא), ואברהם ישב עם אביו בחרן חמש שנים, ובא אל ארץ כנען, והוא בן חמש ושבעים שנה, ולא שב אל חרן, והנה כאשר נולד יצחק תמו שלשים שנה שיצא אברהם מארצו, כי הוא העיקר, כי לו נתנה ארץ הכנעני, ויהיה פסוק אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים (שם טו ז) דבק עם כל הפרשה למעלה ולמטה, והנה פי׳ ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים, שהיו גרים שם, גם אבותיהם היו גרים, ככתוב כמעט וגרים בה (תה׳ קה יב), ואברהם אמר גר ותושב אנכי עמכם (בר״א כג ד):

שלשים שנה וארבע מאות שנה. מיום שיצא אברהם אביהם מארץ מולדתו:

מא ושנם ויהי מקץ שלשים שנה. להודיע כי בעבור צעקתם אל השם לא יצאו, עד שהגיע הקץ שגזר עליהם:

מב ליל שמורים הוא לה׳. על דרך הפשט בעבור שהזכיר ליל שמורים הוא לה׳, ובסוף שמורים לכל בני ישראל לדורותם, נראה כי הטעם בעבור שהשם שמרם, ולא יתן המשחית לבוא אל בתיהם לנגוף, צוה שיהיה זה הלילה שמורים לכל בני ישראל לדורותם, והטעם אכילת הפסח על משפטו, ומצות ומרורים בלילה הזה, ויש מפרשים אותו כטעם שומרי החומות (ש״ה ה ז) שלא ישנו רק יודו ויספרו גבורת השם בצאתם ממצרים, וככה רמזו חכמינו ז״ל, הגיע זמן קריאת שמע של שחרית (הגדה של פסח):

מג ויאמר. בעבור שהזכיר ליל שמורים והוא ליל חמשה עשר שבו יאכל הפסח השלים לפרש חקת פסח דורות והנה לא הזכיר דבר המשקיף והמזוזה, ולא הזכיר על מצות ומרורים, כי כבר הזכירו בפסח מצרים, והנה הטעם תאכלו הפסח לדורות כפסח מצרים, והוסיף מצות אחרות רק מצות המשקוף והמזוזה, אינה מענין אכילת הפסח, הלא תראה בתחלת הפרשה, כל בן נכר לא יאכל בו, והטעם כמו ממנו, כי נכון הוא בלשון הקדש, גם בלשון ערבי לומר כך וכמוהו והנותר בבשר ובלחם (ויקרא ח לב):

מד וכל, ומלתה אותו. לרצונו, שישוב לדת ישראל אם הוא בן מצוה, ומשפט מקנת כסף או יליד בית שוה, רק דבר הכתוב בהווה יותר:

מה תושב. מישראל או שכיר, לא יאכל בפסח אם לא יכוס על השה כמשפט כל העדה:

מו בבית אחד יאכל. כפסח מצרים, והעד לא תוציא מן הבשר חוצה וחכמינו ז״ל אמרו בחבורה אחת והוא הנכון:

מז כל עדת ישראל. כל בני מצוה חייבים לעשות הפסח, וכאשר חפשתי בתורה מצאתי שלשה ועשרים כריתות האמורים בתורה כולם הם במצות לא תעשה, אבל במצות עשה לא מצאתי רק הפסח לבדו והמלה, אולי היה כן בעבור כי יציאת מצרים להזכירה חיוב, ואין זכירה יותר מאכילת הפסח בזמנו, ובהתחלת עשרת הדברים, אמר, אשר הוצאתיך מארץ מצרים (למטה כ, ב):

מח וכי יגור אתך גר. טעם אתך בארץ מצרים:

וטעם ועשה פסח, והוא רוצה לעשות הפסח ימול בתחלה:

וטעם וכל ערל לא יאכל בו, על ישראל שלא נמולו, כמו הילודים במדבר בדרך:

מט תורה. זה הגר הוא גר צדק לא גר שער:

נ טעם ויעשו כל בני ישראל, וכבר הזכיר זה למעלה אולי זה על הפסח שעשו במדבר סיני שמלו הגרים, ואל תתמה בעבור שהוא כתוב במקום הזה, כי בפרשת רדת המן כתיב שיקח צנצנת ויתן שם מן ויניחה לפני העדות, ועוד לא צוה השם לעשות ארון העדות, וכמוהו הוצאתי את צבאותיכם (למעלה פ׳ יז):

נא ויהי בעצם. לפי דעתי זה הפסוק דבק עם הפסוק הבא אחריו, שדבר השם למשה לקדש הבכורים ובחצי הלילה היתה מכת בכורים, ובצאת ישראל ביום צוה השם מיד לקדש בכורי ישראל ובכורי בהמתם

פרק יג

א וידבר. אחז דרך קצרה כי משה כנגד כל ישראל. ויפת אמר כי המצוה על משה לקדשם בפה הפך וטמאו הכהן (ויקרא יג ה) כי הכהן קדוש הוא ולא יטמאנו רק בדבור, שיאמר בפה שהוא טמא:

ב פטר. פתיחת, כמו, ופטורי ציצים (מ״א ו יח) והטעם הבן שפתח תחלה הרחם, ומלת רחם זרה כי משפט לשון הקדש שיפתח האות שהוא לפני אות הגרון:

ג ויאמר משה. ביום ט״ו יום אמר זכור, כמו והיה היום הזה לכם לזכרון (למעלה יב יד):

וטעם מבית עבדים, שהיו מעבידים אותם כאילו היו עבדיהם, ובמקום אחר אמר מכור הברזל (דבר׳ ד כ) כי המצריים חזקו עליהם, והשם הוציאם בחזק יד מהחזקים:

ד היום. הזכיר בתחלה ולא יאכל חמץ, וככה תעשו לדורות, כמו שעשיתם ביום שיצאתם, וכאשר היה זה בזמן שהאביב נמצא ככה תעשו בכל שנה בעת המצא האביב בארץ ישראל, זהו האביב שעורה ופי׳ אביב כמו בְּכּור, כי הוא מגזרת אב, שהוא כמו ראשון לאשר הוליד, או חכם לתלמיד שלמד, וכתוב כי השעורה אביב (למעלה ט לא), והעד שאמר בחג שבועות בכורי קציר חטים (למטה לד כב):

ה והיה. לא הזכיר כל השבעה, כי כבר הזכיר זה במקום אחר:

ו שבעת. זאת היא העבודה:

ז מצות. הנה השבת הזהיר על גרך אשר בשעריך כי על זה התנאי יגור בשעריך שלא יעשה מלאכה לפני בשבת, וככה ביום הכפורים כי כן כתוב, וככה בפסח שלא יאכל חמץ במקום שהוא רשותו, וזהו טעם בכל גבולך:

ח בעבור זה. אמר רבי מרינוס פי׳ בעבור זה, היה ראוי להיותו הפוך זה בעבור שעשה ה׳ לי, והביא רבים כמוהו לדעתו, ולפי דעתי, אין אחד מהם נכון, כי איך נהפוך דברי אלהים חיים, וטעם הפסוק הפך מחשבתו, כי אין אנו אוכלים מצות בעבור זה, רק פי׳ בעבור זה, בעבור זאת העבודה שהוא אכילת המצה, ולא יאכל חמץ שהוא תחלת המצוות שצוה לנו השם, עשה לנו השם אותות עד שהוציאנו ממצרים, והטעם לא הוציאנו ממצרים רק לעבדו ככתוב ״בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה״ (למעלה ג יב) וכתוב אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים (במד׳ טו מא):

ט והיה לך. יש חולקין על אבותינו הקדושים שאמר כי לאות ולזכרון, על דרך ״כי לוית חן הם לראשך, וענקים לגרגרותיך״ (משלי א ט), גם וקשרתם לאות על ידיך (דבר׳ ו ח) כמו ״קשרם על לוח לבך תמיד״ (משלי ו כא) גם, וכתבתם על מזוזות ביתך (דבר׳ ו ט) כמו כתבם על לוח לבך (משלי ג ג) ומהו שיהיה לאות ולזכרון שיהיה שגור בפיך, כי ביד חזקה הוציאך ה׳ ממצרים, ואין זה דרך נכונה כי בתחלת הספר כתוב משלי שלמה, והנה כל מה שהזכיר הוא דרך משל, ואין כתוב בתורה שהוא דרך משל חלילה, רק הוא כמשמעו, על כן לא נוציאנו מיד פשוטו, כי בהיותו כמשמעו איננו מכחיש שקול הדעת כמו ומלתם את ערלת לבבכם (דבר׳ י טז) שנצטרך לתקנו לפי הדעת:

וא״ר משה הכהן, כי יד ברוב המקרא היד השמאלית, אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעי׳ מה יג), ידה ליתד תשלחנה (שופ׳ ה כו) ודברי קבלה חזקים ואין צריכין חזוק:

י מימים ימימה. כמו, ימים תהיה גאולתו (ויקרא כה כט) והטעם משנה לשנה ותחלת השנה על פי קריאת ב״ד:

יא והיה. הזכיר הכנעני לבדו כי הוא אב לכולם:

וטעם נשבע לך. כמו ״כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלה״ (ברא׳ כו ג:

יב והעברת. תעביר לשם שלא יתערב עם אחר, והנה אלה שתי מצות צוו ביום ט״ו:

שֶׁגֶר. על משקל אֶרֶץ שלא ישתנה בסמיכה רק נמצאו מלות זרות ואלה הם, שְׁגַר אלפיך (דבר׳ ז יג) ובְחַדַּר משכבך (למעלה ז כח), הֶבל הבלים (קהלת א ב), מספח חֻמָתְךָ (חבקוק ב טו) וסגור דְּלָתְךָ (ישעי׳ כו כ) לא מצאתי יותר:

יג וכל פטר חמור. שהוא טמא תפדה בשה:

וערפתו. י״א תכתוב על ערפו קדש והאומר כזה, אומר אני שהוא חמור קשה עורף, כי הנה כתוב הוא יערוף מזבחותם (הושע י ב), וערפו שם את

העגלה בנחל (דבר׳ כא ד) שהפירוש לכרות העורף כאשר פי׳ מעתיקי הדת, כי כל בכור שלא יקרב לגבי המזבח או לא יפדה חייב מיתה כי כל בכור מצרים אדם ובהמה מתו, כי ה׳ לא מלטם מן הגזרה שגזר על בכורי מצרים, רק שיהיו מוכנים לעבודתו, ולא היו לישראל בהמות טמאות כי אם החמורים לבדם ע״כ לא יפדה בכור מין אחר:

יד והיה. אמר ר׳ יהודה הלוי ז״ל, כי מחר חסר אלף והטעם מה שהוא אחר היום:

טו ויהי. החל לומר בחוזק יד הוציאנו, ושב לפרש מה היתה היד החזקה, והיא מכת הבכורים, כי על יד זה יצאו ממצרים, ולא על יד מכות הראשונות, וככה אמר המשורר, למכה מצרים בבכוריהם כי לעולם חסדו (תה׳ קלו י), ומשה תפס דרך קצרה, כי ידוע היה באמרו, ויהרוג ה׳ כל בכור והציל בכורינו ובכור בהמתינו, ועם זה ידבק על כן אני זובח ולא עם הריגת בכורים:

כל פטר רחם הזכרים. מהמין הראוי לזבוח לפני השם:

טז והיה. הזכיר על שתי המצוות והיה לאות על ידכה, ומה שהעתיקו חז״ל לכתוב הפרשיות הוא האמת:

ולטוטפת. כמו זכרון, ויש אומרים כי הטי״ת כפול ופי׳ כמו דבר, מגזרת והטף אל דרום (יחז׳ כא ב) והוא רחוק בעיני:

יז אויל מורד בעושהו היצלח? בשלותו כבדו חץ יפלח ראה שובב ושים אל לבך כל דבר פרעה בפ׳ בשלח

ויהי בשלח. וי״ו ולא נחם כפ״א רפה בלשון ישמעאל וידוע כי ממצרים עד ירושלים דרך פלשתים אינו מרחק רב, והוא כמו מהלך עשרה ימים בדרך הישרה, ולולי זה איך היו באים השבטים בחמוריהם עד מצרים אם היה הדרך רחוק׳ מאוד מה היה מספיק שיאכלו הם וחמוריהם, ובעלותם מביאים שבר לבתיהם:

כי קרוב הוא. א״ר משה אעפ״י שהוא קרוב וכמוהו לפי דעתי, כי עם קשה עורף הוא (למטה לד ט) רפאה נפשי כי חטאתי לך (תה׳ מא ה) כי רכב ברזל לו (יהושע יז יה) ולפי דעתי אין צורך, כי טעמו למה לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים בעבור שהוא קרוב, והנה נחם דרך רחוקה שלא יראו מלחמה, ויאמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה:

וידענו כי השם יודע העתידות בלי ספק, וידע שינחמו אם יוליכם דרך ארץ פלשתים, ואמר פן ינחם העם כי דברה תורה כלשון בני אדם שיבינו הלומדים:

יח ויסב. מפעלי כפל סבב, גם יבוא על משקל אחר וַיָּסֶךְ בדלתים (איוב לח ה) וַיָּגֶל את האבן (ברא׳ כט י) ולא תשמע לדברי האומרים ששרשו נסב: ומלת המדבר. מושך עצמו ואחר עמו והוא דרך המדבר מדבר ים סוף, וכמוהו הארון הברית (יהושע ג יד) הארון ארון הברית, ועץ הדעת (ברא׳ ב ט) דעת טוב ורע, הספר המקנה (ירמיה לב יב) היין החמה (שם כה טו) וכמוהו רבים:

וסוף הוא שם מקום, וי״א שהוא מגזרת סוף דבר (קהלת יב יג), כי הוא סוף העולם, והוא ים אוקינוס כאשר כבר זכרתי וזאת טעות גדולה, כי הוא ים מזרחי כנגד מצרים וים ספרד גדול ממנו:

וחמושים. י״א מלאים הון שיש להם כל צרכיהם והנה כתוב וגם צדה לא עשו להם (למעלה יב) ומה טעם להזכיר זה עתה. רק פירושו חגורי חומש למלחמה כמו חלוצים תעברו (דבר׳ ג יח) שפי׳ חגורי חלצים, והעד הנאמן ואתם תעברו חמושים (יהושע א יד) ובמקום אחר קראם חלוצים, כי מה טעם להוליך צדה לפני אחיהם, וטעם להזכיר הכתוב וחמושים במקום הזה, כי למעלה כתוב בראותם מלחמה כי ביד רמה יצאו בכלי מלחמה ולא כמו עבדים בורחים:

יט ויקח. הזכיר למעלה עלו בני ישראל החיים בדור ההוא, גם העלו עמם הנכבד שהיה בהם, שעל ידו ירדו מצרימה, והוא השביעם לפני מותו שיאמרו כן לבניהם ובניהם לבניהם והנה משה נתעסק לקיים השבועה שלא תבוא אשמה על ישראל, כי ראינו שנשיאי ישראל נשבעו לגבעונים, והם לא נשבעו להם אלא על תנאי שהם רחוקים כמו שאמרו, ואחר שנמצאו קרובים, היה נכון שלא ישמרו שבועתם, ולא יעברו הם וכל ישראל על מצות לא תחיה כל נשמה (דבר׳ כ טז) רק בעבור כבוד השם עשו שלא יחללוהו ואחר שנים רבות העניש השם בני ישראל בעבור שהניח שאול להמית את הגבעונים שהיו בנוב עיר הכהנים:

והזכיר עצמות כי כל הבשר והעור ירום תולעים ויבאש, ולא ישארו בשנים מועטות רק העצמות:

כ ויסעו. באיתם הוא מדבר שור כאשר אפרש:

כא **וה׳ הולך לפניהם יומם.** ידענו כי השם שוכן עד וקדוש שמו (ישעי׳ נז טו) וישב קדם סלה (תה׳ נה כ), והכתוב ידבר כלשון בני אדם, בעבור כי כח השם הולך עם ישראל כדרך מוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעי׳ סג יב):

וטעם בעמוד ענן, שלא היה כדמות העבים, רק כדמות עמוד נטוי מן השמים על הארץ ונקרא העמוד כן, בעבור שמעמד הבית עליו:

וטעם ללכת יומם ולילה, בעבור כי המחנה היה גדול, ולא יכלו ללכת רק מסע מעט, על כן היו הולכים מקצת יום גם מקצת לילה, ואלה השנים עמודים היו לפניהם עד שבאו אל הים כאשר אפרש:

כב **לא ימיש.** פועל יוצא, כי השם הנזכר למעלה לא המיש העמודים לפני העם:

ומלת יומם לא תמצא בכל המקרא רק על עת היות השמש על הארץ, כי יום ימצא בתורה ובנביאים ובכתובים והוא לילה כי כתוב ביום הכותי כל בכור (במד׳ ה יז) וזה היה לילה, וכתוב היום הזה יום בשורה הוא (מ״ב ז ט) והוא היה לילה, כי שם כתוב, וחכינו עד אור הבקר (שם) וכתוב יום צעקתי בלילה נגדך (תה׳ פה ב):

פרק יד

א **וידבר.** מדרך האמת אין ראוי למשכיל לחשוב על מעשה השם למה עשה כן, כי כל מעשיו בחכמה, וחכמת האדם כאין נגדו, והזכרתי זה, בעבור שתראה בזו הפרשה שצוה השם שישובו אחורנית דרך ערמה, כדי שיצא פרעה וירדוף אחריהם, ויטבע בים, ומחשבות השם עמוקות:

ב **פי החירות.** הוא הנקרא פני החירות (במד׳ לג ה), ונקרא כן בעבור שהפה בפנים, והוא שם מקום:

לפני בעל צפון. אמרו כי חרטומי מצרים עשו בדבר המזלות צורות נחושת וזהו בעל צפון שלא יוכל עבד לברוח ממצרים לעבור הצורה, ובעבור זה כתוב כי ברח העם ולפי דעתי בעבור שאמר משה לפרעה דרך שלשת ימים נלך במדבר (למעלה ח כג) נראה לפרעה מדבריו כי ידע משה הדרך אשר ילכו בה אל המקום אשר יזבחו שם, וכאשר שמע פרעה שישראל החלו ללכת דרך המדבר, ואחר שהרחיקו שבו אחורנית ללכת דרך אחרת אז חשב פרעה, כי כל מה שדבר משה בערמה היה, כי אין דעתו לזבוח, כי אם לברוח, כי הבורח ישתבש עליו הדרך ולא ידע איזה דרך ילך:

נכחו. באה זו המלה בחירק, כמו אחרי נִפְלו (ש״ב א י) ורבים ככה:

ג **ואמר פרעה לבני ישראל.** כמו אמרי לי (ברא׳ כ יג):

נבוכים. בשורק תחת חולם כמו לא תעבורי מזה (רות ב) כי הוא מבנין נפעל כמו נכונים (למטה יט יא) והנה נבוכו (יואל א יח), גם והעיר שושן נבוכה (אסתר ג טו) כמו והממלכה נכונה (מ״א ב מו) והטעם כאדם שלא ימצא עצה ולא ידע מה יעשה, ונו״ן נִבְכֵי ים (איוב לח טז) שרש, ופירושו מעמקי ים, ואין לו טעם במקום הזה:

סגר עליהם המדבר. שנסגרו עליהם דרכי המדבר ולא ידעו אנה ילכו ואנה יצאו כמו הבורחים:

ד **וחזקתי.** כאילו שכח המכות שהוכו בעבור ישראל:

ואכבדה בפרעה. אז יֵרָאה כבודי בעולם לטבוע פרעה וחילו:

וידעו מצרים. הנשארים גם הנטבעים לפני מותם כי אני ה׳:

ויעשו כן. אחז הכתוב דרך קצרה לומר ששבו אחורנית:

ה **ויגד.** כי אין הולכים כי אם לברוח:

ו **ויאסור.** בצווי, כמו ויבן שלמה את הבית (מ״א ו יד):

ז **ויקח שש מאות רכב בחור.** מובחרים במרכבותיו מכל רכב שהיו לו:

וְשָׁלִישִׁם. דע כי המלך דומה כמו אחד בחשבון, על כן יקרא משנה אותו שהוא אחריו במעלה השנית מגזרת שנים, ואשר הוא במעלה השלישית יקרא שלישי:

ח **ביד רמה.** לא יצאו כדמות בורחים, והיה עמהם כל כלי המלחמה:

ט **וירדפו.** מנהג הלשון לומר ככה, כמו וכל העם רואים וגו׳ וירא העם וינועו (למטה כ טו) והטעם כאשר ראו כן נעו ועמדו מרחוק, וככה כתוב וירדוף אחרי בני ישראל (למעלה פ׳ ה), והנה טעם וירדפו, כאשר רדפו אחריהם השיגם שהיו חונים על הים:

והזכיר כל סוס פרעה, שלא באו מפוזרים רק כולם יחד:

ופרשיו רוכבי הסוסים:

וחילו רגליים:

י **ופרעה הקריב.** מחנהו, כי הקריב בכל המקרא פועל יוצא:

יא **ויאמרו.** מצאנו בלשון הקדש מלות שהם מענין אחד שניהם נחברים, והאחד יספיק, והנה זאת המבלי אין קברים, כמו הרק אך במשה (במד׳ יב ב):

להוציאנו. בקמץ גדול תחת קמץ קטן, כמו ואומר אין רואֶני (ישעי׳ מז י):

יב **הלא זה הדבר.** איננו מפורש רק ידענו כי כן היה, כי איך יאמרו לו בפניו דבר שלא היה, ודבר הזה הוא בכלל ולא שמעו אל משה (ו ט):

יג **התיצבו וראו את ישועת ה׳.** כי אתם לא תעשו מלחמה רק תראו את ישועת ה׳ אשר יעשה לכם היום, יש לתמוה, איך יירא מחנה גדול של שש מאות אלף איש מהרודפים אחריהם, ולמה לא ילחמו על נפשם על בניהם, התשובה, כי המצרים היו אדונים לישראל, וזה הדור היוצא ממצרים למד מנעוריו לסבול עול מצרים ונפשו שפלה, ואיך יוכל עתה להלחם עם אדוניו, והיו ישראל נרפים ואינם מלומדים למלחמה, הלא תראה כי עמלק בא בעם מועט, לולי תפלת משה היה חולש את ישראל, והשם לבדו שהוא עושה גדולות (איוב ה ט) ולו נתכנו עלילות (ש״א כ ג) סבב שמתו כל העם היוצא ממצרים הזכרים, כי אין בהם כח להלחם בכנענים, עד שקם דור אחר דור המדבר, שלא ראו גלות והיתה להם נפש גבוהה כאשר הזכרתי בדברי משה בפ׳ ואלה שמות:

יד **ה׳ ילחם לכם.** בעבורכם וככה כל מלחמה שאחריה למ״ד היא לעזר, על כן פי׳ ר׳ משה הכהן, כי רבים לוחמים לי מרום (תה׳ נו ג) בשבילי, וטעם מרום, מלחמת מרום כמשפט כל היושבים:

ואתם תחרישון. הפך ויצעקו בני ישראל:

טו **מה תצעק.** י״א כי משה צועק אל השם וזה איננו נכון, כי כבר דבר לו ואכבדה בפרעה (פ׳ ד) רק נאמר אל משה שהוא כנגד כל ישראל, בעבור שצעקו בני ישראל אל ה׳:

ויסעו מעט מעט עד שיגיעו לשפת הים:

טז **ואתה.** אמר השם למשה הרם את מטך ובקע את הים טרם שיסעו, כי לא אמר לו שיכה הים רק שיטה את ידו על הים במטה כדרך ״ויט משה את מטהו על השמים״ (ט כג), וידענו כי המטה לא בקע הים, רק מרגע נטות משה את ידו על הים יוליך השם את הים ברוח קדים עזה או יבקעו המים, כי כן כתוב:

יז **ואני.** ידענו כי אין ים סוף בין מצרים ובין ארץ ישראל, ואין צורך שיכנסו בים, רק צוה ה׳ לעשות כך בעבור שיכנסו המצרים אחריהם ויטבעו, וממדבר איתם נכנסו ישראל אל הים ולמדבר איתם יצאו כאשר אפרש:

יח **וידעו מצרים.** הנשארים:

בהכבדי בפרעה שהוא בעצמו יטבע עם רכבו ופרשיו:

יט **ויסע מלאך האלהים.** זה היה קודם דבר אל בני ישראל ויסעו, והנה פי׳ וכבר נסע, וכבר הראיתיך רבים כזה, ובעבור שאלה הג׳ פסוקים דבוקים זה עם זה וכל אחד יש בו ע״ב אותיות, ע״כ מצאנו בספרים כתוב סימן סוד השם המפורש, ולפי דעתי בעבור כי מספר השם הנכבד יעלה לע״ב אותיות כאשר אפרש בפ׳ כי תשא על כן כתוב ככה, ובס׳ רזיאל הרוצה לעשות שאלת חלום, יקרא בתחלת הלילה פסוק, ויהי בשלשים שנה (יחז׳ א א), כי הוא ע״ב אותיות:

מלאך האלהים. הוא השר הגדול ההולך בענן והוא הכתוב עליו, וה׳ הולך לפניהם יומם (למעלה יג כא) וכאשר נסע זה המלאך ההולך לפני מחנה ישראל והלך מאחריהם, נסע עמוד הענן עמו והאומר כי מלאך האלהים הוא הענן יראה לנו אנה מצאנו עמוד הענן נקרא מלאך האלהים, ואם המלאך הוא העמוד, למה אמר פעם אחרת ויסע עמוד הענן מפניהם ואם השיב לנו הטעם כפול אין משפט לשון הקדש לכפול רק הנבואות והתוכחות, רק המספר כי כן היה המעשה אין ראוי לכפול:

כ **ויבא.** המלאך:

ויהי הענן והחשך בין מחנה למחנה:

ויאר את הלילה. כמשפט כל הלילות לישראל לעבור הים, כי בלילה עברו, ואמר ר׳ מרינוס, כי פי׳ ויאר את הלילה ויחשיך, וכמוהו ולילה אור בעדני (תה׳ קלט יא), ובדברי חז״ל אור לארבעה עשר (פסחים ב א) והמפרש כזה השים חשך לאור, ואור לחשך, כי לא יתכן בכל לשון שיהי׳ פי׳ מלה אחת דבר והפכו, אם לא היה על דרך כנוי, כמו, ברך נבות אלהים (מ״א כא יג), ומלת אור בעדני פירשתיה שהיה אור בעצמו, גם חז״ל אמרו אור לארבעה עשר לישנא מעליא היא, והנה הוא כמו כנוי ומה טעם להזכיר ויחשיך את הלילה, כי כל לילה חשך הוא, רק ויאר את הלילה כאשר עשה מיום צאת ישראל ממצרים. כי עמוד האש בכל לילה היה, ואם אין להם אור איך יעברו את הים כי הנה פרעה בא בים, והשם השקיף עליו באשמורת הבקר, ורוב ישראל כבר עברו:

כא **ויט, כל הלילה.** אפילו בעת עבור ישראל לא סר הרוח:

כב **ויבאו בני ישראל בתוך הים.** אל תחשוב בעבור שאמר הכתוב בתוך הים, כי הגיעו עד חצי ים סוף, רק אם נכנסו אפילו חצי פרסה בתוך הים יקרא תוך הים, כמו והאספסוף אשר בקרבו (במד׳ יא ד) ולא היו באמצע המחנה, וטעם בתוך הים, המקום שהיה שם ים בתחלת הלילה:

והמים להם חומה. שנקרשו המים, וכתיב, נצבו כמו נד נוזלים (למטה טו ה), ואחר עבור רוב ישראל המים שהיה להם חומה נמסו, וזהו וישובו המים על מצרים (למטה פ כו), והם הבדילו בין המצריים ובין היבשה, על כן כתוב ומצרים נסים לקראתו (פ׳ כז), כי היו חושבים שיצאו אל היבשה, וחומות המים נמסו, והפסיקו ביניהם ובין היבשה, והרודפים אין ספק שראו האור, איך היו ישראל עוברים:

כד **ויהי באשמרת.** האל״ף נוסף:

וישקף ה׳. הטעם מלאך ה׳, הא הנזכר וכמוהו בדבר גדעון כי השליח יקרא בשם השולח, כי אחר שצוהו לעשות כן הוא עושה:

בעמוד אש וענן. בין שני העמודים:

ויהם. יתכן שבעבור זה אמר המשורר קול רעמך בגלגל (תה׳ עז יט), וככה, וברקים רב ויהם (שם יח טו) ובמקום אחר ויהמם (ש״ב כב טו):

כה **ויסר.** מהבנין הכבד הנוסף והיה לו להיותו ויסר בפתח קטן תחת סמ״ך, וכבר הזכרתי דקדוקו:

וי״א כי טעם ויסר את אפן מרכבותיו, שהתירו קשר האופן מהסוסים לברוח להיותם קלים ומהומת השם הכתובה למעלה נפלה עליהם ועל סוסיהם ולא יכלו לנהגם רק בכבדות, ואחרים אמרו כי הוא מגזרת סורר (דבר׳ כא יח) שרצה ההולך לפניהם להפוך המרכבה:

נלחם להם במצרים. בעבורם, והתברר דבר השם שאמר וידעו מצרים כי אני ה׳ (למעלה פ׳ ד) לפני מותם:

כו **וישובו המים.** שהיו חומות אליהם, כאשר היו בתחלה:

כז **לפנות בקר.** קרוב מבקר:

לאיתנו. לתקפו, והוא שם דבר, כמו נהרות איתן (תה׳ עד טו):

נסים לקראתו. פרשתיו שהם חושבים בנוסם שהם חוזרין ליבשה, והם הולכים לקראתו ישתחקו עצמות חוי הכלבי שאמר כי משה ידע עת מיעוט הים ברדתו, ועת רבותו בעלותו בהמשכו, והוא העביר עמו במיעוט המים כמשפטו, ופרעה לא ידע מנהג הים על כן טבע, ואלה דברי שגעון, כי מנהג הים ברדתו לא ייבש מקום וישארו חומות מים מימינו ומשמאלו, כי הכל ייבש, ועוד כי לא יתברר סוף רדת הים ותחלת עלותו רק אחר שעות, ועוד לא השלימו ישראל לעבור עד שטבע פרעה וחילו:

וינער ה׳. מהבנין הכבד, וקרוב ממנו גם חצני נערתי (נחמי׳ ה יג), כדרך, רמה בים (למטה טו א):

כח **וישובו המים.** שהיו חומות:

אפילו אחד לא נמלט, וכן והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד (למעלה ט, ז), והמשורר אמר ״אחד מהם לא נותר״ (תה׳ קו יא):

כט **ובני ישראל.** טעם להזכיר זה פעם אחר כי פרעה היה טובע ועוד נשארו אנשים מישראל בים עוברים וזה היה פלא בתוך פלא, כי במקום שהיו ישראל עוברים בים, היה שם רוח קדים מייבש, ובמקום פרעה וחילו הביא השם רוח אחרת להמס המים שנקרשו ונעשו חומות, והנה שתי רוחות בים ושני המקומות קרובים, והעד הנאמן על זה הפירוש שכתוב בשירה, וברוח אפך נערמו מים (למטה טו ח), וזאת הרוח היתה עם ישראל וכתוב נשפת ברוחך כסמו ים (שם פ׳ י) וזו היא שטבעה המצריים, על כן כתוב בסוף השירה וישב ה׳ עליהם את מי הים, ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים (שם פ׳

יט), ואל תתמה איך יכלו לעבור כל הלילה, וכי שש מאות אלף רגלי לא היה רביעית המחנה, אולי על דרך אחר עברו, או נקרע לי״ב קרעים כאשר אמרו חז״ל וישראל לא עברו הים כנגד הרוחב, רק נכנסו באורך ויצאו אל מדבר שור אשר נכנסו משם כאשר אפרש:

ל **ויושע.** עתה היו ישראל נושעים מיד מצרים, כי עד עתה היה עליהם פחד המלך, וכתוב כי המצריים טבעו בים והים לא השליכם אל היבשה, כי כן כתוב תבלעמו ארץ (למטה טו יב) על כן פי׳ וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, שהיו ישראל על שפת הים וראו מצרים מת כאשר טבע:

לא **וירא.** כאשר ראו ישראל זו המכה הגדולה יראו מהשם, כמו וירא דוד את ה׳ ביום ההוא (ש״ב ו ט) במות עוזא אשר שלח ידו בארון:

ויאמינו בה׳. שהוא אמת, והאמינו במשה שהוא עבדו ולא יעשה רק מה שיצונו:

פרק טו

א **אז ישיר משה.** משפט לה״ק לומר לשון עתיד תחת עבר עם מלת אז אז יבנה שלמה (מ״א יא ז) אז ידבר יהושע (יהושע י יב) אז יבדיל משה (דבר׳ ד מא) וככה בלשון ישמעאל משה לבדו חבר השירה ולמדוה ישראל ושורר כל אחד ואומר אשירה לה׳ וכמוהו ויצו משה וזקני ישראל (דבר׳ כז א) כי המצוה משה לבדו אמרה, וזקני ישראל אמרוה לכל:

ויאמרו לאמר. כל אחד ואחד ככה או בכל דור ודור:

כי גאה גאה. הראה גאותו כי הסוס שיש לו גאוה וגבורה והרוכב שהוא גבור שניהם השליכם בים כמשליך חץ, כי רמה בים כמו נושקי רומי קשת (תה׳ עח ט):

ב **עזי.** אמר רבינו שלמה ז״ל כי יש הפרש בין עזי בקמץ חטף ובין עֻזִּי בקבוץ על כן אמר כי יו״ד עזי וזמרת יה נוסף ולא הראה לנו אחר כמוהו, ואמר כי וזמרת יה סמוך כאילו כתוב עז וזמרת יה היה לי לישועה כי חשב כי כמוהו ויהי ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (ברא׳ כב ד), ומי שיבין בלשון ישמעאל ידע ההפרש שיש ביניהם, כי לומר עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה איננו משפט לשון הקדש ולא לשון ישמעאל, ואין הפרש בין עזי בקמץ חטף, ובין היותו בקבוץ, כי אמר הטריפני חֻקִי (משלי ל ה) נאמר ממנו. כי חָקְקוּ וְחָק בניך (ויקרא י יג), והנה בשירה הזאת, נהלת בעֻזְּךָ (פ׳ יג) בקמץ חטף, וכמוהו ה׳ בעזך ישמח מלך (תה׳ כא ב), והנה היו״ד סימן המדבר א״ר משה הכהן, בעבור ריש וזמָרָת קמוץ, כי הוא וזמרתי יה, אם אתן שנת לעיני (תה׳ קלב ד) קמוץ, כמו שנתי, והנה נַחֲלָת שפרי עלי (שם טז ו) קמוץ כמו נחלתי (רות ד, ו) ה׳ מנת חלקי וכסי (שם טז) קמוץ, כמו מנתי, והנה מה יעשה במלת ומנָת המלך (דה״ב לא ג) שהוא קמוץ והוא סמוך, וככה ים המלח (במד׳ לד ג) יָם כנרת (שם לד יא), ומי שהשיב לומר אלה זרות הן נאמר לו שים עמהם עָזי וזמָרָת יה״, ולפי דעתי שמלת עזי מושכת עצמה ואחרת עמה, כמשפט לשון הקדש, כאלו כתוב, עזי וזמרת עזי יה, והטעם בעבור שהזכיר למעלה סוס ורוכבו רמה בים, הודה כי לא היה זה בגאותו ועזו, רק עזי ותפארת עזי הוא השם לבדו שהוא יה, וזהו אחד משלשה שמות העצם אשר פירשתי ושלשתם מגזרה אחת, ובעבור כי מלת אהיה ידועה בלשון הוצרך להחליף היו״ד בוי״ו בשם הנכבד, ומלת יה ידועה, ובעבור אות הגרון נפתח היו״ד, והיו״ד הנעלם הסירוהו כי יש לו סוד אחר מדרך המספר ומצאנו השם מחובר עם השם הנכבד, והוא כמו עזי וזמרת יה ה׳ וכבר פירשתי כי השם פעם הוא שם העצם, ופעם הוא שם תואר:

זה אלי. תקיפי:

ואנוהו. אושיבהו בנוה:

וזה ישרת בעבור אחר, זה אלהי אבי והטעם אלהי אברהם יצחק ויעקב:

וארוממנהו. שאספר גבורתו:

ג **ה׳ איש מלחמה.** שהוא מעמיד אוהביו הדבקים בו, והוא איש מלחמה לאויביהם:

ופי׳ איש כעצם הדבר, והנה בכוכבים איש לא נעדר (ישעי׳ מ כו), ובחיות ״איש אל עבר פניו ילכו״ (יחז׳ א ט), ובמלאכים, והאיש גבריאל (דניאל ט כא), והנה איש מלחמה כמו בעל מלחמה כמו איש אמונים (משלי כ ו) איש שבו אמונים:

ה׳ שמו. עתה יודע שמו, כמו הקורא למי הים ה׳ שמו (עמוס ח ה) לבדו העושה ככה:

ד **מרכבות פרעה.** שהיו כבדות ועמהם חילו, כאילו ירה אותם כמו חץ שהוא קל:

בעבור שהזכיר חילו הזכיר שלישיו שהיו על כלו:

ואמר יפת כי ים סוף כמו קנה וסוף קמלו (ישעי׳ יט ו), ותשם בסוף (למעלה ב) כי ים סוף קנה וסוף סביביו ולא סביבות שאר הימים, ור׳ ישועה אמר, שם עיר כמו ים כנרת (יהושע יג כז):

ה **תהומות** תהומות הארץ כמו תבלעמו ארץ (פ׳ יב):

ושורק יְכַסֻּימוּ תחת חולם כמו לא תעבורי מזה (רות ב ה):

במצולת. המים העמוקים, וכן ותשליכני מצולה (יונה ב ד) בעמקי הגלים:

ו **נאדרי.** היו״ד נוסף כיו״ד אכזרי (משלי יא ז):

ואמר פעמים ימינך ה׳, כטעם כי הנה אויביך ה׳ (תה׳ צב י), נשאו נהרות (שם צג ג) והטעם כי פעם אחרי פעם, פעמים אין להם מספר תעשה ככה שתרעץ ימינך האויב:

והנה נאדרי בכח הוא השם הנכבד, ויש אומרים שהוא שב אל הימין:

ז **וברוב גאונך.** שהוא למעלה על כל גאה, תוכל להרוס כל הקמים, ואין לך צורך לכלי ברזל להרסם, רק חרונך לבדו תשלח ויאכלמו כקש לפני אש כי החרון חום דומה לאש:

ח **וברוח אפך.** כמו, ומרוח אפו יכלו (איוב ד ט) תגער במים ויקרשו:

נערמו מים. כמו. ערמת חטים (שה״ש ז ג):

כמו נד נוזלים. והמים שמנהגם להיותם נוזלים ויורדים, שבו כמו נד, כמו, קמו נד אחד (יהושע ג טז) כמו חומה:

קפאו תהומות. נקרשו, כמו ״וקפאון״ (זכריה יד ו):

בלב ים. באמצע הגוף, כנגד רוחב הגוף:

ט **אמר אויב.** הוא פרעה:

ומלת תמלאמו קשה ורבי מרינוס אמר תהיה מלאה נפשי מהם לקחת כל ממונם כדרך בני יצאוני (ירמי׳ י כ) והטעם דבק עם אחלק שלל, ואחרים אומרים מגזרת אשר מלאו לבו (אסתר ז ה):

ואחר כן אורישם:

תורישמו ידי. תשמידם, וכן ואם לא תורישו (במד׳ לג נה):

י **נשפת ברוחך.** מגזרת נשף כי בנשף הבאת רוח שהטביע אותם:

צללו. מגזרת מצולות כמו לקול צללו שפתי (חבקוק ג טז):

ובמים אדירים. דבק עם צלל, כאלו אמר צללו במים אדירים כעופרת:

ועופרת מגזרת עפר, כי הששה מיני מתכות אם יושמו תחת הארץ יחסר כל אחד מהם דבר ידוע בשנים ידועות. ולעולם העופרת תוסיף:

יא **באלים ה׳.** הם מלאכי מעלה הקדושים, ובני אלים הם הכוכבים ועוד אפרש זה בפ׳ כי תשא:

נאדר בקדש. הוא כסא הכבוד:

וטעם נורא תהלות. כי כל המהללים יראים הם להלל שמו, כי מי ישמיע כל תהלתו והם חייבים להלל שמו, כי הוא לבדו עושה פלא.

יב **נטית ימינך.** מהו הפלא כי שמך עליון בעליונים ומשם נטית ימינך ובלעה הארץ שהיא למטה מכל השפלים, את האויב, והנה בדרך משל, כי ברגע אחד הגיעה ימינך שהיא למעלה משמי השמים, אל תחת הים:

וטעם ימינך כחך:

יג **נחית בחסדך.** אמר נחית לשון עבר תחת עתיד כמשפט הנבואות:

וטעם בחסדך על עמודי הענן והאש, כי הוא המנחה אותם, או זה רמז לאשר נחם עד עתה:

נהלת. כמו אתנהלה לאטי (ברא׳ לג):

בעזך. ולא בעוזם:

אל נוה קדשך. הוא הר סיני ששם שכן הכבוד, וכן כתוב ואביא אתכם אלי (למטה יט ד):

יד **שמעו עמים** שהם סביבותיהם גם יעברו עליהם:

חיל אחז יושבי פלשת. יושבי ארץ פלשת, כי יושבי לאות על זה:

טו **אילי.** ביו״ד כמו כבשים, כי השרים כדמותם בצאן:

והנה פלשתים ואדום ומואב לא נלחמו עם ישראל במדבר:

נמוגו כל ישבי כנען. בעבור השמועות, כדרך, ונשמע וימס לבבנו (יהושע ב יא), גם ישבי כנען ארץ כנען:

טז **תפל עליהם.** שב אל אדום ואל מואב, אעפ״י שהזכיר למעלה כנען, וכמוהו בעמוד ענן ידבר אליהם (תה׳ צט ז), כאשר פירשתי וישם דמי מלחמה בשלום (מ״א ב ה) שב אל אבנר לבדו את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו (ברא׳ כ יז) שב אל אשתו ואמהותיו, וכל זה בעבור עד יעבור עמך ה׳, שעברו עליהם לפני בואם אל ארץ כנען:

ואמר עד יעבור פעמים, כי סבבו את הר שעיר ימים רבים: וטעם קנית. שהיו עבדים למצרים, ואתה קנית אותם להיותם לך לעבדים:

יז **תבאמו ותטעמו.** תפלה שיעמדו שם הרבה ולא יגלו, כדרך בהר מרום ישראל אשתלנו (יחז׳ יז כג):

בהר. כמו ההר הטוב הזה והלבנון (דבר׳ ג כה) או רמז להר המוריה על כן כתוב אחריו, מכון לשבתך פעלת ה׳:

וטעם פעלת ה׳, שאתה כוננת מקדש מכון לך, כי המקום הנזכר הוא כנגד המקום הנכבד מהעליון כי מקומות הארץ משתנים כנגד הכוכב העומד על ראשם, וחכמי המזלות יבינו זה:

ומלת מִקְדָּשׁ כמו מִקְדָּשׁ, וכמוהו ״הִשְׁבַּתָּ מִשֶּׁהָרוּ״ (תה׳ פט מה) כי הדגש בטי״ת נוסף כדגש קו״ף מִקְדָּשׁ, ובעבור שהיה בקו״ף שוא נע נרפה הדל״ת כי אין מנהג בכל המקרא דגש אחר שוא נע חוץ מגזרת שְׁתַּיִם, וכבר הזכרתי דקדוקו:

כוננו ידיך. כמו פעלת, כי הטעם כפול:

יח **ה׳ ימלוך.** כאשר יבנה בית המקדש לשמו, אז תראה מלכותו בארץ:

וטעם לעולם ועד על דרך קצרה, כי הוא לעולם ועַד עולם ואל תתמה בעבור מלת ״עד״ שאינה סמוכה כי כתוב שוכן עד וקדוש שמו (ישעי׳ נז טו) ומשפט לשון הקדש בהיות התנועה באות הבא אחר וי״ו יפתחוהו, כמו שור וכשב וָעֵז (ויקרא ז כג) ובעבור זה נפתה ועד, והנה אמר ואֹכַל מכל (ברא׳ כז לג) ובסוף הפסוק, הנחש השיאני וָאֹכֵל (שם ג יג) על כן אמרו לעלם ועד:

יט **כי בא סוס פרעה.** לפי דעתי, כי גם זה הפסוק מהשירה להזכיר הפלא שעשה בתוך פלא כאשר פירשתי:

ומלת עליהם שבה אל סוס פרעה ברכבו ובפרשיו, גם פרעה עמהם כי כן כתוב, אמר אויב שהוא פרעה, ואחריו תבלעמו ארץ, וכתוב מפורש, ונער פרעה וחילו בים סוף (תה׳ קלו טו):

כב **ויסע.** לפי דעתי כי עמוד הענן שהיה הולך לפניהם בצאתם ממצרים, ועמוד האש ככה לילה ללכת יומם ולילה (למעלה יג כא), ואחר שטבע פרעה וחילו אין להם פחד ולא יסעו בלילה, והנה לא תמצא בפ׳ בהעלותך שבלילה נסעו, והנה הסיעם משה על פי השם ואינם רק ששה מסעות עד הר סיני, והם פחותים מארבעים יום, והאויר טוב לא לח ולא קר, ומי שאין לו אהל יוכל לעמוד באויר ולא יזיקנו, ובבואם אל מדבר סיני עשו כולם סוכות כי שם יתעכבו עד שיעשו המשכן כי בעבור זה הוציא עצי שטים ממצרים כאשר אפרש, ולהיות זכר לסוכות שעשו שם היה חג הסוכות, כי הכתוב אמר כי בסכות הושבתי את בנ״י (ויקרא כג מג) ואיך ישבו בעננים? כי הסכות אינם דומים לעננים, ועוד אפרש למה חג הסוכות בחדש השביעי, וכאשר נעשה המשכן ירד השם בעמוד ענן עליו כי כן כתוב ואש תהיה לילה בו (למטה מ לח), ובנסוע הענן יסעו בני ישראל, ובעבור זה כתוב ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם (במד׳ יד יד), והנה שנים עמודים הם שמתחלפים על המשכן, ואם קבלה ששבעה ענני כבוד היו נניח סברתינו ונסמוך על הקבלה:

אל מדבר שור. הוא מדבר איתם בעצמו אולי שתי ערים היו במדבר שנקראו כן או יש למדבר שני שמות, והעד שאמר וילכו שלשת ימים במדבר הוא מדבר שור, על כן בהודעה נפתח בי״ת במדבר: ולא מצאו מים:

כג **ויבאו מרתה.** וכתוב ויסעו מים סוף (במד׳ לג יא) כמו ויסע משה את ישראל מים סוף וילכו דרך שלשת ימים במדבר איתם ויחנו במרה (שם שם ה):

על כן קרא שמה. הקורא כמו, אשר ילדה אותה ללוי (שם כו נט):

כד **וילנו.** מבנין נפעל, כמו וְיִפְּנוּ (משלי טז ג) מן נכונו (שם יט כט) מהפעלים השניים או מעלומי העין, ואילו היה מבעלי הנו״ן היה על משקל וַיִּנָּשׂוּ:

כה **ויצעק.** זה העץ לא ידענו מה היה, רק דבר פלא היה, ואילו היו המים עומדים היינו אומרים דרך רפואה היה, ונכון הוא מה שאז״ל:

שם שם לו. השם לישראל:

חק ומשפט ליסר אותם וללמדם:

וטעם ושב נסהו. על דרך כי מנסה ה׳ אלהיכם אתכם לדעת הישכם אוהבים (דבר׳ יג ד), וככה ויענך וירעיבך (שם ה ג) ולמען נסותך להטיבך באחריתך (שם שם טז), להטיב הסובלים שלא הלינו על משה:

כו **ויאמר אם שמוע תשמע.** כבר הזכרתי כי כל שמיעה שאחריה למ״ד או בי״ת אין פי׳ לשמוע הדבר רק להבין טעם הענין הנושא הדבר והנה זו השמיעה שיבין מה מצוה לעשות:

והישר בעיניו תעשה. אלו מצות עשה:

והאזנת למצותיו. מצות לא תעשה להתבונן מה הם:

ושמרת כל חקיו. שלא יעבור עליהם, כמו ״ולא תלכו בחקות הגוי״ (ויקרא כ כג), וחקת השם שלא יעשו כמעשיהם:

וטעם המחלה. יש לך לזכור כי בעיניך ראית המחלה והנגעים והמכות אשר שמתי במצרים בעבור שמרדו בי ואם תשמע חקי תמלט מהם, שלא אעשה לך כאשר עשיתי להם, ועוד כי אני ה׳ אהיה רופאיך מכל מחלה שגזרתי להיותם על הארץ, אין לך צורך לרופא, כאשר רפאתי המים המרים שאין יכולת ברופאים לרפאם, והנה דבר מרה הפך המכה הראשונה כי מימי היו מתוקים ולא יכלו לשתות מהם, וכאן המים המרים שבו מתוקים, והנה השם עשה הדבר והפכו על יש לך להשמר שלא תמר בו, ולאהוב אותו כי הוא ייטיב לך:

כז **ויבאו.** אמר הגאון שבעים מיני תמרים היו ואחרים הוסיפו לכל שבט ושבט ואחרים אמרו לכל איש ואיש, ואין צורך לדברים האלה, כי המעינות שהיו י״ב, ושבעים תמרים לא נבראו עתה בשביל ישראל, ואין זה זמן בשול תמרים, ולפי דעתי כי ישראל לא ישבו במרה רק יום אחד, והתעכבו באלים כמו כ׳ יום על כן אמר הכתוב, ויחנו שם על המים על כן אמר בפסוק הבא אחריו, כי בחמשה עשר יום לחדש השני נסעו מאלים והנה בט״ו ימים חנו בד׳ מקומות, ואלה הם מדבר סיני ודפקה, ואלוש, ורפידים, כי תחילת החדש השלישי באו מדבר סיני, והזכיר התמרים להודיע כי המים מתוקים הפך מי מרה, כי התמרים לא יצליחו בארץ שמימיה מרים:

פרק טז

א **ויסעו.** אמר הגאון רב סעדיה, כי טעם להזכיר בחמשה עשר לחדש השני, להודיע כי יום חמישי בשבוע יצאו ישראל ממצרים, והנה יום ראשון לחדש ניסן היה יום חמישי, ואייר יום ששי ושבת והנה ביום השבת באו אל מדבר סין והתרעמו בחנותם ואמר להם משה כי בערב תאכלו בשר, ובבקר ירד המן, והנה ראוי להיותו יום ראשון בעבור שאמר והיה ביום הששי (פ׳ ה), כי היה יום ששי והיה ששי לירידת המן, ומה שאמר הגאון נקבלהו בעבור הקבלה ולא בעבור פירושו, כי מי הגיד לו כי ממחרת בואם אל מדבר סין ירד המן, אולי עמדו שם ארבעה ימים או יותר, והחל המן לרדת ביום ראשון כי מיום רדתו נחל לספור, כי כל האומות סומכין על ישראל במספר הזה והנה הערלים קראו שמות ימות השבוע על שמות המשרתים ויום שבת לא כן ובלשון ערבי קראו חמשה ימים על דרך המספר ויום ששי אלגומ״ע על שם חבורם כי הוא להם היום הנכבד בשבוע, ויום שבת קראו אותו סב״ת, כי השי״ן והסמ״ך מתחלפים בכתיבתם, ואלה מישראל למדו, כי הנה אנשי הודו שאינם מודים במעשה בראשית תחלת ימי השבוע להם יום רביעי, בעבור כי כוכב היום הוא כוכב חמה ויש לו שלטון עליהם כפי דבריהם:

ב **וילונו.** במי מרה הלינו על משה לבדו, כי הוא לבדו הסיעם וכל ישראל לא התרעמו רק קצתם, על כן כתוב, וילונו העם (למעלה טו כד) ועתה במדבר סין וילונו כל עדת ישראל על משה ועל אהרן כי שניהם הוציאום, ובמרה התרעמו על המים ועתה מתרעמים על הבשר והלחם שכבר אכלו רוב מקניהם, וקול גדול כמוהו לא ימצאו לחם לקנות כי אם ביוקר, כי שלשים יום היה להם מיום צאתם:

ד **הנני ממטיר.** כדמות מטר היורד מהשמים:

ומלת לחם. מאכל תמצא על הלחם כמשמעו, גם על הבשר, כמו לחם אשה (ויקרא ג יא), גם על פרי, כמו נשחיתה עץ בלחמו (ירמי׳ יא):

וטעם אנסנו. שיצטרך אלי בכל יום:

ה **ופירוש משנה.** שני העומר לאחד כי כן כתוב:

ו **ויאמר.** טעם כי ה׳ הוציא אתכם בעבור שאמרתם כי הוצאתם אותנו והנה שני אותות נעשה לכם שתדעו כי הוא הוציא אתכם, האחד בערב זה היום, ושני למחרתו בבקר. והיה ראוי שיהיה ערב ובקר וידעתם, כי איננו דבק ובקר עם וראיתם את כבוד ה׳, כי ביום עצמו ראו את הכבוד כאשר יפרש:

ז **ובקר.** פרשתיו:

בשמעו את תלונותיכם. דבק עם וראיתם את כבוד ה׳:

ונחנו מה. מה בידינו לעשות, לא עשינו רק מה שצונו: **ונחנו.** חסר אל״ף:

ח **ויאמר.** עתה פירש להם שני אותות:

ט **קרבו לפני ה׳.** אל המדבר:

י **ויהי.** התברר להם כי בעת שדבר להם קרבו, מיד בא הענן ונראה בו הכבוד:

יא **וידבר ה׳.** וראו כי משה הלך אל הכבוד ודבר עמו:

יב **שמעתי.** מלת תְּלוּנּת זרה דגשות הנו״ן, וזה הנבואה שנויה כי כבר הזכירה משה בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכול, ולחם בבקר (פ׳ ח), רק נשנית בעבור ישראל שיראו הכבוד:

ומלת בין הערבים כמו בערב כאשר פירשתי, ומזה הפסוק התברר פי׳ ובקר וראיתם את כבוד ה׳ (פ׳ ז) כי הנה כתוב בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם:

יג **ויהי בערב.** בסוף היום בעצמו:

ותעל השלו. אולי עלתה מפאת ים:

שכבת הטל. כמו, ונבלי שמים מי ישכיב (איוב לח לז) טעם ירידה ובמקום אחר כתוב וברדת הטל (במד׳ יא ט), ירקב שם חוי שאמר, כי המן הוא הנקרא בלשון פרסי תרנגבי״ן, ובלשון ערבי מ״ן ובלשון לע״ז מנ״א, כי קושיות רבות עמדו עליו, האחת כי איננו יורד היום במדבר סיני, כי ההר ידוע, ואני ראיתי זה הדומה למן במלכות אלצכי״ר והוא יורד בניסן ובאייר ולא בחדשים אחרים, ועוד אם תשימהו לשמש לא ימס, ועוד כי בלילה לא יבאש, ועוד כי איננו חזק, ואין צורך שידוכנו אדם במדוכה שיעשה ממנו עוגות, ועוד כאשר יושם בלשון ימס, ועוד כי איננו משביע שיולד דם טוב רק הוא נכנס ברפואות, ועוד כי ביום הששי היה יורד משנה ועוד כי לא היה יורד בשבת, ועוד כי ירד לכל מקום שיחנו ועוד כי עבר עמהם את הירדן, ולא שבת עד חצי ניסן על דרך הפשט:

יד **ותעל.** הטעם שנפסקה כמו, אז חללת יצועי עלה (ברא׳ מט ד) כי הטעם מעת שחללת, יצועי נסתלק מעלי ונפסק וכמוהו ״אֹמַר אלי אל תעלי בחצי ימי״ (תה׳ קב כד) והטל היה יורד בתחלה לטהר הארץ ובהסתלק הטל יורד המן וכן כתוב, וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו (במד׳ יא ט):

דק מחוספס. כמו עגול ואין לו חבר, והאומר שהוא כמו מחשוף (ברא׳ ל לז) שהוא בשי״ן אינו נכון כי משפט הלשון שיכפלו הפ״א והעי״ן כמו יפיפית (תה׳ מה ג) או העי״ן והלמ״ד, כמו, ירקרק (ויקרא יג מט) או הלמ״ד לבדה כמו סגריר (משלי כז טו) רק העי״ן לבדו לא מצאנו כי אם בעלומי הה״א, כמו הגיגי (תה׳ ה ב) כי אחר שחסר הה״א נראה הגימ״ל כלמ״ד פעל, על כן כפלוהו רק באותיות נראות לא מצאנו העי״ן כפול:

טו **ויראו.** אמר רבינו שלמה כי בלשון ישמעאל תרגום מה הוא מן הוא והמגיד לו ככה לא דבר נכון כי תרגום מה הוא בלשון ישמעאל מה הוי, רק מן הוא תרגומו מי היא כי איננו נופל מן בלשונם כי אם על אדם, כי פי׳ מן הוא מגזרת, אשר מנה את מאכלכם (דניאל א, י):

אמר ר׳ משה הכהן, ידענו כי אין מוקדם ומאוחר בתורה, כי ויאמר משה אליהם, וכבר אמר משה אליהם וכמוהו רבים, ובפרשה הזאת וירם תולעים ויבאש (פ׳ כ) וכבר באש, וכן כתוב, ולא הבאיש ורמה לא היתה בו (פ׳ כד), ואיחר הכתוב לומר דברי משה בעבור שהוא צריך להאריך לומר זה הדבר אשר צוה ה׳:

טז זה בדרך הסברא כי עומר לגלגלת למי שהוא גדול בשנים, ולקטנים כפי אכלם.

יז **ויעשו.** על דרך הפשט כי המרבה והממעיט לפי מספר נפשות אהלו וקדמונינו אמרו כי הוא דבר פלא:

יח **וימדו בעמר.** מצא כל אחד לפי מה ששער:

יט **ויאמר.** הטעם שלא יותירו ממנו לאכלו מחר רק יבטח בשם כי מחר ירד כי אינו מצוה עליו לאכלו כלו רק אם נשאר לו שלא יוכל לאכלו ישליכנו מחוץ לאהלו:

כ **ולא שמעו אל משה.** מלת אנשים דבקה עם ולא שמעו אל משה כי אנשים מעטים היו אמר רבי מרינוס, כי וירם מגזרת רמה:

כא **וילקטו וגו׳.** טעם וחם השמש. כחום היום כי השמש לא יחם:

ונמס. מבנין נפעל מפעלי הכפל:

כב **ויהי.** ירד המן יותר מהמנהג כאשר יפרש וישראל לקטו לחם משנה, כי משה צוה להם לעשות ככה, והם לא ידעו למה, ועוד שהכתוב אמר לָקטו ולא אמר מצאו, ובאו הנשיאים והגידו למשה כי ישראל עשו כאשר צום, ושאלוהו מה יעשו, כי למה צוה ללקוט משנה ואיך יוכלו לאכלו:

כג **ויאמר.** כבר אמר לי השם כי אתם חייבים לשבות מחר שלא תעשו מלאכה אפילו אוכל נפש כי מחר הוא יום שבת לה׳, כי זה היום סמוך לשם בעבור ששבת מכל מלאכתו ביום השביעי וככה בשנת השמיטה שבתה הארץ שבת לה׳ (ויקרא כה ב):
ומלת שבת בדקדוק קשה, כי איננה על משקל גנב, כי תי״ו שבת סימן לשון נקבה, והעד שבת היא לה׳ (שם כג ג) ומלת שבת שם דבר כמו שביתה, וככה דקדוק המלה היתה ראויה להיות שַׁבָּתֶת על משקל דַּלֶּקֶת (דבר׳ כח כב) וכאשר חסרו התי״ו האחת פתחו הבי״ת להורות על לשון נקבה, וככה מלת ״אחת״ כאשר אפרש, ומלת אפו זרה כי היה ראוי להיותו על משקל עֲשו, והנה אמר משה לנשיאים מה יעשו:

את אשר תאפו. כמנהגכם:

אפו, שתאכלו היום, וככה את אשר תבשלו בשלו, והנה מהעמר האחת עשו כל זה, ובשלו הכל כרצונכם, ואכלו מה שיספיק לכם:

ואת כל העדף. הניחוהו עד הבקר שאומר לכם מה תעשו, והנה לא הודיעם כי לא ירד מן ביום השבת, רק בבקר הודיעם זה הסוד:

כה **ויאמר.** רבים חסרי אמונה השתבשו בעבור זה הפסוק ואמרו כי חייב אדם לשמור יום השבת והלילה הבא אחריו, כי משה אמר כי שבת היום לה׳, ולא הלילה שעבר, גם אמר מחר ופירשו ״ויהי ערב ויהי בקר״ (ברא׳ א ה) כרצונם, כי יום ראשון לא השלים עד בקר יום שני ולא דברו נכונה, כי משה לא דבר לישראל רק כנגד מנהגם כאשר הזכרתי לך, כי מנהג ארצות ערלים אינם כמנהג ארץ ישראל במאכלם ובמלבושם ובנינם וענינם, כי אין מנהג שיאפה אדם או יבשל בקיץ ובחורף ולא לעשות מלאכה רק ביום על כן אמר מחר, ועתה שים לבך להבין טפשות המפרשים ויהי ערב ויהי בקר אשר הזכרתי, כי הכתוב אומר ויקרא אלהים לאור יום (ברא׳ א ה) והוא מעת זרוח השמש עד שקעו, ולחשך קרא לילה (שם) מעת שקוע השמש עד זרחו, והנה הלילה הפך היום, כמו שחשך הפך אור, אם כן איך יקרא מעת ערב שהוא עריבת השמש עד בקר יום והנה הוא לילה, והנה כתוב על אלה לילה ליום ישימו, ודע כי היום בלשון הקדש על שני דרכים, האחת כאשר הזכרתי, כל זמן שאור השמש עומד על הארץ כנגד כל מקום, על כן כתוב לילה ויום (אסתר ד טז) ויום ולילה (ברא׳ ח כב) שלשה ימים ושלשה לילות (יונה ב א), כי אילו היתה מדת היום כוללת עמו לילה, למה יזכיר לילה, וזה לא יתכן בראייה גמורה מחכמת הדבור, ששם דבר יהיה כולל שני דברים שהאחד הפך כנגדו והדרך השנית שמלת יום נופל על זמן קרוב או רחוק, ביום הכותי כל בכור (במד׳ ג יג) אתה עובר היום (דבר׳ ט א) אל ארץ אחרת כיום הזה (שם כט כז), והיה ביום ההוא (ישעי׳ ז כא) ורבים ככה והנה נניח כל אלה הדברים ונבקש יום התורה כאשר אמרתי כי שנותינו אינם קבועים במהלך החמה והלבנה רק בקביעות בית דין, והנה מצינו שאמר שבעת ימים מצות תאכלו (למעלה יב טו) ופירש כי זה המספר מארבעה עשר לחדש בערב (שם שם יח), וכתוב, מערב עד ערב תשבתו שבתכם (ויקרא כג לב) ועוד מי שאירע לו קרי בלילה או ביום, כי כן כתוב מקרה לילה (דבר׳ כג יא), והנה לא יטהר עד בא השמש שהוא סוף היום הראשון, ואלו כן שהוא עד בקר יום שני, היה ראוי שירחץ בבקר, כי הם אומרים כי היום והלילה שהוא אחריו יקרא יום, הנה יהיה חצי היום טמא וחציו טהור, ואשר יארע לו קרי בתחלת הלילה, חצי היום שעבר טמא, גם חצי יום הבא ואלה דברי התועים, וכבר פירשתי ויהי ערב ויהי בקר במקומו:

ויאמר. עתה פירש מה יעשו בעודף המונח וגלה להם סודו כי לא ימצאוהו היום כי לא ירד:

כו **ששת.** כן יהיה תמיד כל זמן היותכם במדבר כאשר היה עתה שלקטתם אותו ששת ימים:

וביום השביעי לא יהיה, מן יורד, והוסיף בו. תוספת באור, כמו, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו (ברא׳ ב יז):

כז **ויהי ביום השביעי.** לרדת המן:

יצאו ללקוט, לראות היעמדו דברי משה:

כח ויאמר ה׳. משה כנגד כל ישראל והטעם שיאמר לישראל ככה:

וטעם מצותי על האנשים שהותירו ממנו עד בקר:

וטעם, ותורתי שהשם הורה להם טעם השבת על כן לקטו לחם משנה, וטעם לשון רבים, מצותי ותורתי כי כל המצוות והתורות הם אמת בלי ספק כמשמעם, ויש להם סודות בדברי הנשמה ולא יבינום רק המשכילים, ועל כן כל מצוה היא שתים:

כט ראו. הטעם ראו זה המופת שיתן לכם השם, שיתברר לכם, כי הוא צוה שתשבתו כאשר שבת במעשה בראשית על כן הוא נותן שירד המן היום כפלים ממנהגו בכל יום:

שבו איש תחתיו. באהלו:

ופי׳ אל יצא איש ממקומו ללקוט המן כאשר עשו אנשים שיצאו ללקוט:

ל וישבתו. ספר הכתוב כי לא יצא אדם ללקוט ביום השבת מהיום ההוא והלאה:

לא ויקראו. הנה הזכיר למעלה הנסים שנעשו במן ושב עתה לספר שבחו:

יש אומרים כי כזרע גד לבן כוסברתא, ונקרא בלשון ערבי כסביר וי״א חרדל, ואנכי לא ידעתי כי אין לו חבר במקרא רק בדבר המן וככה צפיחית, והגאון אמר כי הוא רקיק מצות והנה כשיאכל כאשר ירד הוא כצפיחית בדבש, ואם יבושל יהיה טעמו כלשד השמן, אלה השנים מטעמים הראנו הכתוב:

לב ויאמר. זאת הפרשה ראויה היתה להכתב אחר שנעשה המשכן רק נכתבה במקום הזה לספר זה הנס שעומד המן לדורות והנה משה אמר כן לישראל על כן אמר אשר האכלתי אתכם:

לג צנצנת. כלי חרס או נחושת, ואין למלה הזאת חבר:

וטעם לפני ה׳, בעבור הכבוד שהוא על הכרובים:

לד כאשר. הנה פי׳ לפני ה׳ לפני העדות שהוא הארון, ונקרא ארון העדות, בעבור לוחות הברית שהיו שם:

לה ובני ישראל. זה הנס היה גדול מכל הנסים שנעשו על יד משה, כי נסים רבים היו במן, ועמדו ארבעים שנה, ולא כל הנסים האחרים:

וטעם אל ארץ נושבת. כי היו במדבר בארץ לא עבר בה איש (ירמי׳ ב ו) והנה כשעברו הירדן היו אוכלים התבואה שמצאו על כן הוצרך לומר ״את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען״ כי המן נמשך עמהם עד שבאו לגלגל שהוא קצה ארץ כנען, והנה התבואה חדשה עמהם, אז שבת המן:

לו והעמר. הזכיר זאת המדה כי עומר לגלגלת היה רב לשובע:

פרק יז

א ויסעו. אחז הכתוב דרך קצרה לומר למסעיהם כי ממדבר סין נסעו אל דפקה ומשם לאלוש, ומאלוש לרפידים.

וטעם על פי ה׳ ביד משה כאשר הזכרתי:

ב וירב. הזכיר העם, ולא כל העם, כאשר הזכיר בדבר המן כי שתים כתות היו, האחד אין להם מים לשתות, והיא העושה מריבה עם משה, והשנית יש להם מים שהביאו מאלוש, והיא הרוצה לנסות את השם אם יתן מים, כאשר יפרש:

תנו לנו מים. למשה ואהרן מדברים ואין צורך להזכיר אהרן, כי כבר פירשתי כי משה לא דיבר עם ישראל רק ע״י אהרן והנה השיב למריבים עמו מה תריבון עמדי, נצעק כולנו אל השם, ואמר למנסים, מה תנסון את ה׳:

ג ויצמא. כאשר התחזק עליהם הצמא התרעמו על משה כי הרע להם להוציאם מארץ מצרים:

ד ויצעק. דבר הכתוב דרך משל כי רבי מריבות עשו עמי ומתרעמים עלי, ואילו היה בהם יכולת היו סוקלין אותי:

ה ויאמר. יש אומרים בעבור שאמר עוד מעט וסקלוני, אמר לו השם עבור לפני העם המריבים עמך להודיע כי מים תתן להם עתה:

וקח אתך מזקני ישראל. ומטך אשר הכית בו, בצווי:

ו **הנני.** הטעם כי תמצאני, והטעם כחי וגבורתי בחורב

והכית בצור. שאין בו מים:

ואחז דרך קצרה שלא הזכיר ותשת העדה ובעירם:

ז **ויקרא.** משה או הקורא:

מסה ומריבה. בעבור שני דברים הנזכרים, ומשפט לשון הקדש כאשר יזכיר שני דברים יחל לעולם מהשני שהוא הקרוב כמו ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו (יהושע כד ד) ואח״כ ואתן לעשו (שם), וככה הזכיר תחלה מסה, ואחר כך מריבה, ושב לפרש קריאת מריבה על ריב בני ישראל עם משה, ופי׳ מסה על נסותם את ה׳, והנה פי׳ המסה ״היש ה׳ בקרבנו״ שיעשה כל צרכנו, וזאת הכת השניה הכעיסה ה׳ יותר מן הראשונה, ע״כ אמר לא תנסו את ה׳ אלהיכם כאשר נסיתם במסה (דבר׳ ו טז):

ח **ויבא.** גוי עמלק הוא היושב בארץ הנגב (במד׳ יג כט):

ט **ויאמר משה אל יהושע.** הוא נין הנשיא אלישמע בן עמיהוד שהיה בעל דגל אפרים, וקראו הכתוב כאן יהושע בשם שקראו משה בדבר המרגלים:

בחר לנו. דרך הלשון לומר ככה, בחר לך (ש״ב כד יב) שבו לנו בזה (למטה כד יד):

אנשים. ידועים, בעלי גבורה, אנשי מלחמה, כמו כלם אנשים (במד׳ יג ג):

וצא הלחם. צא ממחנה ישראל להלחם בעמלק:

ואנכי אהיה נצב על ראש הגבעה שהוא חורב והוא הר סיני:

ומטה האלהים בידי. שארים בו ידי להתפלל:

י **ויעש.** הזכיר אהרן וחור בעבור צורך לפרש תמכו בידיו:

יא **והיה.** יש אומרים כי הרמת ידו כאשר במלחמה מי שבידו הנס, ואילו היה כן מרים אותו אהרן או חור או יעמידוהו במקום גבוה בהר שיראה עומד והנכון מה שאמרו קדמונינו:

יב **וידי משה.** ידענו כי אין כח באדם להרים ידיו יום שלם, ואפילו שעות מועטות, ואף כי עד בא השמש, והנה הזכיר וידי משה כבדים יותר מידי שאר הזקנים, ע״כ לא היה יכול להרימם תמיד:

וטעם וישימו שלא היה יכול לעמוד ושגבו מקומו:

ואהרן וחור עמדו, ואמר הכתוב כבדים על לשון זכרים, וככה מזה אחד ומזה אחד, וכמוהו והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר (יחז׳ ב ט):

ויהי ידיו אמונה. כל אחד מידיו כמו בנות צעדה (ברא׳ מט כב) וכמו וצדיקים ככפיר יבטח (משלי כח):

ואמונה דבר עומד וקיים והוא שם דבר וי״א מגזרת ויהי אומן את הדסה (אסתר ב ז) כאלו אומנים הם שישאו ידיו:

יג **ויחלש** אין הפרש בין וַיַּחֲלֹשׁ, ובין וַיֶּחֱלָשׁ (איוב יד י). כאשר טעם יִטְרֹף (תה׳ ז ג) כמו יִטָּרֵף (ברא׳ מט כז) כי תדר נדר (במד׳ ל ד) וַיִּדַּר יעקב (ברא׳ כה כ) בפתח רק זאת הגזרה כמלת שם, פעם יוצאת ופעם עומדת או יהיה גבר ימות ויחלש, וכבר חלש כדרך, וירם תולעים ויבאש (למעלה טז כ) ע״כ הזכיר גבר בעל גבורה:

יד **כתב זאת זכרון בספר.** זו הפרשה בשנת הארבעים נאמרה, והעד שאמר בספר, בפתחות הבי״ת הנודע והוא ספר התורה או ספר אחר היה להם ויקרא ספר מלחמות ה׳, ואיננו אתנו כאשר אין לנו ספר הישר ומדרש עדו, ודברי הימים למלכי ישראל, וספרי שלמה:

וטעם באזני יהושע, כי השם ידע כי הוא עתיד להלחם עם מלכי כנען:

וטעם כי מחה אמחה, בעבור שהכעיס את השם, כי אלופי אדום נבהלו מפחדו בעבור האותות שעשה במצרים, ובים, וככה מואב ופלשת, והנה זה עמלק שמע גבורת השם בעבור עמו ישראל, והנה בא ממקום רחוק להלחם עם ישראל ולא פחד מהשם, וכן כתוב ולא ירא אלהים (דבר׳ כה יח), ויש אומרים כי עמלק היה שם המלך בעבור שאמר הכתוב את עמלק ואת עמו (פ׳ יג) או עם אחר נתחבר עמו:

טו **ויבן מזבח.** בחורב, ומלת מזבח מושך עצמו ואחר עמו, וכן הוא מזבח ה׳:

טז **כי יד.** כמו כי אשא אל שמים ידי (דבר׳ לב מ) והטעם כי השם שם ידו על כסאו וזאת היא שבועה, ור׳ ישועה אמר, כי יד חזקה תהיה ליושב בראשונה על כסא ישראל כאשר נאמר בשלמה על כסא ה׳ (דה״א כט כג) והטעם על שאול:

פרק יח

א נאום אברם אסיר תקוה אשר פתח עיני יתרו

עדי הלך חצי לבו וענה הנדוד יתרו

וזה פי׳ בפרשה תחילתה דבר יתרו

וישמע יתרו. הזכיר למעלה דבר עמלק כי לרפידים בא (למעלה יז ח), והיתה ראויה פרשת בחדש השלישי (יט א) להיותה כתובה אחר דבר עמלק, כי שם כתוב ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני (שם פ׳ ב) א״כ למה נכנס דברי יתרו בין שתי הפרשיות והגאון אמר, כי יתרו בא אל מדבר סיני לפני מתן תורה, ולפי דעתי שלא בא רק בשנה השנית אחר שהוקם המשכן כי כתוב בפרשה עולה וזבחים לאלהים (למטה פ׳ יב) ולא הזכיר שבנה מזבח חדש ועוד כתיב והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו (פ׳ טז) והנה זה אחר מ״ת והעד הנאמן על דברי כי כן כתיב, אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים (פ׳ ה), ואמר משה לחובב שהוא יתרו, כאשר פירשתי בפרשת ואלה שמות כי חתן משה לא שב אל רעואל הקרוב אליו כי אם לחבב, כי כן כתוב מבני חבב חתן משה (שופ׳ ד יא) ומשה אמר לו, כי על כן ידעת חנתנו במדבר (במד׳ י לא) וידענו כי ישראל עמדו במדבר סיני כמו שנה והנה דברי משה יוכיחו שאמר בפרשת אלה הדברים ״ה׳ אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר, רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם״ (דבר׳ א ו ז), והנה זה הזמן היה קרוב למסעם, והוא אמר ״ואמר אליכם בעת ההיא לאמר, לא אוכל לבדי שאת אתכם״ (שם שם ט) כי השם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב (שם פ׳ י), וטעם להזכיר זה להם, כי השם אמר ליעקב, הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים, ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך (ברא׳ מח ד) והנה הטעם כאשר ירבה זרעך אתן לו את הארץ, על כן אמר ה׳ אלהיכם הרבה אתכם, והגיע זמן שתירשו את הארץ, ובעבור שאתם רבים לא יכולתי לבדי שאת אתכם, והיצרכתי לתת עליכם שרי אלפים ושרי מאות, זאת היתה עצת יתרו שנתן לו ממחרת בואו למדבר סיני, על כן אמר משה לחבב שהוא יתרו, כמו שפירשנו נוסעים אנחנו (במד׳ י כט) והוא השיב, לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך (שם שם ל), וזהו וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו (פ׳ כז, ועתה אפרש למה נכנסה פרשת יתרו במקום הזה, בעבור שהזכיר למעלה הרעה שעשה עמלק לישראל הזכיר כנגדו הטובה שעשה יתרו לישראל וכתוב ויחד יתרו על כל הטובה, ונתן להם עצה טובה ונכונה למשה ולישראל, ומשה אמר לו, והיית לנו לעינים (במד׳ י לא), והטעם שהאיר עיניהם, ושאול אמר, ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל (ש״א טו ו), ובעבור שכתוב למעלה ״מלחמה לה׳ בעמלק״ (יז טז) שישראל חייבים להלחם בו כאשר יניח השם להם, הזכיר דבר יתרו, כי הם היו עם גוי עמלק שיזכרו ישראל חסד אביהם, ולא יגעו בזרעו, והנה ראינו הרכבים, שהם בני יתרו היו עם בני ישראל בירושלים ובימי ירמיה, יונדב בן רכב (ירמיה לה יט), ויש פרשה אחרת דומה לזאת:

אשר עשה אלהים. השם שהיה נודע בעולם לפני בוא משה שהכל מודים בו:

ולישראל עמו. עם ה׳ או עם משה, ויתכן להיות הלמ״ד בעבור משה וישראל והטעם על המכות וטביעת פרעה:

כי הוציא ה׳. השם שנודע למשה כי על האותות יצאו:

ב ויקח. אמר הכתוב אשת משה, ולא אמר בתו, בעבור כי משה נכבד מבית אביה:

אחר שלוחיה. י״א אחר שנתן לה רשות במלון ללכת לבית אביה בשובו לבדו אל ארץ מצרים ויש אומרים אחר ששלחה דורונת אליו כמו שלוחים לבתו (מ״א ט טז):

ג ואת. דע כי אנשי לשון הקדש שומרים הפעלים במתכנתם בכל הבנינים, ואינם חוששים לשמור שמות בני אדם על כן אל תתמה שאמר גרשום בעבור שגר שם כי הנה קין (ברא׳ ד א) בעבור קניתי, ואינו נכון בדקדוק, וקשה מזה נח (שם ה כט) מגזרת ינחמנו ופעם יהפכו השם כמו חושים (שם מו כג) הוא שיחם (במד׳ כו מב), ונקרא יעבץ (דה״א ד ט) בעבור שילדתהו אמו בעוצב, גם יחסרו אות ממנו כמו מעכה הוא מיכה, והפך זה יוב (ברא׳ מו יג) הוא ישוב (במד׳ כו כד), ורבים אמרו כי כן שמואל (ש״א א כ) מגזרת שאלתיהו והישר בעיני כי שורק תחת חולם כמו תְּחוּ (ש״א א א) תיח (דה״א ו יט) וצוף (ש״א א א) וצוּפַי (דה״א ו יא) נון (למטה לג יא) ונון (דה״א ז כז), והנה שמואל מגזרת שמו אל, וקראתי אמו בשם אל, כי נתנו לה כאשר שאלה, ואל תתמה איך יקרא שם אדם בשם אל, כי הנה כמוהו צורי שדי (במד׳ ז לו) ורבים ככה, ולפי דעתי כי כן שם המזבח שבנה משה ה׳ נסי (למעלה יז טו) וככה שם המשיח ה׳ צדקנו (ירמיה כג ו), והגאון אמר כי השם דבק עם מלת יקראו ושם המשיח הוא צדקנו, והנה הוא מטעם בעל הטעמים ששם טרחא במלת יקראו כי הפרש גדול יש בין ויקרא בשם ה׳ (ברא׳ יב ח) הכתוב באברהם שהטרחא במלת ויקרא ובין ויקרא בשם ה׳ (למטה לד ה) הכתוב בספר משה כאשר אפרש במקומו:

ד **ושם האחד.** מנהג לשון הקדש לאמר פעמים ככה השני ופעמים האחד כמו ושם האחד בוצץ ושם האחד סנה (ש״א יד ד):

ותחסר מלת אמר, אחר כי אלהי אבי בעזרי, ואין כתוב כי אמר אלהי אבי, כי המלה שבה למעלה, כי אמר גר הייתי כמו כי הפרני אלהים (ברא׳ מא נב) וכבר פירשתי למה קרא שם הקטן אליעזר:

ה **ויבא.** הזכיר הכתוב דרך מוסר בבואו אל משה, כי יתרו הולך בראשונה ואחריו בני משה אחריהם האשה כמשפט:

אשר הוא חנה שם. כי ימים רבים חנה שם:

ו **ויאמר.** וכבר אמר אל משה לפני בואם על ידי שליח או באגרת כתובה אני חותנך יתרו, ואשתך שהיא העיקר, ושני בניה הבאים עמה:

ז **ויצא, לקראת חתנו.** בעבור כבוד יתרו וחכמתו, ולא לאשתו ובניו, כי אין מנהג לאדם נכבד לצאת לקראת אשתו או בניו:

וישתחו. דקדוק וישתחו קשה, ידענו כי שרשו מבעלי הה״א באחרונה, והנה הוי״ו במקום ה״א, כוי״ו ״שלו הייתי״ (איוב טז יב) שאמר ממנו לא שלותי (שם ג כו), והנה כאשר אמרו לשון יחיד וישתחו, היה ראוי להיות וישתחוה כי התי״ו מבנין התפעל כמו, והאיש משתאה לה (ברא׳ כד כא), כי משפט אותיות השיניים אם היה אחד מהם פ״א הפועל, והיה האות אשר לפניהם תי״ו התפעל, והנה בעבור שהחליפו הה״א בוי״ו במלת וישתחו הניחו וי״ו הראשון שאינו סימן לשון רבים תחת ה״א השרש והעלימו הוי״ו ואמר וישתחו, ובעבור היות הוי״ו בסוף המלה סימן לשון רבים כאשר הוא נעלם, כמו למה תתראו (ברא׳ מב א), והנה היה נראה מלת וישתחו בהעלם הוי״ו שהוא סימן לשון רבים ע״כ הוצרכה להיות המלה מלעיל להפריש בינה ובין מנהגם בלשון רבים:

ולפי הסברה כי היוצא הוא המשתחוה זה לזה:

וקראו הכתוב רעהו בעבור גודל מעלתו בחכמה:

ויבאו האהלה. שהוא ידוע שהוא אהל משה:

ח **ויספר.** זה הפסוק יורה על פירוש משה ולישראל בעבורם:

התלאה. מגזרת ונלאו מצרים (למעלה ז יח) והתי״ו נוסף והטעם צרה שילאה אדם לסבלה או להגידה, והטעם על רדיפת מצרים בים, וביאת עמלק, וצמאו, ומכולם הצילם ה׳:

ט **ויחד.** מגזרת חדוה, והיה ראוי להיותו על משקל וַיִּפְתְּ בסתר לבי (איוב לא כז) וַיִּשְׂבְּ ממנו שבי (במד׳ כא א) רק נפתח החי״ת בעבור שהוא מן אות הגרון, ונשאר הדל״ת דגוש כאשר היה, ולא אדע בכל המקרא אות דגוש בסוף המלה, רק אם היה בג״ד כפ״ת שיתחברו שני שואין שהם בסוף כמו וַיִּשְׂבְּ ממנו (שם) וַיִּשְׂבְּ מן היין (ברא׳ ט, כא), רק עם אחד מהמלכים לא מצאנוהו דגוש רק פתח והם שנים ״וַיִּחַדְּ יתרו״ ואל יְחַד בימי שנה (איוב ג ו):

י **ויאמר יתרו ברוך ה׳.** שים לבך לדקדק זאת המלה, דע כי לא יבוא פעול רק מפעלים היוצאים, ואם מצאת אותו שהוא על משקל פעול, הסתכל אם מצאת לו פועל שהוא יוצא הוא באמת פעול, ואם לא יהיה כן הוא תאר וככה אם היה על משקל פועל ואין לו פעול מהבנין בעצמו ומתוך הגזרה, גם הוא תאר ואינו פועל כלל כמו שָׂמֵר הפועל הוא שׁוֹמֵר והפועל הוא עושר שָׂמוּר לבעליו (קהלת ה יב), והנה מצאנו הולך, עומד, יוצא, וכל אלה יראו פועלים, כי הם על מתכונת שומר, ובעבור שהגזרה מהפעלים העומדים, כי לא יאמר ממנו הלוך, עמוד, יצוא, והנה אין לנו פעול על כן אמר כי הולך הוא (במד׳ כב כב) תואר ואינו פועל, מצאנו עצום (שם שם ו) והוא יראה פעול, כי הוא על משקל שמור, וכאשר חפשנו זו הגזרה מצאנו וירבו ויעצמו (למעלה א ז) מהפעלים העומדים, כי היוצא יהיה מהבנין הנוסף וַיַּעְצְמֵהו מצריו (תה׳ קה כד), והנה לא נוכל לומר עוצם, על משקל שומר, מענין עצמה (ישעי׳ מ כט) רק מענין אחר, ועוצם עיניו מראות ברע (שם לג טו), והנה מצאנו מלת ברוך על משקל שמור והנה חפשנו בכל המקרא, ולא מצאנו מזה הענין בבנין הקל רק מענין אחר, והוא וַיְבָרְךְ על ברכיו (דה״ב ו יג) גם הוא פועל עומד לא יבוא ממנו פעול כלל, והנה מלת ברוך תואר כמו עצום מהבנין הקל, א״ר מרינוס, ברוך הוא תואר מבנין הדגוש, והיה הרי״ש ראוי להדגש ככל הגזרה כמו, ברך נבות (מ״א כא יג) והוא על משקל כדוב שַׁפּוּל (הושע יג ח) ולא דבר נכונה, כי כל תואר כמו שכול, וגבור, ושכור, לא ישתנו לסור הדגוש בסמיכת היחיד, או בלשון רבים, כמו ויהרג זכרי גבור אפרים (דה״ב כח ז) הוי גבורים (ישעי׳ ה כב), והנה עומד כנגדו בוא ברוך ה׳ (ברא׳ כד לא) ברוכים אתם לה׳ (תה׳ קטו טו):

אשר הציל אתכם. אמר למשה ולאהרן שהיו שלוחים לשם, ועל ידם באו המכות לפרעה ולמצרים, על כן אמר מיד מצרים ומיד פרעה ואחר כן ברך השם אשר הציל את העם מתחת יד מצרים במצרים ובבקיעת ים סוף:

יא **ופי׳ עתה ידעתי.** פירשתיו בפרשת שמות בפסוק ואמרו לי מה שמו:

וטעם כי בדבר. בעבור הדבר שזדו המצרים על עם ישראל וכן הזכיר למעלה ״ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים״ ה׳ שעושה דין על שהעבידו אותם בפרך

וכן כתוב כי ידעת כי הזידו עליהם (נחמיה ט י) כאדם שיעשה בזדון רצונו, וכבר כתוב כי ידעתי את מכאוביו וארד להצילו מיד מצרים (למעלה ג ז ח):

יב **ויקח עולה וזבחים.** הם השלמים:

וטעם לאלהים, כי עתה יחל להיות לו השם הנכבד לאלהים:

ויבא אהרן וכל זקני ישראל. ואין צורך להזכיר משה כי באהלו היו:

לאכל לחם. שלמים:

וטעם לפני האלהים. כי אהל משה היה לצד מזרח אהל מועד:

יג **ויהי ממחרת.** לביאת יתרו:

וישב משה. כמנהגו:

מן הבקר עד הערב. דע כי בקר האמת הוא כזרוח השמש, גם יקרא בקר בעלות עמוד השחר שיחל להראות אור בעבים, כמו שכבר זכרתי וזה הבקר הוא על דרך מקרה והערב האמיתי הוא בשקוע השמש, גם יקרא ערב על דרך מקרה עד עריבת האור וכן אמר דוד תזרח השמש יאספון (תה׳ קד כב) ואחריו כתיב, יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב (שם פ׳ כג) על כן מערב עד ערב תשבתו שבתכם (ויקרא כג לב) והיה ראוי להיות מערב האמת עד ערב האמת רק חכמינו ז״ל הוסיפו מחול על הקדש, ואמרו כי יציאת יום השבת תהיה עד צאת הכוכבים, והנה ראוי להכניס השבת מן התורה מהשקע השמש, וכל חכמי התולדות וכל חכמי המזלות מודים, כי גבול היום מרגע היות עגולת השמש כנגד שטח הארץ בכל מקום, וזהו מעת צאתו עד בואו:

יד **וירא, את כל אשר הוא עושה לעם.** שהוא מעמידם מערב עד בקר:

ורבינו שלמה אמר בעבור שמשה יושב לבדו וישראל נצבים ואין זה דרך מוסר ואין ספק כי מעלת משה גדולה לומר ככה כי הנה אהרן שהיה גדול לכל ישראל, והיה גדול בשנים ממשה הוא אומר לו בי אדני (במד׳ יב יא) ומשה עשה הדרך הנכונה, כי השופט יושב ובעלי הריב עומדים, וכן כתוב, ועמדו שני האנשים אשר להם הריב (דבר׳ יט יז) ולא אמר לו מדוע רק בעבור שהוא יושב למשפט לבדו ואין לו שופטים אחרים שיעזרוהו ואמר רבי מרינוס, כי מלת מדוע, כמו מַלָּכֶם (ישעיה ג טו) מַזֶּה בידיך (למעלה ד ב) כי כל אחת שתי מלות וככה מלת מדוע מה דעתך לעשות ככה:

טו **ויאמר.** השיב משה אני עושה שני דברים, האחד כי יבא אלי העם לדרוש אלהים, והטעם לדרוש תורתו, והדבר השני, כי יהיה להם דבר בא אלי והשיב על האחרון תחלה ושפטתי בין איש ובין רעהו, והודעתי את חקי האלהים לדורש:

יז **ויאמר לא טוב הדבר אשר אתה עושה.** בעיני, ונתן טעם לדבריו, והוא נבול תבול, מגזרת ועלהו לא יבול (תה׳ א ג) כאלה נובלת עליה (ישעי׳ א ל) כי הטעם שיפול מעצמו כנבול עלה דרך משל ומלת גם כמוה, גם כי כבד ממך הדבר:

יח **עשהו.** מלה זרה בדקדוק, ובאה על דרך לשמרהו, כי לא מצאנו ה״א נראית בגזרת עשה:

יט **עתה שמע בקלי איעצך.** אתן לך עצה:

דע כי מלת אלהים הוא שם תואר כאשר פירשתי רק בעבור שידברו בה הרבה, יחשבו זה שם התואר כאילו הוא שם עצם, אלהים יראני בשוררי (תה׳ נט יא) בראשית ברא אלהים (ברא׳ א א) ורבים ככה, על כן שמוהו חכמינו ז״ל שם מן השמות שאינם ראוים להמחק:

וטעם ויהי אלהים עמך. שהשם יעזרך אם תעשה ככה ואמר לו בסוף הדברים שיקח רשות מאת השם על העצה הזאת, וזהו אמרו וצוך אלהים ואין ספק כי כן עשה:

וטעם היה אתה לעם. בעבור העם:

מול האלהים. מפאת השם:

והבאת אתה את הדברים. אם הם קשים, ואלה הדברים הם שאמר משה בתחלה, כי יהיה להם דבר בא אלי (פ׳ טז) ופי׳ זה אחר כן את הדבר הקשה יביאו אליך:

כ **והזהרת.** הדרך השני שאמרת, אתה חייב ללמדם ולהורותם מספקות, כי טורח גדול הוא להודיע כל המעשה אשר יעשון וטעם והזהרת מן ולא נזהר (יחז׳ לג ה) וטעמו נשמר:

אתהם. שתי מלות:

והוא להזהירם על מצות עשה, ועל מצות לא תעשה הקשורים בלב שהוא העיקר כמו לאהבה השם ולדבקה בו, וליראה מפניו, וללכת אחריו ולמול

ערלת הלב ולא ישנא אחיו, ולא יקום ולא יטור, וכן אמר משה בפיך ובלבבך לעשותו (דבר׳ ל יד) ורבים ככה:

ילכו בה. כמו אשר ילכו בה:

ואת המעשה אשר יעשון. זה מצות עשה למעשה, ורובם אינם מצות עשה עומדות בעצמם, כי אם לזכר כמו השבת והמועדים ופדיון הבן ואהבת הגר וציצית ותפילין ותפלה ומזוזה גם שעטנז, ורבים אחרים, ובמקומם אפרשם:

כא **ואתה תחזה.** כבר הודעתיך כי אנשי לשון הקדש אינם שומרים המלות רק הטעמים על כן לא נחפש על חסר ומלא כאשר אפרש עוד והנה הזכיר יתרו אנשי חיל שיש להם כח לסבול טורח ולא יפחדו מהם והנה כנגד אנשי חיל אמר משה כשהוא מספר הדבר הבו לכם אנשים (דבר׳ א יג) כמו בחר לנו אנשים (למעלה יז ט) כלם אנשים (במד׳ יג ג):

ואמר יראי אלהים, שאין להם יראה מאדם רק מהשם לבדו, וכנגדם אמר משה, חכמים ונבונים (דבר׳ א יג) כי לא יתכן להיות ירא שמים כראוי רק מי שהוא חכם:

ואמר יתרו אנשי אמת, שאינם כזבנים: **שונאי בצע.** ממון והם נודעים ככה למראה עיני אדם, וכנגדם אמר משה, וידועים (דבר׳ א יג):

שרי אלפים. יש לתמוה, אם פי׳ אלה השרים כמשמעם, יהיה מספרם יותר משבעים אלף וט׳ אלפים וזה רחוק מאוד להיות שרים רבים כאלה, והכתוב אמר, בפשע ארץ רבים שריה (משלי כח ב), ועוד איך יתכן להיות שמינית המחנה ראשי שבטים, כי כן אמר משה, ואקח את ראשי שבטיכם (דבר׳ א טו) ותמצא בהם כל המדות הטובות הנזכרות, והם מיוצאי מצרים שלמדו מעשיהם, וכתוב כמעשה ארץ מצרים (ויקרא יח ג), והנה דור המדבר שלמדם משה מ׳ שנה, ולא הוצרכו לעשות אומנות כי לחמם נתן, ומימיהם נאמנים, והמן מפקח, הפך המינים שהתאוו מה שאין רגילים לאכול במצרים, ומשה אמר להם בשנת הארבעים, ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת (דבר׳ כט ג) והנה יש לתמוה, איך ימצא המספר הנזכר שיהיו כולם חכמים ונבונים, והנכון בעיני, כי שרי אלפים הם שתחת ידם אלף איש עבדיו או נעריו או שכיריו אולי אלה הם ראשי השבטים, והיה מספרם שנים עשר, ושרי המאות הם רבים, ושרי חמשים, כדרך וחמשים איש רצים לפניו (ש״ב טו א):

כב **ושפטו.** את הדבר ומה שלא ידעו הם לשפוט תשפטנו אתה, ואם אתה לא ידעת, והבאת אתה את הדברים אל האלהים:

כג **וי״ו ויכלת.** כפ״א רפה בלשון ישמעאל אם תעשה את הדבר הזה, ויתן לך השם רשות לעשותו אז תוכל לעמוד והנה מלת עמוד שם הפועל, כמו עמוד פתח האהל (שופ׳ ד כ) גם פשטה וערה וחגורה על חלצים (ישעי׳ לב יא):

וטעם וגם כל העם הזה, כי בעלי הריב שהיו נצבים לפניו, יש מהם שלא יוכל לדבר אליך לשפטם והנה בשובם לאהליהם תתחזק המריבה ביניהם, רק עתה יבא כל אחד על מקומו שהוא אהלו בשלום:

כד **וטעם וישמע.** הזכיר עצת יתרו ולא הזכיר עצתו שהוא הוסיף על עצת יתרו, והוא ששם שוטרים על השבטים לעשות מה שיצוו השופטים, וכן כתוב ושוטרים לשבטיכם (דבר׳ א טו) וכתוב, שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך (שם טז יח):

כה **ויבחר משה אנשי חיל.** שהיה דבר ברור ולא הזכיר יראי אלהים כי הוא לבדו ידע לבב אנוש ומשה אמר כי בחר לנו אנשים חכמים כי יוכל לדעת זה רק יש חכם שאיננו ירא שמים והזכיר ידועים שהם למראה העין, ולא הזכירם עתה כי אחז דרך קצרה:

כו **ישפוטו הם.** כמו ישפוטו בשורק תחת חולם כמו וגם לא תַעבורי מזה (רות ב ח) כמו ולא תעבוֹרי, ור׳ שלמה רצה להפריש ביניהם ולא עלתה בידו ונוכל לומר דרך דקדוק, כי ראינו חָדְלוּ פרזון בישראל חָדֵלוּ (שופטים ה ז) בדגשות הלמ״ד בעבור שהוא באתנח, הרים נָזֹלוּ (ישעי׳ סג יט) בסוף פסוק, ואמר תְהָתֵלּוּ בו (איוב יג ט) כי חשבוהו כמו סוף פסוק, כי מלת ״בו״ דבקה היא עם ״תהתלו״ ותנועה אחת לבדה וככה יִשְׁפְּטוּ הם, כמו יִשְׁפּוּטוּ בעבור שיש להשיב כי אין כח האתנח ככח סוף פסוק ״בו״, הנה עמים תחתיך יִפְּלוּ (תה׳ מה ו) ה׳ על יְמִינְךָ (שם קי ה) טוב עשית עם עַבְדְּךָ (שם קיט סה) ורבים כאלה, וככה לא ימצא בסוף פסוק:

כז **וישלח.** דרך כבוד כמו ואברהם הולך עמם לשלחם (ברא׳ יח טז):

פרק יט

א **בחדש השלישי.** לא ידענו טעם ביום הזה אם לא יהיה פי׳ ר׳ משה נכון, שהוא ראש חדש כמו מחר חדש (ש״א כ יח) והזכיר הכתוב זה כי אחר ימים מועטים ליום חנותם היה מתן תורה אולי יום אחד עלה אל השם וירד ודבר עם ישראל וביום השלישי לחדש עלה פעם אחרת להשיב אל השם דברי

העם, ושם נאמר לו כי ביום השלישי יהיה מתן תורה, וכל זה מדרך הסברא, כי על הקבלה נסמוך שבששה בסיון נתנה התורה ועל דרך העבור, יום ששי בשבוע היה אם לא היה חדש אייר מעובר אולי טעם ביום הזה כי רחוק מרפידים ובין הר סיני היה רב יותר ממרחק כל מסע:

ב **ויסעו.** וכבר נסעו מרפידים, כאשר הראיתיך רבים כאלה:

ויחנו במדבר. הוא מדבר סיני הנזכר:

וטעם ויחן שם ישראל, אחר שאמר ויחנו במדבר, כי ראשי המטות והזקנים חנו נגד ההר בעבור כבודם, על כן הזכיר ויחן כי מועטים היו, כי כפי מעלתם עמדו ביום מתן תורה סביב הר סיני כאשר אפרש ורבינו שלמה אמר כי כנגד ההר מזרח והנה כתוב מנגד סביב לאהל מועד יחנו (במד׳ ב ב) שהוא מארבע הפאות, כי כאשר יסעו הדגלים כן יחנו:

ג **ומשה עלה.** הזכיר למעלה נגד ההר והנה הטעם ומשה עלה אל הר האלהים:

וטעם ויקרא אליו השם וכבר קרא אליו השם כי בלא רשות לא עלה:

והזכיר מן ההר, כי לא עלה למעלה מההר, כי שם דבר עמו השם ואל יקשה עליך בעבור שאמר אח״כ, וירד ה׳ על הר סיני (למטה פ׳ כ) כי הזכיר זה כנגד כל ישראל לראותם הענן והאש, כי כן כתוב, ודבריו שמעת מתוך האש (דבר׳ ד לו):

וטעם לאמר כי קראו העם לומר כה תאמר לבית, והטעם דבר כולל לבית יעקב אלה הנמצאים היום ובניהם אחריהם:

ותגיד לבני ישראל הם הזקנים והם יגידו לכל העם וכן כתוב ויבא משה ויקרא לזקני העם (פ׳ ז) ואחרי כן כתוב ויענו כל העם יחדו (פ׳ ח):

ומלת בית פרשתיו:

ד **אתם ראיתם.** הנקמות שעשיתי במצרים בעבורכם ונשאתי אתכם ממצרים כאלו הייתם נשואים על כנפי נשרים כי הנשר יגביה למעלה מכל עוף והכל מפחדים ממנו והוא לא יפחד על דרך כנשר יעיר קנו (דבר׳ לב יא) שיוליך גוזליו לאט גם דבר הענן כמו יפרוש כנפיו (שם שם):

ואביא אתכם אלי, שכבודי ירד בהר הזה והוא הר הקדש והנה אמר משה, תעבדון את האלהים על ההר הזה (למעלה ג יב) והוא נוה קדשך:

ה **ועתה אם שמוע תשמעו בקלי.** לעשות מצותי, ושמרתם הברית שאכרות עמכם והוא הברית שכרת משה עם ישראל אחר מתן תורה בבנותו המזבח כאשר אפרש במקומו בראיה גמורה:

ומלת סגולה דבר נכבד ונחמד ולא ימצא אחר כמוהו:

וטעם כי לי כל הארץ דבק עם מכל העמים, כמו כי לי כל עמי הארץ, וזהו ואבדיל אתכם מכל העמים להיות לי, ורבי מרינוס אמר, כי פי׳ כי לי כל הארץ אעפ״י כי שלי כל הארץ וכמוהו לפי דעתי כי עם קשה עורף הוא (למטה לב ט) רפאה נפשי כי חטאתי לך (תה׳ מא, ה):

ז **ויבא משה.** אל מחנה ישראל, ואין צורך להזכיר כי ירד:

וישם לפניהם. כמו וזאת התורה אשר שם משה (דבר׳ ד מד), ואמר הגאון כי הוא על דרך שימה בפיהם (שם לא יט) והטעם תורה שבע״פ שהוא פי׳ התורה שבכתב:

ח **יחדו.** הוא מלה יחידה במקרא בדקדוק בעבור תוספת הוי״ו ויפת אמר כאדם יחיד לבדו, לא יהיה משנה שם:

והזכיר וישב, ואין צורך להזכיר ויעל, כי הכתוב אחז דרך קצרה:

ט **ויאמר.** אחר שאמר וישב משה, מה טעם לומר ויגד משה את דברי העם אל ה׳, דע כי פסוקים רבים בתורה שהיו ראוים להיותם מוקדמים, והנה פירושם וכבר היה כך וכך, כמו ויצר ה׳ אלהים (ברא׳ ב ז) וכבר יצר, ויצמח ה׳ אלהים (שם שם ט) וכבר הצמיח, ויאמר בת מי את (שם כד כג) וכבר אמר, וכן כתוב ״ואשאל אותה ואומר״ ואחר כך ואשים הנזם על אפה (שם שם מז) ותאמר אל העבד (שם שם סה) וכבר אמרה אל העבד, אז ותפול מעל הגמל (שם שם סד) ואין צורך להאריך, והנה זה ויגד משה, וכבר הגיד ולא הזכיר הכתוב מה הגיד, ומלת הגיד לעולם על דבר חדש שלא הזכירו והנה איננו דבק עם וישב משה ומתשובת השם שאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן למדנו מה הגיד, ועוד מצאנו זה הדבר מפורש בדברי משה כאשר אפרש, דע כי מצרים והודו הם מבני חם, ואלה סומכין על אלה, ואנשי הודו אינם אוכלים בשר, וכך היו עושים המצרים, ולא נשתנו מזה המנהג רק בעבור שהתגבר עליהם מלכות ישמעאל ושבו לדתו, וחכמי הודו נותנין ראיות כפי מחשבתם, כי לא יתכן שידבר השם עם אדם וחי וישראל היו במצרים והיו בהם אנשים על דעת האמונה הזאת והיתה נבואת משה בספק אצלם ואין טענה ממלת ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו (למעלה יד לא) כי כתוב וירא ישראל ולא כל ישראל, ואילו היה כתוב כל ישראל, ידבר על הרוב כמשפט הלשון, כמו וימת כל מקנה מצרים (למעלה ט, ו) ואחר כן כתוב, שלח העז את מקנך (שם שם יט):

והנה טעם אנכי בא אליך, תשובה על דברי משה שהגיד לו כן:

וטעם בעב הענן. ברדת השם על ההר:

ובדברי עמך. עשרת הדברים אז יאמינו כי נכון הוא שידבר השם עם אדם וחי:

וטעם וגם בך יאמינו. שאתה נביא, ויוסר הספק ממחשבותם והנה כתוב מפורש, היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי (דבר׳ ה כא), ועוד כתוב שם כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי (שם שם כג), ושם כתוב קרב אתה ושמע (שם שם כד) וזהו וגם בך יאמינו לעולם:

י **ויאמר, וקדשתם היום ומחר.** הנה הרחיב להם זמן להתקדש שאר זה היום ומחר:

וטעם וקדשתם. שירחצו במים, ויורו על זה וכבסו שמלותם כדרך ואם לא יכבס ובשרו לא ירחץ (ויקרא יז טז) ע״כ אמר משה אל תגשו אל אשה מעתה, שיהיו קדושים ולא טמאים, ומי שנגש אל אשה יתקדש, כדרך, והיא מתקדשת מטומאתה (ש״ב יא ד):

יא **והיו נכונים.** אולי לא יישן אדם בהם בלילה שישמעו קול ה׳ בבקר כדרך כהן גדול ביום הכפורים:

יב **והגבלת.** שים גבול בהר, ע״כ כמוהו, הגבל את ההר וקדשתו (למטה פ׳ כג) לשום גבול בהר והארכתי כל כך בעבור שאמר המשוגע שהפך בספרו דברי אלהים חיים, אמר כי רצה משה לומר הגבל את העם, ויצא מפיו ההר במקום העם:

כל הנוגע בהר. בגופו:

יג **לא תגע בו.** מלת ״בו״ שבה אל האדם הנוגע בהר והטעם לא יכנס אדם אחריו לתפשו רק יסקלוהו הרואים ממקום מעמדם מיד, ואם רחוק יורוהו בחצים:

ומלת יירה. משונה מרעותה כי משפט בעלי היו״ד להתחלף בוי״ו בעתיד בנין נפעל כמו ולא יִוָּדַע השבע (ברא׳ מא לא) יסרתני וָאִוָּסֵר (ירמי׳ לא יז) אולי עשו כך שלא תתערב עם גזרת למען **תורא** (תה׳ קל, ג) כי האלף והה״א נחים בסוף המלה, אין הפרש ביניהם במבטא:

אם בהמה אם איש לא יחיה. ולא העוף, כי לא יוכלו לקחתו כי יעוף מיד:

במשוך היובל. פי׳ כבש, ונקרא היובל כן, בעבור והעברת שופר תרועה (ויקרא כה, ט) כי שופר הוא מקרני הכבש, וכן כתוב במשוך בקרן היובל בשמעכם את קול השופר (יהושע ו ה) והתימה על האומרים, כי על קול השופר הולך וחזק מאד, משה ידבר במשוך היובל, כי קול השופר הוא פלא גדול, אין במעמד הר סיני גדול ממנו כי קולות וברקים וענן כבד גם הם נראים בעולם, וקול שופר לא נשמע עד יום עשרת הדברים והנה לא היה מקרן כבש:

אמר הגאון כאשר יתקע משה בשופר אז נתן להם רשות לעלות וזה היה אחר רדת משה ביום הכפורים וצוה לעשות המשכן:

המה יעלו בהר. אמר ר׳ שמואל בן חפני, כי טעם המה, אהרן ובניו ושבעים זקנים, שכתוב עליהם ״ואל משה אמר עלה את ה׳ אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל״ (כד א) ולשאר ישראל לא נתן רשות לעלות אל הר סיני, על כן אמר המה ולא אחרים ודבריו טובים בעיני כי הכבוד היה תמיד על ההר עד שנעשה המשכן דכתיב, וכבוד ה׳ מלא את המשכן (מ לד) אז דבר עם משה באהל מועד אולי אז תקע משה בשופר, ונתן לו רשות לעלות בהסתלק הכבוד:

יד **וירד, ויקדש.** כאשר פירשתי:

טו **היו נכונים לשלשת ימים.** טעמו ליום השלישי ולפי הפשט לא הוסיף יום אחד מדעתו והנה אתן לך שני עדים נאמנים ושניהם בספר הזה הנה כתוב, ויאסוף אותם אל משמר שלשת ימים (ברא׳ מב יז), ושם כתוב ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי (שם שם יח) וכתיב ובעוד שלשת ימים ישא פרעה (שם מ יט) ושם כתוב ויהי ביום השלישי יום הלדת (שם שם כ), וכן היו נכונים לשלשת ימים:

טז **וענן כבד על ההר.** לבדו היה וככה הקולות והברקים:

וטעם חזק מאד. יותר מכל קול השופר ששמעו:

ויחרד כל העם אשר במחנה. בעבור קול השופר:

יז **ויוצא משה.** טעם ויוצא מאהליהם לקראת האלהים שקבלו להיות השם היורד על הר סיני להם לאלהים:

ויתיצבו בתחתית ההר. מחוץ לגבול שהגבילם משה, והנה היו במעמד הר סיני כדרך שהציב משה בניהם בשנת הארבעים בכרתו ברית עמהם כי

בתחלה היו הבכורים הנגשים אל ה׳ ואחריהם ראשי שבטים הם הנשיאים, ואחריהם הזקנים ואחריהם השוטרים, ואחריהם כל איש ישראל, ואחריהם הטף ואחריהם הנשים, ואחריהם הגרים, ומשה ואהרן עברו הגבול והיו בהר קרובים אל הכהנים אעפ״י שלא דבר הכתוב זה מפורש כי הכתוב אחז דרך קצרה כי ידענו כי הם לא מרו פי השם, כי הנה כתוב, לך רד ועלית אתה ואהרן עמך (למטה פ׳ כד) ואמר משה, אנכי עומד בין ה׳ וביניכם (דבר׳ ה ה):

יח **והר סיני עשן כלו.** שי״ן עָשַׁן בפתח גדול כי הוא פועל עבר, ואל תתמה בעבור מלת עשן שאמר כְּעֶשֶׁן הכבשן והנה הזכיר ויעל עֲשָׁנו שהוא על משקל שָׁלָלוֹ זָהֳבו כי שמות משקלי השמות משתנים, ואמר שָׁגַר אלפיך (דבר׳ ז יג) וכל פטר שֶׁגֶר בהמה (למעלה יג יב) ואמר ואת הַבֹּשֶׂם ואת השמן (למטה לה כח) וקנמן בֹּשֶׂם (למטה ל כג) ועוד אמר אריתי מורי עם בָּשָׂמִי (ש״ה ה א), ואלו היה מגזרת בֹּשֶׂם היה ראוי להיות בקמץ חטף תחת הבי״ת בָּשְׂמִי, כמו מִקְדָּשִׁי, ואלו היה מגזרת וקנמן בֹּשֶׂם היה ראוי להיות בפתח הבי״ת כמו מִשְׁמָן שַׁמְנִי וְשַׁמְנִי וקטרתי (יחז׳ טז יח) או בחירק כמו מְצָדָק צְדָקִי, והנה עם בָּשָׂמִי בלא תוספת יו״ד הוא בֹּשֶׂם בשני קמצין כמו שָׁלָל זָהב:

ויחרד כל ההר מאד. הפך המנהג, כי ההרים לא ימושו רק על דרך משל אמר, וירגזו ההרים (ישעי׳ ה כה):

יט **ויהי קול השופר.** מנהג כי קול השופר שבתחילה יהיה יותר חזק, וזה היה להפך, אולי עשה כן השם שלא היה חזק בתחלה שלא יצא לבם מהפחד:

משה ידבר. לדעת הגאון, כי השם פעם מעביר קול השופר אז היה משה מדבר בקול גדול והשם יעננו בקול כדרך וישמע את הקול מדבר אליו (במד׳ ז פט) ועל זה כתוב, בעבור ישמע העם בדברי עמך וכבר אמרתי לך כי לפי דעתי בדברי עמך על עשרת הדברים ידבר:

וטעם משה ידבר דבק אל קול השופר כי נשמת משה היתה דביקה בשם, כי משה היה מדבר בתחתית ההר עם השם לשאול לו והכתוב לא גילה מה היה שואל, והשם עונהו בקול שהיה משה שומעו, ולא היה קול השופר אעפ״י שהיה חזק, מונע אותו לשמוע הקול ובעבור זה כתוב אחריו, ויקרא ה׳ למשה בקריאת קול לעלות אל ראש ההר ששם ירד כבוד ה׳:

כ **וירד ה׳.** עתה אומר כלל שישען לבך עליו עד שאגיע בע״ה בפרשת כי תשא, כי שם אבאר לך דברים עמוקים באר היטיב, דע כי נשמת האדם עליונה ונכבדת והיא מהעולם האמצעי, והגוף מהעולם השפל, ואין מדבר בעולם השפל רק אדם לבדו, גם שומע הוא האדם שהמדבר אליו הוא רוצה להבינו מה שיש בלבו, ולא יוכל המשכיל לחדש לשון רק הידוע הנמצא, וכל הלשונות בנויות על מתכונת דמות אדם שהוא מורכב מהנשמה שאינה גוף, ומגוף שהוא מורכב מד׳ שרשים, והנה כאשר ידבר האדם לאדם בדברי אדם בלשון שהוא יודע יבין דבריו, ודמותם במתכונתם, ואם ירצה לדבר על שפלים מבני אדם יצטרך להגביה מעלתם ולשומם כדמות בני אדם עד שיבין השומע, ע״כ שמו ראש לארץ, וראש לעפרות תבל (משלי ח כו), ופה ותפתח הארץ את פיה (במד׳ טז לב), גם ירך, מירכתי ארץ (ירמי׳ ו כב), ואמר יד הירדן (במד׳ יג כט), בלב ים (למעלה טו ח), ורבים ככה, והנה הכל בדברי משל, כי אין לים לב, ועוד כי ישימו אבר מן הגוף כדמות כל הגוף, ואמר מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא) ורבים ככה, וכאשר יבקש האדם לדבר על נכבדים ממנו שהם מהעולם העליון, מוריד מעלתם עד שידמה לאדם, כאילו הם דמות אדם, כדי שיבין השומע, אמר והאיש גבריאל (דניאל ט כא) וזרעותיו ומרגלתיו, וקול דבריו כקול המון (שם י ו) והדרך הזאת תפשו בעליון העליונים, אמר, וכובע ישועה בראשו (ישעי׳ נט יז) כי פי ה׳ דבר (שם א כ) עיני ה׳ אל צדיקים, ואזניו אל שועתם, פני ה׳ בעושי רע (תה׳ לד טז יז), ותחת רגליו (למטה כד י) ועל זה הדרך, וירד ה׳, ויעל אלהים (ברא׳ יז כב) כי הכל מלא כבודו, ובפ׳ כי תשא אתן לך משל שתוכל להבין טעם הירידה והעלייה:

וטעם ויקרא. שקראו השם כדי שיראו ישראל גודל מעלת משה שהגיע לראש ההר ששם הכבוד ודבריו ישמעו מתוך האש שיש שם:

כא **רד העד בעם פן יהרסו.** כל אחד מקום מעמדו, והם חושבים כי לכבודי יעשו כן מרוב תאותם לראות כבודי ע״כ אמר משה ״לראות״:

ומלת בעם. מושכת אחרת וכן הוא ונפל ממנו עם רב:

כב **וגם.** הם הבכורים, אעפ״י שהם קדושים, ככתוב קדש לי כל בכור (למעלה יג ב) יוסיפו להתקדש עוד במחשבתם:

וטעם הנגשים אל ה׳. שהם בתחלת הגבול או טעמו שהם הקריבו עולות על המזבח שבנה משה בחלישת עמלק, גם הם יקריבו במזבח הברית, שבנה ותקן משה בתחתית ההר ששם עמדו כל ישראל לשמוע קול השם:

כג **ויאמר לא יוכל העם לעלות.** אמר הגאון כי שנים רבות חשב בזה הפסוק ולא ידע טעמו עד שראה בספר מוסרי מלכי פרס שאין רשות לשליח לומר למלך עשיתי שליחותך עד שיצונו לעשות דבר אחר אז יאמר לו, ולפי דעתי בעבור שאמר לו השם ״פן יהרסו אל ה׳ לראות״ לא ידע משה אם צריך להזהירם שלא יראו, כי כבר הזהירם על הגבול שלא יעברו אז אמר לו השם לך רד כאשר צויתיך שתעיד בהם, כי היו צריכין ישראל שיעיד בהם שנית:

כד **ויאמר, ועלית אתה ואהרן עמך.** למעלה מעט מהגבול שלא ירחק מישראל כי עתידים הם לומר לך ככלות השם לדבר עשרת הדברים דבר אתה עמנו ונשמעה (למטה כ טז), והנני משיב לו על שאלתו כי לא אמר לו שיזהירם שלא יראו אותו אך שלא יעברו הגבול, כי הם צריכים שיזהירם הוא בשעת

מעשה שישמעו ושישמרו נפשם:

כה **וירד משה אל העם ויאמר אליהם.** ובהשלימו לומר להם, ועלה הוא ואהרן לפנים מהגבול אל ההר, מיד דבר השם:

פרק כ

א **וידבר אלהים.** יש שאלות קשות בפרשה הזאת, אמרו רבים כי השנים הדברים לבדם אמר השם ועדותם שכתוב בדבור ראשון, אנכי ה׳ אלהיך (פ׳ ב), ובשניה, כי אנכי ה׳ אלהיך אל קנא (פ׳ ה) ובשלישי כתוב את שם ה׳ אלהיך (פ׳ ז), גם, את אשר ישא את שמו לשוא (שם) ולא אמר שמי, וברביעי, כי ששת ימים עשה ה׳ וגו׳, על כן ברך ה׳, (פ׳ יא), ובחמישי אמר אשר ה׳ אלהיך נותן לך (פ׳ יב), ויש לשאול איך יספר דבור אנכי בעשרת הדברים, כי הוא הַמְצֻוֶּה, והנה איננו מצות עשה, ולא מצות לא תעשה ושאלות קשות מאלה, והנה אנחנו קראנו זו הפרשה שהיא פרשת וישמע יתרו ראשונה, ופרשת ואתחנן שניה, והנה ראינו כי מתחלת אנכי ועד סוף, את אשר ישא את שמו לשוא (פ׳ ז) אין שנוי בין שתי הפרשיות, ומתחלת זכור עד סוף עשרת הדברים, שנוי בכל מקום, בראשונה זכור (פ׳ ח), ובשנית שמור (דבר׳ ה יב) גם שם באחרונה תוספת, כאשר צוך ה׳ אלהיך, (שם שם טז), בראשונה, ובהמתך (פ׳ י) ובשניה תוספת, ושורך וחמורך (דבר׳ ה יד), והקשה מכל אלה, כי בראשונה כתוב טעם שבת, כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ, ואמר עוד, על כן ברך ה׳ את יום השבת (פ׳ יא), ואלה הפסוקים אינם כתובים בשנית, רק טעם אחר, וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, ואמר באחרונה, על כן צוך ה׳ אלהיך לעשות את יום השבת (דבר׳ ה טו) בראשונה כתוב שכר כבוד אב ואם שהוא למען יאריכון ימיך (פ׳ יב) וכן בשני, רק הוסיף ולמען ייטב לך (דבר׳ ה טז), גם הוסיף בכבוד אב ואם, כאשר צוך ה׳ אלהיך (שם), בראשונה כתוב לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, לא תענה (פ׳ יג) בשניה כתוב לא תרצח, ולא תנאף, ולא תגנוב ולא תענה (דבר׳ ה יז), בראשונה כתוב עד שקר (פ׳ יג), ובשנית עד שוא (דבר׳ ה יז), בראשונה כתוב לא תחמוד בית רעך, לא תחמד אשת רעך (פ׳ יד), ובשנית ולא תחמד אשת רעך, ולא תתאוה בית רעך (דבר׳ ה יח), בראשונה אין כתוב ״שדהו״, ובשנית כתוב שדהו (שם) בראשונה עבדו ואמתו קודם שורו וחמורו, ובשנית שורו וחמורו לפני עבדו ואמתו, בראשונה כתוב ״וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר״, ובשנית את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם (דבר׳ ה יט), וכאשר חפשנו בדברי חז״ל מה אמרו על ככה, מצאנו שאמרו זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, וזה הדבור קשה מכל הקושיות שהוא לנו כאשר אפרש, וחלילה חלילה שאומר שלא דברו נכונה, כי דעתינו נקלה כנגד דעתם, רק אנשי דורינו יחשבו כי דבריהם כמשמעם ואיננו כן כאשר אפרש בסוף אחר שאזכיר הקושיות, ובאחרונה אפרש הדרך הישרה להסיר כל הקושיות והשאלות שבפ׳ הזאת, ולא יתכן שיאמר זכור ושמור בבת אחת רק במעשה נס, והנה נודה כי גם כאן יש לשאול, למה לא נכתב בראשונה זכור ושמור, וגם כן בשנית והנה מה נעשה באותם הפסוקים אם נאמרו בבת אחת כמו זכור ושמור, ולמה לא הזכירו זה חז״ל, כי יותר יש לתמוה איך נאמרו במעשה נס פסוקים רבים בבת אחת ואין טעמם שוה כמו שתי מלות שטעמם אחד ושוה שתהיינה נאמרות בבת אחת ואיך יאמר השם, כאשר צוך ה׳ אלהיך (דבר׳ ה טז), ועוד מתי צוה לפני זה המעמד על כבוד אב ואם, והנה אין כתוב בראשונה למען ייטב לך אם כן אמר זה ולא אמר זה, ואיך יאמר לא תנאף בוי״ו, וגם לא תחמד בית רעך (פ׳ יד), ובשנית ולא תחמד אשת רעך (דבר׳ ה טז), ועוד איך יאמר עבדו ואמתו ואחר כן שורו וחמורו, ויאמר בבת אחת הפך הדבר, ואין הדעת סובלת כל אלה הדברים, והקשה מכל מה שהזכרתי, כי כל פלא שנעשה ע״י משה יש למקצתו דמיון והמשכיל יבין, והנה זה הדבר הפלא ופלא, שהשים דבר זכור ושמור בבת אחת, והיה ראוי להיות זה כתוב ומפורש בתורה יותר מכל האותות והמופתים שנכתבו, ואם אמרנו אין דיבור השם כדיבור כל אדם, הנה איך הבינו ישראל דבור השם כי האדם אם ישמע זכור ושמור בבת אחת לא יבין לא זה ולא זה, ואפילו מלה אחת כמו זכור, אם לא ישמע הזי״ן לפני הכ״ף והרי״ש לא יבין מה דבר המדבר, והנה ידענו כי הרגשת העין נכבדת מהרגשת האזן, כי ידענו בראיות גמורות כי רגע הראות הברק לעין הוא רגע הרעם, רק העין ראתה מרחוק, והאויר מביא הקול אל האזן, והליכתו לאט, ולא יגיע אל האזן רק אחר עבור הרגע, והאותיות שהאדם מדבר בם, דמותם נכתב באויר על דרך מוצאם מהחמשה מקומות ולא על דרך המכתב שהוא ביד בן אדם, והנה כל אות הזי״ן נכנס באזן קודם כ״ף וי״ו רי״ש, והנה אם נאמר פלא היה שנאמר זכור ושמור בבת אחת איך תשמע האזן, ואם נאמר גם פלא היה שתשמע האזן שתי מלות בבת אחת, שלא כמנהגה לשמוע שתי אותיות למה לא הזכירו זה חכמים ז״ל שהוא כבד מן הדבור בבת אחת, ומה נעשה בקושיות הנשארות משנוי הפסוקים שאין טעמם אחד כמו זכור ושמור, והכתוב בשנייה ולא בראשונה, גם איך נתקן לא תחמד בית רעך, עם ולא תחמד אשת רעך גם ההפוכים ולא אוכל לפרש לך כל אלה עד שאפרש לך מוסר דרך לשון הקדש, והשם הוא עדי, ויודע סודי, כי לולי שהוצרכתי לפרש אלה הקושיות הייתי מחריש ולפני שאפרש אתקן דברי חז״ל:

אמר אברהם המחבר. משפט אנשי לשון הקדש פעם יבארו דבורם באר היטיב, ופעם יאמרו הצורך במלות קצרות שיוכל השומע להבין טעמם, ודע כי המלות הם כגופות, והטעמים הם כנשמות, והגוף לנשמה הוא כמו כלי, על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים, ואינם חוששים משנוי

המלות, אחר שהם שוות בטעמן, והנה אתן לך דמיונות, אמר השם לקין ארור אתה מן האדמה, כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כחה לך, נע ונד תהיה בארץ, (בראׁ ד יא יב) וקין אמר הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה (שם פׁ יד) ומי שאין לו לב שיחשוב כי הטעם אינו שוה בעבור שנוי המלות, והנה אמר אליעזר הגמאיני נא (שם כד יז) והוא אמר, ואומר אליה השקיני נא (שם פׁ מה), אמר משה, בכור השבי אשר בבית הבור (למעלה יב כט), וכתוב, בכור השפחה אשר אחר הריחים (שם יא ה), ומשה הזכיר התפלה במשנה תורה שהתפלל על ישראל בעבור העגל, ואינו דומה לתפלה הנזכרת בפׁ כי תשא למי שאין לו לב להבין, והכלל כל דבר שנוי כמו חלום פרעה, ונבוכדנצר, ואחריהם רבים תמצא מלות שונות רק הטעם שוה, וכאשר אמרתי לך שפעם יאחזו דרך קצרה, ופעם ארוכה, כך יעשו פעמים להוסיף אות משרת, או לגרוע אותו, והדבר שוה, אמר השם ותכלת וארגמן (למטה כה ד), ומשה אמר תכלת וארגמן (למטה כח ו), אמר השם אבני שהם (למטה כה ז), ומשה אמר, ואבני שהם (למטה לה ט), וכאלה רבים, ושניהם נכונים, כי הכתוב בלא ויׁוׁ אחז דרך קצרה, ולא יזיק, גם הכתוב בויׁוׁ לא יזיק, בעבור שהוסיף לבאר, והנה הויׁוׁ שהיא נראית במבטא הפה, אין אדם מבקש לו טעם למה נגרע, ולמה נכתב, ולמה נוסף, כי זה וזה נכון, והנה על הנראה שיבוטא בו לא יבקש עליו בכתב טעם, אׁכׁ למה נבקש טעם בנח הנעלם שלא יבוטא בו, כמו מלת ״לעולם״ למה נכתב מלא, או למה חסר, והנה בני הדור יבקשו טעם למלא גם לחסר, ואלו היו מבקשים טעם לאחד מהם או שמנהג היה לכתוב הכל על דרך אחד הייתי מחריש, והנה אתן לך משל, אמר לי אחד כתוב לרעי וזה כתוב, אני פלוני אוהבך לעולם, וכתבתי ״פלני״ בלא ויׁוׁ, ״אהבך״ גׁכׁ בלא ויׁוׁ, לעלם חסר, ובא ראובן ושאלני למה כתבת חסרים, ואני אין לי צורך לכתוב רק מה שאמר לי, ואין לי חפץ להיותם מלאים או חסרים, אולי יבוא לוי ויודיעני איך אכתוב, ולא ארצה להאריך, רק המשכיל יבין, ועתה אפרש לך השאלות הנזכרות:

דע כי עשרת הדברים כאשר הם כתובים בפרשה הזאת, השם אמרם כולם כי כתוב ״וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר״ ותחלתם ״אנכי״ וסופם ״וכל אשר לרעך״, וגם משה אמר כאשר הזכיר עשרת הדברים בשנית, את הדברים האלה דבר הׁ אל כל קהלכם (דברׁ ה יט) ואין הפסק ביניהם ועוד כאשר נכתבו כולם באצבע אלהים, כן אמרם השם כלם, והעדות שהביאו שהכתוב בדבור השלישי, והרביעי, והחמישי, אינו על דרך המדבר יש להשיב, אחרי שקבלת זה השם להיות לך לאלהים, עׁכׁ אמר לא תשא את שם הׁ אלהיך לשוא (פׁ ז), גם כי ששת ימים עשה הׁ (פׁ יא) ועוד כי משפט אנשי לשון הקדש לדבר ככה, כתוב, לא ילין חלב חגי (למטה כג יח), ואחריו כתוב תביא בית הׁ אלהיך (שם פׁ יט) ורבים כאלה, והאומרים כי דבור אנכי אינו מעשרת הדברים בזה נחלקו, יׁאׁ לא יהיה לך, הוא הדבור הראשון, והשני, לא תעשה לך פסל וזה אינו נכון, כי מענין אחד הוא זה וזה, בין בסתר בין בגלוי בין באמונת הלב, בין במעשה, והנה בדבור זכור אתה ובנך ובתך בסתר ובגלוי והכל מצוה אחת ואחרים אמרו כי לא תחמד בית רעך דבור תשיעי והדבור עשירי לא תחמד אשת רעך וראייתם כי השם אמר פעמים לא תחמד, כי החמוד הוא על שני דברים, האחד יוצא למעשה כמו גזל, וכמוהו, ולא יחמד איש את ארצך (למטה לד כד), שאם זה החמוד בלב היה אׁיׁ רעה, ולא תחמד השני הוא בלב, על כן הוצרך משה לפרש לא תתאוה, גם זה דברי הבל, כי מה טעם יזכור הגזל עם הבית לבדו, והנה לא הזכיר האחרים עמו, והנה אתן לך מדברי משה ראיה שאלה לא דברו נכונה, הנה השם אמר לא תחמד בית רעך, ומשה אמר לא תחמד אשת רעך (דברׁ ה יח), ולפי דעתם שלא תחמד השני הכתוב בפרשה הזאת הוא בלב, והראשון גזלת הבית, והנה משה הפך הדבר, כי אמר עם ולא תתאוה, בית רעך, ואמר עם לא תחמד שהוא הגזל אשת רעך והנה נשחת טעמם, והאמת כי דבור אנכי הוא הראשון כאשר אפרשנו במקומו:

ועתה אדבר על זכור ושמור, דע כי הטעמים הם שמורים לא המלות והנה יצחק אבינו אמר לעשו, בעבור תברכך נפשי בטרם אמות (בראׁ כז ד), ורבקה אמרה ליעקב ששמעה שאמר ואברכך לפני הׁ לפני מותי (שם פׁ ז) כמו בטרם אמות, אׁכׁ מה טעם להוסיף ״לפני הׁ ״, התשובה, היא ידעה כי יצחק נביא לה׳, והברכה שיברך בדרך נבואה היא, על כן אמרה ליעקב ״לפני הׁ ״, והנה היא כמו מפרשת טעם הברכה, וככה עשה משה, כי עשרת הדברים הכתובים בפרשה הזאת דברי השם בלי תוספת ומגרעת, והם לבדם הכתובים על לוחות הברית, לא כאשר אמר הגאון, כי זכור הוא בלוח האחד, ושמור בלוח השני ועשרת הדברים הכתובים בפׁ ואתחנן הם דברי משה והראיה הגמורה ששם כתוב פעמים כאשר צוך הׁ אלהיך, ודע כי באחרית מוח הראש הוא הזכירה, והמקום מקום משמרת הצורות, והנה הזכירה כוללת השמירה, וטעם זכור שיזכור כל יום אי זה יום הוא מהשבוע, וכל זה בעבור שישמור היום השביעי שלא יעשה בו מלאכה והנה טעם הזכירה היא השמירה, וכאשר אמר השם זכור, הבינו כל השומעים כי טעמו כמו שמור כאלו בבת אחת נאמרו, ולא הוצרך משה להזכיר בשנית טעם כי ששת ימים עשה הׁ׳, כי בתחלה אמר כאשר צוך הׁ אלהיך, כאילו אומר ככתוב בתורתך בדבור זכור (פׁ ח) עד ויקדשהו (פׁ יא), ובעבור שהשם צוה שישבות העבד והאמה, ולא פיׁ השם למה זה, פיׁ משה טעמו ואמר, זה שצוך השם שישבות העבד, בעבור שתזכור שהיית עבד כמוהו במצרים, ויפדך השם, ודע כי השמונה דברים כולם מצות לא תעשה, ודבור כבד הוא מצות עשה ומשקול הדעת שנטע השם בלב האדם, חייב כל אדם להטיב למי שייטיב לו, והנה הבן לא יצא לעולם רק על יד אבותיו, והם גמלוהו וטפחוהו, ורבוהו, והשקוהו והאכילוהו, והלבישוהו, חייב לכבדם כל ימיו, כי הם היו לו הסבה להיותו חי על פני האדמה, על כן שכרו למען יאריכון ימיך, ובעבור כי השם נפח בו

נשמה על ידי האבות שתקנו הגוף, צוה שיכבד אבותיו, כי מי שיכבדם הוא מכבד את השם, והנה משה פירש ואמר, כבד את אביך ואת אמך ואמר כאשר צוך ה׳ אלהיך (דבר׳ ה טז), כי השכר הוא על מצות עשה, והעונש על מצות לא תעשה, כאשר אפרש בפ׳ לא תאכלנו (שם יב כה), והנה אמר משה אתה חייב לכבד האבות למען יאריכון ימיך, וזה החיוב בשקול הדעת, גם בעבור שצוה השם שתכבדם יהיה לך עוד שכר טוב, והוא למען ייטב לך, בעבור ששמעת בקול השם, והנה דברי משה כאשר מפורש בדברי רבקה, וכבר אמרתי כי אבני שהם ואבני שהם שוה הוא ג״כ לא תנאף ולא תנאף ושוא ושקר בני אב אחד הם, גם תחמוד ותתאוה מבטן אחד יצאו, והשם אמר לא תחמד בית רעך, כי אנשי השכל יקנו בית, ואחר כן אשה, ואחר כן עבד ואמה ושור וחמור לחרוש שדהו, וככה הם סדורים בפרשה הזאת ומשה סדרם על דרך אחרת, כי הבחורים הם חומדים אשה תחלה ואחר כך בית, וכנגדם הבית והשדה הקדים שור וחמור שיחרוש בהם ואח״כ עבד ואמה, וכלל באחרונה וכל אשר לרעך כאשר כלל השם, ובעבור כי בדברי משה דברי השם מעורבין, על כן כתוב את הדברים (דבר׳ ה יט) ולא כל הדברים כאשר כתוב בראשונה.

ב דבור הראשון אנכי, דע כי כל המצות הם על שני דרכים, והדרך הראשון מצות שהם נטועות מהשם בלב כל אנשי דעת והם רבים, ואין בעשרת הדברים רק השבת לבדה שאינה בכלל שקול הדעת, על כן כל משכיל בכל עם ולשון מודים בהם כי הם נטועים בשקול הדעת, ועליהם אין להוסיף ולא לגרוע, והם ששמר אברהם עם מצות האחרות נוספות והשם לא נתן התורה רק לאנשי הדעת, ומי שאין לו דעת אין לו תורה, והדרך השנית מצות הנעלמות ואינן מפורשות למה צוו, וחלילה חלילה שתהיה מצוה אחת מהן מכחשת שקול הדעת, רק אנחנו חייבים לשמור כל אשר צונו השם, בין שנגלה לנו הסוד, בין שלא נגלה, ואם מצאנו אחת מהן מכחשת שקול הדעת אינו נכון שנאמין בו, כי הוא כמשמעו, רק בספרי חכמינו ז״ל נבקש מה טעמו אם היא על דרך משל, ואם לא מצאנו זה כתוב נבקש אנחנו ונחפש בכל יכלתנו, אולי נוכל לתקן אותה, ואם לא יכלנו נניחה כאשר היא, ונודה שלא ידענו מה היה, כמו ומלתם את ערלת לבבכם (דבר׳ י טז), וכי הוא צונו שנרצחנו כאכזרי, וידענו דעת ברורה כי כל המצות שאינם חייבים משקול הדעת, סוד אחד יש לכל אחד מהן, ואם נעלם ממנו והעד על זה, כי כתוב במקצתם למה צוו, כמו השבת שהוא זכר למעשה בראשית, וחג המצות למען תזכור (דבר׳ טז ג), ואהבתם את הגר כי גרים הייתם (שם י יט) והכלאים פן תקדש (שם כב ט) ולא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם (שם יז טז) וכן לא ירבה לו נשים, והזכיר למה, ולא יסור לבבו (שם שם יז) ולא שהיא מצוה בפני עצמה כאשר הוא כתוב בהלכות שמעון בן קיירא וטעם ״וקרא בו״ (שם שם יט) לבלתי רום לבבו מאחיו (שם שם כ), ופרשת ״הקהל״ למען ילמדו (שם לא יב), ורבות מצות ככה, אם כן יוכל המשכיל שהשם פקח עיניו לדעת מדברי תורה סוד כל המצות, וכל המצות על ג׳ דברים, האחת מצות הלב, והב׳ מצות הלשון, והג׳ מצות עשה, ומצות הלב על שני דרכים מצות עשה ומצות לא תעשה, והנה מצות עשה ואהבת את ה׳ אלהיך (דבר׳ יא, א) ולדבקה בו, וליראה את השם הנכבד (שם כח נח), ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט יח) ומצות לא תעשה לא תשנא את אחיך בלבבך, ולא תקום ולא תטור (שם שם יז יח), גם מצות הלשון עשה ולא תעשה, עשה כמו ק״ש וברכת המזון, וברכת כהנים גם וידוי מעשר ורבים ככה, ומצות לא תעשה, לא תענה ברעך (פ׳ טז) אלהים לא תקלל (למטה כב כז) לא תקלל חרש (ויקרא יט יד), ומצות עשה ולא תעשה במעשה הם רבים, ואין צורך להזכירם, ומצות הלב הם העקרים הנכבדים על כולם ורבים חשבו כי אין עון במחשבת הלב, רק בדברי עו״ג ובאמת כי היא קשה לבדה יותר מכל מחשבות רעות, רק היא כנגד כולם והלא יראו כתוב, שש הנה שנא השם (משלי ו טז) ושם כתוב לב חורש מחשבות און (שם שם יח) וכתיב, הטיבות כי היה עם לבבך (דה״ב ו ח) הטיבה ה׳ לטובים ולישרים בלבותם (תה׳ קכה ד) והיה לבבכם שלם (מ״א ח סא) אני ה׳ חוקר לב (ירמי׳ יז י) וה׳ יראה ללבב (ש״א טז ז), והנה זה הדבור הראשון הוא עיקר כל התשעה הדברים הנכתבים אחריו, והוא קרוב ממצות הלב, וטעם זה הדבור שיאמין, ותהיה אמונת לבו בלי ספק, כי זה השם הנכבד שהוא נכתב ולא נקרא הוא לבדו אלהיו:

שאלני ר׳ יהודה הלוי מנוחתו כבוד למה הזכיר אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר שעשיתי שמים וארץ, ואני עשיתיך? וזאת היתה תשובתי אליו, דע כי אין מעלות בני אדם שוות באמונתם בלבם שהם מאמינים בשם הנכבד, כי הרבים מאמינים להשמעות אזנים שיאמר להם אדוניהם ככה, ולמעלה מהם שראו זה כתוב בדברי התורה שנתן השם למשה, ואם יבוא אפיקורס לערער כי אין אלהים ישימו ידם לפיהם, כי לא ידעו להשיב, ואשר נשאו לבו ללמוד חכמות, שהם כמו מעלות לעלות בהם אל מקום חפצו, יכיר מעשה השם במתכות ובצמחים ובחיות, ובגוף האדם בעצמו, שידע מעשה כל אבר ואבר כפי התולדות, ולמה היה על זאת המתכונת, ויגבה לבו אחרי כן לדעת דברי הגלגלים שהם מעשה השם בעולם האמצעי שהוא עומד, וידע זמן מתי תקדר השמש או הלבנה וכמה יקדר השמש ממנה גם ידע הלבנה למה נקדרה ומי גרם לה, וכל אלה ידע בראיות גמורות שאין בהם ספק, ומדרכי השם ידע המשכיל את השם, וככה אמר משה, הודיעני נא את דרכיך ואדעך (למטה לג יג), והנה השם הנכבד הזכיר בדבור הא׳, ״אנכי ה׳ אלהיך״ וזה לא יוכל להבין רק מי שהוא חכם מופלא, כי כבר פירשתי בפ׳ ואלה שמות כי זה השם לבדו הוא העומד בלא שינוי, ואין זולתו שוכן עד, ולא כמוהו יושב קדם סלה (תה׳ נה, כ) ומעמיד העולם העליון בכחו והעולם האמצעי בכח השם ומלאכיו הקדושים שהם בעולם העליון וזה העולם השפל שאנו בו מעמדו בכח השם, ובכח שני העולמים העליונים והנה יספיק למשכיל ככל גוי דבור אנכי ה׳, כי עשיית שמים וארץ היום קרוב מחמשת

אלפי שנה, וישראל לבדם מודים בזה, וחכמי האומות אינם מכחישים כי השם הוא לבדו עשה שמים וארץ, רק הם אומרים כי השם הוא עושה תדיר בלי ראשית ואחרית והנה השם עשה אותות ומופתים במצרים עד שהוציאם משה להיות להם לאלהים, וככה אמר משה "או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי" (דבר' ד לד) והטעם כי השם עשה לישראל מה שלא עשה לכל גוי כי השם ברא העולם האמצעי, והוא מושל על העולם השפל כפי מה שיש במערכת מזל כל עם מטוב או רע כן יקרנו כי כן חלק להם השם, והנה היתה במערכת ישראל כפי ככבי מזלם להיות עוד עובדים, והשם בכחו למען אהבת האבות חדש אותות בעולם השפל שלא היה בממשלת העולם האמצעי, והוציא ישראל מרשות המזלות להיותם לו לעם נחלה, ובעבור זה אמרו קדמונינו אין מזל לישראל (נדרים לב א) ועוד אבאר זה בדרך משלים בפ' כי תשא והנה בעבור האות שעשה השם במצרים אמר משה אתה הראת לדעת (דברים ד לה) שהכל ראו זה חכמים ושאינן חכמים, גדולים וקטנים, גם הוסיף עוד בדבר מעמד הר סיני ששמעו קול השם על כן אחריו, מן השמים השמיעך את קולו ליסרך (שם פ' לו) ואמר באחרונה כי הדעת הגמורה שישיב האדם אל לבו עד שיתברר לו בראיות כי השם הוא לבדו, על כן אמר וידעת היום והשיבות אל לבבך (שם פ' לט), ואמר דוד ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו (דה"א כח ט) והדעת הוא בלב לא בהודעת הפה, והנה הזכיר למשכיל אנכי ה' והוסיף אשר הוצאתיך שיבין המשכיל ושאינו משכיל ואמר אלהיך כי אתה חייב בעבור שהוצאתיך מבית עבדים להיות לי לעבד שתעבדני, ותהיה לי לעם ואני אהיה לך לאלהים, ומשה פי' זה בפרשת כי ישאלך בנך (דבר' ו כ), כי טעם השאלה למה אנו חייבים לעשות מצות השם יותר מכל האדם והלוא בורא אחד לכולנו, והנה הזכיר שלש תשובות, הא' עבדים היינו לפרעה (שם שם כא) והוא עשה לנו זאת הטובה הגדולה, על כן אנו חייבין לשמור כל מה שיצונו, אפילו לא היינו יודעים טעם מצותיו, והב' כי אלה המצות אינם לצרכו, כי אם לטוב לנו כל הימים לחיותנו (שם שם כד) והשלישית, וצדקה תהיה לנו (שם שם כה) שנהיה צדיקים לנחול העוה"ב ואנשי המחקר מצאו כל דברי הגופות שהם עשרה והם ראשים כללים אין למעלה מהם, הראשון הוא עצם כל דבר והוא עומד והט' דברים כולם מקרים, וכולם נסמכים על הראשון ונלוים אליו וממנו יצאו כי הוא כמדות האחד בחשבון עשרה, כי ממנו יצא כל חשבון, וכל חשבון ימצא בו כי הוא היסוד והנה זה הדבור הראשון שאמר השם הנכבד כולל כל מצות הלב והלשון והמעשה, כי מי שאינו מאמין בלבו בשם אין עליו מצוה וחייב אדם להזכירו בכל רגע לכבודו, כי כל מה שיעשה לא יעשנו כי אם בעבור כבודו, ולא ימנע עצמו ממצות לא תעשה, רק בעבור כבוד השם לבדו, כאדם נותן צדקה לעני לא יתננו בעבור כבוד הגבאי, ולא בעבור שישבחוהו בני אדם, כי אז תהיה מעלת האדם גבוהה בעיניו ממעלת כבוד השם שנתן לו הון, ועדף ממונו מה שיוכל לתת לקבל שכר מהשם, וככה העושה עבירה בסתר בעבור שלא יודע למלך או יראוהו בני אדם ויקל בעיניהם, והחושב זה הוא משוגע, כי כן כתוב, אם יוצר עין הלא יביט (תה' צד ט) והנה השם רואה במסתרים מה שלא יוכלו בני אדם לראות בגלוי כי השם יודע מחשבותיו וסודו, והנה פחד מהמלך שימות מחר שלא יענישוהו, ולא יפחד ממלך האמת שנפשו בידו בעולם הזה ובעולם הבא:

והגאון רב סעדיה חבר אזהרות וכלל כל המצות באלה עשרת הדברים, ומצאו השם הנכבד בחמשה דברים הראשונים, וכבר פירשתי, כי הדבור הראשון הוא היסוד, ועליו כל בניני המצות, ואחריו כתוב, לא יהיה לך, ופשע מי שאינו מאמין בשם גדול מפשע עובד ע"ג, כי יש רבים שהם מאמינים בשם, והם מזבחים ומקטרים לע"ג, כמו המקטירים למלכת השמים, שהם חושבין כי ייטיבו להם, כאשר אמרו ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים וגו' חסרנו כל (ירמיה מד יח) וכתוב את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים (מ"ב יז לג) וככה נעמן בהשתחויתי בית רמון (מ"ב ה יח) והנה אלה מודים בשם, רק משתפים עמו אחר, על כן בדבור זה כתוב השם הנכבד, ובדבור השלישי גם הוא כתוב, כי פשע הנשבע לשקר פחות מע"ג, רק הוא בוזה השם בגלוי, אולי עשה זה בעבור כעס או צורך, כי בלבו מאמין בשם, ואינו משתף אחר עמו, ובדבור הרביעי כתוב השם ששבת ביום השביעי, והנה העושה מלאכה בשבת הוא מכחיש מעשה בראשית, וזה הפשע פחות מאשר ישא את שמו לשוא, ובדבור החמישי כתוב השם כי האבות משתפים עמו ביצירתו, ואם לא יכבדם כאילו אינו מכבד השם, וחמשה דברים הנותרים הם כנגד האדם, והראשון הוא הקשה שהוא להפריד הנשמה מעל הגוף, ואשר אחריו אינם בגוף, ואשר אחריו לא תגנוב בממון ואחר כן בלשון, ואחר כן חמוד בלב:

ג לא יהיה לך. דבר הכתוב אלהים כנגד מחשבת עובדימו כמו ויקח חנניה הנביא (ירמי' כח י) והאנשים רדפו אחריהם (יהושע ב ז) וככה דבר שמואל, למה הרגזתני (ש"א כח טו) כי הכתוב דבר כפי מחשבת שאול ואין זה מקומו לפרש אותו:

וטעם על פני, כמו וימת הרן על פני תרח אביו (ברא' יא כח) שהיה נמצא אתו וראה מותו, וככה, ויכהן אליעזר ואתמר על פני אהרן אביהם (במד' ג ד) והנה הטעם אחר שאני אלהיך ואני נמצא תמיד בכל מקום, ואני רואה מה תעשה אין ראוי שתשתף עמי אלהים אחרים ואמר אחד מחכמי לב אל תכעיס אדונך והוא רואה אותך והנה זאת המצוה שהיא לא יהיה לך היא בלב גם בפה כי אין בתורה מצות לא תעשה בלב כי אם זו, כי אדם אומר לפני עדים כי הוא הולך לרצוח או לנאוף, לא יהרג בעבור דבורו אם לא עשה מעשה, והאומר נלכה ונעבדה אלהים אחרים צוה הכתוב "כי הרג תהרגנו" (דבר' יג י),

ובמעשה **לא תעשה לך פסל וכל תמונה** עץ או אבן, ולא תעשה בשום אומנות תמונה שהיא בשמים, ואמר ממעל שהם למעלה על הארץ מכל צד, ואין תמונות בשמים, רק שמונה וארבעים צורות, וחכמי הצורות עושים דברים אשר לא כן, ומעשיהם קרובים לעבודת גלולים:

ד **ואשר בארץ מתחת.** שהוא מתחת השמים, התמונות רבות כאשר הם מפורשות בפ׳ ואתחנן גם כן במים ואמר הכתוב מתחת לארץ, כי הים והארץ כדור אחד:

ה **לא תשתחוה להם.** כאשר עושים בעלי הצורות החושבים כי יוכלו להוריד כח העליונים למטה לצורך האחד:
ולא תעבדם. לזבוח ולהקטיר להם בכלל לא יהיה לך, גם כן אזהרת ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך (למטה כג יג), ובספר יהושע ולא תשביעו (יהושע כג ז). וטעם **אל קנא.** כי דין הוא אחר שהשם בראך והוא מחיה אותך, איך תתן כבודו לאחר אשר לא ייטיב ולא ירע:
וטעם אֵל הוא להודיעך שהוא תקיף ויוכל להנקם ממך בכל רגע ולא תוכל להנצל ממנו, הזכיר ירמיהו כי ״הָאֹכֵל הבסר תקהינה שניו״ (ירמיה לא כט), ובס׳ יחזקאל מפורש, כי השם הנכבד נשבע כי, בן לא ישא בעון האב (יחז׳ יח כ), אם כן מה טעם פוקד עון אבות על בנים, והתשובה כי יחזקאל פירש אם היה האב רשע ולא הלך הבן בדרכיו לא ישא עון אביו, כי פקידת העון היא קשורה על שונאיו כמו שזכרתי, וטעם פקידה כמו זכירה כמו ״וה׳ פקד את שרה״ (ברא׳ כא א) שהוא כמו ויזכור ה׳, כי השם יאריך לרשע אולי ישוב מחטאו שחטא ויוליד בן שהוא טוב ממנו, והנה אם הלך בדרכי אביו, גם הדור השלישי, גם הדור הרביעי, השם לא יאריך אפו לרביעי אם היו כך עד ארבע דורות שונאי השם כולם, כי בו יאבד זכר כולם, כי השם יזכור מה שעשה האב, ומה שעשה הבן, ובן הבן, ע״כ לא יאריך לרביעי ובני הבנים נקראים בנים על כן אחז דרך קצרה כי ממלת שלשים ורבעים יבין האדם זה:

ו **כתוב ועשה חסד לאלפים.** וכתוב לאלף דור (דבר׳ ז ט) ובני אדם יחשבו כי זו שאלה ואיננה כי כן כתוב אם תשמור מצותי ישמור לך השם הברית והחסד אשר נשבע לאבותיך, שהם הג׳ אבות וזה הוא ״שומר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותיו לאלף דור״ (שם) ובפרשה זו אמר דבר אחר ״ועשה חסד לאלפים״, והטעם אין קץ והוא לעולם ועד, וזה הדבר יתפרש לשני ענינים האחד שהשם יעשה חסד לאוהביו שתעמודנה נשמתם לעולם לאלף אלפי דורות והשני כי השם יעשה טוב לבניהם שהם כמותם עד אין קץ, וככה אמר דוד, וחסד ה׳ מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני בנים (תה׳ קג יז) והנה אין ספק כי חסד השם הוא לנצח על יריאיו, ובעבור שהזכיר לבני בנים, על דרך וצדקתו עומדת לעד (שם קיא ג) הוצרך לפרש אם היו הבנים טובים, על כן אמר אחר כן לשומרי בריתו ובפרשת כי תשא אפרש לך איך תכנס מדת פוקד עון אבות במדת רחמים:
ומלת לאהבי. הם החסידים ולשומרי מצותיו הם הצדיקים:

ז **לא תשא את שם ה׳ אלהיך.** שֵׁם הוא כמו זֵכֶר והוא מושך להיות סימן לנקרא רק ימצא זכר בלשון הקדש פעם בלב ופעם בפה רק השם הוא נשוא בפה וכן מצאנו שאמר דוד ״ובל אשא את שמותם על שפתי״ (תה׳ טז ד) והנה טעם לזכור השם, כי כאשר הוא השם אמת, כן יהיה דברו אמת והנה אם לא יקיים דברו כאילו מכחיש את השם, ומנהג אנשי מצרים עד היום, אם ישבע אדם בראש המלך ולא יקיים את דברו הוא בן מות, ואלו נתן כופר משקלו זהב לא יחיה, בעבור כי הוא בוזה את המלך בפרהסיא, א״כ למלך בשר ודם, כמה אלף אלפי פעמים חייב אדם להשמר שלא תכשילהו לשונו לתת את פיו לחטיא את בשרו לזכרו לשוא, והנה ראינו בעבור שנשבעו בני ישראל ברבים על דבר פלגש בגבעה ושם היה פנחס הכהן ומצאנו שנהרגו העוברים על השבועה וכן אנשי יבש גלעד אנשים ונשים וטף, וכן לא יעשה אפילו במחללי שבת וגם ראינו שבקש שאול להרוג יהונתן בנו, והוא לא שמע השבועה, וראינו שהביא השם רעב לארץ בעבור שאול וביתו שעברו על שבועת הנשיאים שנשבעו לגבעונים (יהושע ט טו), וכאשר נהרגו בית הדמים אז ויעתר ה׳ לארץ (ש״ב כא יד) ושלמה אמר לשמעי הלא השבעתיך בה׳ (מ״א ב מב) והכלל לא מצאנו בעשרת הדברים שכתוב שם שכר טוב מפורש רק בכבוד אב ואם ולא עונש מפורש רק בע״ג ובנשיאות השם לשוא, ורבים חושבים כי הנושא השם לשוא לא עשה עבירה גדולה, ואני אראה להם כי היא קשה מכל הלאוין הבאים אחריו, כי הרוצח והנואף שהם עבירות קשות לא יוכל כל עת לרצוח ולנאוף כי יפחד, ואשר הרגיל עצמו להשבע לשוא ישבע ביום אחד שבועות אין מספר, וכל כך הוא רגיל בעבירה הזאת שלא ידע שנשבע, ואם אתה תוכיחנו למה נשבעת עתה, אז ישבע שלא נשבע מרוב רגילותו בה, כי לפני כל דבור שידברו יקדימו השבועה, והוא להם לשון צחות, ואילו לא היה בישראל רק זאת העבירה לבדה תספיק להאריך הגלות ולהוסיף מכה על מכותינו, ואני אַראה שגעונם, כי הרוצח אם רצח אויבו מלא תאותו בנקמתו, גם הנואף כן לפי שעתו, והגונב מצא הנאות לצרכו, ועד שקר להתרצות או להתנקם, והנה הנשבע לשקר בכל עת שאין עליו שבועה, הוא מחלל שם שמים בפרהסיא בלא הנאה שיש לו:

ח **זכור.** טעם לקדשו, הוא הכתוב ששת ימים תעבוד (פ׳ ט), וככה פי׳ ויקדשהו, שהשם שבת בו מכל מלאכתו, וטעם להיות דבק עם ברך ה׳ כאשר הוא כתוב בפ׳ ויכלו כי השם קדש זה היום וזימנו לקבל הנפשות תוספת חכמה יותר מכל הימים על כן כתוב ברך ה׳, וכבר פירשתי זה במזמור ליום השבת, ראינו כי שנת השמיטה דומה לשבת כי גם היא שביעית בשנים, וצוה השם שיקראו התורה בתחלת השנה נגד האנשים והנשים והטף, ואמר הטעם

״למען ישמעו ולמען ילמדו וגו׳ ושמרו״ (דבר׳ לא יב) והנה השבת נתנה להבין מעשי השם ולהגות בתורתו וככה כתוב ״כי שמחתני ה׳ בפעלך״ (תה׳ צב ה), כל ימי השבוע אדם מתעסק בצרכיו, והנה זה היום ראוי להתבודד ולשבות בעבור כבוד השם, ולא יתעסק לשוא אפילו בצרכיו שעברו או מה יועץ לעשות, וככה אמר הנביא ממצוא חפצך ודבר דבר (ישעי׳ נח יג) ומנהג ישראל היה ללכת סמוך לשבת אצל הנביאים, כמו ״מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת״ (מ״א ד כג), וכבר הזכרתי כי טעם כל עושה מלאכה בשבת הוא מכחש במעשה בראשית רק איננו מכחש השם הנכבד, והנה אין ספק כי מלת אתה כוללת כל מי שהוא בן מצוה על כן טעם בנך ובתך הקטנים שביתתן עליך ואתה חייב לשמרם שלא יעשו דבר שהוא אסור לך לעשותו, וככה ועבדך ואמתך, שהוא ברשותך אתה חייב שתשמרהו ולא תניחהו שיעבוד לאחר, ואם לאו, אתה עובר על מצות לא תעשה, למען ינוח עבדך ואמתך כמוך (דבר׳ ה) כאשר פירש משה אדוננו על הדרך שהזכרתי, ועל זה התנאי ידור הגר בשעריך שלא יעשה מלאכה בשבת וביום הכפורים, על כן נכתב בשנייה הגר וככה בעריות ועל זה התנאי ידור שישמור העריות, וככה באכילת הדם, וראינו בירמיהו שהחמיר במצות שבת, ואמר מפורש אף על פי שנגזרה גזרה על ירושלים שתחרב, אם ישוב ישראל לשמור השבת כאשר צוו, לא יגלו ממקומם, ויעמדו בירושלים כסאות מלכות בית דוד:

יב כבד את אביך. כבר הזכרתי כי בחמשה דברים הראשונים זכר הַשֵּׁם, וְשֵׁם עם כולם ״ה׳ אלהיך״:

ומלת יאריכון. פועל יוצא כי הן יהיו סבה, והעד ״ולמען תאריכו ימים״ (דברי׳ יא ט) והארכת ימים (שם כב ז) בעבור המצוה שתעשה נמצאת אתה מאריך ימיך:

ואמר על האדמה, כי כאשר ישמרו ישראל זאת המצוה לא יגלו ממנה וכתוב אב ואם הקלו בך (יחז׳ כב ז) והנה במצות כבוד אב שלא יעשה ההפוך שיהיה מקלל או מקלה, וחייב מיתה על המקלל כי השומעים ישמעו הקללה מפיו, ולא חייב כן על המקלה, כי המקלה יוכל לעשות ג״כ בסתר ע״כ צוה הכתוב שיהיה במלת ארור ככל הכתובים שהם בסתר:

יג לא תרצח. בידך או בלשונך, להעיד עליו שקר להמיתו, או להיותך רכיל או לתת עצה רעה בזדון שתדע שיהרג, או שנגלה לך סוד שתוכל להצילו מן המות אם תגלהו לו, ואם לא גלית אתה כמו רוצח:

לא תנאף. רבים חשבו כי אין ניאוף כי אם עם אשת איש, בעבור שמצאו אשר ינאף את אשת רעהו (ויקרא כ י) כי מה טעם לומר זה אחר שאמר אשר ינאף את אשת איש (שם) ואין פי׳ כאשר חשבו, והנה למעלה כתוב אשר יקלל את אביו ואת אמו מות יומת, אביו ואמו קלל דמיו בו (שם שם ט) והטעם כי עבירה גדולה עשה שקלל אבותיו שהולידוהו וככה אשר ינאף את אשת רעהו, להודיע כי תועבה גדולה עשה שינאף את אשת רעהו, והוא חייב לאהוב לרעהו כמוהו, ומלת נאוף כמו זנות והנה כתוב ותנאף את האבן ואת העץ (ירמי׳ ג ט) ואין ראוי לפרסם התועבה הזאת אמר רב סעדיה הגאון, כי הזנות על מעלות רבות, ואשר הוא במעלה הקלה משכב הבתולה והאלמנה, ואשר למעלה ממנה משכב האיש עם אשתו כשהיא נדה כי לאחר ימים מעטים תהיה מותרת לו, ולמעלה מזאת אשת איש, כי יתכן שימות בעלה ותהיה מותרת לו, ולמעלה ממנה כנענית, שאיננה על תורת ישראל אם לא נתן לה זרע, כי יתכן שתתגייר וישאנה לאשה, רק אם נתן לה זרע עובד הוא ע״ג בעצמה ולמעלה ממנה משכב זכור שאין לו זמן היתר לעולם, ולמעלה ממנה מה שהוא חוץ מהמין, כמו אם ישכב האדם עם הבהמה, והגאון ידע איך החלוק, כי על כל העריות כרת בפרשת אחרי מות והניח מזה החלוק האם והאחות והבת:

לא תגנוב. משמע גנבה קחת ממון בסתר, ויש גנב שהוא בן מות כמו גונב נפש מישראל בין שהוא נער קטן או נלעג לשון והגנבה בממון בין בפניו בין שלא בפניו, או שרמהו בחשבון, או במדה, או במשקל, וזאת המלה גם היא כוללת מי שיגנוב לב אחר כאשר עשה אבשלום:

לא תענה. שנים רבות חפשתי בלבי טעם זאת המלה לאמר עד שקר, ולא אמר עדות שקר, ולפי דעתי עתה כי הוא מדבר עם עד שקר, כאילו כתוב, לא תענה אם אתה עד שקר ומשמע זאת המלה כטעם לא תכחשו ולא תשקרו (ויקרא יט יא) ומצאנו מלת ענות בבי״ת כמו, שקר ענה באחיו (דבר׳ יט יח) ובלא בי״ת כמו ישמע אל ויענם (תה׳ נה כ) והטעם יענה בם וכמוהו, וכאשר לא נגענוך (ברא׳ כו כט) לא נגענו בך, ויש עד שקר שהוא בן מות, והוא שכתוב עליו ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו (דבר׳ יט יט):

יד לא תחמוד. אנשים רבים יתמהו על זאת המצוה, איך יהיה אדם שלא יחמוד דבר יפה בלבו כל מה שהוא נחמד למראה עיניו, ועתה אתן לך משל, דע כי איש כפרי שיש לו דעת נכונה, והוא ראה בת מלך שהיא יפה לא יחמוד אותה בלבו שישכוב עמה, כי ידע כי זה לא יתכן, ואל תחשוב זה הכפרי שהוא כאחד מן המשוגעים שיתאוה שיהיה לו כנפים לעוף השמים ולא יתכן להיות, כאשר אין אדם מתאוה לשכב עם אמו, אעפ״י שהיא יפה, כי הרגילוהו מנעוריו לדעת שהיא אסורה לו ככה כל משכיל צריך שידע, כי אשה יפה או ממון לא ימצאנו אדם בעבור חכמתו ודעתו, רק כאשר חלק לו ה׳, ואמר קהלת (לאשר) ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו (קהלת ב כא), ואמרו חכמים בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא ובעבור זה המשכיל לא יתאוה ולא יחמוד ואחר שידע שאשת רעהו אסרה השם לו, יותר היא נשגבה בעיניו מבת מלך בלב הכפרי על כן הוא ישמח בחלקו ולא

ישים אל לבו לחמוד ולהתאוות דבר שאינו שלו, כי ידע שהשם לא רצה לתת לו, לא יוכל לקחתו בכחו ובמחשבותיו ותחבלותיו, ע״כ יבטח בבוראו שיכלכלנו ויעשה הטוב בעיניו, והנה נשלם פי׳ עשרת הדברים אמר אחד מחכמי הדור ידענו כי תשעה גלגלים הם כנגד תשעה מספרים שהם עיקרי כל מספר, וככה אלה התשעה דברים, והנה הדבור הראשון שאיננו ממספר התשעה, שהוא כנגד כבוד השם הנכבד המדבר, כאשר הוא האחד במספר העשרה, והנה הדבור השני שהוא לא יהיה לך, הוא כנגד גלגל העליון, שהוא מוליך כל הגלגלים הפך תנועתו ממזרח למערב בעשרים וארבע שעות, ואמר כנגדו אלהים אחרים, להודיע כי בכח השם ירוצון הגלגלים, ורבים חשבוהו שהוא הבורא בעבור שאיננו גוף, והדבור השלישי שהוא לא תשא כנגד גלגל המזלות ששם כל צבא השמים חוץ מהמשרתים השבעה, והנה הגוף הנכבד מקיף כל הגופות וצורתם שהם שמונה וארבעים ונראה כח השם לעין ויש מקומות בגלגל הזה שיש שם כוכבים רבים, ומקומות אין כוכב בהם, ואין יכולת באדם לדעת זה הסוד ורבים מחסרי חכמה חשבו כי לשוא נבראו אלה הצורות על זאת המתכונת, והדבור הרביעי דבור השבת כנגד גלגל שבתי כי חכמי הנסיון אומרים כי לכל אחד מהמשרתים יש יום ידוע בשבוע שבו יראה כחו והוא בעל השעה הראשונה ביום, וכן מי שהוא בעל השעה הראשונה בלילה ואומרים כי שבתי ומאדים הם כוכבים מזיקים, ומי שיחל מלאכה, או ללכת בדרך באחד משניהם יבוא לידי נזק, על כן אמרו קדמונינו ז״ל שניתן רשות לחבל בלילי רביעיות ובלילי שבתות והנה לא תמצא בכל ימי השבוע לילה ויום זה אחר זה שימשלו אלה שני המזיקים בהם רק ביום הזה, על כן אין ראוי להתעסק בו בדברי העולם רק ביראת השם לבדו, והדבור החמישי שהוא כבד, כנגד גלגל צדק שהוא יורה על שלום וצדק וחסד, ולשלם שכר, ולכבד מי שהוא חייב, והדבור הששי לא תרצח, כנגד גלגל מאדים, שהוא יורה על שפיכות דמים ועל החבורות ויש מחלוקת בין חכמי המזלות אם נוגה הוא למעלה מהשמש, או למטה ממנה, וחכמי הודו הביאו ראיות כי נוגה הוא למעלה והנה הדבור השביעי שהוא לא תנאף כנגד גלגל נוגה, שתולדתה להורות על כל משכב וזנות והדבור השמיני לא תגנוב, כנגד גלגל השמש שהוא יורה על אונס ולהסיר כל כח משרת שיתחבר עמה שלא יראה אור בעבורה, והנה דבור התשיעי שהוא לא תענה כנגד גלגל כוכב חמה שהוא יורה על הלשון והנה הדבור העשירי שהוא לא תחמוד כנגד גלגל הלבנה שהוא השפל מכל הגלגלים והיא תורה על החמדה:

טו וכל העם רואים את הקולות. וכבר פירשתי טעם רואים את הקולות, כי כל ההרגשות מתחברות אל מקום אחד והנה הטעם כאשר ראו הקולות והלפידים, כי מנהג האדם שיתפחד מהם, וקול השופר שלא נשמע כזה לעולם, ואת ההר לבדו עשן כאשר ראו הפלאים האלה נעו, כמו נע ונד, (ברא׳, ד יב) שכל אחד סר ממקום מעמדו ושב אחורנית, וכמוהו וינועו אמות הספים (ישעי׳ ו ד), וטעם אמות, שהספים סרו ממקומם אמות, לא יכול הנביא לשערם במראות הנבואה, והאומר כי פי׳ כמו זעו לא יתכן זה, כי אם לא סרו ממקומם איך עמדו מרחוק:

טז ויאמרו. הכהנים וראשי המטות שהיו קרובים אליו הם דברו עמו, אחר שנשלמו עשרת הדברים כי כל כך היו יריאים, כי פחדו שהשם ידבר עוד עמהם וימותו, ובעבור זה אמר משה להם ״אל תיראו״:

יז ויאמר. למ״ד לבעבור נוסף, כלמ״ד למבראשונה (דה״א טו יג) ולמ״ד לאבשלום בן מעכה (שם ג ב):

וטעם נסות אתכם. כמו ולמען נסותך להטיבך באחריתך (דבר׳ ח טז):

ובעבור תהיה יראתו על פניכם, ככתוב, יום אשר עמדת לפני ה׳ אלהיך בחרב (שם ד י):

יח ויעמד. הזכיר זה פעם אחרת, כי משה היה עושה הפך מעשיהם, אלה עמדו מרחוק, ומשה נגש אל הערפל:

יט ויאמר ה׳. רבים השתבשו בעבור שמצאו ודבריו שמעת מתוך האש (דבר׳ ד לו) שהיה בהר סיני, כי כתוב וירד ה׳ על הר סיני אל ראש ההר (למעלה יט כ), ועתה אמר מן השמים דברתי עמכם, ומי שיש לו לב יבין הטעם בפ׳ כי תשא רק עתה אתן לך משל, אולי יבין מי שאין לו לב, חשוב שיהיה כדמות אדם ראשו בשמים, ורגליו על הר סיני, וזה טעם וירד, ומן השמים ידבר, כמו ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים (זכרי׳ יד ד) כי ידענו שהשמים והארץ מלא כבודו:

כ לא תעשון. הטעם והנה אנכי יושב בשמים, ואני דברתי עמכם לא ע״י אמצעי, וכן כתוב, פנים בפנים דבר ה׳ עמכם (דבר׳ ה ד), ואל תתמה בעבור שכתוב לא תעשו פעמים, כי כן דרך צחות לשון הקדש כמו לא תחמוד כי הטעם אחד הוא, וכן הוא לא תעשון לכם אתי אלהי כסף ואלהי זהב, כמו ״לא תעשה לך פסל וכל תמונה״ (פ׳ ד) וטעם שתעשו צורות לקבל כח עליונים, ותחשבו כי לכבודי אתם עושים כאילו יהיו אמצעים ביני וביניכם, כמו העגל שעשו ישראל כי אהרן לכבוד השם עשה, כאשר אפרש במקומו, ובעבור שהשם ידע שישראל יעשו, הזהירם בתחלה שלא יעשו אלהי זהב:

והנה טעם אתי, שאין לי צורך לאמצעיים עמי, על כן אחריו אבוא אליך וברכתיך, והטעם אני בכבודי אבא אליך:

כא מזבח אבנים. י״א כי הטעם שלא יעשו ציורים במזבח, ע״כ צוה במזבח אבנים להיותם שלמות, ואלה המפרשים אולי ילמדונו למה נעשה כל המשכן כרובים, וכרובי זהב על הכפורת, והבית אשר בנה שלמה כלו כרובים ותמונות ופטורי ציצים (מ״א ו לב), ואלה המקומות נכבדות ממקום

המזבח, ובפ׳ תשא אדבר על זה, וי״א כי מזבח אדמה שלא יהיה על מקום גבוה ואין זה משמע הלשון, והעד שכתוב אחריו מזבח אבנים, וקדמונינו אמרו, כי הטעם לשום אדמה במזבח הנחשת, ואמת אמרו כי כן עשו רק זה הפסוק לזכר ולאסמכתא ואין זה פשוטו, כי האדמה שישימו בו מקרה, כי הוא לא יקרא רק מזבח הנחשת, כי מנחשת נעשה גם נקרא מזבח הקטרת מזבח הזהב, בעבור שהוא מצופה זהב, ועוד אילו היה כן משמע, מזבח אדמה יהיה פירוש ״ואם מזבח אבנים״ שישימו בו אבנים, ולא נוכל לומר שלא נעשה המזבח מאבנים, כי מפורש הוא והוא הנעשה בהר עיבל, ועתה אפרש, אמר הגאון כי יש מחלוקת על דבר המזבח שעשה משה תחת הר סיני, י״א לפני מתן תורה היה ואחרים אמרו אחרי כן והגאון הודה למחלוקת הראשונה, ואמר כי הכתוב בפרשה הזאת כל אשר דבר ה׳ נעשה (למטה יט ח), הוא שנוי בפרשה השנית, כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (למטה כד ז) ואני אתן לך ראיה גמורה כי אחר מן תורה היה כי הנה כתוב בפרשה הזאת שאמר השם למשה בעלותו אל הר האלהים לפני מתן תורה ״אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים, ועתה אם שמוע תשמעו בקולי״ (למעלה יט, ד ה) ואמר בתחלה כה תאמר לבית יעקב (שם פ׳ ג), והנה לא הגיד להם לא מצות, ולא חקים, ולא משפטים, רק לשמוע מפיהם אם יהיו חפצים לשמוע בקול השם לכל אשר יצום, והם השיבו ואמרו ״נעשה״ ושם כתוב וישב משה את דברי העם אל ה׳ (שם פ׳ ח), אז קדשם לשמוע דבר השם, שהיו עשרת הדברים, ועתה החל להשמיעם מצותיו, וכאשר נגש משה אל הערפל, אמר לו זאת הפרשה לא תעשון, וכל פרשת ואלה המשפטים עד כי יהיה לך למוקש (למטה כג לג) ואחר כן כתוב ויבא משה (שם כד ג) שירד מן ההר, ושם כתוב, ויספר לעם את כל דברי ה׳ ואת כל המשפטים (שם), ודבר ה׳ הם מצות עשה, ומצות לא תעשה, שתחלתם, לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב, ודברי המזבח, וכל מצות עשה ולא תעשה שהם בפרשת ואלה המשפטים, כמו השב תשיבנו לו, עד בא השמש תשיבנו לו (שם כב כה) אלהים לא תקלל (שם פ׳ כז), והמשפטים דברי העבדים, והמכים, והנצים, והנגיחה, וההבערה, ודברי הגנבה, והשבועה, ועל אלה כתוב שם, ואת כל המשפטים, ובעבור זה אמרו אבותינו נעשה ונשמע (למטה כד ז), ופי׳ נעשה לשמור מצות עשה ומצות לא תעשה, ונשמע על המשפטים על כן הוסיפו אחר מתן תורה לומר ונשמע, ולא אמרו כן בתחלה והנה פי׳ מזבח אדמה כמשמעו עשוי מאדמה, וזהו שכתב שם, ויבן מזבח תחת ההר (שם שם ד) וכתוב בכאן ״וזבחת עליו את עלתיך ואת שלמיך״ ושם כתוב ויעלו עולות ויזבחו זבחים שלמים (שם שם ה) ואין ספק כי זאת פרשת מזבח אדמה, גם לא תעשון אתי, בעבור דם הברית שזרק על המזבח, ועל העם שקבלו על נפשם שהשם לבדו יהיה להם לאלהים, ושישמרו מצותיו ומשפטיו, והזכיר את צאנך ואת בקרך ששניהם מיני עולות ושלמים, ראיתי אפיקורס אחד ישתחקו עצמותיו, שטען על החכמים בעבור שאמרו אי זהו מקומן של זבחים (זבחים מז א) כי אמר כי לא מצא בכל התורה זביחה כי אם שלמים כמו עולה וזבחים כי עולה הוא דבר בפני עצמו, והזבחים שלמים, כמו ויעלו עולות ויזבחו זבחים שלמים לה׳ פרים (למטה כד ה) וככה בכל מקום, והראיתי לו כי לא דבר נכונה, כי כתוב וזבחת עליו את עלתיך ואת שלמיך אז הודה על חטאתו שטען על אנשים נכבדים מכל הדורות הבאים אחריהם:

וטעם בכל המקום אשר אזכיר את שמי, פירוש בכל מקום אשר אשים זכר לשמי שכבודי שוכן שם, כמו שילה ונוב שעמד שם הארון, אם תבוא אל המקום הנזכר לשמי לבקר אותי, גם אני אבוא אליך וברכתיך:

וטעם אבוא כדרך בן אדם, והטעם תמצאנו שם במקום שאזכיר את שמי עליו, והוא מקום הכבוד, כאלו באתי אליך שידעתי שתבוא, ובעבורך באתי, ובעבור שבאת לכבודי אבוא אליך וברכתיך ולא תהיה צריך לאחר כי תמצאנו בכל עת ששם כבודו:

כב **ואם מזבח אבנים.** המזבח שבנה משה לכרות ברית עם ישראל בדם הברית וצוה השם שיבנו מזבח אבנים בעבר הירדן טרם שינחלו הארץ, ויכתבו על האבנים כל התורה כי מצוה רבות הם תלויות בארץ, כמו שהיה צורך עם בניהם בהכנסם לארץ מפני המצות התלויות בארץ, ושם זבחו שלמים ויאכלו כאשר עשו אבותיהם, ויהיה טעם ואם מזבח אבנים, כאומר עשה עתה מזבח אדמה, ואם תזכה שתכנס לארץ אז תבנה מזבח אבנים:

אתהן. הם האבנים:

גזית. הטעם כמו, ומשרתו יהושע בן נון נער (למטה לג יא) כן לא תבנה אתהן בנין גזית, וגזית מגזרת, על גזזי צאנו (ברא׳ לח יב) כי גז חיש (תה׳ צ י) וכן נגוזו ועבר (נחום א יב) והטעם כמו כריתה רק אבנים שלמות כמו שהן נבראות:

כי חרבך. שם חרב נפל על כלי ברזל שנעשה לחתוך בו, אולי נקראת כן החרב, כי היא מחרבת ובמקום אחר כתוב לא תניף עליהן ברזל (דבר׳ כז ה) על מזבח אבנים שבנו, ואין לנו לחפש על טעמי המצות, ועל דרך הסברא אולי היה כן כדרך הפגול בעבור שהיה קרב לגבי המזבח אין ראוי להיות הנשאר פגול, כי יחלל קדש שהקדיש, ישאר ממנו עד שיהיה פגול, וככה זה, אם יכרתו האבנים לבנות המזבח, אולי יחולל הנכרת מן האבנים לע״ג או למקום המטונף וזה אינו כבוד וראינו שהכהן צריך לכפר על המזבח:

כג **תעלה.** אמר בן זוטא, כי במעלות מגזרת ״מעל״ ולא פקח עיניו לראות, כי מ״ם ״מעל״ שרש והעד ומעלה בו מעל (במד׳ ה יב) והנה ״מעל״ במשקל ״נעל״ ולשון רבים שאינו סמוך ונעלות בלות ומטולאות (יהושע ט ה), והנה ראוי להיות בְּמַעֲלות חירק תחת הבי״ת וקמץ תחת העי״ן, רק פי׳ כמו

ומעלות שבעה עלותיו (יחז׳ מ כו), והנה חשב בן זוטא לעלות בסלם חכמה בהבליו, ונגלתה ערותו עליו, וככה יקרא לכל אפיקורס אשר בדברי קדמונינו לא יאמין, וזאת מצות מעלות כוללת כל מזבח אדמה, אבנים או נחשת, כל מזבח שהוא עשוי לשם כאשר הוא כתוב מזבחי:

פרק כא

א אשר נותן לב לפשטים, גם בכללים גם בפרטים אז יתבונן למה נכתב וי״ו עם אלה המשפטים

ואלה המשפטים. אחר שאמרו ישראל למשה דבר אתה עמנו (למעלה כ טז) אמר השם למשה בגשתו אל הערפל כה תאמר אל בני ישראל (שם שם יט) והחל להזהיר על אלהי הזהב ושיכרות ברית עמהם ברדתו שהשם לבדו יהיה להם לאלהים, והורהו המשפטים והמצות שיאמר להם אם יקבלום אז יכרות להם ברית, ואמר לו בסוף אלה התנאים פרשת, הנה אנכי שולח מלאך לפניך (למטה כג כ) ועיקר הפרשה להשמיד עבודת גלולים מארצם בהכנסם שם, וככה פירש להם משה לפני כרות הברית כי בסוף ולא תעבוד את אלהיהם (דבר׳ ז טז), והנה תחלת הפרשה שלא יעשו עם השם אלהים אחרים וסוף הפרשה להכרית זכר האלילים והפסילים שהם עשוים בארץ כנען:

ב **כי תקנה.** אומר לך כלל לפני שאחל לפרש, כי כל משפט או מצוה כל אחד עומד בפני עצמו ואם יכולנו למצוא טעם למה דבק זה המשפט אל זה, או זאת המצוה אל זאת, נדבק בכל יכולתנו ואם לא יכולנו נחשוב כי החסרון בא מחוסר דעתינו, ואין לאדם בעולם יותר קשה עליו מהיותו ברשות אדם כמוהו, על כן החל משפט העבד וקדמונינו אמרו כי עבד עברי הוא ישראל וככה וכי ימכור איש את בתו לאמה (פ׳ ז) רק וכי יכה איש את שן עבדו (למטה פ׳ כו) הוא כנעני וככה וכי יכה איש את עבדו (שם פ׳ כ), וככה אם עבד יגח השור (שם פ׳ לב), והנה אמרו, כי ונמכר בגנבתו (למטה כב ב) הוא ישראל, והחולקים עליהם אמרו כי עבד עברי אינו ישראל רק הוא ממשפחת אברהם וככה הבת, וכל העבדים הנזכרים אחר כן דרך אחד לכל, וראייתם דבר האשה וילדיה, כי אמרו כי המשפחה תלויה באב ועוד, ועבדו לעולם (פ׳ ו) כי הם אומרים כל ימיו, והיה עליהם קשה שיהיה ישראל נרצע ועתה נחפש המלות כמשמעם, אם עבד עברי אינו ישראל, למה אמר הכתוב, כי ימכר לך אחיך העברי (דבר׳ טו יב) והלא ידענו כי משמע לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא יט יז) ישראל וככה בין איש ובין אחיו ובין גרו (דבר׳ א טז), ורבים ככה, והנה אין ספק כי פי׳ אברם העברי שהוא מבני עבר עליו כתיב אבי כל בני עבר (ברא׳ י כא) הפך וחם הוא אבי כנען (שם ט יח) או נקרא עברי בעבור שבא מעבר הנהר אעפ״י שהיה ראוי להיות עברי נהרי, ונחשוב כי הכתוב תפש דרך קצרה, בעבור שמצאנו ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר (יהושע כד ג) והנה גם נקראו העברים שהם ישראל, כי ראינו שאמר משה לפרעה כה אמר ה׳ אלהי ישראל (למעלה ה, א) וכאשר שאל פרעה מי הוא זה השם אז השיבו ה׳ אלהי העברים (שם פ׳ ג), והנה אלהי העברים כמו אלהי ישראל והנה אם ישראל נקראו עברים בעבור שהם מיוחסים אל עבר ישתתפו עמנו בני ישמעאל ובני קטורה ובני עשו ואנחנו לא מצאנו קורא אחיך רק אדום לבדו שהיה בבטן אחד עם יעקב, גם לא תמצא בכתוב שיזכיר עשו שהוא אחינו במצות רק בדבר השליחות וכמוהו, לא תתעב אדומי כי אחיך הוא (דבר׳ כג ח) אחר שהזכיר אדומי, וככה על רדפו בחרב אחיו (עמוס א יא), הנה בכל המקרא לא מצאנו מלת עברי כי אם על בני יעקב, וכתוב, ושם אתנו נער עברי (ברא׳ מא יב), לאכול את העברים לחם (שם מג לב), מכה איש עברי (למעלה ב יא), שני אנשים עברים נצים (שם שם), ויונה אמר עברי אנכי (יונה א ט), כי הם שאלוהו, אי מזה עם אתה (שם שם ח) ואם המלה היתה כוללת עמים רבים, עוד לא השיב מאי זה עם הוא, וכתוב, פן תעבדון לעברים (ש״א ד ט) והעברים היו לפלשתים (שם יד כא), ובירמיה כתוב, לשלח איש את עבדו וגו׳ העברי והעבריה (ירמיה לד ט), ובסוף פירש, לבלתי עבוד בם ביהודי אחיהו איש (שם) וידוע כי אדומי לא יקרא יהודי, והחולקים אמרו, והנה כתוב, ורבים מעמי הארץ מתיהדים (אסתר ח יז) ואינם מישראל, וזה עורון, כי לפי דעתם אם פי׳ שהיו מתיחסים אל יהודה או ששבו לתורת יהודה, היה ראוי להיותו לבלתי עבד בם במתיהד אחיהו ועל דרך זה היה ראוי להיות עברי מתעבר, והאומר זה, מתעבר על ריב לא לו (משלי כו, יז) והנה התברר כי דברי קדמונינו נכונים, כי עליהם נסמוך בכל המצות כאשר קבלום מאבותיהם ועוד איך יעלה על לב אדם כי הישמעאלי והאדומי יעבוד שש שנים, והישראלי עד שנת היובל:

שש שנים יעבוד. ולא יותר, כמו שש שנים תזרע שדך (ויקרא כה ג) ובתחלת שנה השביעית למכירתו יצא חפשי אי זה שנה שתהיה ואל תתמה על מקץ שבע שנים הכתוב בירמיה (ירמי׳ לד יד) כי לכל דבר יש לו שני קצוות, והנה פעם ימצא קץ שהוא תחלה, ופעם שהוא בסוף, וזה העבד הוא הכתוב עליו ונמכר בגנבתו (למטה כב ב) שמכרוהו ב״ד רק, וכי ימוך אחיך ונמכר לך (ויקרא כה לט) או לגר, מכר עצמו כפי השנים שיש עד היובל, כי ביובל יצא, וקבלה היא ביד ישראל כי הזכר ימכר בגנבתו ולא הנקבה, בפרשה שאחר זאת אשלים הענין, אמר רבי מרינוס יו״ד לחפשי נוסף, כי הוא כמו, למשעי (יחז׳ טז ד) אכזרי (משלי יא יז), ור׳ יהודה המדקדק אמר כי הלמ״ד נוסף, כי הוא כמו, וכי תשלחנו חפשי (דבר׳ טו יג) והיו״ד כאלו הוא ליחס על דרך הקדמוני (יחז׳ י יט), והלמ״ד כלמ״ד והשלישי לאבשלום בן מעכה (דה״א ג ב), ולפי דעתי כי באו שנים משרתים והאחד היה מספיק, כמו,

בתוך האהלי (יהושע ז כא) והוא תואר השם:

ומלת חנם, מגזרת, חנונו אותם (שופ׳ כא כב) מטעם מתנה, וטעם המ״ם לא ידענו כמ״ם ריקם (ברא׳ לא מב):

ג **אם בגפו.** י״א בגפו כמו בגופו ומצאנו גופת שאול (דה״א י יב) ומשקלי השמות משתנים, ואחרים אמרו שהוא כמו כנף, וכנף בלשון תרגום וגפין כאילו אמר בכנף בגדו לבדו ואינו מטעם הענין, כי אין ראוי להיות פירושו רק שאין גוף אחר תלוי על גבו, והנה יהיה כמו, על גבי חרשו חורשים (תה׳ קכט ג), אמר הגאון הוצרך הכתוב לומר אם בגפו יבא בגפו יצא, כאשר יאמר יצא לחפשי בעבור דבר אשתו שהוא צורך לומר אם בעל אשה הוא, ואחר שאין אשה ישראלית נמכרת בגנבתה בבית דין מה טעם לומר ויצאה אשתו עמו, להודיע כי הקונה עברי צריך לפרנס את אשתו, ותעמוד עמו עד שיצאו יחד:

ד **אם אדניו יתן לו אשה.** מצאנו אנשי לשון הקדש חולקים כבוד בתורת השמות אבל לא בפעלים, אמרו אדון, גם אדונים והוא לשון יחיד, ביד אדונים קשה (ישעי׳ יט ד) ובסמוכים אמרו אדוניו ולא אמרו אדונו כי לא נמצא, ולשון המדבר אֲדֹנָי שאל (ברא׳ מד יט) ואסור לאמרו בלשון רבים שלא יתערב עם השם הנכבד, וככה אין ראוי שיאמר לשם על לשון יחיד כמו בכינוי אדני שאל (שם) וככה מלת אלוה אמר רבי מרינוס זו כחו לאלהו (חבקוק א יא) ולא לאלהיו דרך בזיון:

אם אדניו יתן לו אשה. זאת האשה על דרך חכמינו היא כנענית ויתכן להיות פירוש כנענית על דרך וגם מבני התושבים הגרים עמכם (ויקרא כה מה) שכתוב מהם תקנו עבד ואמה (שם פ׳ מד) וככה כל עבד כנעני, כי על שבעה גוים כתוב לא תחיה כל נשמה (דבר׳ כ) ובשלמה כתוב, מן הגוים אשר אמר ה׳ הם לא יבאו בכם, ואתם לא תבאו בהם (מ״א יא ב) וזה כתוב על צדניות חתיות, ולא מואביות עמוניות:

ה **ואם אמר.** כבר פירשוהו קדמונינו כי לא יהיה נרצע עד שיהיו בו כל אלה הדברים, עד כי אהבך ואת ביתך (דבר׳ טו טז):

ו **והגישו.** מלת אלהים, כמו מקימי משפט אלהים בארץ והמנהג להיותם בשער העיר יושבים שיש לה דלתים ובריח וזה טעם אל הדלת או אל המזוזה שיעשה זה לפני יושבי השער:

ועבדו לעולם. ידענו כי מלת לעולם בלשון הקדש הוא זמן, כמו כבר היה לעולמים (קהלת א י) זמנים וישב שם עד עולם (ש״א א כב) עד זמן שיהיה גדול, וכן ועבדו לעולם, לזמנו של יובל, שאין זמן מועדי ישראל ארוך ממנו ויציאת חירות כאילו עולם מתחדש, או יהיה פירושו שישוב לזמנו הראשון שיהיה חפשי:

ז **את בתו לאמה.** קטנה היא שהיא ברשות האב כמו הבת שהוא מפר את נדרה ומלת לעם נכרי עם זה הפסוק היא דבקה, כי על האב ידבר לעם נכרי:

ח **לא ימשול למכרה בבגדו בה.** כמו מדוע נבגוד איש באחיו (מלאכי ב י), ואמת ונכון הוא כי אין רשות לאדון למכרה לאיש מישראל וזה ידענו מהקבלה. ושמו זה לזכר ולאסמכתא ואל תתמה בעבור מרחק לעם נכרי מזה הפסוק כי כמוהו שלם ישלם (למטה כב ב) כאשר אפרש, אמר הגאון כי לעם נכרי, כמו לאיש נכרי, וכמוהו הגוי גם צדיק תהרוג (ברא׳ כ, ד) וזה לא יתכן שיאמר על היחיד באחת הלשונות, כי נכון הוא שיאמר ויאמר ישראל כי הוא שם המין הכולל, כמו ויאמר מצרים (למעלה יד כה) רק להיות שֵם שטעמו כלל, כמו עם, וגוי, וקהל, ועדה, לא יתכן שיאמר על היחיד ופי׳ הגוי גם צדיק, שם מפורש, כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה (ברא׳ כ ט):

וטעם לא תצא כצאת העבדים. שיציאתם לעולם אחר שש שנים, כי גם זאת תצא אם הגיעו שש שנים, כאשר הוא כתוב, כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים (דבר׳ טו יב) רק אם הגיעה קודם שש לזמן שהיא ברשותה תצא:

אם רעה. שלא מצאה חן בעיניו אחר שקנה אותה שישאנה לאשה וזה הוא טעם אשר לו יעדה, שהיא יעודה לו להיותה אשתו או יעדה להיותה אשת בנו ודע כי לו קרי, וכתיב הוא בפנים באל״ף, ובחוץ בוי״ו, ואמר הגאון כי שני טעמים יש לו, כמו, הוא עשנו ולא אנחנו (תה׳ ק, ג) הטעם האחד, כי אנחנו לא עשינו עצמנו, והשני כי לו אנחנו, והנכון בעיני כי זה השני הוא האמת לבדו וככה כולם, אמר רבי יהודה המדקדק, אנחנו לא נוכל להפריש במבטא בין ״לא״ באלף, ובין ״לו״ בוי״ו או בה״א, כמו ״הלה היא ברבת בני עמון״ (דבר׳ ג יא) כל אלה הפסוקים אל״ף מבפנים ומבחוץ וי״ו, כל אלה כדרך קריאתם הוא טעמם, ודע כי מלת והפדה מהפעלים היוצאים, כמו וְהַפְדֵּךְ (שם יג ו) אשר פדה את נפשי (ש״ב ד ט) כי פדיתים (זכרי׳ י ח) והנה והפדה פועל יוצא לשנים פעולים כמו המצמיח חציר (תה׳ קמז ח) או כמו ראובן האכיל לשמעון לחם והנה והפדה שיבקש פדיונה ויקבלנו, בין שתפדה היא עצמה או אביה או אחד מקרוביה, כי אם היא קרובה אל שש שנים יחשבו כמה שנים עבדה, וכמה המרחק עד השביעית, או עד הזמן שתהיה ברשותה, וכפי החשבון יהיה הפדיון:

לעם נכרי. פירשנו ודע כי כל עם שאינו ישראל יקרא נכר ואינו כמו זר כי זר יקרא שאינו ממשפחת השבט, והנה אם אמרנו כי ישראל נקראו עברים

בעבור עבר והיה הוא עובד השם, והנה מי שהוא ממשפחתו ועל אמונתו יקרא עברי, ואם אמרנו בעבור אברהם נקרא כן, הנה כתוב, כי ביצחק יקרא לך זרע (ברא׳ כא יב) אעפ״י שבישמעאל כתוב כי זרעך הוא (שם פ׳ יג) לא נתנה הארץ רק ליצחק לבדו, ובני יצחק היו יעקב ועשו, וכתוב ביצחק, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל (שם כו ג) והנה לא נקרא לו זרע רק ביעקב לבדו אשר לו נתנה הארץ, והנה נכרים יחשבו בני הפילגשים ובני עשו עמהם:

ט **ואם לבנו ייעדנה.** על משקל יירשנה מועד כמו מוקד:

וטעם כמשפט הבנות בנות ישראל הבתולות שלא נמכרו:

יעשה לה. גם הבן גם האב אם הוא יקחנה:

י **אם אחרת.** בין שתהיה מבנות ישראל שנמכרה או לא נמכרה:

שארה. מזונה שיעמיד שארה שהוא בשרה:

וענתה. י״א דירתה וכמוהו לפי דעתם, וענה איים (ישעי׳ יג כב) וענתה שמה (הושע ב יז) ולפי דעתי כי וענה איים כמשמעו כמו וענית ואמרת (דבר׳ כו ה) דרך משל, כי שם כתוב ושעיר על רעהו יקרא (ישעי׳ לד יד), גם וענתה שמה (הושע ב יז) תנגן כמו, ענו לה׳ בתודה (תה׳ קמז ז), ופי׳ ועונתה על המשכב שהוא עת דודים כי מלת עת בחסרון נו״ן כמו אמת על כן נדגש תי״ו והנה עִתֵּךְ (יחז׳ טז ח) או עתו כמו אַמָּתוֹ, ג״כ עַתָּה והנה עונתה מגזרת עת, ועתה היא זאת העת:

יא **ואם.** אחז דרך קצרה כמו שלש סאים (ברא׳ יח ו) כי הנכון השלש האלה, ורבים חשבו כי השלש האלה הם שארה כסותה ועונתה וזה לא יתכן, כי אחר שאמר כמשפט הבנות יעשה לה (פ׳ ט) וחיוב הבנות אלה השלש ואין צורך להזכיר זה, ועוד כי יפת תואר שהיא נכריה כתוב עליה, ומכור לא תמכרנה בכסף (דבר׳ כא יד) ואף כי זאת, רק הנכון שהוא ואם אחת משלש אלה, שהוא לא ישאנה, ולא לבנו ייעדנה, ולא יפדנה תצא חנם בהיותה ברשותה וכמוהו אם יגע טמא נפש בכל אלה היטמא (חגי ב יג) פי׳ באחד מאלה וכמוהו רבים, ואמר הגאון מה טעם לומר אין כסף, אחר שאמר ויצאה חנם, והוא השיב, כי אם חלתה בביתו והוציא עליה ברפואות לא תפרע לו כלום ולפי דעתי אין צורך כי הוא תוס׳ ביאור, כדרך כי מת אתה ולא תחיה (מ״ב כ א):

יב **מכה איש.** טעם להזכיר זה אחר זכר העבד והאמה כי צריך לפרש משפט מכה עבדו ואמתו, וזה האיש הוא מישראל:

מות יומת. כל מות יומת הדבר תלוי בב״ד חוץ מאחד כאשר תראה בסמוך:

יג **ואשר לא צדה.** כמו בצדיה (במד׳ לה כ) ואתה צודה את נפשי (ש״א כד יב) והנה הוא כענין אורב ועושה במזיד:

אנה לידו. כמו כי מתאנה הוא לי (מ״ב ה) מבקש סבות ועלילות והנה טעמו שהשם סבב ותקן עלילות שימות זה מיד זה ולא עלתה במחשבתו והשם סבב לו זה בעבור עון אחר שעשה כדי שיגלה ממקומו, וכתיב לא יאונה לצדיק כל און (משלי יב כא):

יד **וכי יזיד.** טעם להרגו, כאילו כתיב והרגו בערמה, וכמוהו כי תחל לזנות (ויקרא כא ט), שפי׳ כי תחלל נפשה לזנות על כן אביה היא מחללת, וידוע כי לשון חלול גם תחלה מפעלי הכפל והם שנים טעמים על כן הוצרך להפריש בין שניהם, אמר כי תֵּחֵל לזנות, כי מלשון תחלה יאמר תָּחֵל, כמו תָּחֵל לספור (דבר׳ טז ט):

מעם מזבחי. הנה זה הפך הפסוק הראשון, ששם כתוב ושמתי לך מקום והם ערי מקלט, רק המזיד שינוס אפילו על מזבחי כאשר עשה יואב יומת וקדמונינו אמרו אפילו כהן ורצה לעבוד עבודת מזבחי יומת:

טו **ומכה.** בעבור שהזכיר מכה איש ומת (פ׳ יב) הוצרך לפרש כי יש מכה בלא מיתת המוכה שימות, כמו מכה אביו, ומכה ישרת בעבור אחר, ובעבור כבוד האבות הוצרך לומר אפילו שלא יכם רק יקללם יומת:

טז **וגנב.** אמר הגאון למה נכנס זה הפסוק בין מכה אביו ובין מקלל אביו, והשיב כי הכתוב לא ידבר רק על ההוה, כי הנגנבים היו קטנים, ונגדלו בארץ נכריה לא יכירו אבותיהם ויתכן שיכום ויקללום והעונש על הגנב:

ונמצא בידו בשוק לפני המכרו יומת:

יז **ומקלל.** מצאנו קללה בזכירת השם, כמו, ויקללם בשם ה׳ (מ״ב ב כד) גם בלא זכרון השם:

יח **וכי יריבן.** אמר הגאון **באגרוף** כמו בעלי אגרופין (סנהד׳ מט א) דבר חזק וקשה ורבי מרינוס אמר כי האל״ף נוסף כמו אל״ף אזרועי (איוב לא כב) מגזרת גרפם (שופ׳ ה כא) דבר שיגרוף בידו וככה בלשון ערבי:

יט **אם יקום.** על חז״ל נסמוך שפי׳ על משענתו שלא ישען על אחר כמשפט החולים רק על עצמו:

ונקה המכה. שיוציאוהו מבית הסהר:

ופי׳ שבתו. מגזרת שביתה ששבתה מלאכתו ונכון הוא, והוא על משקל שברו (ברא׳ מד ב) כי התי״ו שרש, ויתכן להיותו כמו זה, שבתה הבית מעט (רות ב ז) שהוא מגזרת ישב והטעם זמן ישיבה בבית שובת בלי מלאכתו, והעד על זה הפירוש, שהוא הפך והתהלך בחוץ:

ורפא ירפא. לאות שנתן רשות לרופאים לרפא המכות והפצעים שיראו בחוץ רק כל חלי שהוא בפנים בגוף ביד השם לרפאתו, וכן כתוב כי הוא יכאיב ויחבש (איוב ה יח) וכתוב באסא גם בחליו לא דרש את ה׳ כי אם ברופאים (דה״ב טז יב) והנה הכתוב הפריש, כי לא אמר ורפא ירפא מן הבנין הקל רק ורפא ירפא שהוא מהבנין הכבד ועוד אפרש זה היטב בפרשה הזאת, וחכמינו קבלו דברים אחרים עם אלה שניהם כאשר קבלו בשמים עם קטורת סמים ואינם כתובים:

כ **וכי יכה.** אין ספק כי משפט הישראלי בין חפשי בין נמכר שוה בכל המשפטים, על כן לא יתכן להיות זה עבד עברי ועוד כי באחרונה כתוב כי כספו הוא והנה זה העבד והאמה הוא הכתוב עליהם מהם תקנו עבד ואמה (ויקרא כה מד) ונפתח בי״ת בשבט שהיה מנהגו להכותם בו, והנה כל החולקים על חכמינו בעל כרחם יסמכו עליהם במלת נקם ינקם, כי הנקמה על דרכים רבים והנה לא תועיל להם הסברא במקום הזה, והאבות קבלו כי זאת כמו חרב נוקמת נקם ברית (ויקרא כו כה):

כא **אך.** הנה יוקם שהוא מהבנין שלא נקרא שם פועלו הוא כמו ינקם שהוא מבנין נפעל והכותים אמרו, כי פי׳ נקם ינקם נקמה גדולה ליסר אותו, ואם יעמוד יום אחד תהיה הנקמה פחותה, ואם יומים לא יוקם כלל, וראייתם שלא מצאנו במיתות ב״ד מלת נקמה, ואמרו כי חרב נוקמת אינה ראיה גמורה שהיא הריגה, ועוד אחר שאמר הכתוב יום מה צורך לומר יומים, וכל זה היה קשה עליהם שיהרג האדון בעבור מות העבד, והנה אשיב עליהם, למה לא פי׳ הכתוב מהו הנקמה הגדולה או הקטנה, והנה נרדוף אחר הכתובים, נקם נקמת בני ישראל (במד׳ לא ב) ונהרגו המדינים כולם, והנה אמר שמשון כי אם נקמתי בכם (שופ׳ טו ז) ואחריו כתוב ויך אותם שוק (שם פ׳ ח) ואנקמה נקם אחת (שם טז כח) ומתו בבית וחרב פיפיות בידם (תה׳ קמט ו) ואחריו לעשות נקמה בגוים (שם פ׳ ז), כי דם עבדיו יקום (דבר׳ לב מג), והנה דם יורה על ההריגה ועל זה הדרך כל הלשון והכתוב שאמר זה המיתה במלת נקמה כי האדון מתגולל בעבדו בעבור היותו ברשותו כי לא יוכל להכות בבר ישראל אחיו וזהו שאמר יום או יומים, והנה כמוהו על פי שנים עדים (שם יז ו), והם אמרו שלא ידעו טעמו אם כן ישימו זו עמו וחכמינו ז״ל אמרו כי טעם יום או יומים שתהיינה השעות מארבעה ועשרים שעות ביום, וכאשר הסתכלנו בו מצאנו שיאמר בשבט, שהוא שבט מוסר, כמו אתה בשבט תכנו (משלי כג יד), והנה האדון רוצה ליסרו, ולא הזכיר הכתוב כאשר ימית האדון עבדו מה הדין שיהי׳ עליו כי מנהג האדון לחמול על כספו שלא להמיתו כאשר יחמול אפילו על בהמתו, והשם ציוה כאשר ייסר האדון את עבדו שלא ייסרנו מוסר אכזרי, כי בראותו שנפשו יוצאה תחת השבט יניחנו ואם לא יניחנו יהרג בעבורו כי רחמי השם על כל מעשיו, וכתוב בדוד, ודם לרוב שפכת (דה״א כב ח) ולא היו מישראל:

כב **וכי ינצו.** אלה האנשים הם עברים, שהם נצים מכה זה את זה וכן כתוב למה תכה רעך (למעלה ב יג):

ונגפו. כולל שניהם, כי פעם יהיה פירוש זה או זה וכן באש ישרפו אותו ואתהן (ויקרא כ) זאת או זאת ואם שניהם ישראלים דין אחד להם וזאת האשה היא ישראלית:

ולא יהיה אסון. באשה:

ענוש יענש. בעבור הילדים שיצאו ומתו:

כאשר ישית עליו. אבי הילדים אם יעשה בחפצו הנוגף, ואם לאו יתן עפ״י ב״ד כמו ופללו אלהים (ש״א ב כה):

כג **ואם אסון יהיה.** לאשה ויש מחלוקת, אומרים כי ימות הנוגף בעבור שמחשבתו להרוג אחיו יומת, וראייתם כי על הילדים כתוב ענש יענש ועל מות האשה כתוב ונתת נפש תחת נפש, ואם הוא עונש מה יתרון למות האשה יותר מן הילדים ואם אמרנו שהם בני עונשים למה שינה הכתוב לומר נפש תחת נפש ומחלוקת אחרת אומרת כי המתכוין להרוג את זה והרג את זה לא יומת ושינה הכתוב לומר נפש תחת נפש כי עונש הנפש יותר מהילדים הרבה מאוד וראייתם הכתוב הבא אחריו עין תחת עין, שאינו כמשמעו רק הוא כפר ונזכר זאת הפרשה בעבור עין תחת עין, שן תחת שן כי אחריו כתיב משפט עין העבד ושנו:

כד **עין.** אמר רב סעדיה, לא נוכל לפרש זה הפסוק כמשמעו כי אם אדם הכה עין חבירו, וסרה שלישית אור עיניו, איך יתכן שיוכה מכה כזאת בלי תוספת ומגרעת, אולי יחשיך אור עינו כלו ויותר קשה הכויה והפצע והחבורה, כי אם היו במקום מסוכן אולי ימות ואין הדעת סובלת, אמר לו בן זוטא והלא כתוב במקום אחר, כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו (ויקרא כד כ) והגאון השיב לו יש לנו בי״ת תחת על, והנה טעמו כן ינתן עליו עונש ובן זוטא השיב לו כאשר עשה כן יעשה לו (שם פ׳ יט) והגאון השיב, הנה שמשון אמר, כאשר עשו לי כן עשיתי להם (שופ׳ טו יא) ושמשון לא לקח נשותיהם ונתנם לאחרים, רק גמולם השיב להם, ובן זוטא השיב אם היה המכה עני מה יהיה עונשו, והגאון השיב אם עור יעור עין פקח מה יעשה לו כי העני יתכן שיעשיר וישלם רק העור לא יוכל לשלם לעולם, והכלל לא נוכל לפרש על דרך מצות התורה פירוש שלם אם לא נסמוך על דברי חז״ל כי כאשר קבלנו התורה מן האבות כן קבלנו תורה שבעל פה אין הפרש ביניהם, והנה יהיה פי׳ עין תחת עין ראוי להיותו עינו תחת עינו אם לא יתן כפרו:

ואמר הגאון כי יש שן שהעונש שלו מעט אם יהיה המוכה נער כי אם יכרת עוד יחליף, והזכיר היד, כי היא בעלת מלאכה, והזכיר הרגל שהוא יותר קשה מהיד, כי לא יוכל אדם ללכת ברגל אחת, ולפי דעתי, כי הזכיר אלה האיברים על ההוה ברוב, כי כאשר יכה אדם חבירו, אז יכנו בעין שהוא עומד כנגדו, או בפה שעומד כנגדו וישבור שניו, או ביד שבה ילחם, או יגן בעד פניו, או ברגל בברחו מפניו:

כה **כויה.** מְכְוָת אש כמשמעו:

י״א כי פצע להוציא דם וחבורה מכה בלי דם, והגאון אמר כי פצע שבירת עצם וחבורה מכת דם:

כו **וכי יכה.** צוה השם שיצא העבד חפשי תחת עינו או שנו שלא יהא אדוניו אכזרי שיכנו מכה נמרצה כי אם ישחית עינו או אפילו שנו יצא מרשותו חפשי ויאבד ממונו:

כז **ואם שן.** דבר הכתוב על ההוה ברוב כאשר הזכרתי וכן יצא בראשי איברים כפי הקבלה:

כח **וכי יגח.** הזכיר זאת הפרשה, בעבור אם יגח השור עבד או אמה, וזה האיש והאמה ישראלים, והזכיר האשה ולא עשה כן בפסוק מכה איש ומת (פ׳ יב) כי מנהג הלשון להזכיר הנכבד שהוא הזכר, והוא הדין לנקבה, והזכיר האשה עתה, בעבור שיש מקומות שאין מנהג האשה לצאת חוץ מהעיר לשדה אל מקום ששם השורים, שלא יחשוב אדם ויערער ויאמר למה שנתה המנהג, ובעבור זה כתוב אחריו או בן יגח או בת יגח (פ׳ לא) כי משפט מכה איש שוה הוא יהיה גדול בשנים או קטן, והזכיר הבן והבת שהם קטנים שלא יערער בעל השור על האבות שהיה עליהם לשמרם:

סקול יסקל השור. טעם **ולא יאכל את בשרו** כמו הנבלה שיאכלנה גר שער או נכרי, וקדמונינו אמרו כי כל מקום שכתוב בו לא יאכל הוא אסור בהנאה:

ובעל השור נקי. מעונש:

כט **ואם.** אין ספק כי אין כופר למומתי ב״ד על כן אמרו מעתיקי הדת כי וגם יומת, מיתתו בידי שמים הנה יהיה זה יומת לפי דעתי כמו עין תחת עין, שהוא ראוי שימות אם לא יתן כופר נפשו וכל זה, בעבור שהוא כתוב יומת ולא ימות:

ל **אם כפר.** אין זה הפך, ולא תקחו כפר (במד׳ לה לא) כי הכתוב שם הוא רוצח גמור וזה לא רצח רק נענש בעבור שלא שמר שורו להיותו קשור או השור התיר עצמו שלא נקשר כראוי, או שלא מצא הפתח סגור ויצא והזיק:

יושת עליו על פי הדיינין:

לא **או בן או בת.** שניהם ישראלים כי כתוב אחריו, אם עבד (פ׳ לב), והשם שם עונש על בעל השור, כי קשה בעיניו שתמית בהמה אדם שנברא בצלם אלהים על כן נסקל השור:

לג **וכי יפתח איש בור.** שהיה כרוי והזכיר זה כי אין השם חפץ שתמות בהמה חנם שלא לצורך אדם, ועוד כי יזיק בעל הבהמה:

לד **בעל הבור.** הפותח או הכורה, אעפ״י שהוא ברשות הרבים כי לצרכו עשה, ע״כ נקרא בעל הבור:

כסף ישיב לבעליו. שיתן דמי הנופל בהיותו חי אחר שיפחות ממנו דמי המת:

לה **וכי יגף.** אמר בן זוטא כי רעהו תואר לשור ולא ראה כי שור איש סמוך הוא, וכן הוא שור רעהו, ואין לשור ריע רק בן זוטא לבדו וזה השור שהוא תם ישלם בעליו חצי נזק:

לו **או נודע.** ואם היה השור מועד ישלם הנזק שלם והזכיר הכתוב דבר השור עד שיגיע אל **כי יגנב איש שור או שה,** וכל זה בעבור העבד שהוא נמכר בגנבתו, כי כן החל כי תקנה עבד עברי:

לז **כי יגנב.** אמר ר׳ ישועה, הוסיף השם על ענש השור יותר מן השה, כי לא יוכל להסתיר השור כמו השה, ולא יוכל לגנבו רק הרגיל יותר באומנות הגניבה, והגאון אמר בעבור הנזק שיבא לבעל השור יותר מהשה כי בו יחרוש:

פרק כב

א **אם במחתרת ימצא הגנב.** בלילה כי ביום לא יחתור, והכתוב הבא אחריו לעד ״אם זרחה השמש״:

ופי׳ אין לו דמים. אין על הורגו שפיכות דמים, ויש לתמוה מן המפרשים דמים חיים, אם כן מה הוא איש דמים (ש״ב טז ח) דמיו בו (ויקרא כ, ט):

ב **אם זרחה השמש, שלם ישלם.** שב אל הכתוב למעלה חמשה בקר ישלם וגו׳ (למעלה כא לז) כמו לעם נכרי (שם שם ח) ואף לאמתך תעשה כן (דבר׳ טו יז) כי הוא שב אל הפסוק העליון, העניק תעניק לו (שם פ׳ יד):

ונמכר בגנבתו. בעבור גניבתו:

ג **אם המצא.** זה הפסוק כולל כל בהמה חכמים קיבלו גזירת הכתוב לתשלומי ארבעה וחמשה בשור ושה בלבד:

ד **כי יבער.** גם זה דבק, באשר למעלה שהזכיר שיבא הנזק על יד השור, ואומר כי יבער איש מגזרת אנחנו ובעירנו (במד׳ כ) והוא מהבנין הדגוש:

וטעם ובער בשדה אחר. אדם אחר וכמוהו ואתם בערתם הכרם (ישעי׳ ג יד):

ה **כי תצא אש.** גם זה דבק, כי ידבר על נזק השדה:

וטעם המבעיר אינו כמו יבער איש (פ׳ ד) אעפ״י שהם מבנין אחד, כי מלת אש תורה עליו, וזאת הדרך צחות בלשון הקדש לאמר מלה שוה, והיא משני טעמים כמו בלחי החמור חמור חמורתים (שופ׳ טו טז), רוכבים על שלשים עֲיָרִים, ושלשים עירים להם (שם י ד), וזאת השנית ערים, והעד, להם יקראו חות יאיר (שם):

ו **כי יתן.** גם זה דבק, כי על דבר הגנבה ידבר להשלים משפטי הגניבות:

ז **אם לא שלח ידו.** יורה כי ונקרב בעל הבית שבועה היא לפי הדיינין על כן אחריו על כל דבר פשע שפשע הנשבע, ור׳ ישועה אמר, כי פשע הוא שיצא מרשותו, כמו אז תפשע אדום מתחת יד יהודה (מ״ב ח כב), והנה על כל דבר פשע כולל הבא אחריו וכל דבר שיצא מרשות הבעלים, בין שנגנב, בין שאבדה וכחש בה ולא הודה:

ח **אשר יאמר.** העד

כי הוא זה: אשר ירשיען אלהים. אם ירשיעון האלהים השומר כי הוא עצמו גנבו, או כחש האבדה שמצא ונעשה גנב עליה:

ט **כי יתן.** זה שומר שכר:

י **במלאכת רעהו.** כמו לרגל המלאכה אשר לפני (ברא׳ לג יד) ולא יקח ממנו רק השבועה:

יב **אם.** על זה קבל שכרו:

יביאהו עד. יביא קצת הנטרף להיות לו לעד על דרך שכתוב כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל אזן (עמוס ג יב):

יג **וכי ישאל.** על דרך הפשט בעליו אין עמו, ויכול לטעון על השואל שהכביד על בהמתו:

יד **אם.** שהוא ראה בעצמו איך נשבר או מת, וככה השכיר שבא עם השוכר בדרך אחד השלים לדבר על גניבת ממון ועתה ידבר על גניבת הלב, הוא המפתה, כי ההווה לפתות הנערות שאין דעתם שלימה:

טו **אשר לא ארשה.** כי המאורשה אעפ״י שלא נבעלה נקראת אשת רעהו:

מהר ימהרנה. כמו מוהר בענין קשור כמו אחר מהרו (תה׳ טז ד) כי גזרת מהרה לא תמצא בפעלים רק מהבנין הדגוש בכל המקרא:

טז **כסף ישקל.** בעבור שפתה:

יז **מכשפה.** טעם להזכיר זה אחר הבתולה, כי המתאווים יתאוו דרך כשפים למלאות תאותם והזכיר הנקבה, כי היא הנמצאת בכשוף יותר מן הזכרים:

יח **כל.** הזכיר בתחלה פתוי הנערה שאין לה דעת, גם הזכיר הבהמה שאין לה פה לצעוק כמו האשה והזכיר האשה שיש לה פה לצעוק:

יט **זבח.** על דרך הפשט אינו מדבר על ישראל, כי כבר הזהיר ע״ז בדבור שני רק בעבור הגר וכתוב אחריו נאמר זה, כי בעבורו נאמר כל שוכב עם בהמה ושלא יזבח לעבודת כוכבים, כי כן מנהג עם נכרי והנה ע״ז התנאי יגור בארץ ישראל שלא ישכב עם בהמה, ואמר לאלהים שהיה רגיל לעבדו מקדם ומלת לאלהים כוללת אף המלאכים:

לה׳ לבדו. רק לשם הנכבד לבדו, שהוא שם העצם, ולא יתערב אחר עמו:

כ **וגר.** כאשר יקבל הגר שלא לעבוד ע״ז לא תונהו בארצך בעבור שיש לך כח רב ממנו, וזכור כי גרים הייתם כמוהו, וכאשר הזכיר הגר שאין לו כח, ככה היתום והאלמנה שהם ישראלים, ואין להם כח ואחר שאמר לא תענון לשון רבים אמר אם תענה, כי כל רואה אדם שהוא מענה יתום ואלמנה ולא יעזרם, גם הוא יחשב מענה:

כב **אם ענה.** והנה העונש, אם אחד יענה ואין עוזר העונש על כלם, על כן בא אחריו, וחרה אפי והרגתי אתכם כולכם: ואמר **כי אם צעק יצעק אלי.** על היתום וכן דין האלמנה, רק היתום יתכן שיהיה קטן ולא ידע לדבר כמו האלמנה:

כד **אם כסף תלוה.** אם נתן לך השם הון שתוכל להלוות העני והזכיר זאת הפרשה, כי העני כמו הגר והיתום והאלמנה וקרא העניים עמי כי החסידים לא יבקשו עשר בעולם הזה, והעד אליהו ואלישע שלא רצה לקבל מנחת נעמן גם שמואל הרמתי:

וטעם עמך. שהוא במקום שאתה דר בו:

לא תהיה לו כנשה. שישא לך פנים בעבור טובתך: ואמר **תשימון.** כי המלוה והסופר והעדים כולם עוברים:

כה **אם חבל תחבל.** אחר שאמר שלמת רעך שהוא לשון נקבה, וככה אחר כי היא כסותה לבדה אמר תשיבנו, והטעם על החבול שהוא לשון זכר, אמר הגאון מה טעם לקחת החבול ביום וישיבנו בלילה והוא השיב בעבור שירא שלא ילוה מאחר, ויתנהו לו חבול תחתיו:

כו **כי.** הטעם יש לך לחמול עליו:

וטעם כי חנון אני. על דעת הגאון שהוא כמו חנוני חנוני (איוב יט כא) והטעם כי אני אתן לו ממון ואסיר את שלך, ולפי דעתי כי מלת חנינה איננו כן, כי מה יבקש דוד לאמר חנני אלהים כחסדך (תה׳ נא ג) רק הוא כמו רחום אעפ״י שיש ביניהם הפרש כאשר אפרש בפ׳ כי תשא:

והנה זה ושמעתי שהוא אחר והיה כי יצעק אלי, כמו הכתוב למעלה כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי ובמה יוודע כי שמע אשמע צעקתו בחרון אפי שאחריו:

כז **אלהים לא תקלל.** הם הדיינים והם הכהנים בני לוי שעמהם התורה:

ונשיא בעמך לא תאר. בסתר או בגלוי והגאונים הפרישו בין קללה ומארה וזה הנשיא הוא המלך הכתוב במשנה תורה וכאשר הסתכלנו בפסוקים הבאים זה אחר זה עד ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו (למטה כג יג) מצאנו רובם בדברי העניים כאילו הם דבוקים עם פרשת אם כסף תלוה, אמר יפת טעם להזכיר אלהים לא תקלל, אולי העני ברוב צערו בלילה, אם יעבור המלוה ולא ישוב לו העבוט יקלל את הדיין שדן שיקח עבוטו:

כח **מלאתך.** כנוי לתירוש ודמעך כנוי ליצהר והגאון רב סעדיה אמר כי מלת מלאתך כוללת המלאה מן הזרע והמלאה מן היקב ואמר כי דמעך רמז ליצהר, כי כאשר ידרך הזית הוא יורד טפות כמו הדמע והנה פי׳ זה הכתוב במקום אחר והוא ראשית דגנך תירושך ויצהרך (דבר׳ יח ד) על כן עמו בכור בניך תתן לי, כי הוא ראשית אונו ובן זוטא אמר כי מלאתך על ההריון, ודמעך כנוי לשכבת זרע והיא הטפה, ואמר לא תאחר שלא יעכב מלקחת לו אשה, על כן אחריו בכור בניך תתן לי וזה שגעון, למה הזכיר מלאתך לפני דמעך, כי דמעך לפי דעתו לשפוך זרע באשה, ואחר כך תבא ההריון, ועוד כי דבר ההריון אינו ביד אדם רק בידי השם לבד, ואמר יפת, הזכיר הפסוק הזה שלא יאחר העני לתת מה שהוא חייב כך תעשה לתת הבכור לכהן:

ל **ואנשי קדש.** בעבור שהזכיר שורך וצאנך שהם מותרים לאכילה, הזהיר על הבשר שהוא נטרף, אולי העני יאכלנו בעבור עניו:

והזכיר בשדה ההוה יותר, וככה הדין בנטרף גם בתוך העיר וכמוהו מקרה לילה (דבר׳ כג יא):

וטעם לכלב. נפתח הלמ״ד שהוא שומר שורך וצאנך ואין ראוי לאכלו כי אם הכלב ור׳ משה הכהן אמר כי הטרפה קשה מהנבלה, כי יש בטרפה כדמות סם רע שיזיק תולדות האדם ע״כ לא התיר לתתה לגר אשר בשעריך, או למכור לנכרי כמו הנבלה:

פרק כג

א **לא תשא שמע שוא.** שלא יוציא מלבו דבר שוא להוציא דבה:

וטעם אל תשת ידך עם רשע. להתחבר עמו בעדות שוא, לעשות חמס לנקי אולי העני יעשה זאת למלאות חסרונו:

ב **לא.** אם ראית רבים יעידו על דבר שלא ידעתו לא תאמר בלבבך אלה לא יכזבו ואמר הגאון כי שתים מצות יש בפסוק הזה, האחת מצות לא תעשה, והשנית מצות עשה, כי אמר חייב אתה אחרי רבים להטות, כי חשב כי מלת להטות כמו לנטות ואינה כן. רק היא מהבנין הדגוש הכבד כמו ארור מטה משפט (דבר׳ כז יט) גם נמצאת בלא משפט, ומטי גר (מלאכי ג ה), וחז״ל פי׳, כי מזה נלמוד כי הלכה כרבים ומה שהעתיקו הוא האמת, ואחר שהכתוב אמר לא תהיה אחרי רבים לרעות, מזה נלמוד, כי אם יהיו הרבים לטובה שהיא מצוה ללכת אחריהם:

לא תענה על ריב. מצוה על כל ישראל, ואף כי הדיין שהוא שהריב לפניו לעזור לרעהו:

ג **ודל.** גם זה דבק שתחשוב כי טוב תעשה בעזרך הדל, ובמקום אחר לא תהדר פני גדול (ויקרא יט טו):

ד **שור אויבך.** בחירק תחת היו״ד והוא פועל כי מלת וְאֲיַבְתִּי (פ׳ כב) מהפעלים היוצאים והטעם אֶעפ״י שתדע שהוא אויבך, וככה שונאך ונאמר אויבך כי נכון לדבר ככה, גם כן שונאך אולי באה זו הפרשה אם היה השור והחמור של עני יהיה שכרך הרבה מאוד שעשית מצות השם, וגם גמילות חסד עם עני:

ה **וחדלת.** כמו חדל לך (דה״ב כה טז) מעשות הדבר וכן ושמרת (דבר׳ יז י) והטעם חדל שנעזוב הדבר לו לבדו רק תתיר עמו הקשרים ותעזוב המשא ויפול מזה הצד ומזה הצד ויקום החמור, ויש אומרים כמו ויעזבו ירושלים (נחמיה ג ה) לטעון המשא בדרך רחוקה:

ו **לא תטה.** עם הדיין ידבר וכמוהו לפני ה׳ אלהיך תאכלנו (דבר׳ טו כ) הראוי לאכול כאילו הוא מדבר עם כהן ויבדילנו מכל ישראל שידבר עמהם, והאומר כי הוא בכור עדר, הבל הוא:

ז **מדבר שקר.** עם הדיין ידבר, שלא ידין דין שקר וכמוהו צדק צדק תרדוף (שם טז כ):

ונקי וצדיק אל תהרוג. באותו הדבר אם ידעת שהוא רשע בדבר אחר שלא תאמר הואיל וככה עשה רשע אחר קשה אהרגנו ואסיר המכשול מהדרך, כי אני אקח הדין ממנו ולא ימלט מידי:

ח **ושחד.** גם הזכיר כל זה, כי העשיר יתן שוחד לדיין להטות מדין דלים:

ויסלף דברי צדיקים. אמר הגאון כי צדיקים תאר לדברי ולא יתכן זה, כי דברי סמוך:

וטעם צדיקים בדין, לא צדיקים במצות:

י **ושש שנים.** הזכיר גם זה בעבור ואכלו אביוני עמך (פ׳ יא):

יא **והשביעית תשמטנה.** היא שתקרא שמטה לה׳, ולא יגוש איש את רעהו האביון:

ונטשתה. שלא תזרע וכמוהו וְנָטוֹשׁ את השנה השביעית (נחמיה י לב):

יב **ששת.** גם הזכיר בעבור וינפש בן אמתך והגר אשר בשעריך שהוא עני ושכיר לך:

יג **ובכל אשר.** עתה הזכיר ע״ג, והטעם כל מה שאמרתי הם מצותי ומשפטי, ולא כן משפטי אלהים אחרים. ואמר **לא תזכירו.** שלא תזכירו שמותם להשבע בהם, גם שלא ישביעו בהם עובדיה, וזהו ולא ישמע על פיך שתשביעו בו אחרים, שלא תאמר לע״ג השבע לי באלהיך:

יד **שלש רגלים.** פעמים, לי לבדי תהיה עבד שתעבוד שלש רגלים בשנה, ותבא לפני כעבד שיביא דורון לאדונו על כן כתוב אחריו את פני האדון ה׳ (פ׳ יז) כמו לפני האדון ה׳, וכן ולא יראו פני ריקם (פ׳ טו) והזכיר זה בעבור כי יש ימים ידועים הולכים עו״ג להבליהם, על כן כתוב תחוג לי לבד:

ומלת תחוג. תזבח כמו אסרו חג בעבותים (תה׳ קיח כז):

רגלים. מגזרת רגל כי רובם רגלים הם:

טו **את חג המצות.** החל ממנו, כי הוא ראשון לחדשי השנה, והנה כתוב שבעת ימים תאכל מצות, כמו חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים (דבר׳ טז יג) והנה הוא חיוב ואין כמוהו ששת ימים תעשה מעשיך (פ׳ יב) כי אחריו כתוב שתשבות ביום השביעי ואין ככה שבעת ימים תאכל מצות ועוד למה לא

כתב שבעת ימים לא תאכל חמץ:

חדש האביב. פירשתיו:

רבים חשבו כי לא יראו פני ריקם, כמו ופני לא יראו (למטה לג כג) וזה איננו נכון, כי הבאים אל בית השם הם נראים והעד ונראה את פני ה׳ (ש״א א כב) גם יראה כל זכורך את פני השם (דבר׳ טז טז) כמו לפני השם:

טז וחג הקציר. בכורי קציר חטים, והנה חג המצות לעולם יהיה בו אביב שהוא בכורי השעורים, והמרחק בין בכורי שעורים לבכורי חטים, כמו שבעה שבועות תספר לך (שם שם):

וחג האסיף בצאת השנה. ותכנס שנה אחרת והחל ממרחשון לזרוע:

יז שלש. ואלה השלש פעמים שאמרתי לך לא יראו פני ריקם, הזכרים לבדם שהם בני מצות ואינם חולים שלא יוכלו לבוא:

יח דם זבחי. הוא זבח חג הפסח הנאכל על מצות ומרורים:

חלב חגי. הוא שה תמים שהוא חיוב, וכן כתוב ״בהעלות העולה והחלבים״ (דה״ב לה יד) עד הבקר:

יט ראשית. זהו ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב יד) כי עם היחיד מדבר, כאשר אפרש במקומו, והזכיר זה אחר לא תשחט על חמץ דם זבחי, כי משם יחלו הבכורים:

אמרו חסרי הדעת, כי גדי מגזרת מגד, ולא יתכן כי מ״ם מגד שרש, והעד הנאמן, עם פרי מגדים (שה״ש ד יג) כי ככה לא ימצא בלשון הקדש, ועוד מה טעם לא תבשל, ואין כח ביד אדם לבשל המגד, וכתוב וממגד תבואות שמש (דבר׳ לג יד), ומה טעם לומר בחלב, ואנה מצאנו כלשון הזה, ועוד מה טעם אמו, ואנה נקרא העץ אֵם המגד, וכל זה חשבו בעבור שמצאנו זאת המצוה עם ראשית בכורי אדמתך, והנה גם הוא במקום אחר עם הבשר לא תאכלו כל נבלה (שם יד כא), והוא הישר, רק הזכירה עם הבכורים, כי אז ירבו ויגדלו הגדיים, ויש אחר, שאמר לא תבשל כמו לא תאחר שיעמוד עם אמו יותר משבעה ימים ואם כן מה טעם להזכיר המצוה הזאת פעם אחרת, ועוד כי ראייתם, בשל קציר (יואל ד יג) ואיננו רק בשול, כי השמש מבשלת כמו האש, וככה הבשילו אשכלותיה (ברא׳ מ י), ורבי שלמה אמר, כי גדי הוא הקטן הרך, וזה השם יאמר לקטן השור והכבש וראייתו גדי עזים (שם לח), כי מה צורך לסמכו ואיננו כן, כי גדי לא יקרא רק שהוא מהעזים, ובלשון ערבי הוא גדי ולא יאמר על מין אחר, רק יש הפרש בין גדי ובין גדי עזים, כי גדי גדול מגדי עזים, כי עודנו צריך היותו עם העזים, וככה שעיר ושעיר עזים וחכמים קיבלו שלא יאכל ישראל בשר בחלב, ועתה אפרש, דע כי מנהג התורה לדבר על ההווה כמו בת היענה (ויקרא יא טז), למה שינה הכתוב לומר ככה, ותהיה הבת כוללת כל המין וכזה לא מצאנו, דע כי בשר היענה יבש כעץ, ואין המנהג שיאכלנו אדם, כי אין בו ליחה, ולא יאכל מכל המין רק הבת, כי היא נקבה וקטנה, יש בה מעט ליחה ולא כן הזכר הקטן וככה אין אדם אוכל בשר בחלב, כי אינו מאכל ערב, והבשר לא יתבשל רק בזמן רב, והחלב אינו כן כי אין המנהג עד היום בארץ ישמעאל שיאכל אדם טלה מבושל בחלב, בעבור שיש בטלה ליחה רבה, וככה בחלב והנה הוא מזיק על כן לא יאכל, ובעבור כי בשר הגדי אין בו ליחה, וכשהוא קטן הוא חם, על כן יבשלו הגדי בחלב, ואל תתמה בעבור שלא נהגו אנשי אלה המקומות לאכול גדי עזים, כי כל הרופאים מודים, כי אין בשר כמוהו, ואפילו לחולים התירו שיאכלוהו, וכן אוכלים אותו בספרד ואפריקא וארץ ישראל, ופרס, ובבל, גם ככה היה מנהג הקדמונים, שני גדיי עזים טובים (ברא׳ כז ט), ונעשה לפניך גדי עזים (שופ׳ יג טו), והכהן אוכל גדי עזים, אחד לחטאת, ובעבור שאין מנהג אדם לאכול בשר חי אסור לבשל הגדי בחלב אמו, וי״א כי אין בשול כי אם באש, והלא כתוב, ובשל מבושל במים (למעלה יב ט), ובדברי הימים, בשלו בסירות (דה״ב לה יג), ואין לנו צורך לבקש מה טעם איסורו, כי נעלם מעיני הנבונים אולי היה כי אכזריות לב הוא לבשל הגדי עם חלב אמו, כדרך, ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו (ויקרא כב כח), גם לא תקח האם על הבנים (דבר׳ כב ו), ומנהג רוב האדם שאין להם צאן ויקנו החלב בשוק, והחלב יהיה מאוסף משיות רבות, אולי הקונה הגדי לא ידע אנה אמו והנה אם קנה חלב, אולי יש בו בחלב אם הגדי שקנה ויהיה עובר, וכל ספק שהוא מן התורה לחומרא, והנה גם הישמעאלים מודים, כי אם יבושל הגדי בחלב אמו שהתולדות שוה, אז הוא יותר ערב, והכתוב דבר על ההוה, והנה הקדמונים ז״ל החמירו להסיר כל ספק, ואסרו בשר בחלב, והשם שנתן להם חכמה, הוא יתן משכורתם שלימה, ועוד אדבר למה הזכיר הכתוב זאת המצוה פעם שנית, גם שלישית, במקום כל אחד מהם:

כ הנה אנכי. אמר השם למשה שיאמר גם זה לישראל כי אם יקבלו כל הדברים והמשפטים מתחלת אתם ראיתם, אז יביאם אל הארץ, ורבים השתבשו בזה:

יש אומרים, כי המלאך (הוא) ספר תורה בעבור כי שמי בקרבו, ואחרים אמרו (הוא) ארון הברית ופירשו ושמע בקולו הכתוב בו, ואמרו לא ישא השם לפשעכם וכל אלה דברי רוח, כי כל התורה והמקרא מלאים מזה הטעם, הוא ישלח מלאכו לפניך (ברא׳ כד ז) המלאך הגואל אותי מכל רע (שם מח טז),

ומשה אמר, וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במד׳ כ טז) ומלאך פניו הושיעם (ישעי׳ סג ט) ויצא מלאך ה׳ (שם לז לו), ויאמר למלאך המשחית בעם (ש״ב כד טז) אלהי שלח מלאכה (דניאל ו כג) דמי לבר אלהין (שם ג כה), ורבים כאלה, ובס׳ דניאל שר יון ושר פרס (דניאל י) כי אם מיכאל שרכם (שם פ׳ כא) והוא הנקרא הגדול כי הוא נכבד מאחרים רבים, גם כתוב עליו אחד השרים הראשונים בא לעזרני (שם פ׳ יג) שפי׳ במעלה, כמו היושבים ראשונה במלכות (אסתר א יד) וזה המלאך הוא מיכאל:

לשמרך בדרך. שלא יגע בך רע:

אשר הכינתי. לך כדרך בהנחל עליון גוים (דבר׳ לב ח) כאשר אפרש:

כא **השמר.** כל מלאך עושה דבר השם לא יוסיף ולא יגרע, וככה שטן איוב מלאך היה, וככה היוצא לקראת בלעם, לשטן לו, והנה השומע בקול המלאך הוא שומע בקול השם הנכבד:

ומלת אל תמר בו. קשה, והנה נראה הטעם כמו וימרו בי (יחז׳ כ, ח) רק היה ראוי להיות תמרה על כן הוצרכו חכמי ספרד לאמר בו כי הוא מפעלי הכפל, ועל דרך ויסב אלהים את העם (למעלה יג יח) כי כל הגזרה היא מפעלי הכפל, כי ורחבה ונסבה (יחז׳ מא ז) מבנין נפעל כמו ונבלה שם (ברא׳ יא ז) מגזרת בלל, ונבקה רוח מצרים (ישעי׳ יט ג) מגזרת בוקק (שם כד א), ואל תתמה בעבור שהם שנים שרשים והטעם אחד, כי הנה שורר בביתו (אסתר א כב) כי שרית עם אלהים (ברא׳ לב כט) וכמוהו אל תמר בו, וממר ליולדתו (משלי יז כה) על משקל מכס (במד׳ לא כח) שהוא מגזרת תכוסו על השה (למעלה יב ד) מפעלי הכפל:

ודע **כי שמי בקרבו** דבק עם השמר מפניו ושמע בקולו, כמו, ואף לאמתך תעשה כן (דבר׳ טו, יז) וכבר פירשתי כי השם הנכבד הוא שם העצם, כי הוא לבדו, גם ימצא תאר השם כי הוא הכל ומאתו הכל:

וטעם בקרבו. משל לעגול שהנקודה היא קרובה אל כל מרחק, על כן היה כבוד השם בקרב המחנה, ונוסע בתוך המחנות, וכן כתוב כי אתה ה׳ בקרב העם הזה (במד׳ יד יד) וכתוב, ויוצר רוח אדם בקרבו (זכריה יב א), ואל תשתומם בעבור שהוא כתוב כי אם שמוע תשמע בקולו, ואחר כן, ועשית כל אשר אדבר והנה אתן לך משל, כל חכמי המדות הביאו ראיות גמורות, כי עצם הלבנה גוף מקבל אור השמש, כי הוא בעצמו אין נוגה לו, ובעבור זה תקדר השמש בהתחבר הלבנה עמה ביום ושניהם בגלגלים הדומים לגלגל המזלות, ואין הקדרות רק שתכנס הלבנה תחת השמש ושתיהן עגולות, והנה פני הלבנה שהם לצד השמש כלם אור, ופניה שהם למעלה ממנו חשך ולא אור, והנה תסתיר אור השמש גם במחצית חדש הלבנה בהכנס צל הארץ בין השמש ובין הלבנה לא ישאר ללבנה אור והנה ידענו כי אור הלבנה בלילה תאיר האויר, והנה אם אמר ראובן זה אור הלבנה יאמר אמת ואם אמר שמעון זה אור החמה יאמר אמת:

כב **בעבור** שמצאו חכמי ספרד איבה בהעלם היו״ד, וכתוב וְאָיַבְתִּי את איביך. גם ציד חיה (ויקרא יז יג) אמר צַיָדִים (ירמי׳ טז טז) ודין עני לא דנו, והיה ה׳ לְדַיָן (ש״א כד טז), על כן אמרו אין פועל פחות מג׳ אותיות, על כן איבה מעלומי העין:

כג **כי.** צום בעת בואם אל הארץ שיסירו כל ע״ג, והזכיר ששה גוים, ולא חשש להזכיר הקטן שבהם ובעבורו אמר והכחדתיו מיד, כי האחרים מעט מעט יגרשם, או פי׳ והכחדתיו כל אחד ואחד, כמו בנות צעדה עלי שור (ברא׳ מט כב):

כד **לא.** זהו שהזכרתי שתחלת ספר הברית, אתם ראיתם (למעלה כ יט) שהזהיר על ע״ג, וסוף הספר להזהיר על ע״ג, שהוא הסוף כי יהיה לך למוקש (פ׳ לג), רק יש הפרש שבתחלת הספר צוה שלא יעשון עם השם אלהי כסף, ובסוף ס׳ הברית צוה להכרית ע״ג הנמצאה בארץ כנען שעשאוה יושביה כי העובד ע״ג כאילו הוא עובר על כל מצות לא תעשה, ולא יועילוהו כל מצות עשה בעולם הזה ובעולם הבא:

כה **ועבדתם.** הטעם לא תעבדו רק השם שהוציאכם מבית עבדים, והביאכם אל ארץ הגוים שעבדו אלהים אחרים, ולא יוכלו להצילם מידכם, ועבודת השם היא לעשות כל אשר צוה לאהבה אותו ולדבקה בו, ולהשבע בשמו, ולהתפלל אליו, ולזבוח לפניו תמידין ומוספין, ולכבדו בתת המעשרות, הנה שכרו אתו, והם ד׳ דברים בעולם הזה הא׳ וברך את לחמך ואת מימך, והב׳ והסירותי מחלה מקרבך, והג׳ לא תהיה משכלה ועקרה בארצך, והד׳ את מספר ימיך אמלא, והנה כל אלה בגוף האדם, ועוד כי הפך אלה הברכות אעשה בכל אויביך, והוא את אימתי וגם את הצרעה:

אמר אברהם המחבר יש חכמים גדולים, חכמי השתי תורות ולא התעסקו בחכמת התולדות על כן לא יכולתי לפרש אלה הברכות, אם לא אזכיר מעט מן החכמות, בעבור שגוף האדם מהעולם השפל, והנשמה העליונה קשורה בו, ויש אמצעיים בין הנשמה והגוף, והנה הם שני כחות, ובלשון הקדש יקראו על הרוב רוח ונפש, כי הנשמה היא החכמה, ומושבה במוח הראש, וממנה יצא כח כל ההרגשות ותנועת החפץ והרוח בלב ובו חיי האדם, והיא המבקשת שררה להתגבר על כל העומד כנגדה והיא בעלת הכעס, וכן אמר שלמה אל תבהל ברוחך לכעוס (קהלת ז ט) כל רוחו יוציא כסיל (משלי כט

יא) והנפש בכבד, והיא המתאוה לאכול, וככה כתוב כי תאוה נפשך (דבר׳ יב כ) ותאות המשגל ממנה והנה יש אדם שנברא שתהיינה לו אלו השלש הנזכרות חזקות, או כלן רפות, או זו חזקה וזו רפה, או לא חזקה ולא רפה, והנה בני אדם על כ״ז מינים משונים והשם הנכבד נתן התורה לחזק ולהגביר ולהגדיל הנשמה העליונה, ואז לא ימשול הגוף עליה, ואם לא תהיה התורה נשמרת, אז יגבר הגוף על הנשמה, והנה אתן לך משל, ידענו כפי חכמת התולדת כי כי כל אדם שגברה על תולדתו מרה אדומה יהיה בעל אף, כי כן תולדת האש, כי המרה האדומה דומה לה והנה הנשמה רודפת אחרי הגוף כאשר איננה חכמה שתוכל לסבול, גם נחשוב אדם שאין חום בגופו, ובא אחר וחרפו וקללו עד שכעס, והנה הוליד בגופו חום שלא היה שם לפני כעסו והשם יתעלה למען חסדיו בחר בישראל והורם תורתו, וכאשר ישמרוה ימצאם חכמתם וידריכם דרך ישרה לכל דבר שלא יזיק להם, והכלל שיהיה גופם סר אל משמעת הנשמה ולא הפך הדבר, שהנשמה סרה אל משמעת הגוף, ובהתאמץ הנשמה יתאמץ כח השומר הגוף שיקבל האדם מן השמים, והיא הנקרא תולדת, והנה הברכה תהיה בכל מאכל ומשתה, כי יש מארה באה לחסר כח התולדת, כדרך אתה תאכל ולא תשבע (מיכה ו יד) והנה כל התחלואים באים בעבור אוכל הנכנס בגוף, והנה לא יפחוד שומר התורה מהם, וזהו וברך את לחמך, ויש תחלואים באים מחוץ לגוף בעבור שינוי האויר כפי השתנות מערכת המשרתים, וע״ז כתוב והסירותי מחלה מקרבך, והנה שומר התורה אין לו צורך לרופא עם השם הנכבד, על כן כתוב גם בחליו לא דרש את ה׳ כי אם ברופאים (דה״ב טז יב), והנה דברתי על חכמת הרפואות, ועתה אדבר על חכמת המזלות, דע כי כל הנולד יקרוהו מקרים כדרך מה שיורה מערכת המשרתים ברגע הולדו וערך אלה אל אלה, והדבר עמוק מאוד, והנה יהיה כפי מולד האשה שתהיה משכלה, כי תולדת הרחם להשכיל הילודים, או שתהיה עקרה ולא תלד, והנה אם היה הדבק בשם במולדו, וכפי תולדתו שלא יוליד בנים, השם הנכבד אם היה דבק בו, יאמץ כח תולדת הכליות, ויתקן עלילות הזרע עד שיוליד בנים, על כן אמר השם לאברהם אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים (ברא׳ יז א) וזהו שאמרו קדמונינו ז״ל צא מאצטגנינות שלך, ואם תכרות ברית עמי שתעבדני אני ארבה אותך במאד מאד, כי אנצח התולדת, ואין זה נצוח במערכת הככבים כי לא נבראו להטיב או להרע לעולם השפל, רק הולכים תמיד לעבודת השם לצרכם, ובמרוצתם יקבלו בני העולם השפל דבר והפכו על ידם, והנה אם נשמור לא נקבל, ועוד אדבר על זה בפ׳ כי תשא והנה הברכה השלישית שיהיה כל אחד מהם מוליד בנים, ולא ימותו בחיי אביהם:

כו **ומלת עקרה.** כוללת אשת איש ובהמתו:

והרביעית שגם הוא יחיה שנים רבות, והנה ידענו כי לכל איש זמן קצוב וזמן ידוע שיכול לחיות כפי רוב החום והליחה התולדית לא אש זרה וליחה נכריה, כי הוא הפך התולדות, והדבק בשם יחזק החום והליחה בכח הנשמה ואז יחיה האדם יותר מהזמן הקצוב, וכן כתוב, יראת ה׳ תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה (משלי י כז) וכתוב בחצי ימיו יעזבנו (ירמי׳ יז יא), וכתוב, כי אם ה׳ יגפנו או יומו יבא (ש״א כו) והנה, המת במלחמה או במגפה לא מת ביומו בזמן הקצוב, כפי תולדת החום והליחה, כי מחוץ באו לו מקרים, והנה השם שדבק בו יצילנו מכולם, ובתורה פן ימות במלחמה (דבר׳ כ ה), אמר שלמה, למה תמות בלא עתך, (קהלת ז יז) ואין זה הפך חכמת המזלות, כי דבר המזל תלוי בדברים רבים כאשר אפרש בפ׳ ונפלינו אני ועמך (למטה לג טז) על כן כתוב, הנני יוסיף על ימיך (ישעי׳ לח ה) ומה אוסיף עוד להאריך:

כז **את אימתי.** הוא פחד בנשמה והנה תבא לגוף חולשה מיד, וזהו ונתתי את כל אויביך אליך עורף, שיתנו לך את ערפם, והטעם שיברחו מפניך בראותך אותם:

כח **ושלחתי את הצרעה.** מכה בגוף מגזרת צרעת שתחלש כח הגוף, והזכיר משבעה הגוים שלשה והוא הדין לכולם, גם יתכן להיות זו המכה יותר קשה בנזכרים מהאחרים:

כט **לא.** אמר הגאון, זהו לסימן כאשר תראה כי פרית ורבית, אז יכרתו כל השבעה עממין ואין צורך, כי הזכיר הטעם למה לא יגרשם בשנה אחת, וזהו פן תהיה הארץ שממה, כי ארץ ישראל תהיה ארוכה מאד ויוצאי ממצרים לא יוכלו לישבה כולה, כמו פן תקדש (דבר׳ כב ט):

ל **מעט.** עד שתפרה שתוכל לישב כל הארץ, ועתה יפרש אורך הארץ ורחבה:

לא **ושתי את גבולך.** וזהו וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ (תה׳ עב ח) והנהר הוא נהר פרת:

לב בין כך ובין כך לא תכרות להם ברית:

וטעם לאלהיהם. שתשחיתם:

לג **לא ישבו בארצך.** כאשר תפרה, תשחית ותכחיד כל הז׳ עממין, עד כה ספר הברית:

פרק כד

א **ואל משה אמר.** כל מה שהזכיר למעלה עד עתה, הם התנאים שיספרם לישראל ואחר כן אמר למשה אחר שתכרות להם ברית תעלה אלי אתה ואהרן ובניו וע׳ מזקני ישראל שהם הבכורים הקדושים:

ב **ונגש.** אל תתמה בעבור שאמר בתחלה עלה אל ה׳ ואחר כך ונגש משה לבדו, ולא אמר ונגשת כי כן מנהג הלשון, וה׳ המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה׳ מן השמים (ברא׳ יט כד) והטעם מאתו, ושמואל אמר, וישלח ה׳ את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל (ש״א יב יא) ולא אמר ואותי, ורבים ככה:

ג **ויבא משה.** לא הזכיר וירד מן ההר כי אין צורך.

וטעם ויבא משה בתוך מחנה ישראל, ויספר לעם את כל דברי ה׳, מצות עשה ולא תעשה שהם כתובים מן אתם ראיתם כי מן השמים (למעלה כ יט) עד סוף כי יהיה לך למוקש (למעלה כג לג). **ואת כל המשפטים.** אשר שם לפניהם, הם הנזכרים בפרשה הזאת:

ויען כל העם. כאילו הוא איש אחד:

ד **ויכתוב משה.** אחר שספר להם כל דברי השם המצות והמשפטים כתבם, וזהו ספר הברית:

ויבן מזבח תחת ההר. במקום שעמדו ישראל בעת מתן תורה, ומלת ויבן, משרת בעבור אחרת, כאלו כתב ושתים עשרה מצבה בנה:

ה **וישלח את נערי.** הם הבחורים בני הזקנים הבחורים שיעלו עם משה:

ויעלו עלת. וזהו וזבחת עליו (למעלה כ כא):

והזכיר עם השלמים פרים כי האוכלים רבים היו:

ו **ויקח חצי הדם.** מהעולות והשלמים:

ומלת באגנות, כלים עגולים כמו אגן הסהר (שיר ז) ובלשון ערבי אגאן:

וחצי הדם של עולה והשלמים זרק על המזבח לשם, והנה באגנות ישמש לשנים שנתן חציו באגנות וחציו אחר באגנות:

ז **ויקח.** כאשר קרא באזני הזקנים וקבלו על נפשם אז לקח חצי הדם הנשאר, וזרקו על העם והם הזקנים, כי הם כנגד כל ישראל כמו שכתוב בפר העלם דבר של צבור, וסמכו זקני העדה את ידיהם (ויקרא ד טו) שהם כנגד כל ישראל:

וזאת הזריקה כמו, ויז על אהרן על בגדיו (שם ח ל):

וקראה דם הברית:

ט **ויעל.** לא הזכיר ההר כי אין צורך:

י **וירא ו.** במראה נבואה, כמו ראיתי את ה׳ יושב על כסא (מ״א כב יט דה״ב יח יח):

אמר הגאון כי ספיר לבן, ראייתו לבנת הספיר ואיננו רק אדום, והעד כי מנהג הלשון לכפול הטעם במלות שונות, והנה כתוב זכו נזיריה משלג צחו מחלב (איכה ד ז) והנה הטעם כפול, אדמו עצם מפנינים, ספיר גזרתם (שם) והנה ספיר כמו פנינים, ועוד אם לבנת הספיר הוא לובן, מה טעם לומר כמעשה, היה ראוי לומר כמראה, והנכון כי לבנת מגזרת לבנה כמו חשכת מים (תה׳ יח יב) מגזרת חֻשְּׁכָה (ברא׳ טו יב). והנה לבנת הספיר, כאבן ספיר שראה יחזקאל במראות הנבואה שהוא דמות כסא:

וטעם וכעצם השמים לטוהר, תחת לבנת הספיר והוא הרקיע שהוא כעין הקרח שהוא נטוי על ראשי החיות שראה יחזקאל והנה כתוב וירא את אלהי ישראל, ושם כתוב היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל (יחז׳ י כ) כי תפס דרך קצרה, כי היא תחת רקיע, גם הוא תחת הכסא והכל תחת השם הנכבד:

יא **ואל אצילי.** כמו ומאציליה (ישעי׳ מא ט) ולא הזכיר זקנים להכניס עמהם נדב ואביהוא:

וטעם לא שלח ידו. כי ראו השם הנכבד ולא מתו, כאשר אפרש בפסוק כי לא יראני האדם וחי (למטה לג כ):

וטעם ויאכלו וישתו. שירדו שמחים מההר:

ויאכלו זבחי שלמים שזבחו נעריהם:

וישתו בשמחה, ור׳ יהודה הלוי אמר, כי טעם ויאכלו, כי הוצרכו שיאכלו, אעפ״י שנהנו מזיו השכינה, והזכיר זה בעבור משה שחיה ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה ככתוב בפרשה אחרי זאת:

יב **ויאמר.** ושב שם עד שאתן לך, אמר חכם אחד בספרד, כי הלוחות הראשונים שהיו מעשה אלהים, והטעם מתוקנים נבראו כמדת הארון, כי גם השניים מעשה אלהים היו שהוא בורא הכל, רק משה תקנם, כי התקון נקרא מעשה, כמו וימהר לעשות אותו (ברא׳ יח ז), ובעבור שהוא כתוב לוחות אבן ולא הזכיר אבנים כאשר הזכיר בשניים, והנה הראיתי לו בעלותי ההרה לקחת שני לוחות האבנים (דבר׳ ט ט), ושלש פעמים הזכיר, כי על כן פי׳ לוחות האבן, שהם ממין אבן לא מעץ, אמר הגאון כי אשר כתבתי, דבק עם לוחות האבן, ולא עם התורה והמצוה כי השם לא כתב רק עשרת הדברים ופי׳ **התורה** תורה שבכתב **והמצוה** תורה שבע״פ כי כל המצות ניתנו למשה בסיני בימים שעמד בהר וכן כתוב ואתה פה עמוד עמדי (דבר׳ ה כח) ולפי דעתי כי התורה הדבור הראשון והחמישי, והמצוה השמונה דברים:

יג **ויקם משה.** מדרך הסבורא כי יהושע הלך ממחנה ישראל עם משה, וישב בתחתית ההר עד רדת משה כי הנה לא ידע דבר העגל שנעשה, ואין טעם לשאול מה אכל, כי המן סביב למחנה לקט ואכל יום יום:

יד **ואל הזקנים.** הידועים הם שראו השם הנכבד:

והנה אהרן. גם הוא בכור היה ואולי היה חור והוא מהשבעים, ושניהם ידינו תחת משה עד שובו, וכבר פירשתי כי יתרו לא בא רק בשנה השנית:

טו **ויעל. ויכס.** וכבר כסה הענן בששה לחודש:

טז **וישכן.** וכבר שכן הכבוד, כי כן כתוב וירד ה׳ על הר סיני (למעלה יט כ), ועוד, ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים (שם כ יח):

ויכסהו הענן. את משה ואדם לא ראהו:

ויקרא אל משה ביום השביעי. ואין צורך לשאלת הגאון למה לא עלה לראש ההר בתחלת עלותו כי לא יוכל לעלות כי אם ברשות:

יז **ומראה.** הנה ההר כולו מכוסה ענן, ובראשו הכבוד ששם השם הנכבד היה נראה כאש אוכלת:

יח **ויבא ויעל אל ההר.** הטעם אל ראש ההר ששם הכבוד:

ויהי משה בהר. שלא ירד, וכתוב על אלה הארבעים יום, לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי (דבר׳ ט ט), וזה פלא גדול לא נהיה כמוהו לפניו:

פרק כה

א אשר נתן לבניו דת תמימה אשר יוציא לאור כל תעלומה יביננו דבר חכמה רשומה בפרשת ויקחו לי תרומה

וידבר. בעלותו אל ראש ההר דבר לו על דבר המשכן והטעם שיעשו מקדש לשם הנכבד וישכון בתוכו, ושם ידבר עם משה ולא יעלה אל ההר:

ב **מלת ויקחו לי.** כגזרת סורה אלי (שופ׳ ד יח) שיסור הנקרא ממקומו ויקרב אליו, וככה שיקח מאתו ויתן לי, וככה קחי נא לי מעט מים (מ״א יז י):

ג **וזאת.** אמר הגאון כי לא מצאנו כסף במשכן כי אם כסף פקודי העדה, אם כן איך כתוב כי הכסף נדבה, והוא השיב כי כסף אחר היה נדבה לצורך שלחן כסף, כי לא יתכן שלא יהיה שם שלחן לתקן עליו שום דבר, או לחתוך או לרחוץ עליו ולחצוצרות ולמזרקים ולפי דעתי אין צורך, כי הכתוב לא חשש להוציא דבר אחד משש עשר דברים, כי החמשה עשר היו נדבה, וכמוהו אלה בני יעקב אשר יולד לו בפדן ארם (ברא׳ לה כו) ובנימין לא נולד כי אם בארץ כנען, ועוד בשבעים נפש ירדו אבותיך (דבר׳ י כב), ובני יוסף לא ירדו כי שם נולדו והזכיר בתחלת הנדבה הנכבד שהוא הזהב, והשלים בנכבד אבני שוהם ואבני מלואים, כי לא נמצאו רק אצל הנשיאים, ולא כן הזהב, כי ברוב הקהל נמצא, והנה לא היה במעשה המשכן ברזל, וכתוב בבית ראשון, ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו (מ״א ו ז):

ד **ותכלת.** אמר יפת שהוא כדמות שחרות, כי הוא תכלית כל הצבעים והכל ישובו אליו, והוא לא ישוב במעשה אדם לעולם, ואנו נסמוך על רז״ל שאמרו שהוא ירוק והוא צמר:

וארגמן. כדמות אדום, ובדברי הימים ארגון (דה״ב ב ו), ובלשון ערבי ארגואן, וזה הצבע לא יהיה כי אם בצמר או במשי:

ותולעת שני. וכתוב ושני התולעת (ויקרא יד ו) כמו מצור החלמיש (דבר׳ ח טו) חלמיש צור (שם לב יג) והגאון אמר בו קרימ״ז כי הוא אדום, רק איננו כצבע הארגמן, ובעבור תולעת אמרו רבים כי הוא משי:

ושש. הוא הבד מין ממיני פשתים ימצא במצרים לבדו, רק הוא לבן ואינו צבוע, שש ורקמה ממצרים (יחז׳ כז ז) והגאון תרגמו בלשון ערבי עושר, וידוע הוא עד היום:

ועזים. שער העזים:

ה **וערת אילם.** שהם גדולים, וזאת האומנות בארץ אלגודמא״ס, ונקרא גודמאנסי:

תחשים. מן חיה היתה ידוע בימים ההם, כי כן כתוב ואנעלך תחש (יחז׳ טז י), והנה כבר היה נודע:

ועצי שטים. יש מקדמונינו שאמר שיעקב אבינו נטעם, וישראל הוציאם ממצרים במצות משה, והראיה וכל אשר נמצא אתו (למטה לה כד) כמו התכלת והארגמן, ויש לתמוה למה נאמר אשר נמצא אתו, לצרכו ואם אמרנו כן יש לתמוה למה הוציאו עצי שטים, כי מה צורך יש להם ועוד הנה המצרים חושבים כי לזבוח הם הולכים ואחר כך ישובו ועל כן השאילום ואיך יוציאו קרשים רבים אורך כל אחד מהם עשר אמות, גם בריחים, והם עברו על מצרים מקום המלוכה, ומה היתה תשובה לשואליהם, למה יוליכו עצי שטים, והם הולכים לזבוח דרך שלשת ימים והנה לא ידענו אם קבלה היתה ביד אבותינו שממצרים הוציאום, גם אנחנו נסור אל משמעתם, ואם סברא היא יש לבקש דרך אחרת, ונאמר כי היה סמוך אל הר סיני יער עצי שטים ובבואם שם, אמר להם ששם יתעכבו הרבה, ואין עליהם ענן כאשר פירשתי, אז עשה כל אחד סוכה, והנשיאים עשו כדמות חצרות, כל אחד כפי מעלתו וכרתו כל היער, כי עם רב היו ועשו סוכות, ומשה לא דבר להם דבר המשכן, רק אחר יום הכפורים, וזה טעם וכל אשר נמצא אתו:

ו **שמן למאור.** לצורך המאור כמשפט, אמרו חכמי הדור כי טעם ולקטרת הסמים הפוך, וכן הוא הסמים בעבור הקטרת, אם כן, למה לא נאמר כן, ולשמן המשחה בשמים, ועוד ואת הבשם ואת השמן למאור ולשמן המשחה ולקטרת הסמים (למטה לה כח), והנכון בעיני שמלת בשמים כוללת לשמן המשחה ובשמים שהם מעורבים עם הסמים לקטרת וככה קבלת האמת:

ז **אבני שהם.** כוללת כל האפוד ואחד מהחשן:

מלואים. עוד אפרש:

ח **ועשו.** נקרא מקדש בעבור היותו משכן השם הקדוש:

ט **מראה אותך.** במראה העין, כי מראות יחזקאל היו בחלום נבואה, והוסיף ה״א הדעת ואמר המשכן, אחר שהזכיר מקדש, תוספת וי״ו:

וכן תעשו. לצורך הכלים, כי בתחלה ועשו לי מקדש:

י **ועשו.** בעבור שאמר בתחלה ועשו לי, החל ככה ועשו ארון:

ולא ידענו אם זאת המדה בחוץ או בפנים, והנה אם היא בחוץ יהיה עבר הארון מצופה מבית ומחוץ מב׳ העברים חצי אמה עד שתהיה מדת כל לוח הברית אמה אורך ואמה רוחב, ואם אמרנו שגם הקומה חצי אמה תהיה כל אבן כבדה מאד, אולי נתן השם כח רב לידי משה שהיו כבדים להוריד לוח אבן ביד אחת, וכתוב משני עבריהם (למטה לב טו) אולי כן היה, כי הלוח הוא גוף מעוקב שיש לו ששה עברים, וככה כתוב כי שלשה ארונות היו ויש לתמוה על הכבדות, ועוד כי עובי הכפורת טפח, ועוד כי ראינו שלא היה זהב התנופה רק פחות מן חלק אחד מג׳ אלפים וארבע מאות מהזהב שהניח דוד, והנה הכרובים היו עצי שמן גם מזבח הקטרת לא היה כולו זהב, והיה שוה לפי הסברא כי הציפוי למראה העין הוא ומעט הזהב יכנס בציפוי, הלא כי הקרשים והבריחים והשולחן ומזבח הקטורת כלם מצופים, ואין דבר שיהיה זהב כלו רק המנורה, ואחר שעשו הארון זהב מה צורך לעץ, ויוכיח על הציפוי כי הנה האולם והבית ציפה שלמה זהב:

יא **זר זהב.** מגזרת ארחי ורבעי זרית (תה׳ קלט ג):

יב **פעמותיו.** חפשתי בכל המקרא ולא מצאתי פעם שהוא זויות, רק מלשון רגל, רגלי עני פעמי דלים (ישעי׳ כו ו) וישם לדרך פעמיו (תה׳ פה יד) מה יפו פעמיך (ש״ה ז ב) ורבים ככה על כן הוצרכתי לפרש כי רגלים היו לארון, כי דרך בזיון הוא שישב הארון בארץ, ועוד מה טעם לומר, ושתי טבעות זהב בתוספת הוי״ו, ואלו היו הראשונות היה כתוב שתי טבעות להודיע שהם ארבע טבעות זהב שהזכיר כמשפט הלשון ויש מחכמי דורינו שהבין זה, ואמר כי הבדים היו מושמים בארון בטבעות שהיו על הפעמונים וכאשר יצטרכו לשאת את הארון יוסרו מהטבעות השפליות ויושמו בטבעות העליונות, וכן כתוב ושמו בדיו (במד׳ ד ו), ולפי דעתי שהבדים אחר שהושמו בטבעות העליונות לא הוסרו משם, כי כן כתוב לא יסורו ממנו (למטה פ׳ טו) ופירוש ושמו בדיו על הכהנים שהיו משימים בדי הארון בכתפות הקהתים וכאשר הושם הארון בדביר, הוצרך להיותו סמוך אל הקיר שיסוכו הכרובים על

הארון ועל בדיו, על כן האריכו קצה כל אחד מהבדים, וזהו ויאריכו הבדים (מ״א ח ח) והנה הד׳ הטבעות השפלים היו ליופי ותפארת כמשפט הארונים:

טו בטבעת. שהם על צלעות הארון:

טז ונתת. הלוחות הם העדות כאילו הם כמו שטר כתובה, והם לוחות הברית והעד הנאמן, ויקח ויתן את העדות אל הארון (למטה מ כ) ועוד כי לא כתב משה ספר תורה, וספר התורה שמוהו הכהנים מצד ארון ברית ה׳ מחוץ, ועוד כתיב אין בארון רק שני לוחות אבנים (מ״א ח ט) ומחלוקת היא, יש לשאול, הנה הכתוב אמר למשה, ונתת אל אל הארון הלוחות אשר אתן אליך, וכתוב ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו (למטה לא יח) והנה שברם ולא מלא מצות השם, ויש להשיב אולי בעבור זה אמרו חכמינו כי שברי הלוחות הן מונחים בארון ואין הכתוב מכחיש דבריהם, כי הראשונים והאחרונים לוחות הברית הם, ועוד נוכל להשיב כי הכתוב לא דבר רק על הלוחות השניות, ואין טענה ממלת, אשר אתן אליך (פ׳ כא) כי הנה כתוב גם עליהם ויתנם ה׳ אלי (דבר׳ י ד), ועוד הנה לא מצאנו שיאמר השם למשה שיעשה הארון וישם שם הלוחות הראשונות, כי השם יודע כי ישברם משה, רק אמר על הלוחות שפסלם משה ועשית לך ארון עץ (שם שם א), וקדמונינו אמרו כי אין זה הארון שעשה בצלאל ונכון הוא, ועל דרך המשפט אינו רחוק בעיני, כי על הארון שעשה בצלאל ידבר, וכן כתוב ועשו ארון עצי שטים (למעלה פ׳ י), ואין טעם לשאול אנה היו מושמים אלה הלוחות עד שהוקם המשכן, כי אין צורך להזכיר זה, והוצרכתי לפירוש הזה בעבור שהזכיר ואשים את הלוחות בארון אשר עשיתי (דבר׳ י ה), והנה אם אמרנו כי יספר המעשה כאשר היה אעפ״י שלא נדע טעם למה יזכיר זה, והנה מה נעשה בכתוב אח״כ, ויהיו שם כאשר צוני (שם) וזה לאות כי ידבר על הלוחות ששם משה בארון הברית, והם שם עד היום הזה, וזה טעם ויהיו שם עד היום הזה (מ״א ח ח) גם לאות ולעד כי ספר התורה לא היה בארון כי בתחלה שם הלוחות בארון, ואח״כ הכפורת עם הכרובים, והנה שכן הכבוד על הכרובים, וכתוב יושב הכרובים (תה׳ פ׳, ב) אם כן איך ישים משה ספר התורה בשנת הארבעים בתוך הארון, אם לא יסיר הכפורת עם הכרובים מעל הארון ואין צורך לכל זה:

יז ועשית כפרת. כדמות מכסה, ואמר יפת כי כמוהו לכפר עליו (ויקרא א ד) כמו כסוי חטאה (תה׳ לב א), ולפי דעתי שמלת לכפר עליו, מגזרת כופר, והנה זה מפורש, ונתנו איש כפר נפשו (למטה ל יב), ושם כתוב לכפר על נפשותיכם (שם שם טו), ועובי הכפרת לא נזכר:

יח ועשית. אמרו קדמונינו, כי צורת כרובים כשני נערים, ופירשו כרוביא בלשון ארמי והכ״ף משרת, ונכון דברו שהיו כצורת ילדים אם היא קבלה, ושמו המלה לזכר, כמו מלת חנוכה, כי כ״ף כרוב שרש, והעד והיו הכרובים (פ׳ כ) כי הה״א ה״א הדעת ואינה לתימה כה״א, הכמכת מכהו הכהו (ישעי׳ כז ז) וכאשר חפשתי על מלת כרובים, הנה הוא צורות כמו אַתְּ כרוב ממשח הסוכך (יחז׳ כח יד), אמר יחזקאל כי ראה ה׳ פנים לחיה, ואחד מהם פני שור, ובמקום אחר על החיה בעצמה תחת שור פני הכרוב (שם י, יד), והטעם הצורה שהזכיר בפעם הראשונה ואמר באחרונה היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (שם פ׳ כ) וקרא כל הד׳ כרובים והנה הכ״ף שרש:
מקשה. כמו שוה וכמוהו ותחת מעשה מקשה (ישעי׳ ג כד), ופי׳ מעשה, כמו לא עשה את שפמו (ש״ב יט כה), וטעם מפני שהיה מרחק כל כרוב שוה מקצה הכפורת:

יט כרוב. הנה הכרובים על דרך האורך על כן הבדים על רוחב הארון, ומערער אמר, כי לא יקרא צלע רק על דרך האורך, וראייתו ולצלע המשכן השנית (למטה כו כ), ותשובתו בצדו, וחמשה בריחים לקרשי צלע המשכן לירכתים (שם שם כז) ומהכפורת בעצמה עשו את הכרובים על שני קצות הארון:

כ והיו. אמר יפת, כי אל הכפורת יהיו פני הכרובים, אל אמצע הכפרת, ולפי דעתי, כי לא היו פני הכרובים עומדים על זויות נצבם על כן פניהם מעט פונים אל הכפרת:

כא ואל הארן. כמשפט הלשון וכבר היה נותן העדות בארון, ואחר תשים הכפרת:

כב ונועדתי. לא אבין איך יכחיש זה הפסוק, פסוק וידבר ה׳ אליו מאהל מועד לאמר (ויקרא א א) כי אהל מועד שם כולל את המשכן ואת כל אשר בו ואין צורך למכריע:
וטעם וי״ו ואת כל אשר אצוה ככה הוא מלת ודברתי משרת בעבור אחרת כאילו כתוב ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרובים, ולא הזכיר הדבר המדובר, והטעם שאדבר אתך להודיע סודי ולהשיב על שאלתך, ודברתי את כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל, ויש לשאול למה הזכיר השם הארון בתחלה, כי כתוב את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו (למעלה פ׳ ט), ומנהג הלשון לבאר האחרון שהשלים בו, כמו ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו, ואתן לעשו (יהושע כד ד), על כן החל ופירש כלי המשכן והחל מהנכבד ואחר כן השולחן והמנורה, ואחר כן ואת המשכן תעשה והנה משה כאשר

הקהיל כל העדה החל לומר להם בתחלה המשכן והאהל ואחר כן הארון ואין צורך שילמוד אדם את משה, ויש לתמוה למה לא הזכיר מזבח הקטרת והתשובה בדרך משל, כי הכבוד לא ימוש על כן הארון דמות כסא, והנה מנורה ושולחן ערוך על כן לא הזכיר מזבח הקטרת רק אחר מזבח העולה, בעבור שיזהיר, לא תעלו עליו עולה ומנחה ונסך (למטה ל ט), ומשה הזכירו לבני ישראל אחר המנורה וכן במעשה:

כג **ועשית.** אין ספק כי עובי השלחן עם קומת הרגלים היא המדה הנזכרת:

כה **ועשית.** המסגרת למעלה כמשפט השולחנות:

ועשית זר זהב. עתה פי׳ כי הזר שהזכיר בתחלה יהיה סביב המסגרת:

כו **ועשית, ארבע הפאות.** מזרח ומערב צפון ודרום:

כז **לעמת.** הזכיר המקום שתושמנה שם הטבעות:

כח **ונשא בם את השלחן.** מבנין נפעל, כמו ונקה המכה (למעלה כא יט), כי הדגשות להתבלע פ״א הפועל:

כט **ועשית.** מה שאמרו רז״ל ידוע הוא:

ומלת אשר יסך בהן. שבה אל וקשותיו לא אל הקרובה אליה שהיא ומנקיותיו, וכמוהו משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תה׳ צט ו) וכתוב בעמוד ענן ידבר אליהם (שם פ׳ ז) שהם משה ואהרן לא שמואל, והעד כי במעשה הזכיר הקשות אשר יסך בהן (למטה לז טז), ועוד ואת קשות הנסך (במד׳ ד ז) ומלת נסך לטעמים רבים, לא יסכו לה נסך (הושע ט ד) הפסל נסך חרש (ישעי׳ מ יט), ואני נסכתי מלכי (תה׳ ב ו), אמר רב נתן שהוא בעל הערוך, כי הקשוות דמות קנים, כי כן יקראו בלשון ישמעאל, והמגיד לו לא ידע לשון ערבי כי נלעג היה כי הקנים יקראו קצ״ב בצד״י גם בבית ויש שבוש בדברי הימים שהזכיר תחת הקערות מזרקים, ותחת הכפות כפורים, והזכיר הקשוות כאשר הם, ותחת המנקיות אמר מזלגות והכל זהב לצורך השלחן, אולי כלים אחרים צוה דוד לשומם בשולחנות שיעשה שלמה:

ל **ונתת.** על דרך הפשט נקרא לחם הפנים בעבור הפירוש שהוא אחריו, ומה שאמרו קדמונינו אמת הוא כי הקערות כמו דפוס:

לא **ועשית.** ראיתי ספרים שבדקום חכמי טבריה ונשבעו חמשה עשר מזקניהם ששלש פעמים הסתכלו כל מלה וכל נקודה, וכל מלא וכל חסר והנה כתיב יו״ד במלת **תיעשה** ולא מצאתי ככה בספרי ספרד וצרפת ומעבר לים, והקדמונים דרשו, כי תוספת היו״ד רמז לעשרה מנורות שיעשה שלמה והכלל אם יש שם יו״ד היא מלה זרה ובדרש כי נעשית מאליה והטעם שכל רואיה היו תמהים איך יכול אדם לעשותה, כי הנה כתוב ויעש מנורת, כן עשה את המנורה (במד׳ ח ד) והנה על מחבת בשמן תֵּעָשֶׂה מורבכת תביאנה (ויקרא ו יד), והנה מקשה כמו הכתוב בכרובים:

יריכה וקנה. היא גוף המנורה:

לב **וששה.** טעם קנים, עגולים, ארוכים, חלולים,:

לג **שלשה גבעים.** אמר הגאון כי משקדים כדמות שקדים, והנכון שהוא מגזרת לשקוד על דלתותי (משלי ח לד):

לח **טהור.** שהוא מזוקק שאין בו פסול:

מ **וראה.** כי צריך מעשה המנורה לחכמה ולראות במראה הלב, איך יעשה מככר אחד כל הכלים:

מלת מָרְאֶה זרה ואיננה כדרך, מושלך (ש״ב כ כא) כי אין פעול למלת ראה כי אם נראה לבדה והיה כן בעבור כי הרואה אינו פועל רק מקבל דמות, ובעל התולדות יבין זה, ולפני שאדבר על המשכן שגם הוא היה יריעות כרובים אתן לך עיקר שתסמוך עליו:

אמר אברהם המחבר כל יש על שני דרכים, האחד שהוא גוף שיש לו אורך ורוחב ועומק והנה שש פאות, מהאורך יבאו פנים ואחור, ומהרוחב ימין ושמאל, ומהגבוה מעלה ומטה, ויש יש שאינו גוף, והם מלאכי השם הקדושים, גם נשמת האדם, ואלה השנים דרכים השם בראם לבדו, ואין יכולת בנברא לברוא עצם שיהיה גוף אף יש שאיננו גוף והוא נכבד יותר, גם אין בו כח להכחידו עד שיעדר ולא יהיה יש ויש דבר סמוך על יש ונשען עליו ולא ימצא לבדו והיא הצורה גם היא על שני דרכים, האחת עומדת ולא תסור כצורת הקדושים, והחכמה בנשמה, גם בגופות כחום האש וליחות המים, והדרך האחר מקרים, אינם עומדים, רק מתהפכים ונחלפים וסרים ונעדרים וכאלה יכול האדם לעשות על כן השם הנכבד לא יתכן שיהיה לו דמות ותמונה לא עומדת ולא נעדרת, כי השם ברא עצם כל דבר, כי כל צורה עומדת או מקרה, ואתן לך משל אחד קדרות הלבנה כשנכנס צל הארץ בינה השמש בראש התלי או בזנבו, ואתן לך משל אחר ידענו כי כח הנשמה בכל הגוף ויש מקומות בגוף האדם שיש בהם מהחבלים היוצאים מן המוח

שירגישו יותר מהאחרים, כמו העינים והאזנים, כי העצמות גם הכבד לא ירגישו והנה הלב קבל כח הנשמה יותר מכל איברי הגוף, על כן היו איברים רבים משרתים לו, וככה השם הנכבד, ידענו כי כבודו מלא כל העולם, רק יש מקומות שיראה כח השם בו יותר ממקומות אחרים, ובעבור שני דברים האחד כפי מתכונות תולדות המקבל, והשני כפי כח עליון שהוא על ראש המקבל, על כן נבחר מקום בית המקדש, ואם נתן לך השם חכמה בלבך תבין סוד הארון והכפורת והכרובים שהם פורשי כנפים ומחוץ לפרוכת דבר המנורה ומזבח הקטרת והשלחן ומחוץ לפתח המשכן מזבח העולה ואת כל כליו, ואת הכיור ואת כנו, ואלה הדברים הם כבוד אלהים ובעבור זה רמזתי לך, כי יש בדורנו אנשים חכמים בעיניהם אולי יהתלו על דברי, והיודע סוד נשמתו ומתכונת גופו, יוכל לדעת דברי העולם העליון כי האדם דמות עולם קטן, והוא היה סוף בריאתו בארץ, וסימן לדבר בגדול החל ובקטן כלה והגאון הזכיר כי שמונה עשר דברים הם במשכן שהוא עולם אמצעי וכמוהם בעולם העליון, וככה העולם הקטן, הנה הכלל כל כרוב, נעשה לקבל כח העליון, גם בעבור שילמוד המשכיל ואין צורך להאריך:

פרק כו

א **ואת המשכן.** כאשר הודיעו בתחלה את תבנית המשכן:

מעשה חשב. אמרו חכמים כי מעשה חשב שנים פרצופים, ורוקם פרצוף אחד ונכון הוא, ועל דרך הפשט מעשה חושב אינו רוקם ולא אורג, רק על דרך שעושין היום בגדי משי, כי הצורה שעלתה בלב היא חשבון, ומחשבתה, ויציירנה בלוח וישים שני חוטין בחשבון למשוך מרחוק:

ב **ארך.** חסרי דעת אמרו, כי מדת כ״ח בעבור כ״ח מחנות הלבנה והנכון כי היו עשר יריעות על דרך נוטה שמים כיריעה (תה׳ קד) על כן היה מקום קדש הקדשים בחשבון מעוקב:

ג **חברת.** כדמות תואר או יהיה כדמות פועל שזאת חוברות זאת, והעד חבור עצבים אפרים הנח לו (הושע ד יז) שהוא פעול:

ד **ללאת.** יש אומרים כי כמוהו, ובלולים יעלו אל התיכונה (מ״א ו ח) כי הבי״ת משרת:

הקיצונה. תאר כמו העליונה:

ה **חמשים.** עתה הזכיר מספר הלולאות:

ומלת מקבילות. זאת לקבל זאת, ויש אומרים כי כמוהו ויכהו קבל עם (מ״ב טו י) ומחי קבלו (יחז׳ כו ט), ופירוש **אשה** עצם דבר, וכן איש, על כן והאיש גבריאל (דניאל ט כא):

ו **ועשית, קרסי.** כמוהו, כרע בל קורס נבו (ישעי׳ מו א):

והנה עשר יריעות הוא המשכן, והמשכן קראו אחד כולל הכל, כי כל גוף אינו דבר אחד, רק הוא מחובר מאחדים, וככה השם הנכבד שהוא אחד כולל הכל ונקרא אחד, וכן העולם הקטן והגדול:

ז **ועשית יריעות עזים לאהל.** להיות אהל:

ומלת אותם. תוספת ביאור, כי הוא שבה אל יריעות עזים:

ח **ארך, האחת.** מלת אחת זרה, כי היתה ראויה להיות אחדת כי הדל״ת אינה מאותיות המשרתים, רק בעבור שהתחברו שנים דל״ת ותי״ו שהם ממוצא אחד, יכבד על הלשון על דרך משָׁרַת את המלך (מ״א א, טו) וחסרו הדל״ת:

ט **חמש.** בשו״א ופת״ח דרך קצרה, כמו שלש סאים (ברא׳ יח ו):

והנה כאשר כפל את היריעה הששית נשאר חציה בסוף על כן כתוב חצי היריעה העודפת (פ׳ יב), ואין צורך להזכיר, כי אורך היריעות לרוחב המשכן והנה רוחב המשכן עשר אמות, ותשע אמות היה גובה שני צדי המשכן, על כן כתוב והאמה מזה (פ׳ יג) לכסות המשכן:

י **ועשית.** מספר לולאות יריעות האהל כמספר לולאות המשכן, וכן הקרסים, רק לא היו לולאות האהל וקרסיו לנוכח לולאות המשכן וקרסיו, רק אחריהם לפאת מערב שתים אמות:

יא **ועשית.** קרסי המשכן זהב כי הוא נכבד:

והאהל כמו מכסה, על כן קרסיו נחשת ואינם נראים כי ב׳ מכסים על האהל:

יב **וסרח.** יש חצי שהוא בדרך קירוב כמו וחצי שבט המנשה (יהושע כב, ט) ובמעשה הקרשים תבין הצורך לפרש:

יג **והאמה, בעודף.** כמו אובד והוא תואר כי הוא מלרע הטעם:

יד **ועשית מכסה.** על מכסה בעבור הגשם:

טו **ועשית.** המשכן אינו רק היריעות והקרשים, וכאשר הודיע המשכן כן הקרשים:

ומלת עומדים. כפי תולדות העץ, כי האורך הוא הגובה, וככה האדם כאשר הוא עומד, והפך זה בשכבו, או מלת עומדים על זויות נצבות:

טז **עשר אמות.** אמות המשכן לא ידענו אם הם כאמות יחזקאל שהם אצילה ובדרך סברא אמות הבית הראשון כן היו בעבור שמצאנו בדברי הימים כתוב במדה אחרונה:

יז **שתי ידות.** מגזרת יד:

משלבת. אין לו אח, כי אם בין השלבים (מ״א ז כט):

יח **ועשית.** הנה לא נכתב כמה עובי הקרש, והראשונים אמרו שהיה אמה א״כ הוא כותל הדרומי היה שלשים אמות וככה הצפוני, והנה לא נשאר בכותל המערבי רק רחב שמונה אמות, וצריכים אנו לשום שם שמונה קרשים אולי הוצרכו לאמה, כי היה העובי אמה בעבור הבריח התיכון הנכנס בתוך הקרש, ועל דעת רבינו שלמה כי במעשה נס היה עומד כי על דרך הפשט שלשה בריחים תיכונים הם, וככה כתוב מן הקצה אל הקצה לא אל הקצות ואם קבלה היא שהעובי היה כך נשמע ונקבל, ואם דרך סברא יש תיקון אחר, כי השנים הבריחים הם עליונים, גם השפלים הם עד חצי הקיר והבריח התיכון שהובא בתוך הקרשים יהיה מבריח מן הקצה אל הקצה וכמוהו לעשות בתוך התכלת ובתוך הארגמן (למטה לט ג) וכן הפעמונים בתוך הרמונים (שם שם כה) ולולי זה לא היו מצפים הבריחים התיכונים זהב, ואם נאמר כי לא ידענו כמה עובי הקרש יש לנו לתקן המערב איך היתה, והנה בתחלה היו מתקנים פאת מערב, כי השנים הקרשים שהם למקצועות המשכן שפירושו כמו זויות וככה היה חצי מקצוע החצר כי היה כצורת מרובע ארוך, והנה יש לנו מקצעות, ואלה השנים הקרשים לבדם שהם במקצעות אינם כמדת הקרשים הנזכרים על כן הבדילם הכתוב, ואמר כן יהיה לשניהם לבדם לא הקרשים האחרים, ובאלה שנים קרשים הם מקימין המשכן, והיו הששה קרשים באמצע, והנה רוחב המשכן עשר אמות ולא ידענו אם היו קרשי המקצעות מרובעות או עגולות כי אין לנו רק אמה אחת, ועל הדרך שאמר רבינו שלמה לא תהיינה אלה הקרשים בטור שוה, כי חצי אמה יהיה בפנים כי קרש הוא ואינו בגד, ואחר כן ישימו קרשי צפון ודרום והנה יצא חוץ מן המשכן כפי עובי הקרש על כן יהיה כנגד עמוד פתח המשכן, ובחצי יריעות עזים יהיה התיקון:

ל **והקמת.** שיאמר כן לחכמי הלב, או בעבור שהוא יקימנו בראשונה ואחרים עמו, כי יש צורך לרבים:

לא **ועשית פרכת.** ככה מצאנו שיעשה שלמה לפתח הדביר, אולי הקיר היה עץ בעבור שהזכיר כי כל מדת הבית היה ששים, ופי׳ רש״י ז״ל כי ארבעים ההיכל ועשרים הדביר ואדני כסף בעבור כבוד הארון, והנה הדביר היה כפל מקום קדש הקדשים באורך וברוחב ובגובה, ואל תשתומם בעבור שהוא כתוב כי שלשים אמה היה גובה הבית, והדביר שלישית הבית היה כי עליות היו על פני הכפורת שהוא הדביר, וכתוב בדברי הימים והעליות צפה זהב (דה״ב ג ט):

לג **ומלת והבדילה הפרכת.** זרה בעבור היותה מלרע וכן והכית בצור (למעלה יז ו):

לו **ועשית, מעשה רקם.** פחות ממעשה חושב והעמודים מצופים זהב, גם וויהם זהב בעבור כבוד המקום והאדנים לעמודים נחשת כי הוא אמצעי:

פרק כז

א **ועשית.** כל צורה שהיא ארכה כרחבה נקראת רבוע, וזה המרובע באמה, כי על חמש צורות הם המרובעות:

הנה אם אמרנו כי אין צורך לכבש, כאשר אמרו קדמונינו בעבור ששלש אמות קומה, הנה מה יעשו המכחישים במזבח שעשה שלמה שהיתה קומתו עשר אמות וקומת האדם איננה רק ארבע אמות:

וטעם רבוע. בעבור היות הארך כרחב:

ב **והפנות** הם הזויות:

ג **וטעם לדשנו.** להסיר הדשן ממנו ומלת ידשנה סלה (תה׳ כ, ד) יעשה ממנה דשן, וטעם שתהיה נשרפת על גבי המזבח ומקובלת, והנה תדשן עצם (משלי טו ל) מבנין אחר שהוא הכבד הדגוש, והוא מגזרת מאשר שמנה לחמו (ברא׳ מט כ):

ויעיו. כמו ויעה ברד (ישעי׳ כח, יז):

ולמ״ד לכל כליו. נוסף, כמו למן היום אשר יוסד בית ה׳ (חגי ב יח):

ד **מכבר.** כמו כברה (עמוס ט):

ונחשת. דבק כאילו כתוב מכבר נחשת כמעשה רשת:

ה **ומלת כרכב.** אין ריע לו במקום אחר:

ח **ומלת נבוב לחת.** כמתורגם ארמית וכמוהו ואיש נבוב ילבב (איוב יא יב) שהוא ריק בלי לבב על דרך האומרים ראש בלי מוח, והנה לא נזכר הכיור כי לא נעשה מנדבת כל ישראל, רק מנדבת הנשים לבדם, על כן הזכירו עם פרשת הבשמים שכל ישראל לא הביאום רק הנשיאים לבדם:

ט **ועשית.** מצאנו כתוב קדמה מזרחה (למטה פ׳ יג), וידענו כי ראשי המזרחים שלשה, האחת כנגד נקודת ראש מזל גדי, שהוא סוף נטות השמש בפאת דרום והשני כנגד הקו השוה שהוא ראש טלה ומאזנים והשלישי כנגד ראש סרטן שהוא סוף נטות השמש לצפון, וככה נגבה תימנה דרום:

ותימנה. מגזרת ימין צפון וימין אתה בראתם (תה׳ פט יג):

י **ומלת חשקיהם.** דבוקיהם, כי הווים ידבקו אל העמודים כי ותדבק נפשו (ברא׳ לד ג) כמו חשקה נפשו:

יב **ורחב.** הנה הרוחב חצי האורך, והמפרשים אמרו כי המשכן הושם במרחק חמשים במערב והנה רחבו חמשים, וזהו **ורחב חמשים בחמשים,** ולפי דעתי כי הטעם שהוא מרוב אורך זויותיו נצבות, כי רחבו בכל צד חמשים ואין טעם להיות פי׳ חמשים בחמשים מצד החצר, כי לא כפל האורך על הרוחב כמשפט:

יט **לכל.** טעם לכל כלי המשכן, כל הכלים שהם לצורך המשכן ויתדות האהל ויתדות החצר נחשת וכן ההולמים:

כ לדעת אמת אם לבבך יאוה ראה כל גויה לנכבד בנוה ואורים ותומים וסודם אחוה בסתר בסדר ואתה תצוה

ואתה תצוה. אזכיר בתחלה טעם לדבק הפרשה, כי כאשר השלים לספר כל כלי הקדש, והפרוכת והמשכן והאהל והמכסה ומזבח העולה והחצר והמסך החל לפרש משרת המשכן, ומה היא עבודתם בעצמם אין זר אתם, והחל שיעלו נרות בשמן זית, לא בשמן זר, ואלה המשרתים ראוים להיות נכרים ונבדלים במשפחותם, גם במלבושיהם והזכיר הכתוב זה אחר זה, ואחר כן הזכיר שהם חייבים ללמד שבעת ימי המלואים שילמדם משה וירגילם, ואחר כן ישרתו ויעלו עולות התמיד על מזבח העולה, לא על מזבח הזהב, רק שיקטירו עליו ויכפרו על קרנותיו אחת בשנה:

וטעם ואתה תצוה. שהיא מצוה עולמית על הצבור לתת תמיד שמן זית להעלות נר תמיד, ואל תשתומם בעבור השמן שהביאו הנשיאים, כי הוא היה שמן המשחה, רק שמן למאור חיוב הצבור, ויש מנהג במקומות ששם זיתים, שיבחרו הזית הזך, והטעם הגרגרים שאין בהם עפוש, או שלא נאכלה קצתם, וממנו יעשו שמן למאכל המלכים, על כן הזכיר הכתוב זך לפני כתית:

למאור. לצורך האור בלילה:

להעלות. להדליק הנרות, ועל מנורת שלמה כתוב לבערם כמשפט (דה״ב ד כ):

וטעם תמיד. כל לילה ולילה ויש מלת תמיד קשה מזאת והיה על מצחו תמיד (למטה כח לח) כאשר הושם המצנפת על ראשו, לעולם ישימו עליה ציץ הקדש:

כא **אשר על העדות.** דרך קצרה על ארון העדות, אמר יפת, כי יערוך כמו כערכך הכהן (ויקרא כז יב) שיערוך שמן שיספיק להיות הנרות מאירים מערב ועד בקר, וככה נרות המערכה (למטה לט לז), ונכון הוא להיות טעם יערוך בעבור היות הנרות כחצי עגול, ועוד אדבר על זה:

פרק כח

א **ואתה.** בעבור היות משה כהן הכהנים בתחלה על כן טעם הקרב אליך, וכבר רמזתי לך למה נבחר אהרן להקדישו לשם בעבור כבוד משפחת נחשון שיהיו הכהנים מכפרים על בני ישראל, ואין לדבר על משה אדונינו כי בורח היה, ומי יתן לו עברית, ועוד כי טורח כל ישראל על משה ללמדם המצות, ולדון כל דבר קשה.

ויו״ו **לכהנו לי.** נוסף כויו״ו חיתו שדי (תה׳ קד יא) בנו בעור (במד׳ כד ג), ופי׳ שמות בני אהרן אולי בנים אחרים היו לו חוץ מאלה, ואין ספק כי רבתה למעלה במדבר משפחת אהרן, על כן נתנו להם ישראל ערים רבות הכתוב בס׳ יהושע:

ב **ועשית בגדי קדש.** נקראו כן בעבור שישרתו בהם במקום הקדש, או על דרך, ולא יקדשו את העם בבגדיהם (יחז׳ מד יט) ובגדי אהרן כלם הנזכרים: **לכבוד ולתפארת.** שיתפארו בהם כי אין אחד מישראל שילבש כאלה:

ג **ואתה.** ויו״ו **מלאתיו** שב אל לב:

ד **ואלה הבגדים.** הזכיר בתחלה החשן שהי׳ למעלה מהאפוד שהוא למעלה מהמעיל, ואחר כן הכתונת והאבנט החוגר אותו והמצנפת על ראשו וכן היה כאשר רחץ אהרן במים ולבש מכנסי בד, ואין צורך להזכירם עתה, ולא בשעת מעשה כי מנהג כל אדם ללבוש מכנסים והנה משה הלבישו הכתונת, ואחר כן שם המצנפת על ראשו ושם על המצנפת ציץ נזר הקדש ולא הזכיר בפסוק הזה שהוא סופר בגדי כהונה את ציץ נזר הקדש כי אינו בגד וקדמונינו הזכירו בעבור הרבים שמונה בגדי כהונה, ואין האורים והתומים בגדים ולא אבנים ולא קלפים, ואחר כן חגר אותו באבנט, ואחר כן הלבישו המעיל, ואח״כ האפוד, ויאפד לו בו כי החשב מהאפוד ובעבור החשב נקרא אפוד, והנה על הסדר שהוא בפסוק הזה, ואל תשתומם שתמצא כתוב באחרונה במעשה וישם את המצנפת על ראשו (ויקרא ח ט) כי פירושו וכבר שם המצנפת עם ציץ הזהב בלבשו הכתנת, וכמוהו וילבישוהו בגדים (זכריה ג ה) וכבר הלבישוהו כי בתחלה כתיב וישימו הצניף הטהור על ראשו (שם):

ה **והם.** חכמי לב העושים נאמנים הם:

ו **וטעם האפוד** כי הוא גדול מהחשן ולא יזח מעל החשב, יש שאלות קשות בדבר האפוד והחשן, כי משה לא עשה רק אפוד אחד, והנה כתוב אפוד ירד בידו (ש״א כג ו) ואיננו אפוד משה, כי אין כתוב האפוד הידוע, כמו הגישה האפוד (שם שם ט) ועוד למה כתב ירד, ולא אמר הוריד, כי יראה כי מקרה היה ושם כתוב שמנים איש נושא אפוד בד (שם כב יח), ומפרשים רבים פי׳ זה שהיו ראוים לשאת אפוד, ולא שמו לב לדעת האמת, כי האפוד בד הוא מין ממיני פשתן ואפוד משה לא היה בד רק זהב ותכלת וארגמן, ותולעת שני, ושש עם הכל ולא היו שואלים רק בחשן המשפט שהי׳ עליו עולים האורים והתומים, וככה כתוב במשפט האורים לפני ד׳ (במד׳ כז כא), ואין טענה מן הגישה האפוד (ש״א כג ט) כי החשן דבק עמו, והאורים עם החשן וכן כתוב עד עמוד הכהן לאורים ותומים (נחמיה ז סה), וכתוב תמיך ואוריך (דבר׳ לג ח), והנה ראינו שענה השם את דוד על פי אפוד אביתר, והנה שאול בלכתו למלחמה שאל באורים הם הם שהיו בחשן המשפט עם האפוד והארון, והנה דוד שאל בצקלג באפוד אביתר והנה אינו אפוד משה, וקשה שאלה מזאת, כי האורים אינם אבני חשן כי הנה כתוב, ומלאת בו מלואת אבן (למטה פ׳ יז), וזהו מעשה החרש הוא, לא מעשה משה, ואחר כן אמר למשה, ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים (למטה פ׳ ל) ובמעשה האפוד כתוב ארבעה טורי אבן (למטה לט י), והזכיר הטורים ואמר על משה, ויתן עליו את החשן, ויתן אל החשן את האורים ואת התומים (ויקרא ח ח) והנה על דרך הפשט אין האבנים המאירים, ולא המתמימים, כי השאלה היא באורים ותומים והנה לא ידענו מה הם, והנה אין מועילות אותיות שמות השבטים גם שמות האבות, כי לא נקרא חשן משפט רק בעבור האורים שהם עליו, ועוד שאלה אחרת, כי לא נוכל לומר כי האורים הם עצמם התומים, כי כתוב לאורים ותומים (עזרא ו סה), ועוד מלת לאורים גם תומים לשון רבים, והנה דברים רבים הם, ורבינו שלמה אמר, כי האורים והתומים היו כתבי שם המפורש, ואלו ראה תשובת רבינו האי לא אמר ככה, וסוד עמוק הוא דבר האפוד והחשן, רק ארמוז קצת הסוד אולי יבינהו מי שהוא ידע דעת עליון, והפתח שיוכל לבא אל הסוד, שתי העבותות הנתונות על שתי המשבצות, וחשב האפוד הוא המישור על אמצעיתו, על כן הששה על כתף השנית, ואלה הם כפי המחשבה, על כן הם באבן אחת על מספר בני ישראל ועל שמותם כתולדותם, וככה הששה השניים, רק המשפט איננו כפי החלוק בלב, רק כפי החלוק למראה העין, ובעבור הנטיה אמר וירכסו את החשן מטבעותיו אל טבעות האפוד בפתיל תכלת (פ׳ כח), והיה החשן כפול, כי שם היו האורים והתומים שמורים עד עת הצורך, אז יתנום מחוץ אל החשן, והנה אבני שהם שוות, ומעין אחד, ואין ככה אבני החשן, כי השהם הם לזכרון, ומשפט בני ישראל על אבני החשן, ומלת אורים מגזרת חמותי ראיתי אור (ישעי׳ מד), ותומים שהם תמימים והאורים לא התומים זהב וכסף היו והמספר ידוע בראיות גמורות מהעליון והשפל, והמשכיל יבין, והנה אפודים רבים היו עם הכהנים, ויש להם חשב, רק כי אין שם חשן ולא אורים, ואשר היה רגיל בדברי האורים והתומים שהיו על חשן המשפט יוכל להשיב לשואל מדמיון האפוד לבדו רק לא בכל עת, ואלו הואלתי לגלות זה הסוד לא יכולתי לכתבו כפי המכתב שחברתי בפי׳ הספר כלו, כי לא יבינו מי שלא למד ספר המדות, וסוד מלאכת שמים, ואין צורך להאריך בצורת האפוד והחשן והטבעות:

ט **ואבן השהם.** לבנה, ובארמית בורלא ולשון ישמעאל בלאור ואין לנו דרך בבירור לדעת אבני המלואים כי הגאון תרגמם כרצונו, כי אין לו קבלה שיסמוך עליה כי הנה ראינו שתרגם ספיר לבן, ואינו רק אדום, ואין טענה מאודם הכתוב בראשונה כי ידוע כי חמש הם גווני העינים, הלבן וברקת,

ואדום וירוק ושחור והנה בעבור היות האדום האמצעי ימצא על מינים רבים ותרגום נופך כדמות שחור בעבור ותשם בפיך עיניה (מ״ב ט ט), וזה לא יתכן שלא יהיה נו״ן נופך שרש, כי הוא על משקל אודם, וחכם גדול ספרדי אמר כי יהלום הוא הנקרא אלמם שהוא שובר כל האבנים, ונוקב הבדולח מגזרת הולם פעם (ישעי׳ מא ז), והיו״ד נוסף כיו״ד יצהר, גם אחלמה, אל חלמה, והוא אבן שכל מי שהאבן ההיא באצבעו לעולם יראה חלומות, ואין לתמוה על זה, כי כח ימצא בתולדת כל אבן ואבן, כי יש אבן שמושכת את הברזל, והמעמדת את הדם והבורחת מהחומץ, והנשברת לעולם על משולש:

יד **ומלת שרשרות.** כפול העי״ן, ואם לא יכפלוהו שוה, הוא שרשת גבלת (פ׳ כב), ולפרש בלשון הקדש מלת גבלות, ומלות רבות, במעשה החשן, גם מלת חשן קשה:

כח **ומלת וירכסו.** מגזרת מרכסי איש (תה׳ לא כא) כדרך עוות:

ל **ונתת.** טעם משפט דיני השם וגזירותיו העתידות, כי בעבור כן שואלים באורים ותומים:

לא **ועשית.** הגאון תרגם מעיל ממטר כדמות הנקרא סרבל, רק פי ראשו בתוך המעיל וקדמונינו ז״ל אמרו, כי רמון סביב המעיל, ופעמון בין שני רמונים, כי אחרים אמרו כי הפעמונים אינם נראים, רק הם בתוך הרמונים, ושם ישמיעו קול:

לו **ועשית ציץ.** תרגמה הגאון עצאבה, והיא נתונה על המצנפת ואיננה כדמות כתר, כי הוא על המצח לבדו, כי על דרך הפשט אין המגבעות כדמות מצנפת כי המגבעות כדמות אלה שישימו הזכרים באלה הארצות על הראש שיכסו הראש והם גבוהים והמצנפת היא בגד דק ארוך צנוף סביב הראש לבדו מעט תדמה לה המצנפת שיש בראש הנשים באלה המקומות, כי בארץ ישמעאל ובספרד ואפריקא ומצרים, ובבל ובאגדד, המצנפת היא על הראש מן הזכרים הנכבדים, ולא על ראש אשה, והשרים הגדולים עושים ציץ זהב על המצנפת על מקום המצח, וכבר הזכרתי לך, כי מנהג א״י ותכשיטיהם אינו כמנהג אלה המקומות, והוצרך רבינו שלמה לתקן המקראות בשלש פתילות תכלת ועל דרך הפשט אין צורך רק לפתיל אחד שיעמוד הציץ על פני המצנפת שהיא על המצח:

לז **וטעם ושמת אותו על פתיל תכלת.** עם פתיל תכלת, שהיה הציץ קשור משני צדדין, ואין ספק כי פני המצנפת הוא על מקום המצח לא על הראש, ובמקום אחר כתוב ויתנו עליו פתיל תכלת (למטה לט לא) לתת על המצנפת מקום המצח ואל תתמה על מלת על כי כמוהו ויבואו האנשים על הנשים (למטה לה כב) על לחם הבכורים תנופה לפני ה׳ (ויקרא כג, כ) על שני כבשים (שם שם) את החלב על החזה (שם ז, ל) ורבים ככה, והנה לא תמצא לעולם, כי המצנפת היתה רק לאהרן לבדו, והמגבעות לבניו, וי״א כי מגבעות מגזרת גבעות (ברא׳ מט, כו) כי המצנפת עוטרת הראש ועוטה אותו, וכן כתוב צנוף יצנפך צנפה (ישעי׳ כב, יח) ועוטך עטה (שם שם יז), והיודע דרך צנוף המצנפת, ידע פי׳, לא זאת השפלה הַגְּבֹהָה, וְהַגְּבֹהָה השפיל (יחז׳ כא לא), כי אומנות היא, והנה כתוב ושמת המצנפת על ראשו, ונתת את נזר הקדש על המצנפת (למטה כט ו) והנה הציץ נקרא נזר, וכמוהו ועליו יציץ נזרו (תה׳ קלב יח) אולי הכל מגזרת ציץ דבר נראה, וככה מציץ מן החרכים (ש״ה ב ט), ודע כי בשנים הנקבים שהם במוח על המצח, שם יתחבר כח החמש הרגשות, ושם כח הדמות ושם תחל המחשבה ע״כ כתוב על הציץ לשאת את עון הקדשים אולי לא היתה מחשבת המקדשים כהוגן:

לט ואמר הכתוב על כתנת אהרן בתחלה וכתונת תשבץ (למעלה פ׳ ד) שהיא משובצת לבדה ולא כן כתונת בניו, והתשבץ עשוי לכבוד אהרן, וככה אמר במעשה ויתן עליו הכתונת (ויקרא ח ז) הידוע, שהיא המשובצת, ועל בניו וילבישם כתנות (שם פ׳ יג), כמו ולבני אהרן תעשה כתנות (למטה פ׳ מ), ורב סעדיה תרגם ושבצת תעיין והוא כדמות צורת המטבע מרובע עשוי בתוך העגול:

מא **והלבשת אתם את אהרן אחיך.** מלת אתם כוללת הכתונת המשובצת, והמצנפת, והאבנט, שהם בגדי אהרן, גם כוללת הכותנות שאינם משובצות, והאבנטים, והמגבעות, שהם בגדי בניו:

וקדשת. בדבור, כמו טמא יטמאנו (ויקרא יג מד):

מב **ומכנסי הבד.** יהיו קצרים שלא יכשל בהם:

מג **בבאם.** להקטיר או להעלות הנרות:

פרק כט

א **וזה, אשר תעשה להם.** לאהרן ולבניו:

אין הפרש בין קח או לקח כמו צק לעם ויאכלו (מ״ב ד מא), וגם יְצק בו מים (יחז׳ כד ג):

בעבור שהזכיר עם פר בן בקר יורה כי איננו גדול וככה בני יונה (ויקרא ה ז):

שעיר עזים (שם ד כג), והאיל גדול מהכבש, והעד הנסך שהוא שלישית ההין, ולכבש רביעיתו:

ב **ולחם חלות.** עבות והעד רקיקי מצות:

והזכיר **בשמן** הוא שמן זית כמשפט: **ומלת סלת.** בלשון ערבי הא סמי״ד, שהוסר הפסולת מהחטה, ובארץ ישמעאל עושין כן, ואין לחם נכבד ממנו, ורבים פירשו מגזרת סלית כל שוגים מחוקיך (תה׳ קיט קיח), סלה כל אבירי ד׳ (איכה א טו) ואמר כמוהו חטים מכולת לביתך (מ״א ה כה) ויש אומרים טחונות:

ג **והקרבת אותם.** והם בסל כמשפטן להיותם שם אל פתח אהל מועד וככה הפר והאילים:

ה **ולקחת.** נקרא החשן מלבוש כי הוא מכסה המקום נגד הלב:

ו **ושמת.** גם איננו רחוק שישים המצנפת באחרונה, והזכיר בתחלת הפרשה המצנפת לפני האבנט כי היא נכבדת ממנו:

ז **על ראשו.** על ראש אהרן לבדו, כי הוא הכהן המשיח והנה זה היה לפני שומו המצנפת על ראשו, כי על הראש יצוק לבדו וכתוב כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן זקן אהרן (תה׳ קלג ב):

ח **ואת בניו תקריב.** אל פתח אהל מועד:

ט **וחגרת אתם אבנט.** כולל אבנט אהרן ובניו וכן המכנסים ואחר שהזכיר אותם, הוסיף לבאר אהרן ובניו, כמו ותפתח ותראהו את הילד (למעלה ב ו):

ומלת וחבשת. כמו לא אהיה חובש (ישעי׳ ג ז):

ומלאת. דעת המתרגם ארמית כמו ומלאו יָדָו (יחז׳ מג כו) רק מה נעשה במלת מלאו ידכם היום (למטה לב כט) והגאון פי׳ יד חיוב, ואחרים אמרו כי מלואים להיותם שלמים מלאים ורגילים והנה מה יעשו במלת ומלאו יָדָו (יחז׳ מג כו):

י **והקרבת.** כבר הזכיר זה והנה הטעם כאשר תקריב את הפר, יסמוך אהרן ובניו עליו, ויש אומרים, כי טעם וסמך אהרן לבדו, ואחר כן בניו, ועל האיל כתוב וסמכו אהרן ובניו (פ׳ טו) והנה הטעם כאשר היה שיסמכו יחדיו לא זה לפני זה:

יא **ושחטת את הפר.** משה שחטו:

וטעם לפני השם. כי הארון היה באמצע המערבי, וכנגדו מזבח הקטרת, וכנגדו מזבח העולה:

יב **ישפוך.** הכהן השופך:

יג **ולקחת.** אין לפר ולשעיר אליה:

וי״א כי נקראו כליות מגזרת נכספה וגם כלתה נפשי (תה׳ פד ג) כי שם כח התאוה למשגל:

יד **ואת בשר.** כולל הראש והנתחים:

ופרשו. דרך סברא ירחצוהו ואח״כ ישרפוהו והקטיר האמורים:

ומלת חטאת. בעבור שהיא קרבה לכפר החטאת נקראת כן, וככה האשם על כן וחטאו את המזבח (יחז׳ מג כב) יסירו חטא מעליו:

טו **ואת, האחד.** מהשנים איזה מהן שירצה:

טז **ושחטת.** וכו׳ **על המזבח.** לא על קרנות המזבח, והנה שם יזרוק כל הדם לא על היסוד:

יז **ואת האיל.** לא הזכיר על הפר שינתחנו, על כן כלו כאשר הוא נשרף על כן לא הזכיר כרעיו:

ורחצת. בצווי:

יח **והקטרת את כל האיל.** על כן לא הזכיר האליה והחלבים:

יט **ולקחת.** זה השני הוא איל המלואים:

כ **ושחטת.** תנוך אין לו ריע והגאון אמר הרך הדבק בעגול האזן:

בהן. ורבים בהנות ואיננו על משקל הלשון, והנה יהי׳ שם שנים משקלים, ורבים ככה בשמות:

ודם השני יזרוק כדם הראשון רק הדם הנשאר:

כא **ולקחת, והזית על אהרן,** תחת בגדי אהרן ועל בגדיו:

כב **ולקחת.** זה החלב הנזכר הוא אשר על הקרב ככתוב בפ׳ ויקרא:

שוק. הצד הימין, והחזה נלקחו מאיל המלואים, והשוק והחזה יהיו מהיום נתונים לאהרן ולבניו מזבחי שלמי בני ישראל, רק החזה מאיל המלואים משה לבדו יאכלנו, כי הוא כהן הכהנים:

כג **וככר** זהו ולחם מצות (למעלה פ׳ ב):

כד **והנפת אתם.** והם בידם:

כה **ולקחת.** כתוב מידם, ובמקום אחר מעל כפיהם (ויקרא ח כח) והדבר שוה:

ניחוח. כפל החי״ת והמבין סוד נשמת האדם יבין זה:

אשה. תואר מגזרת אש ובמקום אחר, מן האש (במד׳ יח ט):

כו **ולקחת.** מאשר לאהרן, ולא הזכיר בניו כי הוא העיקר:

ומלת למנה. לחלק:

כז **וקדשת.** מהיום והלאה ואין הונף כמו הורם, כי יורם למעלה ולא יונף ויהיה תרומתם שירימו מזבח השלמים לכבוד השם:

כט **ובגדי.** יהיו לבנו המשוח תחתיו:

וטעם אחריו במותו:

ל **שבעת.** מלת יִלְבְּשָׁם בקמץ גדול תחת קטן, וכמוהו בשם ה׳ כי אמילָם (תה׳ קיח י):

לא **ובשלת.** בצווי, כמו והכית בצור (למעלה יז ו), ויבן שלמה את הבית (מ״א, ו יד):

לב **ואכל, ואת הלחם.** הנותר מהסל:

לג **ואכלו אתם אשר כפר.** דרך קצרה:

ומלת אותם בעבור אחרת:

וזר שאינו מזרע אהרן:

לד **ואם.** נקרא האיל מלואים כי בו ימלאו ידיהם:

לה **אתכה.** באתנח מלה מחוברת מן אותָךְ (ברא׳ לט ט) בקמץ גדול תחת התי״ו, ומן כי אותָךְ ראיתי (שם ז א):

לו **ופר, תעשה ליום.** בכל יום משבעת ימי המלואים:

וטעם על הכפורים. על שני האילים, וכתוב, כאשר עשה ביום הזה, צוה ה׳ לעשות לכפר עליכם (ויקרא ח לד):

לז **קדש קדשים.** קדש כאחד הקדשים:

כל הנגע במזבח יקדש. כמו כל אשר יגע בבשרה יקדש (ויקרא ו, כ) יש אומרים כי על הלחם לבדו ידבר שלא יגעו אם לא יהיו קדושים והטעם שלא יהיו טמאים:

לח **וזה.** הטעם זה הקרבן, וכן זה יתנו (למטה ל׳ יג) זה השיעור, וכן וזה אשר תעשה אותם (ברא׳ ו טו), משה יעשה ככה שבעת ימי המלואים, ואחר כן אהרן ובניו:

לט **את הכבש.** ה״א הכבש בעבור ה״א אחרת, כאלו הוא את הכבש האחד ור׳ משה הכהן אמר כי את הכבש כבש אחד:

מ **ועשרון.** עשירית האיפה:

גם ההין מדה מצרית:

מא **ואת.** מלת ״וכנסכה״ שב אל הבקר:

מב **עלת תמיד לדרתיכם.** יעשו ככה בבואם אל ארץ כנען כי לא הקריבו עולות רק חמשים יום במדבר סיני, וזהו עולת תמיד העשויה בהר סיני (במד׳ כח ו) כי המשכן הושם בתחתית ההר בקצה המחנה, כי מעורבים היו השבטים כי באחד לחדש השני החלו לדעת מספר כל שבט ושבט לעשותם דגלים, ואחר שנסעו דרך שלשת ימים מהר סיני היה הארון נוסע בתוך המחנות, ועל דרך הסברא לא הקריבו ישראל עולות וזבחים רק בסיני לבדו, ויום הכפורים בשנה השנית, כי כן כתוב על עבודת אהרן, ויעש כאשר צוה ד׳ את משה (ויקרא טז לד) וכן כתוב הזבחים ומנחה הגשתם לי בית ישראל ארבעים שנה במדבר (עמוס ה כה) כי ישראל עמדו במדבר בתהו יליל ישימון כמו שמונה ושלשים שנה, ומאין היה להם בכל יום חצי הין שמן זית, ג״כ יין, ואיך יוליכו עמהם כמו ארבעה עשר אלף הין, ומאין היה להם שני כבשים בני שנה בכל יום, ותוספת בשבת ובמועדים, ואין טענה ממלת אנחנו ובעירנו (במד׳ כ) כי בקדש היה, ושם בישוב קנו, ובזאת השנה שללו מדין וארץ סיחון ועוג, ויהי לכלם מקנה רב:

והנה פי׳ טעם למה נקרא אוהל מועד:

לכם. לישראל, וככה קריאת העדה:

לדבר אליך. לבדך שם, ויפת אמר אשר אועד לכם, למשה ולאהרן לפעמים ורמז לדבר אליך למשה תמיד, ועדותו ונועדתי שמה לבני ישראל:

מג **ונקדש בכבדי.** ולפי דעתי בעבור היות אהל מועד כולל הכל המשכן ואת כל כליו, הארון והשלשה כלים הוא מקום המועד והיה האהל נקדש בכבודי שישב על הכרובים:

מד **וקדשתי.** והנה בעבור הכבוד יהיה קדוש האהל הנקדש בכבוד, והמזבח שהוא לפתחו:

ואת אהרן ואת בניו אקדש. שהם משרתי האהל והמזבח והיו קדושים:

מה **ושכנתי.** יספר איך ישכון הכבוד בתוך בני ישראל בהקים הדגלים, כי ארבעת הדגלים היו בארבע הפאות, ומחיצה בין מחנה לויה למחנה ישראל כי גם הם היו לארבע הפאות ואחר כן מחיצה, ושם האהל בתוך בני ישראל, והנה בעל קרי לא יצא ממחנה ישראל גם יד לא היה להם לשבת חוץ לתחום, רק המצוה באה על מחנה ישראל בצאתו למלחמה על האויב, וכן כי תצא מחנה (דבר׳ כג, י) לא ידבר על מחנה כל ישראל אנשים נשים וטף, כי היוצאים למלחמה הם זכרים ומעטים, והנה בנשאם הארון עמהם כאשר עשה פנחס לא יכלו לעשות מחיצה למקום הארון:

מו **וידעו.** הטעם אז ידעו כי לא הוצאתי אותם ממצרים רק בעבור שיעשו לי משכן ושכנתי בתוכם, וזהו תעבדון את האלהים על ההר הזה (למעלה ג׳ יב):

פרק ל

א **ועשית, מקטר.** שם המפעל כמו ומשלוח מנות (אסתר ט יט):

ב **אמה.** המזבח גבוה על שולחן חצי אמה אולי כן היה גבוה על המנורה, והיה כנגד הכרובים שהם פורשים כנפים למעלה:

ג **וצפית.** הזכיר גג על זה המזבח, ולא כן במזבח הנחשת, ובעבור היותו מצופה זהב, נקרא מזבח הזהב וככה השלחן הטהור (ויקרא כד ו) כמו המנורה הטהורה (שם שם ד):

ד **על שני צדיו.** תוספת לבאר:

וה״א בהמה נוסף, כי המלה מלעיל כאשר פירשתי:

ה **ועשית, הבדים.** מצופים זהב כבדי הארון:

ו **ונתת, לפני הפרכת.** מחוץ:

לפני הכפרת. שיהיו כנגדה נתון:

ז **והקטיר, קטרת סמים.** עם בשמים, אולי הסמים הם העיקר, או להפריש בין שתי המרקחות, כי האחד בשמים בלי סמים:

ופי׳ בהיטיבו. לתקן הפתילה והשמן:

ח **ובהעלת.** בעבור עלות להב הפתילה נקרא כן, והנה בהעלות פועל יוצא:

קטרת תמיד. בעשותם עולות על כן הזכיר לדרתיכם:

ט **לא, קטרת זרה,** שאיננה כמתכונתה:

י **וכפר אחת בשנה.** בעשור לחדש השביעי:

וטעם כפורים על דם הפר ודם השעיר, וזה חיוב כל שנה ואין צורך להזכיר דם פר המשיח או הציבור בחטאם כי אינם תמיד רק לפרקים מעטים:

יב ברוך לעד שם אל נישא עם ישראל כל טוב עשה

ולציר גלה פלא נכסה תוך פרשת היא כי תשא

החל לפרש כסף הכפורים שהוא חיוב על כל אחד ולא היה נדבה והזכיר זה בעבור הכתוב למעלה כי אחת בשנה יעשה כפורים וכסף הכפורים גם כן יהיה אחת בשנה כאשר אפרש, ואחר כן הכיור וכנו שלא יעשו מנדבת הצבור, רק ממראות הצובאות לבדם, גם הזכיר שמן המשחה וקטרת הסמים, כי הנשיאים לבדם הביאום ובהזכירו שמן המשחה, הזכיר הכלים הנמשחים גם הזכיר האומן הגדול שהוא הרוקח ואשר יעשה מעצתו כל המשכן, והוא בצלאל ואהליאב והזכיר השבת להזהירם בתחלה, שלא יעשו ישראל מלאכת השם בשבת ואחר כן הזכיר תפלת משה לפני רדתו מן ההר והוצרך להזכיר מעשה העגל בתחלה לדעת למה התפלל, ואחר כן הזכיר רדתו, ושריפת העגל, ושובו אל ההר עוד להתפלל שנית בעדם, והזכיר כעס משה להוציא אהלו ממחנה ישראל ויש אומרים כי הכתוב יספר מה שהיה, ואחר כן הזכיר כבוד משה שראה הכבוד ואחר כן צוהו שירד ויפסול לוחות, וכתבם השם פעם שנית, והזכיר התנאים שכרת ברית עם ישראל, הם הכתובים בפרשת ואלה המשפטים, ואחר כן יזכיר כי קרן עור פניו ברדתו מההר ולוחות הברית בידו, והגאון אמר כי כסף כפורים הוא חיוב על ישראל בכל שנה, בין שיספרם מלכם, או לא ישא מספרם, וראיתו משאת משה במדבר ואמר כי ממנו יקריבו קרבנות הצבור ותקון הכיור, ויעשו שמן משחה וקטרת הסמים גם ינתן ממנו לסנהדרין וזה רמז בצלאל ואהליאב, כי מנהג החושבים שהם בעלי סוד החשבון לכתוב באגרות, הפרטים בראש האגרת יכתבו הכלל הנחבר מן הפרטים, י״א כי המגפה שהיתה, בימי דוד בעבור שלא נתנו כפר נפשם ואם זה אמת הוא תשובה על הגאון:

וטעם בפקד אתם. כי אם לא יתנו כפרם ברגע הפקידה אז יבא הנגף, ויפת אמר אם לא יתנו כפרם בצאת למלחמה ויסופרו ינגפו לפני האויב:

יג **זה.** השיעור, כמו, וזה אשר תעשה אותה (בראׁ ו טו):

וטעם כל העבר. שעברו משנותם עשרים והם כמו שלשה שבועות שנים אז הוא האדם תמים דעת, גם גופו לא יגבה עוד בקומה:

ואלה הגרות גרגרות חרוב הם:

יד **כל, הפקדים.** הפועלים:

טו **העשיר.** הזכיר טעם לא ירבה ולא ימעיט כי כפר נפש הוא:

טז **ולקחת.** זה מפורש בפרשת אלה פקודי:

כי המשכן איננו עומד רק על כסף הכפורים זכרון לבני ישראל:

יז **וידבר.** תחלת פרשה הוא:

יח **ועשית, כנו.** כמו מכונתו והעד מכונות שלמה, והנה בעבור שהוא כתוב בין אהל מועד ובין המזבח, לאות כי המזבח איננו סמוך אל פתח האהל, רק הוא קרוב אליו, והנו באמצע לנכח מזבח הקטרת, והיה הכיור בין האהל ובין המזבח נוטה לאחד הצדדים ולא הזכירו הכתוב כי על דרך הסברא אין הדעת נוטה להיות הכיור נכח מזבח הקטרת שהוא לנכח מקום הכפרת:

יט **ורחצו.** הזכיר צורך הכיור בעבור המשרתים שהם אהרן ובניו ודורותיהם, ולא הזכיר משה עתה, כי הוא לבדו יעשה כן כל ימי היותו חי אבל הזכיר זה בשעת מעשה:

כ **בבאם, ירחצו מים.** הטעם רחיצת מים כי ידיהם ורגליהם הם הפועלים וכמוהו רבים:

כא **ורחצו.** פעם אחרת שיעשו כן תמיד, או הזכיר זה, כי אם לא יעשו כן הם בני מות:

כב **וידבר.** פרשה בפני עצמה:

כג **ואתה קח לך.** כדרך לך לך (בראׁ, יב א), וקחו לכם צאן (למעלה יב כא) ועל דרך הפשט כמוהו עשה לך שרף (במדׁ, כא ח) גם פסל לך (למטה לד א) כי כן דרך הלשון:

ומלת מר קשה, והגאון תרגמה מוש״ק והנה איננו מעצים אעפ״י שיש לו ריח טוב אולי בעבור זה הפרידו הכתוב מהבשמים, כי כתוב אריתי מורי עם בשמי (ש״ה ה א), והנה הוא מלוקט, ואומרים המביאים אותו כי הוא נעשה בגרון הצבי, והנה כתוב וידי נטפו מור (שם ה ה) אולי כן הוא בהיותו לח:

וטעם בשמים ראש. שיוקח הראש מכל בשם, כי הוא הנכבד מהנשאר באחרונה ואחר שאמר, קנמן בשם מה טעם להזכירו, אולי שיהיה מהנבחר ג״כ הקנה וקדמונינו ז״ל אמרו כי משקל הכל שוה וככה נקבל, רק לא ידענו טעם למה הזכיר מחציתו וטעם החצאים לא אבין, כי אין מנהג בכל ארץ ישמעאל להוסיף על כל דבר שישקל אפילו כמשקל חרדל, ואף כי בכל מעשה רוקח:

כד **וקדה.** מהקבלה ידענו שהיא קציעה:

כה **ועשית, רוקח מרקחת,** כמו מקטר קטרת (למעלה פׁ, א):

וטעם שמן משחת קדש. הוא שמזכיר אחר זה:

כו **ומשחת אהל מועד.** כולל המשכן, והזכיר הנכבד שהוא באהל והוא הארון:

כז **ואת.** הזכיר השלחן תחלה, כי הוא הגדול, ויש לו כלים רבים ואח״כ המנורה שיש לה כלים רבים:

כח **ואת מזבח העולה.** יש לו כלים רבים:

כט **וקדשת.** בשמן המשחה:

וטעם כל הנוגע בהם. נלמדנו מן הן ישא איש בשר קדש (חגי ב יב) על דרך הפשט שהוא כמשמעו כי אם יגע בשר הקדש בלחם או בנזיד או ביין או בשמן או בכל מאכל יקדש, וככה מזבח העולה שגם בו כתוב קדש קדשים:

ל **ואת בניו.** לבדם לא אחרים:

לא **שמן משחת קדש יהיה זה.** כל שנעשה במתכונת זה למשוח זרע אהרן:

לב **לא ייסך.** אמר רבי מרינוס כי יסך כמו יוסך וכמוהו ויישם באהרון (בראׁ נ כו) כמו ויושם והטעם כי מנהג ישראל היה לסוך שמן, הזכרים גם הנקבות כי כן כתוב ושמן לא תסוך (דברׁ כח מ) ולסוך מזה השמן אסור לכהן אף כי לאחרים, כי שמן המשחה יוצק על ראש המשיח:

ובמתכונתו. הבשמים הנזכרים ובמשקלם:

לג **איש,** טעם **ואשר יתן ממנו על זר.** שאינו ממשפחת אהרן אמר הגאון, קבלה היתה ביד ישראל שימשח דוד וזרעו משמן המשחה לא מלכים אחרים והוצרך לפרש ככה בעבור שלקח צדוק משמן המשחה שהיה באוהל מועד ומשח בו את שלמה ויפת אמר כי על זר שלא מבני ישראל, ולא דבר נכונה, כי הנה והזר הקרב יומת (במדׁ ג י) ופירושו למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא(שם יז ה) ואחרים אמרו על שמן המשחה שעשה משה גם זה איננו נראה בעיני, כי בתחלה כתוב שמן משחת קדש יהיה זה לי לדרתיכם (פׁ לא) ועוד איש אשר ירקח כמוהו, ואשר יתן מאותו שהוא כמוהו על זר, והנה אין הפרש בין שמן המשחה שעשה משה ובין הנעשה אח״כ שהוא כמוהו, וחוץ ממשפחת דוד איננו כתוב, ולפי דעתי כי כל המצות אמת הם לדורות ישראל, כמו שלא יעלו עולה רק במקום הנבחר, והנה גדעון ושמואל גם אליהו בהר הכרמל העלו עולות, והזכרתי גדעון בעבור שהעלה עולות ואיננו כהן, גם כן שמואל, כי לא יועיל אם היה מבני קרח, והנה הכל הוראת שעה, גם ככה נוכל לומר בדברי שלמה, כי על הוראת שעה ביד נתן הנביא או גד נמשח בשמן המשחה:

לד **קח לך סמים.** קדמונינו ז״ל קבלו כי אחד עשר מיני סמנים הם והנה הכתוב לבשמים שהם לקטרת הסמים לא פרטם הכתוב והזכיר הסמים כי לא הזכיר משקלם:

וטעם סמים פעם אחרת אלה סמים ולבונה זכה עמהם:

בד בבד. כל אחד לבד ירוקח ואח״כ יעורב:

לה **ועשית, ממולח.** טעם ממולח הוא מלח סדומית וי״א שחוק מאוד או מגזרת ארץ מלחה (ירמי׳ יז ו):

לו **ממנה הדק.** דקה בכל יכלתך זהו קטרת תמיד על מזבח הזהב:

לז **והקטרת אשר תעשה.** רמז למשה:

לא תעשו. עם ישראל מדבר:

קדש תהיה לך. לכהן או לכל ישראל, כמו זכור ימות עולם בינו (דבר׳ לב ז):

לח **איש.** הזהיר בתחלה, ואחר כן הזכיר העונש כמשפט:

פרק לא

א **וידבר.** אמר הגאון למה נבחרו בצלאל ואהליאב, והשיב כי בצלאל מבני יהודה שהמשילו יעקב לגור אריה גם אהליאב מבני דן שהמשילו משה לגור אריה והאריה צר מאחוריו, וככה היה הבית וזה דרש הדורש כי בצלאל ואהליאב לא בנו הבית, ורוחב המשכן שעשו היה שוה ואין טעם לשאלתו, כי נבחרו בעבור שלא היה בישראל כמוהם:

ב **ראה.** בעין כבוד:

והקרוא הוא בצלאל והטעם קראתי בשמו שאין כמוהו לעשות המשכן:

ועל דרך הפשט כלב בן יפונה איננו כלב בן חצרון בראיות גמורות והמשכילים יבינום:

ג **ואמלא אתו.** כמו ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דבר׳ לד, ט) וכתוב ונחה עליו רוח ד׳ (ישעי׳ יא, ב) ופי׳ מה היא רוח ד׳ והיא רוח חכמה ובינה (שם), החכמה היא הצורות האצורות באחרונית מוח הראש ומלת תבונה גם בינה מגזרת בֵּין והיא הצורה העומדת בין צורת הדעת ובין צורת החכמה כנגד הנקב האמצעי במוח הראש כי החכמה כנגד הנקב האחרון והדעת המתחברת בנקבי המוח על המצח מההרגשות ובלשון ישמעאל קורין הדעת אלתכיי״ל והתבונה אלפכר״ה, והחכמה אלחכמ״ה, והנה בצלאל היה מלא כל חכמה בחשבון ומדות וערכים ומלאכת שמים וחכמת התולדת וסוד הנשמה והיה לו יתרון על כל אנשי דורו, שהיה יודע כל מלאכה, כי רבים חכמי לב לא ידעו אפילו מלאכה אחת על כן כתוב ובכל מלאכה בוי״ו:

ו **אתו.** כמוהו במלאכות, ולא בחכמת מלאכת חרש, והנה פי׳ ובכל מלאכה לחשוב מחשבות:

ובלב כל חכם לב. לעשות מלאכה כי גם זה ימצא בתולדת האדם, שיוציא מלבו דברים עמוקים במלאכת המדות, והוא לא למד החכמה:

ועתה יזכיר כל אשר יעשו:

ז **את.** החל מהאהל שהוא כולל והזכיר הארון והכפורת בעבור גודל מעלתם:

ואת כל כלי האהל. הפרכת והמסך והקרשים והבריחים והזכיר השולחן על הדרך שהזכרתי:

י **ואת בגדי השרד.** בגדי הנסיעה שיכסו בהם הארון והשלחן והמזבח והמנורה וככה מפורש ומן התכלת והארגמן ותולעת השני (למטה לט א) כל אחד לבדו ככתוב בפרשת במדבר סיני עשו בגדי שרד ואח״כ כתוב ויעשו את בגדי הקדש (שם שם) ואחר כן פירש אותם, והנה מלת שרד מגזרת פליט ושריד (ירמי׳ מד יד):

יא **לקדש.** לצרך הקדש הם:

יב **ויאמר.** כל לאמר עם וידבר לאמור לו רק זה לאמר לישראל:

יג **ואתה.** טעם אך, בעבור אשר צויתים ככתוב למעלה אולי חשבו כי יעשו כן בשבת אמר חכם מהחכמים הגדולים, ידוע כי שבת אחת שבת ד׳ א״כ מה טעם שבתותי והשיב בעבור כי שתא אלפי שני הוה עלמא הנה האלף השביעי שבת, גם שנת השמיטה שבת שבתות רבות בכל שנה ודע כי לא מצאנו מפורש במועדים שבת רק שכתובה, ומחלוקת יש בפי׳ ממחרת השבת והאמת דברי הקבלה רק צריכים תיקון כאשר אפרש במקומו ויום הכפורים נקרא שבת רק לישראל לא לשם:

כי אות היא. בסוף אפרש מה היא האות:

מקדשכם. בקדשכם השבת שקדשתי ולא עשיתי ביום השבת מלאכה:

יד ושמרתם. אולי יומת זה, כמו וגם בעליו יומת (למעלה כא כט), והעד כל העושה בו מלאכה בסתר או לפני עד אחד אכריתנו:

טו ששת. ועוד הוסיף לפרש כי ששת ימים מותרים לעשות מלאכה, ובא מלת יעשה עם מלאכה אולי יחסר מלת כל, או דבר מעשה והנה הטעם אם יעשה מלאכה בפרהסיא המיתוהו אתם:

טז ושמרו. שישמרו ימי השבוע שלא ישכחו איזה יום הוא שבת ושיתקן צרכיו ודרכיו ביום הששי כדי שישמור השבת ולא יחללנה: והנה פי׳ לעשות השבת כמו וימהר לעשות אותו (ברא׳ יח ז):

יז ביני. ובמילה כתוב ברית גם אות וככה בשבת, והגאון אמר כאשר ימצא נמול בפריעה, ידעו המוצאים אותו שהוא מישראל וככה כאשר לא יעשה מלאכה בשבת, או לא ישא ויתן בשבת, ולפי דעתי כי פי׳ אות היא כי ששת ימים עשה, והנה העושה מלאכה בשבת, מכחיש הוא במעשה בראשית: והתורה דברה כלשון בני אדם להבין השומעים ואמר וינפש, כי השם, לא ייעף ולא יגע (ישעי׳ מ כח) כי הנה בריאותיו שהם הגויות הנכבדות שהם צבאות השמים לעולמי עד סובבים ביום ובלילה ואף כי הנכבדים שאינן גופות ואף כי יוצר הכל שהוא שוכן עד ויושב קדם, ואין מעשיו בתנועה רק הכל נעשה בדברו:

יח ויתן. ריקי מוח יתמהו מה עשה משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה, ולא ידעו אם יעמוד שם עם השם כמספר הזה וכפל כפלו שנים לא יוכל לדעת חלק מאלף ממעשה השם ודרכיו וסוד כל המצות שצוהו, כי יחשבו כי המעשה העיקר, ואיננו רק הלבב והמעשה, והלבב והלשון להרגיל, וכן כתוב בפיך ובלבבך לעשותו (דבר׳ ל יד) וקדמונינו אמרו רחמנא לבא בעי ושרש כל המצות עד שיאהב את השם בכל נפשו וידבק בו, וזה לא יהיה שלם אם לא יכיר מעשה השם בעליונים ובשפלים וידע דרכיו, וככה אמר הנביא כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמי׳ ט כג) אז יתברר לו, כי השם עושה חסד משפט וצדקה בארץ (שם) ולא יוכל לדעת השם אם לא ידע נפשו ונשמתו וגופו, כי כל מי שלא ידע מהות נפשו, חכמת מה לו, והנה משה שהתנבא ארבעים שנה במדבר, ועמד בסודות רבות שגלה לו השם בהר סיני, והוא אמר לפני מותו, אתה החלות להראות את עבדך את גדלך (דבר׳ ג כד) והנה עתה החל והראה לו גדולת השם, וזהו אמת כי לגדולתו אין חקר (תה׳ קמה):

לחת אבן. פירשתיו ודבר הכתוב באצבע אלהים על מנהג האדם, כי כל חפץ השם בדבר פיו יקום ופי׳ דבר פה על דרך משל כמשפט מלכי האדם, וככה כי הוא צוה ונבראו (תה׳ קמח ה) ודברי השם נצבים הם בשמים כנגד השפלים, וכן כתוב לעולם ד׳ דברך נצב בשמים (תה׳ קיט) והמשכילים יבינו:

אמר אברהם המחבר צריך אני להאריך על דבר העגל, יש מהקדמונים שאמרו שנהרג חור והנה אהרן פחד, ויש מי שאומר כי פחד על ישראל אם יהרגוהו שהשם ימיתם כולם, ועל דרך הפשט אם מעשה העגל ע״ג, למה פחד אהרן שיהרג והלא מתו אחריו כמה חסידים מישראל שלא הגיע מעלתם למעלת אהרן בחסידות לפרסת כף רגל אהרן על ייחוד השם, והנה חבירי דניאל הושלכו לכבשן האש בעבור שלא ישתחוו לצלם ואיך יעשה אהרן פסל שהמעשה קשה מהשתחויה, והלא אהרן קדוש השם היה ונביא על ישראל, ומצות רבות נתנו על ידו עם משה אחיו, והנה יהיה חור טוב ממנו ואם הוא עשה ע״ג חייב היה משה להרגו קודם עובדי העגל, והנה משה התפלל בעדו והעובדים הרג, ואיך היה אחר כן מכפר על בני ישראל הוא וזרעו עד סוף כל הדורות, ואל תשים לבך אל דבר קח לך עגל בן בקר לחטאת (ויקרא ט ב) כי אינו על דבר העגל, כי הנה כמוהו ביום הכפורים לכל כהן משוח מצוה לתת פר בן בקר לחטאת ולא נוכל לומר בעבור חטאת האב כי כל הכהנים היו בני אלעזר ובני איתמר וכבר נולד פנחס, ועוד בפרשה שיתנו ישראל שעיר עזים אחד לחטאת והם לא עשו דמות שעיר גם פרה אדומה איננה לכפר על ע״ג רק לטהר הטמאים, וכל אנשי המחקר מודים כי השם לא יבחר שליח שידע כי בסופו יעבוד ע״ג, ואין כל נביא שליח, והנה ראינו שאמר משה לפני מותו תמיך ואוריך לאיש חסידך (דבר׳ לג ח) והנה לא הזכיר דבר העגל, רק לא נמצא בו אלא מה שנמצא במשה והמה דבר מי מריבה כאשר אפרש במקומו, ויש אומרים כי ישראל רִמו אהרן שעשו דפוס עגל והשליך אהרן הזהב באש ולא הרגיש, וראייתם ואשליכהו באש ויצא העגל הזה (למטה לב כד) וזה אינו נכון, כי אהרן איך בחרו השם אם היה טפש שירמוהו פתאים ועוד למה בנה מזבח לפניו וצוה שיזבחו זבחים ועולות, ואחרים אמרו אין זה אהרן שעשה העגל אחי משה, גם זה הבל, כי הקהל לא נקהלו רק אל ההוה תחת משה וכן כתוב והנה אהרן וחור (למעלה כד יד), ואם היה אחר למה לא הרגו אהרן או משה ברדתו מן ההר גם התפלל בעדו, כי איננו נכון שיעשה חסיד ע״ג בעבור אחרים שלא ימותו גם אומרים רבים כי פי׳ חג לד׳ מחר, שהעובדים העגל יהיו נהרגים על יד משה כי אין משמע דברו רק אחר שבנה המזבח לפני העגל צוה להכריז במחנה שישחטו מחר במזבח שבנה, כמו אסרו חג בעבותים (תה׳ קיח, כז), וכן עשו וישכימו ממחרת ויעלו עולות (למטה לב, ו) ומחשבת הלב אינם מועילות, כי הנוקב את השם על פי דבורו יהרג וככה האומר נלכה ונעבדה אלהים אחרים (דבר׳ יג ז), והמפרש אנכי עשו בכורך (ברא׳ כז יט) אנכי מה שאנכי, אבל עשו הוא בכורך, אינו פשט ולא יצא מחכמת הדבור, ואם ישאל אדם בבי״ד את חבירו האתה הוא חבירי שהלויתי לך כך וכך, ואמר אני, לא יוכל לומר מחשבתי היתה שאני חבירו לא יותר, גם ככה דברי דניאל לנבוכדנצר, מרי חלמא

לשנאך (דניאל ד טז) דרך מוסר, ועתה אומר לך, דעת הגאון רב סעדיה, אמר כי אהרן עשה בערמה כאשר עשה יהוא על כן בנה מזבח והקשה על נפשו, אם כן למה התאנף השם בו, והנה השיב בעבור שלא הרגם מיד כאשר עשה בבואו גם זה איננו נכון, כי הוא קרא חג לד׳ מחר, וזה השם הוא שם עצם לכבוד השם, ולא יתערב אחר עמו כמלת אלהים שהיא לענינים רבים ועוד למה לא הזכיר זה בענותו למשה, כי הוא אומר ואשליכהו באש, ואין המענה דומה לשאלה, ועתה אחל לפרש דרך קצרה קצת הסוד, חלילה חלילה שעשה אהרן ע״ג, גם ישראל לא בקשו ע״ג, רק חשבו שמת משה שהסיעם מים סוף כאשר פירשתי, כי ראו שהמן אינו יורד בהר סיני, ומשה התעכב שם מ׳ יום, ואין כח באדם לחיות זה הזמן בלא מאכל, כי הוא לא אמר להם מתי ירד גם הוא לא ידע כי השם אמר לו, עלה אלי ההרה ושב שם עד שאתן לך לוחות הברית, ומלת אלהים כבוד חונה בצורת גויה וככה אמרו אשר ילכו לפנינו (למטה לב א), ואם תשים לבך אל המסע הראשון אז תבין זה, והנה לכבוד השם נעשה, על כן בנה אהרן מזבח לפניו, והכריז שיזבחו מחר לכבוד השם וכן עשו כאשר צום, וזו תשובת אהרן כי נקהלו עליו, וכמו שהודעתיך כי כל קהלה ואחריה על היא גנאי, ואם אחריה אל היא לשבח, כמו ויקהלו אל המלך שלמה (מ״א ח ב) וזהו אתה ידעת את העם כי ברע הוא (למטה לב, כב) כי אני לא עשיתי רע להם, כי לא בקשו רק אשר ילך לפניהם, ולכבוד השם עשיתיו, רק בעבור שישראל היו מעורבים עם ערב רב, וזהו כי ברע היא ולא אמר רע הוא וחשבו מעטים מישראל שהיתה ע״ג והביאו זבחים והשתחוו לו ואמרו אלה אלהיך ישראל, ואל תתמה בעבור שהכתוב אומר, כי שחת עמך סרו מהר (למטה לב ז ח) כי לא כתוב כל עמך הלא תראה כי לא מעל בחרם רק עכן לבדו, והנה כתוב חטא ישראל וגם עברו וגו׳ וגם גנבו וגם כחשו וגם שמו בכליהם (יהושע ז יא), והנה כל עובדי העגל לשם ע״ז שאמרו אלה אלהיך ישראל, או היתה כן במחשבתם לא היו רק שלשת אלפים והנה הם חצי עשירית עשירית המחנה והכלל כי לא נעשה כהוגן ע״ד שנחשב לפתאים שהיה ע״ג ואל תתמה בעבור שהתאנף השם באהרן, כי זה בעבור שהיה הוא הסבה, כי הנה נענש עם משה אחיו על דבר מי מריבה ולא חטאו בזדון, וכתוב עליהם לא האמנתם בי (במד׳ כ יב) מריתם (שם כז יד) מעלתם (דבר׳ לב נא), וחכמי המזלות אמרו כי המחברת הגדולה לשנים העליונים היתה במזל שור וזה כזב כי לא היתה רק במזל דלי, ועל דרך חכמת המזלות הוא מזל ישראל, ורבים נסו זה הסוד דור אחר דור גם אני ראיתי ככה, והנה שמוהו בחצי השמים:

פרק לב

ב **ויאמר, פָּרְקוּ.** על משקל בָּרְכוּ מהבנין הכבד הדגוש מנהג מצרים היה לשום נזמים באזניהם, וככה כתוב במדינים, כי ישמעאלים הם (שופ׳ ח כד):

ג **ויתפרקו, אשר באזניהם.** באזני הבנים והבנות והנשים הנזכרים למעלה:

ד **ויקח מידם, ויצר.** מגזרת צורה כמו ויצר את שני העמודים (מ״א ז טו):

ומלת בחרט כמו דמות וכן בחרט אנוש (ישעי׳ ח א) בדמות אנוש ואין טעם להיותו מגזרת החריטים (שם ג כב):

מסכה. התוך כמו הפסל נסך חרש (שם מ יט):

ה **וירא אהרן.** בלב כמו וראיתי אני (קהלת ב יג) בלבי, וירא יעקב כי יש שבר (ברא׳ מב א):

ו **וישכימו ממחרת.** היום שנבנה המזבח:

ט **ויאמר,** טעם **קשה ערף.** שלא ישמע מה שצוה משל לאדם הולך לדרכו במרוצה ולא ישיב עורף לקורא אליו וזה המשל בעבור שהיו ישראל בארץ מצרים עובדי ע״ג והשם שלח להם נביאים לאמר איש גלולי מצרים השליכו, כי כן כתוב, ומשה ספר זה המעשה לבנים לפני מותו, והוא שומר הטעמים לא המלות, כתוב לך רד כי שחת עמך (פ׳ ז) וכתיב קום רד (דבר׳ ט יב), ושם כתוב וישתחוו לו ויאמרו אלה אלהיך, וכתיב ועתה הניחה לי (פ׳ יוד) ותחתיו הרף ממני (דבר׳ ט יד), וכתוב ויחר אפי בהם ואכלם (פ׳ יוד) ותחת זה ואשמידם ואמחה את שמם (דבר׳ ט יד) וכתיב ואעשה אותך לגוי גדול (פ׳ יוד) ועצום ממנו והטעמים שוים:

י והנה רמז לו אם לא בעבור כבוד משה היה משמיד אותם, על כן הוצרך להתפלל:

יא **ויחל משה.** זאת הגזרה לא מצאנוה מזה הטעם כי אם על פנים כמו יחלו פני נדיב (משלי יט ו) ולפי דעתי כמו ופניה לא היו לה עוד (ש״א א יח) וכלם ככה על כן אסור לומר חליתיך, או אחלך, כי יבא מגזרת אשר חלה ד׳ בה (דבר׳ כט ל) י״א כי זאת התפלה היא הנזכרת בפרשת והיה עקב וזו התפלה היתה ראויה להכתב אחר שוב משה אל ההר על כן וינחם ד׳ אחר שהתפלל והתנפל מ׳ יום ואם נחם על הרעה בראשונה מה טעם לומר אולי אכפרה בעד חטאתכם (פ׳ ל) כי ירד ושרף העגל והרג עובדיו אז שב להתפלל לשם בעד ישראל ובעד אהרן שהיה הסבה ואחרים אמרו, כי תפלת ״אל

תשחת עמך״ (דבר׳ ט כו) איננה זאת הנזכרת במקום הזה ולפי דעתי כי טעמי התפלה שוים כאשר אפרש, כי איך יחלה פני השם לפני שרוף העגל, וישק את בנ״י, ויהרוג עובדיו, רק השם רמז לו שיתפלל אחר רדתו ויסיר העגל על כן כתוב אולי אכפרה בעד חטאתכם (פ׳ ל) אחר שהסיר החטאת, כאשר כתוב ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל (דבר׳ ט כא) והנה בעבור שהשם אמר לו ועתה הניחה לי, הזכיר התפלה שהתפלל בהתנפלו לפני השם, וזאת הפרשה היתה ראויה להכתב אחר וישב משה אל ה׳ (פ׳ לא) ואין מוקדם ומאוחר בתורה רק רצה לדבק דבר מי אשר חטא לי (פ׳ לג) עם ועתה לך נחה את העם (פ׳ לד), וכתיב ויגוף ד׳ את העם (פ׳ לה):

ויחל. הנה כתוב ואתנפל לפני ד׳ את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה וגו׳ כי אמר ד׳ להשמיד אתכם (דבר׳ ט כה), וזהו הרף ממני ואשמידם (שם שם יד) כי אין הדעת סובלת שיתפלל משה בעד ישראל וע״ג ביניהם עד שהסיר אותה:

והנה למה ד׳ יחרה אפך בעמך. כמו אל תשחת עמך ונחלתך (דבר׳ ט כו) אשר הוצאת בכחך הגדול ובזרועך הנטויה (שם שם כט) וזה אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה וכתיב זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב (שם שם כז) וזהו זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת (למטה פ׳ יג) והטעם שתזכור להם שבועתך, ולא פי׳ זה בפ׳ זכור לעבדיך כי אינו כמו זכור עדתך קנית קדם (תה׳ עד, ב) בעבור הלמ״ד והנה פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם (דבר׳ ט) זהו כמו למה יאמרו מצרים לאמר (פ׳ יב):

יב וטעם ברעה הוציאם. כאשר רמזו קדמונינו ז״ל כי במזל רע יצאו ממצרים והנה יאמרו אין יכלת לשם לנצח כח המזל להציל הדבקים בו, ובראותו כי אין יכולת לו הרגם וזה יהיה חלול השם, והנה התנפל ארבעים יום, והשם אמר לו כי לא אעלה בקרבך (למטה לג ג) והנה לא ירשו הארץ, ואז אמר משה כל פרשת ראה אתה אומר אלי (שם שם יב) ואחר כן צוהו השם שירד ויפסול לוחות ויעלם בידו אל ההר אז ירד השם בענן וקרן עור פניו, וכתב השם הלוחות השניים, על כן כתוב, בעת ההיא אמר ד׳ אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים וגו׳, ועשית לך ארון עץ (דבר׳ י א), והנה יעשו ישראל הארון והוא שעשה בצלאל:

יד וינחם. חלילה להנחם השם רק דברה תורה כלשון בני אדם, כמו ויעל (ברא׳ לה יג) וירד (שם יא ה) ישמח ד׳ במעשיו (תה׳ קד לא) ויתעצב אל לבו (ברא׳ ו, ו) והנה שמואל אמר, וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם (ש״א טו כט), ושם כתוב נחמתי, ויש מפרשים אותו לשון וועד ואין צורך:

טו ויפן. הזכיר במקום הזה וההר בוער באש (דבר׳ ט טו), וטעם ויפן כאדם מסתכל מה יעשה, וראה כי חייב לרדת מהרה כדרך ויפן כה וכה (למעלה לב):

וטעם בידו. ברשותו, כמו ולקחת בידך עשרה אנשים כי תמהים אנחנו איך יוכל להוריד לוח אחד, ואף כי שנים ביד אחד:

ואחר שהכתוב מפורש שהיו כתובים משני עבריהם, אינם אלה שני האבנים מהאבנים הנזכרים בחשן כי מה שיכתוב מעבר אחד יראה בעבר האחר, ואין פי׳ כתובים נראים רק כתובים כי כאשר כתב מזה העבר, כן היה כתוב בעבר השני, והנה הלוח עב, ואין צריך מ״ם וסמ״ך שבלוחות שיעמדו בנס כי מחלוקת היא בפירוש מלת אשורית, אם מאושר באותיותיו או על שם שעלה עמהם מאשור ועוד אלו היו נראים יראו הפוכים, ואין ראוי לטעון עלי אם היו אלו האבנים יקרות, והתשובה כי היו יקרות מאוד בעבור מכתב אלהים שהוא חרות עליהם, כי היו צריכים להיות עבות, ואנה ימצא אבן יקרה מאד וארכה אמה ורחבה אמה וחצי ואמה קומתה, ועוד מאין יפסול משה שני לוחות אבנים יקרים כמדת הראשונים, והנה לא ידענו האיך היו כתובים עשרת הדברים בשתי הלוחות ולא יהפכם ע״כ כתוב מזה ומזה הם כתובים אחר שאמר כתובים משני עבריהם ולא נוכל לדעת אם הלוח נכתב כלו, או נשארו לו מארבע פאותיו שיורין כאשר נעשה אנחנו היום בספרים אלו אם היה המכתב עב או דק, ודבר שלא מצאנוהו בקבלה אין טעם לסברותינו:

טז והלחת. קדמונינו אמרו כי נגזרו להיותם ככה כאשר פירשתי בראש ס׳ בראשית, ולפי דעתי כי פי׳ מעשה אלהים שהיו ככה כמדה הראויה נבראים, והזכיר זה בעבור שהשניים פסלם משה:

יש אומרים כי חרות כמו חרוש, ויש מהפכים אותו, חתר (יחז׳ ח ח) והנכון שאין חבר לו, אולי הוא כדמות פתוח:

יז וישמע יהושע. שנשאר בתחתית ההר:

ברעה. מגזרת תרועה כמו אשא דעי (איוב לו ג) שהוא מן ידע, ככה יאמר מן רעה ירע וכמוהו למה תריעי רֵעַ (מיכה ד ט):

יח ויאמר. אמר הגאון כי גם אלה דברי יהושע ולפי דעתי שהם דברי משה והעד הכתוב אחריו, ויהי כאשר קרב אל המחנה (פ׳ יט):

חלושה. שם, כמו גבורה:

קול ענות. כמו נגינות וזהו ויקומו לצחק (פ׳ ו):

יט **וירא את העגל ומחלת.** ה״א העגל משרת בעבור האחרת כמו וירא את העגל והמחלת סביביו, ומרוב קנאת משה שבר הלוחות שהיו בידיו כמו שטר עדות והנה קרע שטר התנאים וזה היה לעיני כל ישראל כי כן כתוב:

כ **ויקח את העגל.** י״א כי וישרוף כמו ויתך באש ואין צורך, כי יש דבר שיושם באש עם הזהב ומיד ישרף ויהיה שחור ולעולם לא ישוב זהב, וזה דבר מנוסה ואמת הוא:

ויזר על פני המים. הם מי נחל יורד מן ההר וצוה שישתו כל ישראל מאלה המים, וזה היה כמו ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן יקח הכהן ונתן אל המים (במד׳ ה יז) והנה המים חדשו אות בעובדי העגל בפניהם או שצבתה בטנם כי לולי זה איך הבינו בני לוי עובדי העגל מי היו, וכבר אמרו כי היו מעטים שהיתה מחשבתם רעה ומחשבת הכל לטובה היתה כפי סברתם:

כא **ויאמר.** הנה משה שאל למה הוצרך אהרן לעשות העגל:

כב **ויאמר אל יחר אף אדני.** בעבור גודל מעלתו:

וכבר פירשתי כי **ברע הוא.** וככה ויאמרו לי (פ׳ כג) ואומר אליהם (פ׳ כד):

כה **וירא משה את העם כי פרע הוא.** כמו באין חזון יפרע עם (משלי כט יח) ותפרעו כל עצתי (שם א כה):

ומלת לשמצה. שם התואר תחת שם הפועל להיותם שמץ ודופי ודבה:

בקמיהם. כמו רבים קמו עלי (תה׳ ג ב) אף מן קמי (שם יח מט) דרך קצרה, ותרגם ארמית כדרך, והנה קמתם תחת אבותיכם (במד׳ לב, יד):

כו **ויעמד משה.** ככה המנהג בכל מחנה שיעמוד במקום אחד כמו שנה לעשות סוכות ולהיות שערים למחנה, כי אין צורך לשום יד מחוץ למחנה:

מי לד׳. יגש אלי או יקרב, או יבא או יתאסף:

בני לוי. שהם ממשפחתו:

כז **ויאמר,** טעם **אלהי ישראל.** בעבור שחשבו עובדיו שהוא ע״ז:

והרגו איש את אחיו. אפילו יהיה אחיו, ורבים פי׳ האומר לאביו ולאמו (דבר׳ לג ט) על זה המעשה והוצרכו לפרש אביו ואמו אבי האם ואין צורך כאשר אפרש במקומו:

כח **ויעשו בני לוי.** ולא כל בני לוי:

כט **ויאמר משה.** וכבר אמר להם כמו וייצר ד׳ אלהים (ברא׳ ב ז) ורבים ככה:

ומלת מלאו. דקדוקו זר, כי פעם הוא פעל יוצא ופעם עומד והבנין קל:

וטעם כי איש בבנו. אפילו יהיה העובד בנו או אחיו שיהרגוהו, והשכר הוא שיתן עליכם ברכה, וזהו בעת ההיא הבדיל ד׳ את שבט הלוי (דבר׳ י ח) והטעם שאמר לו השם זה הטעם בהר סיני, ע״כ אמר אלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר ד׳ את משה בהר סיני (במד׳ ג א) והנה כאשר נעשה המשכן נבדל אהרן ובניו לשרת השם וכן הלוים אז היתה מחלוקת קרח כי בכור היה, כאשר לקח השם הלוים תחת הבכורים שיהיו קדושים, בעבור שהם העלו העולות והשלמים זבחו על המזבח שנעשה לפני העגל:

ל **ויהי ממחרת.** יום רדתו:

ועתה אעלה. לשוב אל ההר להתנפל לפני השם לכפר על ישראל כאשר פירשתי, אולי יכתוב לוחות אחרות לכרות ברית עם ישראל וזה ״והנה אנכי כורת ברית״ (למטה לד י) כי הלוחות כשטר עדות:

לא **וישב.** אמר הנגיד כי אנא מבולע הלמ״ד, כמו אל נא, ופי׳ אל מגזרת הואיל, וזה רחוק, רק אנא, אל נא תעשה ככה ופי׳ אנא כמו פיוס או דרך הודאה כמו זה וככה אנא ד׳ כי אני עבדך (תה׳ קטז טז):

לב **ועתה.** כבר פירשתי בס׳ דניאל וספרין פתיחו (דניאל ז י) כי כל הגזרות על הכללים ועל הפרטים הם במערכות השמים, וככה הודו חכמים בני חיי ומזוני רק השם יוסיף בעבור יראתו כאשר פירשתיו:

לג **ויאמר.** אמר הגאון זהו וינחם ד׳ (פ׳ יד) כי אמר להשמיד הכל והטעם הנה לא אמחה מספרי רק אשר חטא לי במחשבתו על דרך למען תפוש את בית ישראל בלבם (יחז׳ יד, ה) ולא נהרגו כי לא עבדו וזהו ויגוף ד׳ את העם בעבור שנעשה העגל ובא ספק לאנשים בסתר:

לד **ועתה, אל אשר דברתי לך.** אל מקום הכנעני (למעלה ג ח) וזה כדרך כעס כי בעבורך נשאתי חטאתם, ואתה שאהבת אותם ככה לך נחה אותם:

וביום. תחלת כל שנה יום הפקידה:

לה **ויגוף.** אולי לא היתה המגפה בשנה הראשונה רק ספר הכתוב מה שהיה אחרי נסעם מהר סיני:

פרק לג

א **וידבר, לך עלה מזה.** כי ההולך לפאת שמאל עולה הוא על כן ירד אברם מצרימה (ברא׳ יב י) כי הוא בדרום:

וכל זה אעשה בעבור שבועתי לאברהם ליצחק וליעקב:

ב **ושלחתי לפניך מלאך.** לעזרך:

ולא אמר המלאך הנודע כי השם בקרבו:

ג **כי לא אעלה בקרבך.** לא יעשו משכן, כי לא אשכון תוך בני ישראל:

וטעם פן אכלך בדרך. אם יעשו פעם אחרת כמעשה הזה מיד אכלם, ובא פתח קטן תחת גדול, ולא נדגש הלמ״ד כי המשפט להיותו כן כמו, אֲחַוֶךָּ שמע לי (איוב טו יז):

ד **וישמע העם את הדבר הרע.** ומהו, הוא הכתוב אחריו ויאמר ד׳ אל משה אמור אל בני ישראל (פ׳ ה), וכמוהו ויאמר ד׳ אל משה במדין (למעלה ד יט) וכבר פירשתי, הגם לחם יוכל תת (תה׳ עח כ), כי כמוהו ויצו שחקים ממעל (שם שם כג) וכבר צוה שחקים וככה זה, ואין צורך לתיקון הגאונים שעשה ככה תמיד:

ו **ויתנצלו בני ישראל את עדים.** מן עדים והם בגדי תפארת ותכשיטיהם כמו הנזמים והטבעת, על דרך ואעדך עדי (יחז׳ טז יא), כי התאבלו על דבר העגל:

ז **ומשה יקח.** עתיד תחת עבר, על דרך, יעשו עגל בחורב (תה׳ קו יט):

האהל. אהל שלו כמו ויבאו האהלה (לעיל יח ז):

והנה משה נבדל מישראל בעבור הכבוד שידבר עמו, וזה היה אחר שהוריד הלוחות השניים כתובים והחלו ישראל לעשות המשכן וקרא לאהלו אהל מועד, כי השם נועד לו שם עד שנעשה המשכן, ואין מוקדם ומאוחר בתורה וי״א כי זה הוא אהל המשכן, וספר הכתוב אנה היה המשכן לפני שיקימו הדגלים החמשים יום:

ט **והיה.** גם זה היה אות שהיו רואים כל רגע שיבא ממחנה ישראל אל האהל מיד היה רואה עמוד הענן:

י **וראה.** זה המעשה היה אחר פרשת ראה אתה אומר אלי (פ׳ יב) כי היא היתה בקרב הארבעים יום שהתנפל על דבר העגל ואח״כ ירד ופסל את הלוחות אז עבר השם על פניו ויצא לידי מעשה מה שאמר לו וראית את אחורי (פ׳ כג):

יא **ודבר ד׳ אל משה פנים אל פנים.** בפרשה הסמוכה אפרשנו:

ומשרתו יהושע בן נון נער. והוא חיה מאה ועשר שנים, וחכמים אמרו כי שבע שנים כבש, ושבע שנים חלק, א״כ היה בן חמשים ושש שנה ואיך קראו הכתוב נער? וככה דקדוקו ומשרתו יהושע בן נון שירות נער:

יב **ויאמר משה ראה.** כאומר ראה הצרה שאני עומד בה ועתה אומר דקדוק הפרשה:

אמר הגאון ידעתיך כמו כבדתיך ואין זה נכון, כי הנה אחריו ואדעך, כאשר ידעתני:

יד **אמר הגאון פני.** חמתי, כמו ופניה לא היו לה עוד (ש״א א יח) והנה מה יעשה במלת אין פניך הולכים (פ׳ טו) ולפי דעתי כי פי׳ פני אני בעצמי, כמו ופניך הולכים בקרב (ש״ב יז יא):

טז **ונפלינו.** מגזרת והפלה ד׳ (לעיל ט ד) מבעלי הה״א:

יח **כבודך.** כמו עצמך כי כן כתוב בעבור כבודי (פ׳ כב):

יט עד עברי באברהם כתיב ויקרא בשם ד׳ (בראׁ יב ח) ובני אדם הם הנקראים לעבוד השם, על כן מלת בשם דבקה עם השם הנכבד ואין ככה ויקרא בשם ד׳ (למטה לד ה) כי השם הוא הקורא וככה וקראתי בשם ד׳ לפניך (למעלה פ׳ יט):

כ לא יראני. קמוץ כמו ואומר אין רואני (ישעי׳ מז י) להוציאנו ממצרים (למעלה יד יא) אם שוב ישיבני ד׳ (ש״ב טו ה):

ופי׳ וחי. כמו ויחיה, כי מיד ימות, כי מנוח אמר בעבור שיראה המלאך מות נמות כי אלהים ראינו (שופ יג כב), גם יעקב אמר, כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי (בראׁ לב לא) ואף כי השם הנכבד, וי״א לא יראני האדם רק יחיה לעולם וזה הפך הלשון ואחרים אומרים כי מלת לא ישרת בעבור אחר, וכן הוא לא יראני האדם ולא החי, והטעם המלאכים:

כא ונצבת על הצור. היא ראש ההר כי כן כתוב, ונצבת לי שם על ראש ההר (למטה לד ב), ואמר שהוא יתיצב שם ובעבור הכבוד הוא ישימנו בעצמו בנקרת הצור, כי כן כתוב ושמתיך, לא שיכנס הוא בעצמו, ועתה אזכיר כלל טעם הפרשה, אמר הגאון כי השם אמר למשה העל את העם הזה מזה המקום שחטאו בו, ובמקום אחר אסלח להם, ומשה השיב אם לא ישוב אפך עתה במקום הזה אל תעלנו מזה, והנכון בעיני בעבור שהשם אמר לו ושלחתי לפניך מלאך (פ׳ ב) אז השיב משה, ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי (פ׳ יב) אם הוא הכתוב בו כי שמי בקרבו (למעלה כג כא) והשם השיבו אני בעצמי אלך והניחותי לך (פ׳ יד) והנה טעם לך, כי עמך לבדך אלך, ולא אשכון בתוך בני ישראל, על כן השיב משה, אם אין פניך הולכים עם הגוי הזה שהזכיר למעלה, וראה כי עמך הגוי הזה (פ׳ יג) אל תעלנו בלשון רבים והעד הנאמן על זה הפירוש, ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו (פ׳ טז), והשם השיב גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני (פ׳ יז) ובעבור זה שמח משה ואמר ילך נא ד׳ בקרבנו (למטה לד ט) הפך כי לא אעלה בקרבך (פ׳ ג) ומשה בקש לראות השם, והשם השיבו כי לא יראני האדם וחי (פ׳ כ) וזהו האמת כי ההרגשות אינם מרגישות, רק המקרים, על כן, ויראו את אלהי ישראל (למעלה כד י), גם וארא את ד׳ (ישעי׳ ו א) וכן נבואת יחזקאל הכל במראות אלהים, והנה אמר בכאן, וראית את אחורי (פ׳ כג) ובמקום אחר ותמונת ד׳ יביט (במד׳ יב ח), ואלה הדברים צריכים פירוש ארוך והגאון אמר כי הפנים פני האור והמשל פני השמש, והאחורים הנשאר מהאור התדבק באחד ואין צורך לכל זאת, ולפני שאפרש זה אומר, דע כי השם לא דבר עם משה פנים אל פנים רק בארבעים יום השלישי והלאה, ובעבור השם על פניו אז קרן עור פניו כי תחלת נבואתו ע״י המלאך הנראה בסנה, ושם כתוב ויאמר ד׳ (למעלה ג, ז) וככה וד׳ הולך לפניהם יומם (למעלה יג כא), כי השליח ידבר על לשון השולח, וזה היום שראה משה מה שבקש היה לו כיום מתן תורה לישראל ולא הגיע אדם לפניו ואחריו אל מעלתו, וחכמינו אמרו שהראה לו קשר של תפילין ודבריהם נכון, רק לא כאשר יפרשוהו חכמי דורנו שהוא כמשמעו, כי סוד עמוק הוא:

אמר אברהם המחבר. כבר פירשתי השם הנכתב ואינו נקרא הוא שם העצם והעצם הוא הכבוד, וכאשר תחבר מספר כל האותיות יעלה לשנים ושבעים על כן אמרו חכמינו כי הוא שם המפורש וכאשר תחבר מרבע הראשון אל מרבע האמצעי, באמת יהיה כמספר השם ג״כ מחברות החמשה כוכבי לכת גם בחברך האותיות שיבטא האדם בהם בחצי השם יהיה כמספר השם, ובחברך מרבעי הזוגות שהם במעלה הראשונה יהיו כמספרם המחוברים מחצי השם, וכאשר תכפיל חצי השם הראשון על החצי אז תמצא מרובעי הנפרדים ובחסרך מרובע הראשון ממרובע השנים אז ישאר כחשבון מעוקב האות השני, ואם תחסר מרובע השנים ממרובע השלשה אז ישאר בחשבון מעוקב האות השלישי, וזה השם הנכבד הוא האחד שהוא בעצמו עומד, ואין לו צורך לאחר לפניו, ואם תסתכל מפאת החשבון שהוא ראש הכל, וכל חשבון מהאחדים הוא האחד שהוא הכל על כן סוד התפלות והתהלות, וטעם והתגדלתי והתקדשתי (יחז׳ לח כג) ועוד אשר בך אתפאר (ישעי׳ מט ג), והנה האחד אין לו תמונה והוא כדרך כלל לכל התמונות כי מאתו יצאו, והנה הגויות העליונות, שהם המאירות והכוכבים אין להם פנים ואחור אף כי לנשמת האדם העליונה אף כי למשרתי עליון ואף כי לעליון העליונים, והנה האורך בין שתי הנקודות, והנקודה הקרובה אל הפועל שר הפנים ושר הכח והנקודה האחרת סוף הכח, ותנועת האדם לפנים, והגוף העליון אל הימין, והצמח אל העליון, והנה משה ע״ה יכול לדעת ולראות בעין לבו, איך הבריות דבקות ביוצר בראשית הנקרא אחורים ומדרך הכבוד אין כח בנברא לדעת זה וזהו כי לא יראני האדם וחי בעבור היות נשמת האדם עם הגוף והנה אחרי מות המשכיל תגיע נשמתו למעלה גדולה שלא יגיע בו בחיי האדם, והנה משה שב כללי על כן אמר השם ידעתיך בשם, כי הוא לבדו יודע הפרטים וחלקיהם בדרך כלל, בעבור כי הנכבד באדמה הוא האדם, על כן צורת הכרובים, והנכבד באדם ישראל על כן דבר קשר של תפילין ועל כן כתוב בשיעור קומה, כי השם הוא בורא כל גוף, וכל נכבד מהגוף והנבזה מהגוף הוא המקרה, ואמר רבי ישמעאל כל היודע שיעורו של יוצר בראשית מובטח לו שהוא בן עולם הבא, ואני ור׳ עקיבא ערבים בדבר זה וזהו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו (בראׁ א כו), ודע כי כל הצמחים והחיים בארץ, והעוף והבהמה והחיה והרמש וכל אדם קשורים בארבעים ושמנה צורות הגלגל וזהו אשר חלק ד׳ אלהיך אותם לכל העמים (דבר׳ ד יט) והמוסיפים להאיר עיניהם מטעם הענין, אולי ידעו זה ולא רצו לגלות הסוד לתלמידים והעד הנאמן ולא חלק להם (דבר׳ כט כה), וידוע כי המחברות הם מאה ועשרים מחברות השבעה, והמחברות הגדולה במספר כולם היא אחת, והמחברת השניה היא

אחת ועשרים, וכנגדם מחברת החמשה ככה, וזה המספר יצא משבעה ומחברת השלשה חמשה ושלשים, שגם זה המספר יוצא משבעה מחברות וככה מחברת הארבעה, והנה מחברת הששה שבעה והמחברות שהיא כוללת המשפחות לכל האדמה כפי מזל כל גבול מהשבעה גבולות שהם כל הישוב, ועליהם כתוב אתה הצבת כל גבולות ארץ קיץ וחורף (תה׳ עד יז) שהשתנה בכל הגבולות אתה יצרתם, ואין השינוי בא מהשמש, רק בעבור נטותה לפאת צפון ודרום, והנה המחברת השניים העליונים במזל טלה הוא בכל תשע מאות וששים שנה ושניהם סובבים ממזל התחברותם אל מזל תשיעי בכל כ׳ שנה, ככה יתגלגלו י״ב פעמים עד מאתים וארבעים שנה ומשם יתגלגלו כמספר הזה ובדרך הזה במזלות העפר גם במזלות הרוח גם במזלות המים, ואל יעלה על לבך כי הארבעה תולדות הם בשמים, ויש חום בשמש וקור בלבנה ובשבתי, חלילה חלילה, כי הבריות העליונות נכבדות הן ועליהם כתוב כי הוא צוה ונבראו, ויעמידם לעד לעולם חוק נתן ולא יעבור (תה׳ קמח ה ו) רק נבראו ככה בעבור המקבלים, והנה לא יכלו המשרתים לשנות דרכם, ושיעבור אחד מהם החק שנתן לו השם, גם כל צבא השמים והשפלים יקבלו מהם כפי מתכונתם, על כן לא ייטיבו ולא ירעו, והנה המשתחוה למלאכת השמים לא יועילו לו כי אם מה שנגזר עליו כפי מערכת ככבי מולדתו כן יקרנו, חוץ אם ישמרהו כח העליון יותר מכח הככבים, שיהיה דבק בו, אז ינצל מהגזרות, ואתן לך משל חשוב, שהיתה מערכת הככבים שיגדל נהר על עיר אחת וישטוף אנשים או ימותו. ובא נביא והזהירם שישובו אל השם בטרם בא יום רעתם, ושבו אליו בכל לבם, ובעבור שדבקו בו נתן בלבם שיצאו אנשי העיר לחוץ להתפלל אל השם, והנה עשו כן, וביום ההוא גדל הנהר פתאום כמנהגו כאשר ראינו בעינינו פעמים רבות ושטף כל העיר, והנה לא סרה גזירת השם והיא הצילם, וחשוב כי המשרתים ירוצו כסוסים עוברים במסלה, ולא ירוצו להרע או להיטיב, רק ככה דרכם, וחשוב כי במסילה איש עור לא ידע מנהג הסוסים מתי הולכין אל ימין או לשמאל, והוא נשען על פקח שידע סורם, והנה הוא ישמרנו, כי ברוצם בצד זה יוליך העיר לצד האחר, ומרוצת הסוס לא תשתנה והעור ימלט, ובעבור זה אמר השם אחר אשר חלק (דבר׳ ד יט) ואתכם לקח ד׳ להיות לו לעם נחלה (שם פ׳ כ) ככה לא כאלה חלק יעקב, כי יוצר הכל הוא (ירמיה נא יט) וזהו ונפלינו אני ועמך (למעלה פ׳ יז) וזהו שאמרו חז״ל אין מזל לישראל כל זמן שהם שומרי התורה, ואם לא ישמרוה ישלוט בהם המזל כאשר הוא מנוסה, כי כל מחברת ומזל דלי במערכת רעה, הנה יבא רעה לישראל, והיודעים חכמת המזלות יודו כן והנה היתה במערכת השמים במחברת שיעמדו בגלות מצרים עוד שנים רבות, ובעבור שצעקו אל השם ושבו אליו הושיעם השם, וכאשר יקרה לכלל כן יקרה ליחיד על כן שומר תורה אשרהו (משלי כט יח):

והנה ידעתיך בשם (למעלה פ׳ יב) כמו, יודע ד׳ דרך צדיקים (תה׳ א ו):

והנה הראני נא (למעלה פ׳ יח) אינו במראית העין:

והנה על פניך (פ׳ יט) על פניך הפנימים, והם פני הלב:

וטעם כל טובי (שם) שאינו כמו הכל, ולא בכל ולא עם הכל:

וטעם וחנותי את אשר אחון, על משה, כי אעביר כל טובי על פניך, ולפני עברי ארחמך, וזה שאסוך כפי עליך, והנה זהו הפירוש והכף כדמות סתר כמסתיר עצם השמש בכפו שלא תפרד נשמתו מעל גוויתו:

והנה וראית את אחורי, מפאת שהוא הכל, וכבודו מלא הכל ומאתו הכל וכל תמונתם כל, וזהו ותמונת ד׳ יביט (במד׳ יב ח):

כב **ושכותי.** בשי״ן או בסמ״ך שוה הטעם, ומפרשים אמרו כי **כפי.** עב, כמו על כפים כסה אור (איוב לו לב) הן על כפים חקותיך (ישעי׳ מט טז), ואינו רק כמשמעו:

כג **ופני לא יראו.** הם הנראים ולא כן ולא יראו פני ריקם (למטה לד כ) כי הזכרים הם הנראים:

פרק לד

א **ויאמר, פסל לך.** כמו לך לך (ברא׳ יב א) ואתה קח לך (למעלה ל כג):

וטעם כראשונים. כמדתם אמר הגאון כי השניים נכבדים מהראשונים, כי השניים נתנו ביום קדש וביוהכ״פ ולא כן הראשונים, כי הם ירדו ביום י״ז בתמוז וביום חול, ויש עם השניים זכר שלש בריתות ובשניים כתיב למען ייטב לך (דבר׳ ה טז) והראשונים נשתברו, ואלה כדברי חלום לא מעלין ולא מורידין, כי מכתב אלהים היו שניהם, ועוד כי הראשונים היו מעשה אלהים והשניים מעשה משה:

ב **והיה נכון לבקר ועלית.** זאת היא הפעם השלישית שבכל פעם ישב ארבעים יום וארבעים לילה:

ג **ואיש.** בעבור שעלה אהרן ובניו עמו אחר מעמד הר סיני וירד עמהם, גם עלה ועמד שם הפעם הראשונה:

בכל ההר. אף על פי שיהיה רחוק ממקום הכבוד:

ד **ויפסל.** מנהג הלשון לדבר ככה לאמר ויקח בידו שני לוחות אבנים, ולא אמר ויקח בידו שני הלוחות, כמו וד׳ המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ד׳ (ברא׳, יט כד) ולא אמר מאתו, וככה בפסוק אחד בני ישראל חמש פעמים והנה הוא דרך צחות:

ה **וירד.** י״א כי ויתיצב על הענן כי השם היה עובר ודע כי המשיל בהר העליונים והנכבדים מהגופות כאשר הוא ההר עליון על האדמה:

ויקרא בשם ד׳. הנה השם הוא הקורא והנה למדנו איך יקרא משה:

ו **ויעבור.** ואל תתמה בעבור שהשם קורא השם, כי הוא לבדו יודע ודעת וידוע וזה דבר עמוק הוא מאוד אמר הגאון כי השם הראשון דבק עם ויקרא, ואלו היה כן למה לא דבקו בעל הטעמים והנכון כי השם שתי פעמים כמו אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה ככה תקרא וכתוב כי שלש עשרה מדות הם, והגאון אמר כי השם הנכבד במספר אם כן אינו מדה והשנית שהוא אדון וזאת טעות, כי הנכתב אינו אדון רק כנוי הוא כפי המדבר דרך כבוד ורב נסים אמר, כי מלת ארך אפים שתי מדות לטובים ולרעים, גם זה איננו נכון, כי לא תוסיף המדה בעבור שנוי האדם ועוד כי השם הוא ארך אפים לרשעים, ולא לאשר לא חטאו, והנה ונקה מדה בפני עצמה, עד הנה מספר י״ג מדות, ועל דרך הפשט, ונקה לא ינקה מדה אחת, כי ונקה שם הפעל הוא, כמו אם ענה תענה אותו (למעלה כב כב) רק למדנו ממלת ונקה לא ינקה שהוא לשוובים רק לשבים ינקה כדברי הנביאים על כן הושמה מלת ונקה ממספר המדות: **ומלת פקד עון אבות.** גם היא מדת רחמים, ודע כי שבעה הם בגדי כהונה, ובעבור שהציץ כמו תכשיט הכניסו במספר, והנה אחד עשר שבטים נולדו בפדן ארם, ובנימין לבדו נולד בארץ כנען, והנה כתוב על כולם אלה בני יעקב אשר יולד לו בפדן ארם (ברא׳ לה כו), כי אחר הרבים הלך ולא חש להציל האחד, וככה בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דבר׳ י כב) ומנשה ואפרים לא ירדו כי שם נולדו, והנה השם הנכבד הכניסוהו במדות והוא שם העצם וכבר הזכרתי בפ׳ ואלה שמות כי פעמים הוא שם התואר, ופעמים מדה, והם שתים:

ומלת אל. שלישית:

רחום. רביעית:

וחנון. חמישית:

ארך אפים. ששית:

ורב חסד. שביעית:

ומלת רב. תשרת בעבור אחרת: ורב **אמת.** שמינית:

נוצר חסד לאלפים. תשיעית:

נושא עון. עשירית:

ונושא **פשע.** אחת עשרה:

ונושא **חטאה.** שתים עשרה:

ונקה. שלש עשרה:

והשם שהוא תאר כולל הנכבדים והגויות ועליונים ושפלים:

ואל. כמו תקיף שיעשה הנכון בחכמה:

ורחום. כדרך כרחם אב על בנים (תה׳ קג יג) שישמרם שלא יפלו:

וחנון. כדרך כי חנון אני (למעלה כב כו) להושיע מי שנפל ולא יוכל קום:

ארך אפים. שלא יכעוס מהרה על הרשע:

ורב חסד. לצדיק ולרשע:

ורב אמת. שימלא ויקיים דברו:

ז **נוצר חסד,** האב לבנים אם היו טובים:

נושא עון. שים לבך לדברי, הנה כתיב וחזקת והיית לאיש (מ״א ב ב), והלא איש היה, רק טעמו איש חיל ונודע, והנה כתיב כי זקנתי מהיות לאיש (רות א יב) והפירוש מהיות בעולם או אשה לאיש כי נקבה היתה, והנה ואבואה אליה (ברא׳ כט כא) הוא המשכב כי נקבה היא, והנה אשר באו אליך הלילה

(שם יט ה) אינו מזה הטעם, כי זכר הוא, וככה החוטא ונשא עונו (ויקרא ה א) לא יכופר החטא לו רק העונש שיבא עליו, על דרך ולצת לבדך תשא (משלי ט יב) ועתה שא נא חטאתי (למעלה י יז) כי משה צדיק היה, והכלל כי הנושא עונו בעצמו הוא לגנאי לעולם, ונשיאת חטא על שני דרכים, הדרך האחת שימחול לו כמו זה שהוא לשבח לנשוא העון, והדרך האחרת שיהיה נושא העון אחד רשע והנה לנושא העון יהיה לגנאי ולנשוא העון לשבח, כמו ונשא את עונה (במד׳ ל טז) כי העונש יסור מעליה ויהיה עליו:

ונושא **פשע.** דע כי פשע קשה מעון, כאילו הוא הפושע יוצא מתחת הרשות, כמו אז תפשע אדום מתחת יד יהודה (מ״ב ח כב), והנה עון פחות ממנו, והוא בזדון:

ומלת חטאה כמו חטאת, והוא שם דבר ואיננה כמו הממלכה החטאה (עמוס ט ח) כי היא תאר, ומלת חטאה כוללת כל מחשבה וכל שגגה במעשה, כי עון במעשה או בלשון, והנה הסתכלנו תפלת משה על דבר המרגלים, ויאמר ד׳ שהוא שם העצם והמדות תהיינה עליו נאמרות ולא הזכיר השם השני שהוא תאר, כי השם רצה להשמיד, ולא **אל.** כי אין צורך להזכיר המדה הזאת, ולא **רחום.** כי ישראל לא היו פתאים, ולא **חנון.** כי לא נעשה להם חמס שיצעקו אל השם להושיעם, והזכיר **ארך אפים.** כי היו רשעים, **ורב חסד.** לכל הוא ולא הזכיר ואמת כי היו חייבים, והזכיר **נושא עון ופשע.** ולא הזכיר וחטאה, כי לא היו שוגגים, ומרוב הענוה שהיתה במשה הכניס נפשו עם ישראל לאמר וסלחת לעונינו ולחטאתינו, ולא הזכיר פשעינו בעבור גודל מעלתו שלא יתכן שיפשע:

ח **וימהר.** ריקי מוח אמרו כי מהר משה כאשר הזכיר רבעים שלא יאמר חמשים, וזאת טעות גדולה כי אין הדעת סובלת שיפסוק הוא דברי השם בעוד שהיה מדבר, כי היה בן מות לשעתו רק כאשר נפסק הקול מיד מהר משה להתפלל ועוד כי הנה כתוב כן בעשרת הדברות והנה כל ישראל שמעו זה, ואיך יעלה על לב משה שיאמר הקב״ה וחמשים, ובעבור שהזכיר ונקה לא ינקה לא הוצרך לומר לשונאיו:

ומלת ויקד. מבעלי הכפל מגזרת קדקד ששם קדקדו בארץ על משקל ויתם הכסף (בר׳ מז טו), וַיְקָדוּ (למעלה ד לא) כמו וַיִּתְמוּ (דבר׳ לד ח) ואל תשמע אל המוסיפין שרשים מלבם בעבור המשקל ועל זה הדרך ידמו כאבן (למעלה טו טז):

ט **ויאמר,** טעם **ילך נא ד׳ בקרבנו.** כאשר יסעו, כמו והתהלכתי בתוככם (ויקרא כו יב):

כי עם קשה עורף. על דעת רבי מרינוס אעפ״י שעם קשה עורף הוא, וכן רפאה נפשי כי חטאתי לך (תה׳ מא ה) אעפ״י שחטאתי לך, ולפי דעתי רפאני כי אני מודה שחטאתי לך, ובעבור חטאי החליתני, וככה זה, אני מודה כי עם קשה עורף הוא ואתה תסלח:

י **ויאמר הנה אנכי כרת ברית.** וזהו כי עפ״י הדברים האלה כרתי אתך ברית (פ׳ כז) והם התנאים הכתובים מתחלת שמר לך (פ׳ יא) ובעבור זה אכתוב לך הלוחות השניים, ויהיה כשטר עדות וכל זה שסלחתי לעונם היה בעבור כבודך, על כן אעשה עמך נפלאות שיתמהו כל רואיך, וידעו כי נתתי הוד עליך שלא עשיתי כן מיום שבראתי שמים וארץ, וזהו דבר קרינות פניו, והנה כתוב במותו לא כהתה עינו ולא נס לחה (דבר׳ לד ז) הפך תולדות כל הזקנים:

וטעם אשר לא נבראו בכל הארץ. לא נשמע זה בגוים, והגאון אמר אשר לא נבראו כן בכל ארץ מצרים שיצאתם משם, ובכל הגוים:

יא **שמר לך.** לפי דעתי עם משה ידבר שישמור אלה הדברים ויספרם כן לבני ישראל על דרך שמרו עדותיו וחוק נתן למו (תה׳ צט ז) כאשר פירשתי במקומו:

ותחלת הפרשה שתאמר להם הנני גרש מפניך, וזאת הפרשה דומה לפרשת הנה אנכי שולח מלאך (למעלה כג כ) עם הפרשה שהיא למעלה:

ומלת גרש. מהבנין הקל והוא פועל יוצא וככה אלמנה וגרושה (ויקרא כא יד):

יב **השמר לך.** הנה זה כמו לא תשתחוה לאלהיהם (למעלה כג כד):

יג **כי את מזבחתם.** כמו כי הרס תהרסם (שם):

יד **והזכיר אל קנא.** ככתוב בעשרת הדברים:

טו **פן תכרת.** כמו לא תכרות להם ולאלהיהם ברית (למעלה כג לב) והוסיף לפרש פן תכרות ברית וזנו בנותיו:

יז **וטעם אלהי מסכה.** ומלת אלהי הגוים כוללת בעבור עגל מסכה:

יח **והזכיר את חג המצות.** כאשר הזכירה בפרשה העליונה בעבור שהזכיר כי בו יצאת ממצרים והנה חג המצות לזכר, הזכיר דבר פטר חמור שגם הוא זכר ליציאת מצרים, כמו בפסוק ובקוצרכם (ויקרא כג כב) שהזכיר עם חג הקציר וככה הזכיר זה בפרשת קדושים תהיו, ובעבור זה כל פטר רחם לי:

יט **ומלת מקנך.** בא במקום הזה על לשון נקבה ושמות רבים ככה על לשון זכר גם לשון נקבה:

כא **ששת ימים.** ככה כתוב בראשונה:

וטעם בחריש ובקציר. שהם עיקר חיי האדם, אמר ענן ימחה שמו כענן כי זה על משכב האשה והלא תכסהו בושה, כי אם אמרנו כי ביד הגבר החריש, הלא במלת קציר יחריש:

ולא הזכיר בפרשה הזאת שנת השמיטה, כי היום הידוע השלם הוא תנועת הגלגל העליון ממזרח למערב בעשרים וארבעה שעות, ויום השמש הוא שלש מאות וששים וחמשה ימים וקרוב מרביעית יום, כי הוא תקופת השמש מתחלת מערב עד שובה אל מקומה וחכמי המזלות יבינו זה:

כב **וחג.** כתוב בשני מקומות ושם בצאת השנה כי סוף השנה הוא תחלת השנה האחרת וזה לאות כי השמש תכנס במזל המאזנים סמוך ליום העשור ולא יתאחר עד צאת סוכות שלא תכנס השנה האחרת על כן כתוב תקופת השנה, ואל תסמוך על תקופת שמואל רק על תקופת רב אדא אעפ״י שהיא צריכה לשני תיקונים, האחד בעבור שמהלך השמש פעם בארוכה ופעם בקצרה וזה השנוי אינו במהלך השמש, כי שוה הוא לעולם, רק הוא כנגד מראה הנקודה בגלגל המזלות והתקון השני בעבור תנועת גלגל קטן בראש טלה:

כג **שלש פעמים.** הזכיר בפרשה הזאת אלהי ישראל בעבור דבר העגל:

כד **כי אוריש.** פי׳ בפרשה הזאת למה, שלא הזכיר בראשונה כי לא הוצרך, כי אחר שהשם צוה שיעלו כל זכרי ישראל לראות פניו, הנה אין ספק כי השם ישמור ארצם מפני האויב, אחר שכל ישראל עושים רצונו, וזה הטעם באר אותו היטב:

וטעם ולא יחמוד איש את ארצך. כל כך אשלח אימה בלב השכנים אפילו שלא יחמדו הארץ אף שיעלה בלבם לעשות מלחמה:

כו **ראשית.** כמו בפרשה הראשונה ואלה הם התנאים, ומתחלת ואלה המשפטים עד שש שנים משפטים הם, והכהן הגדול והשופט שהוא המלך הם חייבים ללמדם ולדעתם, וחיוב הצבור הם הנזכרים אחרי כן כמו אלה:

כז **ויאמר.** ואעפ״י שכבר היו כתובים כתבם פעם אחרת עם עשרת הדברים, על כן נכתבה הפרשה הזאת פעמים:

כח **ויהי שם.** רבים חשבו ששמונים יום עמד משה בהר עד שנתן לו השם את הלוחות ולא דברו נכונה, רק דברי הקדמונים ז״ל אמת כמו שכבר זכרתי כי הנה ארבעים יום עמד משה בהר עד שנתן לו השם הלוחות הראשונים, וכן כתוב ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה (למעלה כד יח), והוא אמר ואתנפל לפני השם את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה (דבר׳ ט כה) אז אמר משה פרשת ראה אתה אומר אלי (למעלה לג יב) ואחר כן ירד ופסל הלוחות והעלם עמו על הר סיני, והנה כתוב ויעבור ד׳ על פניו (למעלה פ׳ ו) ואחר כך, ויהי שם עם ד׳ ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל, כמשפטו בפעם הראשונה גם בשניה:

ויכתב על הלחת. השם כתבם כי כן כתוב וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת (למעלה פ׳ א):

כט **ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו.** הטעם בדבר אתו השם וזה בעבור שנראה הכבוד על פניו, על כן הזהירו כזהר הרקיע:

ומלת קרן. מגזרת קרנים מידו לו (חבקוק ג ד) כי כן כתוב בתחלת הפסוק, ונגה כאור תהיה (שם), והנה אמר אחריו קרנים מידו לו, יהיה הטעם כפול כמשפט, ישתחקו עצמות חוי הפושע שאמר כי בעבור שלא אכל לחם שבו פני משה יבשות כמו הקרן: **וטעם וייראו.** מפני שהיו פניו מכוערות, ואיך לא פקח זה המקולל את עיניו, כי לא יירא האדם לגשת אל האדם רק בעבור דבר פלא שנתחדש בו שלא ראה כמוהו, ואין אדם שלא ראה פני המת, ולא יירא מגשת אליו, ועוד אלו היה ככה, למה לא היה תמיד המסוה על פניו, ולמה היה מסיר אותו תמיד בדברו עם ישראל, והלא ראה כי בהיותו בן מאה ועשרים שנה לא כהתה עינו ולא נס לחה, ואף כי כאשר היה בן שמונים:

ל **וירא אהרן.** שהוא הראש:

וכל בני ישראל. הם הנשיאים, שהיה משפט משה לדבר אליהם, וכן כתוב ויקרא אליהם משה:

לא **וישובו אליו.** זה לאות כי שבו מרוב הפחד אחורנית אחרי צאתם לקראתו:

לב ואחרי כן כל בני ישראל שהיו בתחתית ההר:

ויצום. אלה התנאים הנזכרים:

לג מסוה. כדמות כסות וי״א כי כמוהו ובדם ענבים סותה (בראׁ מט יא), ואל תתמה בעבור היות וי״ו מסוה נראית ולא כן וי״ו סותה כי הנה עֲולתה (הושע י יג) וְעוֹלָתָהּ (איוב ה טז), עול ימים (ישעי׳ סה כ) גם עוילים (איוב יט יח), אל תוך המחנה (דברים כג יא), גם ויבתר אותם בַּתָּוֶך ברא׳ טו י) יש אומרים שהאור היה מתחדש בפני משה בכל עת שהיה בא אל אהל מועד וידבר עם השם, והיה יוצא והאור עומד כל זמן שהיה מדבר אל בני ישראל דברי השם, ובכלותו ישים המסוה שידע שיסור האור וישובו פניו כאשר היו, וזה יהיה גרעון למשה, אם יראו ישראל פניו בלי אור, על כן היה משים המסוה, ובבאו לדבר אל השם ישים המסוה לקבל האור, והגאון אמר, כי האור לא סר מפניו עד יום מותו, על כן לא כהתה עינו, וזהו הנכון, רק אמר כי טעם המסוה בעבור שלא יפחדו ישראל בריבם זה עם זה, ולפי דעתי כי שם המסוה בעבור כבוד האור שחדש השם בפניו שלא יראוהו ישראל בכל רגע רק כאשר ידבר אליהם דברי השם ויסיר את המסוה בבואו אל אהל מועד שידבר עם השם פנים בפנים, וזה טעם ובבא משה:

לה וראו. והנה טעם **והשיב משה את המסוה.** וכן עשה תמיד וככה היה משפטי עם ישראל עד יום שאספו כבוד השם אליו, ולא נודע קבורתו בחמלת ד׳ עליו ברוך אשר בחר בו, ושם רוח קדשו בקרבו:

פרק לה

א וברוך אל עליון בעוז עמו נהל ביד ציר מראהו באור שמש יהל לצוהו בהר להכין לו אהל לשבתו ככתוב בסדר ויקהל

ויקהל. טעם ויקהל שישמעו הכל מפיו דבר המשכן שיתנדבו, ופירוש אלה הדברים המשכן וכליו לעשות, ע״כ כתוב לעשות אותם, והנה הטעם שהשם צוני שתעשו מה שאומר לכם, והוא הזהיר אתכם, אעפ״י שמעשה שמים אתם חייבים לעשות, השמרו לכם שלא תעשו מעשה בשבת והעובר בפני עדים ימיתוהו בית דין, ובמקום אחר יפרש שהוא בסקילה:

ג **לא תבערו.** בעבור שהזכיר ביום הראשון ובשביעי בחג המצות כל מלאכה לא יעשה בהם (למעלה יב טז) להתיר אוכל נפש אמר עתה בשבת לא תבערו אש לאפות לחם ולבשל בשר, כי האש צורך לכל מאכל והגאון רב סעדיה חבר ספר נכבד תשובות על החולקים על קדמונינו על נר שבת:

ד **ויאמר.** עתה החל לפרש לכל העדה מה שצוהו השם:

ה **קחו.** הפך תנו רק בהיות מ״ם אחר גזרת לקיחה הנה היא כמו נתינה, קחו נא לי מעט מים (מ״א יז י) פי׳ כי הלקיחה לי היא בעבורי, וככה קחו מאתכם תרומה לד׳:

ומלת כל נדיב לבו זרה כל אשר נדבו לבו, כמו בגדול זרועך (למעלה טו טז) בזרועך הגדול, זכר רב טובך (תה׳ קמה ז) זכר טובך הרב ור׳ ישועה אמר, כי הוי״ו נוסף כמו חיתו שדי (תה׳ קד יא) בנו בעור (במד׳ כד ג):

ואחר שהזכיר **יביאה.** פי׳ והוסיף לבאר שהיא תרומת ד׳, וכמוהו רבים, והוא צוה לי אחי (ש״א כ כט):

י״א כי נקרא כסף בעבור שתאוה היא לעינים מגזרת נכספה (תה׳ פד ג), גם נחשת, כי הנשים מנחשות בנחשת:

ו **ותולעת שני.** בלא מ״ם, ויש במ״ם, אם יהיו חטאיכם כשנים (ישעי׳ א יח) אולי לשון רבים הם:

ז **וערת.** זכרים כמו לוחות ובכורות בקרך (דבר׳ יד כג):

שטים. במ״ם כמו נשים:

ח **ושמן.** לא הזכיר זית זך כי ידוע הוא, על כן למאור כמנהג, הנה הזכיר שיביאו המתנדבים תרומתם, ומי שהם בקיאים שחכמי לב הם באומנות יבאו ויעשו והחל מהמשכן כי הוא כולל והאהל מכסה הוא עליו, והזכיר מכסהו, והוא כולל שנים מכסים:

יא **את קרסיו.** קרסי המשכן והאהל:

ובריחיו ועמודיו ואדניו, שהם עמודי הפרכת והמסך, ואחר כן הזכיר כלי הקדש שהם לפנים מהפרכת:

יג **ואת לחם הפנים.** כי בעבור זה נעשה:

יד **ואת מנורת.** והזכיר שמן המאור שבעבורו נעשית המנורה:

טו **ואת.** השלים להזכיר כלי הקדש, ואחר כך את מסך הפתח והנה כלי שמן המאור, וכלי שמן המשחה וקטרת הסמים יהיו נכונים כי הם קדש, בין הפרכת והמסך פתח המשכן:

טז **את הכיור.** הנה אין לכיור ולכנו בדים, אולי על העגלות היו נשואים:

יז **את קלעי החצר את עמודיו ואת אדניה.** כמו, ורוח גדולה וחזק (מ״א יט יא) תאכלהו אש לא נפח (איוב כ כו):

יט **את בגדי השרד.** לצורך הנסיעה:

כ **ויצאו.** למדנו מזה שכל עדת ישראל באו אל אהל מועד כת אחר כת:

כא **ויבאו כל איש אשר נשאו לבו.** הם חכמי לב והטעם שיש לו לב רם:

כב **ומלת על הנשים.** כמו עם הנשים, כמו על לחם הבכורים תנופה (ויקרא כג כ) ורבים ככה:

כל נדיב לב. או נדיבות לב כדרך השפן (ויקרא יא ה) שור שה כשבים (דבר׳ יד ד):

חח. באוזן:

וגזם. באף:

וטבעת. באצבע:

וכומז. בזרוע:

כג **וכל איש.** או אשה, והוסיפו הנשים שטוו התכלת והארגמן והתולעת והשש גם העזים והיא אומנות צריכה לחכמה יותר:

כד **והנשיאים.** כי בצאתם ממצרים ונצלום כל איש שאל כפי מעלתו והנה דבר גדול היה שנמצא שמן למאור ביד הנשיאים אחר חדשים רבים שיצאו ממצרים, ואחר כן כלל כל איש ואשה ושב לדבר על הנשים שנשאם לבם לעשות, והזכיר הראש שכלם יהיו סרים אל משמעתו, כי אין בהם חכם כמוהו:

כה **וימלא.** הנה השם העיד כי הוא מלא חכמה ותבונה ודעת ותוספת עוד שהוא חכם בכל מלאכה:

כו **ולחשוב.** בלבו מחשבות שלא נראו כמותן כי יש אומן זהב ולא כסף, וחרשי אבן ולא עץ ובכולם היה שלם:

כז **ועוד ולהורות.** כי יש חכמים רבים שהם קשים להורות אחרים והנה אהליאב הוא חבירו בכל המלאכות, גם להורות לאחר בחכמה על כן אמר על שניהם עושי כל מלאכה וחושבי מחשבות:

פרק לו

א **ועשה.** הנה בצלאל הוא בעצמו יעשה הנכבד ויורה הוא ואהליאב:

ב **ויקרא,** ה״א **לקרבה.** נוסף כמו ולדבקה בו (דבר׳ יא, כב), וחכם גדול טעה שאמר כי כמוהו, לשמור את בריתי לעמדה (יחז׳ יז יד) כי הוא מפיק ה״א ומלת עומד עומדת על כן הפי׳ לעמוד בה:

ג **ויקחו.** את כל התרומה אשר הביאו:

והם. ישראל היו עוד מביאים נדבה אל משה בכל בקר:

ד **ויבאו.** אל אהל משה, ואמרו מרבים העם:

ה **מ״ם מדי.** נותר כמ״ם מכל מלמדי השכלתי (תה׳ קיט צט) כאשר פירשתיו:

ו **ויעבירו קול.** כמו ויעבור הרנה (מ״א, כב לו):

ז **והמלאכה.** שהיתה עשויה:

ומ״ם דים. שב אל כל החכמים:

לכל המלאכה. שהיו צריכים לעשות:

והותר. שם הפועל, וטעם והותר הותירה:

ח **ויעשו.** החל מהמשכן:

משזר. בלשון ישמעאל אורך, דע כי דקדוק מספר האחד בחשבון משונה מדרך לשון הקדש, גם ככה הוא בלשון כשדים משונה גם בלשון ישמעאל, כי לעולם הה״א בסוף השמות סימן לנקבה ולשון זכר בלא סימן, והנה בחשבון שלשה בה״א סימן זכרים וככה בחשבון ארבעה גם שמונה גם עשרה, ומשם והלאה עד עשרים הזכר בלא ה״א אחד עשר, שנים עשר, תשעה עשר, והנקבה בה״א, רק בשנוי מלת עשרה שלא תתערב על לשון זכר אמרו שתים עֶשְׂרֵה וככה כולם, והנה לשון נקבה שלש וארבע ועשר, ואם היתה מלת חשבון סמוכה תהיה בתי״ו לזכרים ולנקבות שלשת האנשים האלה (יחז׳ יד טז) ושלשת נשי בניו (ברא׳ ז יג), והנה שמונָה לזכרים כמשפט ושנוי לנקבה לומר שמונֶה כדרך עשתי עשרה:

ט **אולי טעם באמה.** היא הידוע אולי היתה כמדת בית ראשון שהיתה אצילה:

יב **תי״ו הלולאות.** סימן הנקבה, ואחת לולה, ובא תחת האל״ף ה״א, וי״א כי מזאת הגזרה הרה ללת (ש״א ד יט):

יט **לאהל.** להיות אהל:

לג **ומלת לברוח.** מהבנין הקל, וטעם כמו מבריח שהוא מהבנין הכבד כמו, ירה, ויורה (מ״ב יג יז) ורבים ככה:

פרק לז

א **ויעש בצלאל.** בעבור כבוד הארון, גם הוא עשה כל כלי הקדש, והנה הזכיר המשכן והאהל, והפרכת והמסך, כי דרך אחד להם, ואחר כן הזכיר שמן המשחה עם קטורת הסמים, כי יש בשמים בשמן המשחה גם בקטורת הסמים:

פרק לח

ח **ובי״ת במראות.** תחת מ״ם כי נכון הוא בלשון הקדש, כמו והנותר בבשר ובלחם (ויקרא ח לב) וככה בלשון ישמעאל:

וטעם הצובאות. כי משפט כל הנשים להתיפות לראות פניהם בכל בקר במראות נחשת או זכוכית לתקן הפארים שעל ראשיהם, הם הנזכרים בספר ישעיה כי מנהג ישראל היה כמנהג ישמעאל עד היום, והנה היו בישראל נשים עובדות השם שסרו מתאות זה העולם, ונתנו מראותיהן נדבה, כי אין להם צורך עוד להתיפות, רק באות יום יום אל פתח האהל מועד להתפלל ולשמוע דברי המצות, וזהו אשר צבאו פתח אהל מועד, כי היו רבות:

ולא הזכיר הכתוב מדת הכיור, כאשר הזכיר מדת הכיורים שעשה שלמה רק נעשה בכל המראות שהביאו:

והכן שהוא המכונה לעולם הוא כמדת הכיור, וכן המשפט:

יב ובעבור שפתח אוהל מועד למזרח כמו הפנים על כן קרא לפאת ים ירכים וקרא הקרובים אל הפתח כתפים ככתפות איש:

כא תנה עוז אב המון לשם והודה, בהגיעך לראש אלה פקודי

אלה פקודי. הטעם פקודי הכלים כי מלת משכן כוללת הכל, ופירש למה נקרא משכן, בעבור הארון ששם לוחות העדות, והנה אחז דרך קצרה וזה האמת בעבור מכתב אלהים:

וטעם עבודת הלוים. שהם נושאים את המשכן ואת כל כליו שהיה מפקיד עליהם איתמר כי הגרשונים והמררים הלוים על יד איתמר שהיה פוקד בשמות כל משאם:

כב **ובצלאל.** הזכיר הכתוב כי בצלאל ואהליאב שהם הראשונים עשו כל מעשיהם כהוגן:

כד **כל הזהב.** אמר הגאון למה הזכיר מה עשו בכסף, ולא הזכיר מה עשו בזהב התנופה, והוא השיב, הנה הזכיר כי המנורה היתה ככר זהב, גם ככה הכפורת וזהב הארון ומזבח הקטרת, ואין זה נכון, כי המנורה כלה היתה זהב, ולא כן הארון, רק צפוי זהב הוא מבית ומחוץ, וכן מזבח הקטרת, והשלחן והבדים והקרשים, והבריחים מצופים זהב הם כולם, והכפורת היתה זהב כולה וכפי מה שקבלנו מאבותינו ככר אחד היתה כי ארכה רב ורחבה רב, ולפי דעתי שהזכיר מה עשו בכסף שהוא כסף הכפורים, והנה הזכיר כי על כסף החיוב היה עומד המשכן שהוא הכולל לכל הכלים, וזה זכרון לבני ישראל, ומי יוכל לשער כמה זהב צפוי כל כלי המשכן:

כה **וכסף.** הנה ידענו מזה המספר כי הככר ג׳ אלפים שקלים, והעד וכסף פקודי העדה:

כו **בקע.** חצי שקל, וטעמו כאשר יבוקע השקל הנה חציו:

לכל העובר. שעברו עליו עשרים שנה שלימות, וכבר הזכרתי טעם זה:

כז **לצקת.** מבעלי היו״ד כמו לרדת:

כח **ואת.** שלא השלים ככר:

כט **ונחשת.** גם הזכיר כלי הנחשת:

פרק לט

א **בגדי שרד.** הם הנזכרים בפרשת במדבר סיני כי צוה השם שיכסו הארון בפרכת בעבור כבודו, ועל הפרוכת כסוי עור תחש, ועל זה הכסוי בגד כליל תכלת ועל דרך הסברא, כי התכלת בעבור כבוד הארון, אם היה האויר זך, ואם ירד גשם יסירהו ויעמוד עליו כסוי עור תחש ועל שלחן הפנים בגד

תכלת, ובגד תולעת שני, ולמעלה כסוי עור תחש, ובגד תכלת על המנורה ועל מזבח הזהב וארגמן על מזבח העולה ועל הכל עור תחש, ואחר שהזכיר בגדי שרד, הזכיר בגדי הקדש שהם לאהרן שהוא הכהן הגדול, והחל לפרש אותם:

ב **ויעש את האפוד.** איך שמו הזהב בתוך התכלת:

ו **וטעם ויעשו את אבני השוהם.** כדרך תקון, כמו וימהר לעשות אותו (ברא׳ יח ז):

כב **ומלת כליל תכלת.** כלו תכלת והוא סמוך:

כח **ואת המצנפת שש.** שהוא לאהרן:

ואת פארי המגבעות. לבניו כי אין דרך המצנפת כמו המגבעות

לב **ותכל.** כמשקל ותרב משאת בנימין (ברא׳ מג לד):

לג **ויביאו את המשכן.** והנה את מיתריו ויתדותיה (פ׳ מ) כמו את קלעי החצר ואת עמודיו ואת אדניה (למעלה לה יז):

פרק מ

ב **ביום.** מחלוקת הוא, וי״א כי יום השמיני למלואים, היה יום ר״ח ניסן והוצרכו לומר כי בשלשה ועשרים יום לאדר הקים משה את המשכן והנה יום תחלת המלואים היה משה סותרו ובונה להרגיל הכהנים ואמרו כי השעיר שדרש משה והנה שורף הוא שעיר ראש חדש, והנה צוה השם שיקים משה המשכן באחד לחדש הראשון ולא יסתרנו עד יום נסוע הארן, והנה מצאנו בספרי כי מישאל ואלצפן היו הטמאים לנפש אדם, והנה יום שמיני למלואים הוא שמיני לחדש ויש כדמות ראיה על זה, האחת למה לא הזכיר הכתוב שהיה משה מקים את המשכן וסותרו ואנה יהיה פתח אהל מועד אחר שיהיה נסתר, כי כתוב ופתח אהל מועד תשבו יום ולילה (ויקרא ח לה) יעיד כתוב, ואל בני ישראל תדבר לאמר קחו שעיר עזים לחטאת (שם ט ג) וזהו שדרש משה, ועוד אם היה שעיר ראש חדש למה לא הזכיר שנים פרים ואיל אחד ושבעה כבשים, וכאשר הזכיר מלבד עולת הבקר (במד׳ כח כג) היה ראוי שיאמר מלבד עלת החדש, והנה על דרך הפשט ביום החדש הראשון היתה תחלת הקמת המשכן והנה זה המשכן הראשון הקימהו ביום אחד לחדש הראשון, והחלו לבנות הבית הראשון שהוא המשכן השני בחדש השני שהוא אייר בשני לחדש, כי כן כתוב בחדש השני בשני (דה״ב ג ב) ובתלמודנו כתוב כי יום חמישי יצאו ישראל ממצרים ואם הוא דרך קבלה נקבל ואם הוא דרך סברא לפני יום חמישי יצאו כי אין בין שנה פשוטה לתחלת שנה האחרת פחות משלשה ימים כי שנת חסרון שנ״ג וש״נ יצאו בשביעית ואם מעוברות הם חמשה בחסרון ובעבור שהכתוב אמר ביום השבת יערכנו (ויקרא כד ח) נראה כי ביום השבת ערך משה הלחם על השלחן, והנה ביום ששי הוקם המשכן, או ביום שבת אף על פי שאין זה ראיה גמורה כי יוכל הטוען להשיב ביום השבת יערכנו הכהן אחר שהוקם המשכן וערך משה הלחם, הנה הזכיר במעשה כי הקים משה המשכן כאשר אמרתי בשני המקצעות, והלוים שהם ממשפחתו הקימוהו, כי איננו מעשה יחיד ונתן האדנים למטה, ואחר כן שם הקרשים, ואחר כן הבריחים, ואחר כן הקים העמודים בעבור הפרכת ומסך פתח האהל, ואח״כ פירש האהל ושם עליו המכסה, ואחר כן שם הארון לפאת ים ונתן הלוחות בארון, ושם עליו הבדים, ונתן את הכפורת על הארון מלמעלה ונתן השלחן וערך עליו לחם הפנים, והנה יורה כי בבקר היה זה, ואמר ויעל הנרות אח״כ בלילה והעלה בבקר העולה היא עולת תמיד, וכן עשה בין הערבים, וביום הזה משח משה את המשכן ואת כל כליו ומזבח העולה ואת כל כליו, ואת הכיור ואת כנו ונקהלה העדה אל פתח אהל מועד, ורחצו אהרן ובניו במים, והלביש את אהרן בגדי הקדש, גם הלביש בניו ונמשחו בשמן הקדש, והגיש פר בן בקר ואילים שנים, ושחט את הפר וחטא על המזבח והקטיר את האמורים, ושחט האיל וזרק את דמו על המזבח והקטיר את האיל, ושחט גם איל המלואים, וזרק את דמו על המזבח, והאמורים עם שוק הימין, עם חלת מצה אחת, וחלת לחם שמן, הכל הקטיר המזבח ככה עשה שבעה ימי המלואים, וככה כתוב ופר חטאת תעשה ליום על הכפורים (למעלה כט לו) לכל יום, ומשחת המזבח לקדשו וכתיב שבעת ימים תכפר על המזבח (שם שם לו) ומשחת אותו לקדשו (שם שם לו), והנה הטעם ככה תעשה כל שבעת ימי המלואים וכתיב, ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן וימשח אותו (במד׳ ו א) ויקדש את המזבח שבעת ימי המלואים אז החלו הנשיאים להקרב לחנוכת המזבח, ככה היה מקריב אהרן עגל בן בקר לחטאת לכפר בעדו והעלה גם האיל שלו, ועגל וכבש שהוא קרבן העם העלה עולה אחר ששחט שעיר החטאת וחטאהו כאשר עשה לעגל החטאת אשר לו לזרוק דמו ולהקטיר האמורים רק חטאת הכהן לא יאכלנה כהן, על כן נשרף בשר הפר מחוץ למחנה, וחטאת הצבור שהיא שעיר עזים יאכלוהו הכהנים, וכל זה היה אחר עולת הבוקר, ואחר כל זה הקריב עולת נחשון וחטאתו והנה נשלמה חנוכת המזבח אחר תשעה עשר יום לחדש הראשון, ואל תשים אל לבך דברי הטוען כי אם מתי

עשה קרבנות החג כי ישראל לא עשו במדבר סיני רק חג הפסח לילה אחד, ולא שמרו חג המצות, כי כן כתוב, והיה כי יביאך ד׳ (למעלה יג ה) שבעת ימים תאכל מצות (שם שם ו) ופירוש והיה היום הזה לכם לזכרון (למעלה יב יד), לדור הבא אחרי כן לקבוע יום צאתכם מקרא קדש, כי היה ביום הראשון נסעו מגושן, ועוד כי במדבר סיני אין להם לחם שיעשו מצות שבעת ימים, אעפ״י שהיו קרובים מהישוב, דבר גדול היה שמצאו לחם לעשות ולאכול על מרורים עם הפסח לילה, כי עם רב היה מאד, והנה על דרך הסברא היה מקריב משה שבעת ימי המלואים עולת תמיד, וביום השבת שני כבשים, אי זה יום שהיה לשבעת ימי המלואים הקריב עולת שבת, ואחר כן קרבן המלואים, וכל זה נכון רק מה נעשה בחנוכת המזבח ביום השבת, יש אומרים היו מדלגין ולא היו חושבין רק חשבון הימים שחנכו המזבח, ואחרים אמרו כי עולת הנשיא היתה נקרבת בשבת רק השלמים היו נשחטין יום ראשון ונאכלין, וראייתם כי הנה הנשיא שהוא המשלח יקריב ביום שבת ששה כבשים, חוץ מעולת השבת של הצבור, והכת הראשונה אומרת כי ככה ששת ימים שהקיפו יריחו והחלוץ הולך דלגו יום שבת והנה שבעת ימים סבבוה, וכך אמרו על ארבעה עשר יום שדילגו יום הכפורים, ולא הכניסוהו במספר:

לד ועל דרך הסברא כאשר הוקם המשכן ויצא משה, אז כסה הענן את המשכן, וכבוד ד׳ מלא את המשכן:

לה **ולא יכול משה.** אז קראו השם שיכנס אל אהל והיה מדבר עם השם פנים אל פנים במקום שהיה נכנס כהן גדול פעם אחת בשנה עם ענן הקטרת כי משה בן בית הוא, והוצרכתי לומר ככה כי משה שם הלוחות בארון, ושם הכפורת ששם הכרובים על הארון ועליהם תמיד הכבוד והנה מה נעשה כאשר יורידו אהרן ובניו פרכת המסך מחוץ מקום הארון איך יגשו אליו, על כן אמרתי כי משה לבדו היה נכנס לפנים מהפרכת ואהרן ובניו יורידו המסך הנקרא פרכת, ומשה היה לוקח המסך ומכסה בו מיד את ארון העדות שלא יראוהו אהרן ובניו, ואמר הכתוב וכסו בו, כי היו עוזרים אותו ויש אומרים כי הכהנים מכסים הארון ואין פניהם לנכח הארון, ובעבור שמצא בו כתוב ואש תהיה לילה בו (פ׳ לח), ואמר לכל מסעיהם גם זה יורה, כי יש פעמים שיסע הענן בלילה, והנה לא מצאנו כתוב שנסעו בלילה והאומר זה יפרש או יומם ולילה יום אחד והנה מה יעשה במלת מסעיהם ולא אמר מחניהם, רק פירושו, או יומם ולילה, או יומם או לילה, כמו ומקלל אביו ואמו מות יומת (למעלה כא יז), והוצרכתי לי כל זה בעבור שראיתי כתוב בתפלת משה על דבר המרגלים, ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם, ובעמוד אש לילה (במד׳ יד יד):